Editura Meridiane
Civilizaţia Egiptului antic
Biblioteca de artă
Arte şi civilizaţii
CLAIRE LALOUETTE L'empire des Ramses Librairie Arthème Fayard, 1985
Toate drepturile asupra prezentei ediţii în limba română sunt rezervate Editurii Meridiane
Claire Lalouette
Civilizaţia Egiptului antic
Volumul I
Traducere şi note de MARIA BÊRZA
EDITURA MERIDIANE BUCUREŞTI, 1987
Pe copertă:
Adoraţia răsăritului de soare între doi sicomori (fragment) Mormântul lui Arinefer. Teba. Dinastia a XX-a

CUVÂNT ÎNAINTE AL AUTOAREI

Atâtea monumente mai evocă încă, în zilele noastre, grandoarea regilor ramesizi: Karnak, Luxor, Abu Simbel, printre altele. La Paris, la Grand Palais, acum câţiva ani, măreţia lui Ramses al II-lea, sau mai degrabă amintirea lui, au făcut să se îmbulzească mulţimile.

Domnia faraonilor ramesizi ocupă două veacuri de istorie, două veacuri de prestigiu necontestat în întregul Orient Apropiat – unde faraonii şi-au croit un vast imperiu –, şi de dominaţie asupra Africii – unde puterea regilor Egiptului s-a întins până dincolo de cea de a patra cataractă a Nilului. A fost o vreme a regiloreroi, vremea marii epopei a suveranilor cuceritori. Ideologia religioasă îşi elaborează miturile cele mai profunde, cultura literară şi artistică atinge o culme.

Două veacuri, care au fost treptat modelate, zămislite de cele două milenii de istorie ce le-au precedat şi asupra cărora am dorit, la începutul acestei cărţi, să atrag atenţia cititorului într-un mod concis, dar foarte precis, pentru a putea înţelege mai bine apoi înlănţuirea ineluctabilă care făcea necesară constituirea imperiului egiptean: rezultatul

unei gândiri politice deliberate, sprijinită de credinţa în zei.

Am dorit totodată să poată fi citite cât mai multe texte egiptene datând din acea perioadă; de aceea le-am tradus în număr mare, pentru ca cititorul să poată avea măsura geniului deosebit al celei mai vechi civilizaţii din lumea cunoscută până în prezent.

— Cu prilejul expoziţiei din anul 1984 consacrată lui Ramses al II-lea (n.tr. J.

INTRODUCERE

Egiptul este ţara cea mai veche din lume, iar vechimea şi măreţia sa, precum şi „misterul” care l-a învăluit timp îndelungat au stârnit întotdeauna un interes deosebit – o ţară recunoscută astăzi ca fiind izvorul viu al civilizaţiilor clasice şi de care suntem prin urmare, în parte, dependenţi.

Într-adevăr, nicicând Egiptul nu a fost rupt de lume; de fapt el nu a cunoscut acea „splendidă izolare” care i se atribuie uneori. Pe mări şi prin deserturi, prin pistele de caravane, pe canale şi oceane, el se oferea cu generozitate lumii din jur. Astfel, Egiptul a constituit cea mai importantă cale de circulaţie a lumii antice, între platourile înalte ale Africii şi Mediterana, între stepele Libiei şi lumea asiatică. Din Sudan până în Anatolia, din Libia până în Mesopotamia, Egiptul a fost marea răspântie, comercială, politică, spirituală, timp de aproape patru milenii înaintea erei noastre.

Peste trei milenii de istorie, cel mai lung parcurs cunoscut până astăzi al unei civilizaţii originale, care a rezistat influenţelor străine, căci a reprezentat o ideologie, un întreg sistem de gândire, zămislit treptat pe malurile Nilului şi care a oglindit înalta spiritualitate a unui popor deosebit.

Egiptul era o ţară predestinată, un ansamblu unic de ţinuturi, cu contururi net delimitate, fie de deserturi, fie de mări – un ansamblu de ţinuturi grupate în jurul unei singure axe vitale, valea fluviului Nil.

Cât cuprindeai cu privirea se întindeau deşerturile

Saharei orientale, mai puţin aride ca în zilele noastre, unde trăiau mândre fiare – pantere, lei – ce se apropiau pe înserat primejdios, venind să se adape la câte un izvor. Aici trăiau în turme şi tot felul de animale, mari şi mici: bubaji*, antilope oryx**, sau cu coarnele răsucite, gazele cu coarnele în formă de liră, hiene şi şacali, pândite de vânătorii nomazi.

Dar Nilul, părintele zeilor şi al oamenilor deopotrivă, aducea, în aceste nisipuri sterile, apa dătătoare de viaţă. Tot ol mai transporta, binefacere reînnoită în fiecare an pe timpul verii, la revărsare, milul fertil, compact şi negru, pământ pfeniginos smuls solului abisinian, pe care; îl rostogolea lin din cataractă în cataractă, până la prima dintre ele, unde începe Egiptul, ca să-l răspândească apoi pe cele două maluri. Hapr * *, fluviul sacru, este reprezentat ca o fiinţă androgină, cu sânii lăsaţi şi pâniccul rotunjii (ca o bătrână şi fecundă doică), cu braţele încărcate de flori, fructe şi peşti.

Chiar înainte de al patrulea mileniu înaintea erei noastre, oamenii se strânseseră de-a lungul cursului fluviului, trăind din vânătoare şi pescuit.

Clima, mai umedă în acele timpuri străvechi, făurea un peisaj mult diferit de cel cunoscut astăzi: o vale întinsă şi mlăştinoasă, adumbrită, de o parte şi de alta, cu păduri” dese de papiruşi care îşi răsfirau umbrele până la şase metri înălţime; aici îşi găsea adăpost o faună felurită, bogată, zgomotoasă, uşor de îmblânzit sau consumat, ori, dimpotrivă, primejdioasă: tauri sălbatici, uruşi, mistreţi şi porci, hipopotami, crocodili.

— Bubalus caffer, bivolul african; trăieşte la sud de Sahara (n.tr.).

** Oryx algazel, antilopa spadă; populează regiunile deşertice. şi subdeşertice din nordul Africii (Sahara şi Rahel) (îi. tr.).

* * * De fapt denumirea de „Hapi” nu se referă la cursul fluviului, divinizat, ci semnifică mai degrabă spiritul Nilului, esenţa sa dinamică; revărsarea anuală a fluviului era „venirea lui „Hapi”. Imaginea androgină a acestei

divinităţi (cap de bărbat cu barbă, sâni mari de femeie) îi defineşte atributele funcţionale; de el depinde hrana zeilor, a casei faraonului şi a populaţiei. În multe reprezentări el poartă pe cap mănunchiuri de plante acvatice (papiruşi, lotuşi) (n.tr.).

şerpi, reptile de tot soiul. În apele fluviului înotau peşti nenumăraţi, iar în umbrelele papiruşilor îşi făceau cuibul puzderie de păsări: ibişi, flamingo, pescăruşi obişnuiţi sau verzi, prepeliţe, nagâţi, vrăbii, coţofene, care însufleţeau cu cântul, ciripitul şi zburătăceala lor această „lume a începuturilor", plină de taine şi primejdii, dar tot atât de ademenitoare pentru locuitorii deşertului şi stepelor. Mai întâi nomazi, cutreierând întinderi nesfârşite după hrană, ei au încercat să se stabilească în această oază luxuriantă, care se întindea pe o mie de kilometri, până la ţărmurile Meditera. noi.

Printr-o strădanie plină de isteţime şi răbdare, ei au învăţat cu timpul să stăpânească revărsările, care inundau vara câmpiile prea joase. După ani şi ani, muncind cu sârg, aceşti, oameni au creat, pentru nevoile lor, un nou peisaj. Au săpat canale care brăzdau nisipurile sterpe, disciplinând fanteziile apelor şi îngăduind mâlului să se aştearnă mai departe şi mai cu folos. Astfel a luat naştere agricultura, între fluviu şi deşert. Griul, orzul, inul, viţa de vie, culturile de zarzavaturi s-au întins de-a lungul văii. Oamenii îşi fac pâinea din grâu, berea din orz pentru hrana lor zilnică, îşi ţes veşmintele din în învaţă să îmblânzească sălbăticiunile din mlaştini, acum. domestice, în cirezi şi turme numeroase, satisfăcându-şi astfel trebuinţele.

Locuitorii se adună în sate care, la rândul lor, se asociază. Încă din timpurile preistorice, se pare, iau fiinţă două regate, care corespund celor două regiuni naturale ale ţării: regatul Egiptului de Sus, care se aşterne, pe opt sute de kilometri, de la Assuan la Memfis (aproape de oraşul Cairo din vremurile noastre), fâşie de pământuri rodnice, mărginite la vest de falezele platoului libian, iar la est de colinele arabe, comunicând, prin văi laterale, cu salba oazelor la vest şi Marea Roşie la est; regatul

Egiptului de Jos, la nord, coincide cu delta Nilului, care îşi răsfiră cele şase braţe în evantai, între lacul Mareotis şi lagunele de la Pelusium, vastă elmpie aluvionară întinsă pe două sute de kilometri, până la ţărmul Mediteranei.

O ţară dublă, un regat dublu, o atracţie dublă: către platourile Africii şi ţările mediteraneene.

Prin anul 3200 înaintea erei noastre, un rege, Narmer* (grecii îi vor spune Menes) unifică cele două regate, însă toate tradiţiile Egiptului vor oglindi această dualitate iniţială.

Istoria Egiptului începe odată cu Narmer, iar prosperitatea lui în acelaşi timp cu monarhia. O putere centrală bine articulată va permite să se asigure o adevărată politică economică; pe viitor vor fi şi mai bine stăpânite revărsările fluviului, coordonându-se, pe tot parcursul lui, observaţiile nilometrice, fiind mobilizaţi mii de sclavi, care, cu câte o săpăligă şi o traistă în spinare, întreţin reţeaua canalelor. Dacă geografia Egiptului este cea care determină în mod firesc viaţa economică şi socială, ea reclamă totodată existenţa unui anume sistem politic. Gând regii sunt puternici, ţara e prosperă şi fericită; pe timpul faraonilor din dinastia Ramses**, Egiptul va atinge apogeul măreţiei şi belşugului său. În schimb, îndată ce pe tron se urcă un suveran slab, se instalează declinul economic şi foametea. Astfel a luat naştere Egiptul: Kemet* * *, „cel Negru” (culoarea mâlului rodnic) în egipteană, prin

— O rlată cu Menes, conform tradiţiei întemeietorul primei dinastii unite, încep listele regale indigene; la autorii greci (Herodot de pildă) vom întâlni câteva legende relative la acest rege, cel clintii legislator egiptean. Anticii îl defineau pe Menes drept primul om care ar fi domnit după semizei. Istoricii moderni folosesc numele lui Menes aproape simbolic, pentru a desemna regele care a federat cele două regate ale Egiptului de Sus şi de Jos. Nu se ştie însă exact care dintre regii arhaici atestaţi de monumente a fost prototipul legendarului Menes. Se poate să fi fost Horus Narmer, cel care şi-a aşezat într-adevăr pe creştet

cele două coroane, sau Ilorus Aha, al cărui mormânt este cel mai vechi monument regal cunoscut, la Sakkarah, necropola Memfisului (n.tr.). – ** Acest nume a fost purtat de o întreagă serie de regi ai Egiptului începând cu Ramses I (1306 – 1304 înaintea erei noastre), sub dinastiile a XIX-a şi a XX-a, numite rameside, în cea de a doua jumătate a Imperiului Nou (n.tr.).

* * * Kin. t, „ (pământul) negru” (n.tr.).

opoziţie cu Deştet*, „cel Roşu”, deşertul sterp Heiriteind în soare. Dualitatea peisajului egiptean se regăseşte în aceste culori contrastante, care aşază faţă în faţă rodnicul şi sterpul, viaţa şi moartea, totodată amintirea celor dintâi peregrinări ale oamenilor.

Cine erau acei oameni care au întemeiat regatul Egiptului şi au trăit cu peste şase mii de ani înainte de noi? Ei aparţineau unei seminţii puternice. Dacă hoinărim astăzi pe străzi din Cairo, Assuan sau Luxor, numeroase sunt chipurile, siluetele şi atitudinile întâlnite care amintesc de figurile sculptate sau pictate în mormintele de altă dată. E cunoscută întâmplarea trăită de nişte lucrători angajaţi deMariette**, care, îndată ce-au pătruns la Saqqarah, în mastabaua 1 lui Ka-aper (notabil care a trăit sub dinastia a V-a către 2500 înaintea erei noastre), au rupt-o la fugă îngroziţi, strigând: Seic el Beled! Şeic el Beled! („E primarul satului! E primarul satului!”). În penumbra încăperii închise, statuia, cu trăsături cam greoaie, nasul uşor coroiat, ochii încrustaţi şi deci strălucitori, trupul obez, având o atitudine mândră şi demnă, le amintise at. lt de viu figura magistratului local, încât au crezut, că 1 văd acolo, luându-le-o înainte în mod inexplicabil. Era o rasă puternică, ale cărei caracteristici etnice au rezistat adesea invaziilor succesive.

Se poate vorbi de o rasă egipteană; cu o exprimare mai savantă, se spune rasa hamito-semitică. Într-adevăr, au venit aici oameni din cele patru zări, ademeniţi de bogăţia văii Nilului: africani din Nubia, Sudan şi Libia, semiţi din Asia. Toţi aceştia s-au amestecat între ei timp de milenii, înainte de istoria propriu-zisă a Egiptului. Tocmai

această „fuziune” umană a dat naştere tipului egiptean.

— D s r. t, „ (pământul) roşu” (n.tr.).

** Aufeuste-Edouard Mariette (1821 – 1881), egiptolog francez, întemeietorul muzeului din Bulaq (suburbie a oraşului Cairo). A descoperit amplasarea Serapeum-ului din Memfis (n.tr.).

Cunoaşterea limbii ne îngăduie să distingem rolul Africii şi cel al Asiei în structura, acestui popor. După toate probabilităţile, peste un substrat african s-a impus un vast aport semitic; într-adevăr, limba egipteană are o sintaxă semitică, analogă limbilor asiro-babiloniană, cananeeană, aramaică (limbi moarte), arabă sau ebraică (limbi vii): aceeaşi lipsă a vocalelor în limba scrisă, aceeaşi înşiruire de consoane, aceeaşi nedeterminare în timp, îndeosebi în cazul verbelor. Vocabularul este, în mare parte, de origine semitică, putând fi identificate peste trei sute de rădăcini comune cu diversele limbi ale acestui grup, dar el conţine şi cuvinte din fondul african: cam o sută de rădăcini sunt comune cu acelea ale limbilor din grupul libiano-berber şi se constată totodată unele înrudiri cu limbile din sud, galla sau somali. Gândirea vechiului Egipt e turnată însă într-un „tipar” semit, sintaxa.

Semite sunt şi frumoasele chipuri ale cuceritorilor ramesizi, cu nasul impunător, arcuit şi cu profil de vultur.

Din aceste diferite aporturi umane s-a născut prin urmare un popor cu puternice caracteristici etnice, cu trăsături durabile.

Un popor se mai defineşte prin modul său de viaţă şi, mai mult încă, prin spiritul care îl însufleţeşte. Şi în aceste domenii egiptenii din antichitate îşi au caracteristicile lor proprii.

Erau, neîndoielnic, oameni puternic îndrăgostiţi de viaţă. Legendele şi imnurile care, în morminte, stau alături de basoreliefuri şi picturi, dezvăluie existenţa cotidiană şi caracterul lor vesel, fericit, înclinat spre glumă. Umorul e adeseori prezent în aceste reprezentări, marcat de o atitudine neprevăzută, o culoare neaşteptată, sau dezvăluit de o scenă hazlie.

Poporul Egiptului era prin excelenţă optimist, agreabil, duşman al dezordinii şi al exceselor, iubitor al măsurii, având drept ideal bucuriile simple ale vieţii de familie, iar drept regulă de conduită respectul aproapelui. Dintre toate popoarele semitice ale antichităţii, el este singurul care n-a practicat sacrificii omeneşti. O anecdotă care ne-a parvenit transcrisă pe un papirus relatează că regele Keops, dornic să se distreze, a poruncit să vină vrăjitorul Djedi, a cărui specialitate era să lipească la loc căpăţânile tăiate. Regele îi ceru acestuia să facă acest exerciţiu cu câţiva prizonieri, la care Djedi se împotrivi, zicând: „Nu cu oameni, o, rege, stăpânul meu; e oprit a săvârşi aşa ceva asupra binecuvântaţilor supuşi ai atotputernicului” şi i se aduseră o oaie şi un bou.

Aceşti oameni, chemaţi să fie ostaşi în timpul cuceririlor, iubeau pacea, când „ţara e ca o scândură foarte netedă”, iar inima „dulce ca uleiul de măsline”. Imnurile izbânzii erau urmate de cântece în cinstea păcii regăsite.

Poporul Egiptului era foarte sensibil, cu ghidul îndreptat mai degrabă către lumea realităţilor şi a vieţii decât spre introspecţie şi filosofie; sensibilitatea lui transpare în toate domeniile exprimării personale: arta (care materializează gândul), credinţa religioasă (care îl exaltă).

Un popor de artişti, pentru care arta era, în toate genurile sale, un mijloc şi un sprijin în dobândirea nemuririi, pentru ca niciodată viaţa, atât de îndrăgită, să nu înceteze pe pământ. Arta, mijlocitoare a eternităţii, devine în Egipt metafizică.

Ca să-l înţelegem, e de ajuns să privim basoreliefurile şi picturile: egipteanul nu se supune senzaţiei percepute. El nu reprezintă imaginea unei fiinţe sau a unui obiect aşa cum îi este transmisă printr-o vizualitate directă, ci analizează această viziune cu luciditate, o descompune în elementele ei esenţiale, o sintetizează apoi în chip inteligent şi construieşte un ansamblu raţional de linii şi volume care dezvăluie în întregime fiinţa sau obiectul

reprezentat, în toate amănuntele şi în esenţa sa. Sensibilitatea artistului se manifestă şi în tehnica utilizată: el îşi trasează liniile cu un uimitor simţ al puterii de sugestie şi uneşte, [într-o confruntare neîncetată, scena şi emoţia personală.

Egiptul este ţara iubită de zei, locul privilegiat al unei reflecţii religioase intense. Toţi adepţii religiilor păgâne se identifică profund cu natura, egiptenii îndeosebi. Să ne gândim mimai la nesfârşitele întinderi de nisip, la prezenţa providenţiali a marelui fluviu, rodnic şi unic dătător de viaţă, la lumea atrăgătoare şi plină de primejdii a mlaştinilor. În chip firesc şi spontan, egiptenii şi-au manifestat iubirea şi recunoştinţa faţă de forţele binefăcătoare ce îi înconjurau şi, pe de altă parte, au încercat să împace fiinţele şi lucrurile care le erau ostile. Ei au însufleţit universul cu nişte prezenţe superioare, incontrolabile, dar accesibile oamenilor: aceştia au fost zeii. Înfăţişarea şi faptele zeilor au constituit obiectul unei elaborări lente, lăsată adeseori în voia tradiţiilor locale, apoi au înflorit în legende, în mituri care au cutezat să explice lumea, toate acestea într-o îndelungată gestaţie spirituală, ajunsă deja la un prim stadiu de înflorire în mileniul al III-lea înaintea erei noastre, aşa cum atestă lungile inscripţii sculptate de pe pereţii camerelor funerare ale piramidelor regale încă de la sfârşitul celei de a V-a dinastii (către 2400 înaintea erei noastre), perioadă care-şi are rădăcinile într-un trecut extrem de îndepărtat, pe care nu ni 1 pul cm nici măcar închipui.

Doar etapele cele mai apropiate de noi ale acestei evoluţii îndelungate pot fi identificate uneori.

La început, unele animale, în primul rând masculii din fruntea cirezilor şi turmelor imense, s-au remarcat prin forţă lor generatoare, care făcea ca viaţa să continue. Astfel au ajuns să fie veneraţi îndeosebi berbecul sau taurul.

La Elefantina, lângă prima cataractă a Nilului, era adorat zeul-berbec Hnum, zeu creator, a cărui capacitate de a da viaţă se manifesta într-o manieră foarte specială: el

crea fiii omului serviiulu-se de o roată de olar, ceea ce se datorează, desigur, unei îndeletniciri locale, în ţinutul acela sălăşluind o importantă colonie de olari, încă prezentă în epoca grecească. Hnum era şi „zeul apei proaspete”, lui atribuindu-i-se revărsările, deoarece principalul său loc de cult se afla în apropierea cataractei, de unde, după credinţa egipteană, ieşea Nilul din pământ. În această ipostază era adorat în tot Egiptul şi i se aduceau sacrificii la sosirea verii. Era reprezentat sub înfăţişarea unui berbec sau a unui om cu chip de berbec. Omul şi animalul fiind deopotrivă zămisliţi de zei, forma antropomorfă nu făcea decât să adauge o eficacitate suplimentară, mai „universală”, imaginii divine.

Soarele, marele dătător de viaţă, a fost adeseori considerat drept taur; Re (denumirea obişnuită a astrului, la origine) este desemnat uneori drept „taurul de aur ferecat în lapislazuli”.

Multitudinea imaginilor, variate şi colorate, este una dintre caracteristicile gândirii religioase egiptene, care transpune cu uşurinţă în mituri divine simple rezultate ale observaţiei. Cerul poate fi un şoim, Horus (denumirea comună a se eciei); p asărea, pe care oamenii o contemplă pe când pluteşte deasupra pământului, este asimilată în mintea lor cu tărâmurile cereşti, ochii ei devenind soarele şi luna, cei doi aştri luminători ai zilei şi ai nopţii. Uneori, în urma unei asimilări mai restrânse, ea este soarele, Horakhty („Horus al celor două orizonturi”). O imagine sacră, larg răspândită, care evocă acest mit – soarele cu două aripi – domină porţile templelor şi edificiilor sacre sau se desfăşoară deasupra scenelor rituale.

Vaca era şi ea venerată ca simbol de belşug şi rodnicie; graţie acestei caracteristici, ea a fost asimilată cerului, a cărui lumină hrăneşte pământul şi îl face rodnic. Ea se numea Ilator, adică „palatul lui Horus” cerul devenind nemărginitul sălaş al soarelui-şoim. O imagine nu exclude niciodată alta, ele se îngemănează în compuşi mistici, care sporesc şi întăresc forţa activă a conceptelor divine. Hathor stătea în picioare deasupra zării; spinarea

ei era cerul, iar copitele i se sprijineau pe pământ. Uneori ea putea lua forma unei femei, boltită deasupra universului, ale cărei mâini şi picioare atingeau pământul; femeia-cer se mai putea numi şi Nut.

Aşa se explica şi renaşterea vieţii în zori, odată cu răsăritul glorios al astrului zilei. Soarele, noul-născut al aurorei, zămislit din pântecul lui Nut sau al lui Hathor, creşte pe măsură ce urcă pe cer; ajuns la vârsta bărbăţiei când este la zenit, se împreunează cu mama-soaţa lui, apoi, îmbătrânind treptat, dispare seara în gura ei. Acelaşi ciclu se poate repeta având drept actori vaca şi taurul. Soarele din zorii zilei va fi atunci „tânărul viţel de aur" – astrul este numit „taurul maicii sale", renăscând din el însuşi prin mijlocirea unui principiu feminin, soţie şi mamă totodată; iată imaginea cea mai perfectă a eternităţii şi unicităţii divine.

Dacă soarele renaşte zilnic, dacă vegetaţia se reînnoieşte odată cu venirea fiecărei primăveri, de bună seamă şi omul trebuie la rândul lui să renască şi să-şi urmeze etern viaţa. Lupta împotriva morţii distrugătoare a constituit astfel în mod firesc una din marile preocupări ale gândirii religioase. În religiile antice, zeii supravieţuirii au fost foarte adesea, la origine, zei agrari: Baal sau Adonis în spaţiul asiatic, Osiris în spaţiul egiptean, Osiris cel care a pătimit şi a dezvăluit oamenilor calea reînvierii. Textele piramidelor ne îngăduie să-i reconstituim legenda: Osiris a fost cel dintâi rege al pământenilor, un rege bun, care i-a învăţat pe oameni agricultura, viticultura, meşteşugurile. El a stârnit gelozia fratelui său Seth (adeseori asimilat forţelor răufăcătoare ale deşertului): Seth „l-a legat" pe Osiris, l-a „ucis" şi i-a azvârlit cadavrul în apă. O tradiţie mai recentă (relatată de Plutarh) ni-l arată pe Seth tăindu-i trupul în paisprezece bucăţi, pe care le împrăştie pe pământ. Atunci Isis (sora-soţie a lui Osiris)

şi Neîtis (cealaltă soră a lui, soţia lui Seth) Încep să-l jelească, iar toţi zeii îl plâng la rândul lor, plini de amărăciune. Isis şi Neftis pornesc deznădjduite în căutarea rămăşiţelor pământeşti ale lui Osiris. Trupul acestuia e

salvat de la descompunere de către Nut, mama sa, care „îi împreunează oasele, îi aşază inima la loc şi îi lipeşte apoi capul” (gesturi simbolice ale unei noi naşteri). După aceea, Re îi insuflă viaţă, asigurându-i astfel definitiv învierea. În versiunile mai puţin vechi, Re trimite zeul-şacal Anubis ca să reconstituie trupul şi să „realizeze” cea dintâi mumie, în timp ce Isis, transformată în pasăre, îi redă soţului ei suflarea, bătând din aripi şi rostind cuvinte magice. Apoi, aşezându-se pe trupul lui Osiris, Isis zămisleşte un fiu, Horus, pe care-l creşte în taină, ascuns în mlaştinile Deltei, la adăpost de gândurile ucigaşe ale unchiului său Seth. La timpul cuvenit, Horus îşi va redobândi de la Seth moştenirea şi îşi va răzbuna tatăl.

Această legendă, care exaltă fidelitatea conjugală şi pietatea filială (virtuţi aflate la loc de cinste în Egipt), deţine adeseori o valoare mitică. Prin faptul că trupul lui, aruncat în apă, devine „verde şi negru” (culoarea primăverii în Egip t, când grâul încolţeşte din mâl), sau când cele paisprezece bucăţi sunt răspândite pe pământ, Osiris este un zeu agrar, simbol al fertilităţii; el este „bobul nou”, ce pare mort când e îngropat în pământ, dar renaşte primăvara, către o nouă viaţă. „Mlădiţă viguroasă răsărind din apă”, el este totodată simbolul revărsărilor periodice, dătătoare de viaţă. Prin moartea şi învierea lui, el evocă deci fazele vieţii în natură, care se reînnoieşte neîncetat. El este vegetaţia, cu un ciclu la fel de neclintit ca cel al soarelui. Speculaţiile religioase au asimilat totodată lupta lui Osiris cu Seth opoziţiei naturale dintre fecunditate şi sterilitate, ordine şi haos, lumină şi întuneric.

Cât despre Anubis, cel dintâi făcător de mumii, el e reprezentat în chip de şacal (sau de om cu cap de şacal), căci acest animal, când pornea în căutarea hranei rătăcea adeseori prin preajma necropolelor; de aceea, gândirea egipteană asocia adeseori imaginea şacalului cu ideea morţii.

La origine, fiecare zeu era adorat într-o aşezare anume, care era locul său sacru; acolo preoţi fideli au compus, pentru ca zeul lor să fie „primul venit” din haosul

originar, diverse teologii care explicau facerea lumii. Oraşul sacru unde Re era venerat a fost Heliopolis (aproape de capitala Memfis), încă de la începuturi; cel al lui Osiris, la începutul mileniului al II-lea, a fost; Abydos, în Egiptul de Sus. Mai târziu aceste legende au cunoscut felurite evoluţii.

Politeism, monoteism, henoteism? De ce să aplicăm nişte categorii moderne unor modele de gândire antică? Fiecare om în aşezarea lui îşi avea propriul zeu. Textele menţionează adesea pur şi simplu netjer (zeul), fără vreo altă precizare de persoană. Fiecare îşi avea credinţa proprie; pe vremea aceea intoleranţa încă nu apăruse. Erau adorate forţele naturii, ale căror nume erau diferite în funcţie de loc.

Această largheţe de gândire va permite panteonului egiptean, în timpul cuceririlor rarneside şi ale marelui imperiu, să primească cu generozitate divinităţile străine, care întruchipau soarele sau vegetaţia; fie că acestea erau Şamaş* sau Baal**, numele lor simbolizau aceeaşi forţă vitală ca cele ale lui Re sau Osiris. Astfel era viaţa pe malurile Nilului, în voia zilelor şi desfătărilor. Bucuriile oamenilor erau simple în acele timpuri; un text poetic, ce datează cu aproximaţie din anul 2100 înaintea erei noastre, le descrie astfel:

„E bine, desigur, să pluteşti pe fluviu în jos…

— Zeu babilonian complex, al fertilităţii solare, al legislaţiei şi justiţiei, al divinaţiei (patrona oracolele, pe profeţi şi prezicători) (n.tr.).

** Zeu de origine mesopotamiană, foarte răspândit în antichitatea semită; numele i se reia de la un popor la altul, cu diferite epitete (n.tr.).

Ei bine, desigur, cirul plasa e întinsă i, îi păsările silit prinse în laţ…

Îi bine, desigur, când drumurile sunt făcute ca să te preumbli.

E bine, desigur, când braţele oamenilor înalţă piramide şi sapă heleşteie şi sădesc pentru zei livezi.

E bine, desigur, când bărbaţii-s beţi şi îşi toarnă pe

gâtlejuri vin, cu inima uşoară.

E bine, desigur, când pe buzele tuturor plutesc zâmbete de bucurie, în timp ce căpeteniile nomelor stau falnice, cătând din casele lor la veselia oamenilor, înveşmântaţi cu în subţire şi ţinând 111 mină, plini de mândrie, toiagul de conducător66.

E bine, desigur, când patul e pregătit pentru culcare, căpătâiul mai-marilor e ocrotit, când fiecare om îşi are locşorul lui, pe o rogojină aşternută la umbră şi poarta ferecată îl păzeşte pe cel care odihneşte în tufişuri11.

Partea întâi

ISTORIA UNUI IMPERIU

Capitolul I

DESTINUL IMPERIAL

A. LA IZVOARELE IMPERIULUI

Regatul liniştit

La începuturile regatului

Cam pe la 3200 înaintea erei noastre, Narmer uneşte Egiptul de Sus şi de Jos, ercând un regat unic, ce se întinde de la Assuan până la Marea Mediterană. El îşi aşază pe creştet aşa-numitul pşent* (deformare grecească a cuvântului egiptean pa sekhemti, „cele două puternice”), reunind mitra albă, înaltă, din Egiptul de Sus, cu coroana roşie a Egiptului de Jos, simbol durabil al suveranităţii asupra pământului egiptean. Cel dintâi dintr-o lungă serie de dinastii, el instaurează puterea faraonică.

Originar din sud, probabil din Hierakonpolis, îşi instalează capitala la Tinis, pe malul stâng al Nilului, la 100 km sud de Teba; acest oraş va rămâne centrul puterii faraonilor încă

— Coroana dublă. În partea inferioară era coroana roşie a Deltei, prelungită înapoia capului printr-o tijă tare; peste aceasta se suprapunea mitra Egiptului de Sus, de culoare albă, care se subţiază spre vârf şi sfârşeşte apoi printr-un fel de rotunjire (n.tr.).

două veacuri, în timpul primelor două dinastii2 clin istoria Egiptului, Se pare însă că, dând dovadă de o inteligenţă politică remarcabilă, Narmer ar fi pus deja

temeliile unui oraş nou, aşezat chiar la hotarul dintre Egiptul de Sus şi cel de Jos, în vârful Deltei: Memi is, „balanţa dublei ţări”.

Fără să înceteze a menţine strâns unitatea noului regat, Narmer şi urmaşii săi pun bazele unei economii înfloritoare; se dezvoltă puternic culturile diverselor plante şi creşterea animalelor.

Apar tot acum primele instrumente de gestiune politică; acestea vor constitui baza durabilă a administraţiei faraonice timp de milenii. Egiptul este împărţit în nome (în egipteană sepet), circumscripţii delimitate artificial în funcţie de necesităţile irigaţiilor şi randamentului agricol. Un număr de treizeci şi opt de „provincii” au fost astfel aşezate sub autoritatea unui funcţionar delegat de puterea centrală. Regele pare să fi concentrat în mâinile sale o guvernare atotputernică, deocamdată fără niciun intermediar cu diferitele organe administrative.

Administraţia centrală, orientată spre nevoile diverse ale economiei agrare, grupa mai multe ciise regale: casa ogoarelor, care se ocupa de recolte şi de depozitarea grânelor provenite de po domeniile regale; casa apelor, care coordona diferitele observaţii nilometrice efectuate de-a lungul fluviului şi planifica irigaţiile (în cazul unor viituri sărace, se luau măsurile necesare pentru a evita foametea); casa albă administra finanţele suveranului; casa roşie se ocupa, în acele vremuri, de cultul funerar regal; serviciul de intendenţă a armatei şi cel al arhivelor completau aceste felurite organe de gestiune. Administraţia provincială îi cuprindea pe nomarhi, adevăraţi prefecţi, care aveau în primul rând îndatorirea, pe teritoriile lor respective, să vegheze la întreţinerea canalelor şi la amenajarea lor pentru a asigura randamentul optim al pământurilor cultivate. Titlul egiptean al acestor înalţi funcţionari este revelator în ceea ce priveşte îndatoririle lor: adj-mer (în traducere literară: cel care sapă canalul). El mai era însărcinat şi cu alcătuirea „situaţiei aurului şi ogoarelor”, adică a

bunurilor imobile şi mobile, operaţie suficient de importantă pentru a servi uneori drept punct de reper în stabilirea cronologiei. Litigiile juridice erau reglementate în capitala fiecărei nome de către un tribunal denumit djadjat, dar în ceea ce priveşte dreptul civil nu avem niciun fel de informaţii.

Cultele locale înfloresc la rândul lor: zeulpatron al capitalei nomei capătă o importanţă deosebită, iar panteonul, foarte diversificat, începe să se structureze.

Sunt celebrate sărbătorile divinităţilor, considerate destul de importante în viaţa ţinutului pentru a servi uneori, ca de pildă în cronologia Pietrei de la Palermo3, chiar pentru desemnarea anului sărbătoririi.

Mai apare un rit, care se va menţine de-a lungul întregii perioade istorice, cel al sărbătorii Sed, sau jubileul regal de treizeci de ani (celebrat pentru prima oară de regele Udimu, din dinastia întâi), un fel de reluare a sărbătorii încoronării, destinat să garanteze perenitatea domniei, prin magia gesturilor şi a formulelor pronunţate.

Dintre primele incursiuni în afara frontierelor, este cunoscută, graţie unui graffito descoperit pe o stâncă, cea întreprinsă de oastea regelui Djer, urmaş al lui Narmer, în Nubia, până la a doua cataractă a Nilului. Alte expediţii s-au mai îndreptat spre minele şi carierele din deşertul Arabiei, între Nil şi Marea Roşie.

Astfel se instalează monarhia.

Hegele-zeu

Virata de aur a primului regat începe odată cu dinastia a 111-a şi domnia lui Dioser (către anul

2778 înaintea erei noastre) şi va continua până prin anul 2200 (sfârşitul dinastiei a VI-a).

Aceasta a fost perioada în care au domnit regii-zei la Memfis, oraşul-capitală.

Cu timpul, începuse să fie treptat elaborată o teorie a monarhiei, care se va menţine în continuare. Regele, de esenţă divină, este mijlocitor între divinităţi şi oameni. Sfinxul din Gizeh reprezintă imaginea magistrală a acestei concepţii: cu trupul său de leu, dăltuit chiar într-o stâncă

din deşert şi având chipul neted şi arogant al lui Kefren, mândrul paznic regal al necropolei îşi impune divina maiestate între deşertul roşietic şi cer.

Titulatura regală, stabilită atunci şi care va rămâne neschimbată până la ultimul dintre cezari, este revelatoare pentru caracterul universal al monarhului divin. Ea conţine cinci titluri, însoţite de cinci nume, dintre care unele sunt acordate în momentul încoronării.

— Numele Horus îl aşază pe suveran sub protecţia păsării sacre, patroană a oraşului Hierakonpolis, de unde era originar întâiul rege, Narmer: stând drept, cu ghearele întinse, pasărea divină ocroteşte primul nume al regelui, înscris într-o reprezentare, „în manieră egipteană”, din incinta palatului regal;

Numele nebty, „cele două Stăpâne”, îl plasează pe monarh sub tutela celor două zeiţe care patronează regatele de început: Nekhbet*, vulturul alb al Egiptului de Sus, Uadjit**, cobra Egiptului de Jos;

— Zeiţă-vultur, care a devenit zeiţa tutelară a sudului. Este întâlnită în multe reprezentări, unde asigură protecţia regelui, iar imaginea vulturului intră simbolic în pieptănătura suveranului (n.tr. J.

** Zeiţă-cobră, ocrotitoare a regatului Egiptului de Jos. Cultul ei s-a extins din oraşul Buto, devenind mai întâi o antiteză a zeiţei-vultur Nekhbet; apoi, ambele au constituit o unitate simbolică, după unificarea Egiptului. După autorii epocii elenistice, şarpele simbolizând-o pe zeiţă s-ar fi numit uraios (latinizat uraeus). Acesta îşi înalţă gâtul de pe acoperitoarele de cap ale faraonului şi se întâlneşte adeseori pe frize şi în hipogeele regale (n.tr.).

Numele Horus de aur (care apare sub Keops, în timp ce primele au fost date deja de Narmer), leagă persoana regelui de cea a lui Horus solar şi ceresc4.

— Numele nesutbit, „cel ce aparţine trestiei şi albinei”, pe care îl traducem prin „Regele Egiptului de Sus şi de Jos”, îl asimilează pe suveranul egiptean (şi aceasta din vremea lui Narmer) cu flora şi fauna simbolică a fiecăreia din cele două părţi constitutive ale regatului;

— Numele de Fiu al lui re îl leagă direct pe suveranul Egiptului (începând cu Kefren) de marea forţă cosmică a universului, al cărui cult se răspândeşte atunci în toată ţara.

Tot în timpul lui Kefren, ultimele două nume sunt cuprinse în cartuş, dezvoltarea grafică a semnului hieroglific şen*, care înseamnă „a înconjura”, „a încercui” şi constituie \m alt mijloc, judicios ales, de a desemna legătura dintre suveran şi tatăl său, Soarele, asimilând dominaţia regală cu „cercul” solar şi ciclul veşnic reînnoit al astrului.

Monarhia şi religia se vor afla mereu într-o strânsă legătură în sistemul faraonic. Aici nu este vorba de drept divin: Faraonul, fiu de zeu, este el însuşi zeu, participând la forţa dătătoare de viaţă a cerului şi a pământului.

Heliopoiis şi, cultul lui Re

Nu departe de Memfis, capitala politică, se înalţă o aşezare sacră, adevărată capitală spirituală: Heliopoiis, unde este venerat Soarele.

* „Ceea ce este încercuit de soare” era definiţia universului de către egipteni. Această idee era reprezentată de o bucată de sfoară, în formă de cerc, având un nod la bază. Pentru a arăta că lumea aparţine faraonului, numele lui era înscris în interiorul acestui „cartuş” care, spre a-l cuprinde, capătă o formă alungită. Cartuşul era rezervat celor două nume mai importante, din cele cinci ale regelui: „Rege al Egiptului de Sus şi de Jos” şi „Fiul lui Re”. O dată ce funcţia cartuşului a fost cunoscută, acesta i-a servil lui Champollion drept punct de plecare în descifrarea hieroglifelor (n.tr.).

Prin natura, să regele era superiorul firesc al întregului cler. El dispunea de puterea spirituală: el era cel care ridica templele, oficia în scenele rituale descrise în basoreliefuri şi picturi. Desigur, el îşi delega de obicei autoritatea marilor preoţi. La început, fiii suveranului exercitau această funcţie în marile sanctuare; astfel, Rehotep, fiul regelui Snefru, tatăl lui Iveops, a fost mare preot al lui Re la Ileliopolis şi, totodată, comandantul

armatei. Toate elementele conducerii se aflau „în mâinile regelui”; o sciziune între puterea laică şi puterea religioasă era imposibilă, fapt care avea să creeze mai târziu dificultăţi neîndoielnice.

Marii preoţi din Ileliopolis par să fi fost deosebit de activi în timpul primelor dinastii; teologia elaborată de aceştia s-a răspândit puternic şi a servit poate drept model altor sisteme de explicare a universului.

De asemenea nu e imposibil ca dinastia a V-a ai cărei suverani au aproape întotdeauna un nume teofor, compus cu numele lui Re (Sahure: „Re să mă ocrotească”; Neferirkare: „desăvârşit este tot ce făptuieşte ka-ulă lui Re”; Şepseskare: „/ca-ul lui Re e sacru” etc.), să fi provenit din vreun mare preot „uzurpator” din Ileliopolis. Dispunem de prea puţine surse sigure pentru lu’ itHHlă epocă îndepărtată, dar una dintre ipotezele emise pentru a explica schimbarea dinastiei este următoarea: Usericaf, primul rege clin dinastia a V-a nu ar fi fost altul decât fiul prinţesei Neferhetepes (fiica lui Dedefre, faraon din dinastia a IV-a, care a domnit între Keops şi Kefren) şi al unui mare preot din Ileliopolis; astfel, coroana ar fi trecut, în urma unei „lovituri de stat”, într-o familie legată de oraşul sfânt al lui Re.

Desigur, feluritele culte locale au rămas prospere: cel al lui Ptah, reprezentat ca un bărbat cu trupul strâns ca într-o teacă?, zeu creator, patron al meşteşugurilor, stăpân al adevărului şi ai dreptăţii, devine tot mai important în capitala Memfis.

Se paro însă că o anume (şi cea dintâi) formă de sincretism religios s-ar fi încercat în jurul divinităţii solare, al cărei cult era şi acesta foarte răspândit. Astfel, în legătură cu originea sacră a regilor din dinastia a V-a circula o legendă, potrivit căreia regele Re s-ar fi încarnat în soţia unuia dintre preoţii săi, numită Redjedet. Această legendă a ajuns până la noi graţie Papirusului Westear: Re îi trimite pe zei să o ajute pe Redjedet să nască:

„Grăbiţi-vă aşadar şi mergeţi să-i sloboziţi pe cei trei7 fii ce adastă în pântecul lui Redjedet şi care, în viitor,

vor împlini vestita şi binefăcătoarea îndeletnicire [domnia] în ţara întreagă; ei vor ridica templele în cetăţile voastre, se vor îngriji de altare, vă vor aşterne bucate alese la ospeţe, vor spori divinele voastre ofrande”.

Iată o definiţie riguroasă a schimbului util, vital, care se stabileşte între regi şi divinităţi, „confraţi” responsabili ai ordinii lumii.

Urmează naşterea:

„Pruncul acesta lunecă atunci pe mâinile zeiţei Isis. Era lung de un cot, cu oasele tari, mădularele învelite în aur, iar creştetul îl avea încins cu peruzele. Ele [zeiţele] îl spălară după ce i-au tăiat buricul şi îl aşezară pe un ştergar de in chip de pernă. Meskhenet se apropie de el grăind: «Iată un rege care va domni peste o ţară întreagă», în timp ce Hnum îi întărea mădularele”.

Prune-zeu (făcut din soare şi din cer) sau rege? Într-o singură fiinţă, Faraonul, sunt încarnate ambele naturi.

Conducerea politică a statului, ca şi elementele artei şi arhitecturii se vor impregna rapid de această religiozitate solară dominantă.

— Zeiţă ocrotitoare a naşterilor, daiadesea nume colectiv purtat de patru divinităţi cu nume distincte (n.tr.).

26

Noile elemente ale puterii

A comanda (udj medii, „a rosti cuvinte”) şi a judeca (udja, „a cântări”), iată cele două aspecte esenţiale ale puterii. Regele este atotputernic; el repre7. iată autoritatea supremă. Dar, pentru o ţară aflată în plin proces de dezvoltare, aparatul administrativ instalat de regii din Tinis nu mai era de ajuns; devenea necesar un sistem mai complex şi mai ierarhizat.

Începând cu domnia lui Snefru (cam prin 2720 înaintea erei noastre), regele îşi delegă o parte din prerogative unui tjati (cuvânt tradus de obicei prin „vizir”, dar care se raportează la realităţi orientale mai târzii). Acest vizir reprezenta „voinţa stăpânului, urechile şi ochii suveranului”; el era şeful justiţiei şi conducea cele mai importante servicii ale statului – grânarul şi vistieria;

deţinea controlul asupra armatei, supraveghea lucrările publice şi transporturile fluviale; alţi funcţionari superiori menţineau legătura dintre el şi administraţia provincială. Era numit de rege şi rămânea omul de încredere al faraonului.

fiecare „casă” se împarte în două (referirea la dualitatea naturală a Egiptului este constantă şi. unerulă), desigur cu excepţia „casei apelor”.

În nr!”: iiu Hin administrativ superior, Consiliul celui /cec, reuneşte conducătorii acestor departamente diferite.

Se de/voit.1 totodată clasa scribilor, rotiţă importantă a administraţiei: stând jos, cu papirusul di il. işurat pe pânza întinsă peste genunchi, având o înfăţişare vioaie şi o privire inteligentă, ţinându-şi într-o mină stiletul, cultivaţi, cărturari (alinaţi, aceştia participă în scurtă vreme într-un mod activ şi indispensabil la treburile statului.

În cele treizeci şi opt de provincii, noniarhii vegheau în continuare la întreţinerea canalelor; ei administrau domeniile regale, încredinţându-li-se şi poliţia şi recrutările pentru armată. Conducătorii nomelor, îndeosebi cei din sud, aflaţi mai departe de Memfis, îşi puteau exercita nestingheriţi superioritatea asupra preoţilor locali.

27

Teoria divină despre puterea regală se va extinde atunci piuă la angrenajele administraţiei însăşi; regele, fiul lui Re, aşază fiecare manifestare a puterii sale sub autoritatea unui zeu anumit, al cărui mare preot, devine atunci şeful administraţiei respective. Astfel, cultul zeiţei Maat – simbolul ordinii şi armoniei Universului, care reprezintă justiţia – va fi prezidat fireşte de către vizir, iar practicarea cultului încredinţată judecătorilor. Zeul-ibis Thot, patronul oraşului Hermopolis, din Egiptul de Mijloc, zeul scrierii, ştiinţei, măsurii şi legii, îl va avea drept mare preot pe unul dintre conducătorii administrativi.

În felul acesta – şi aici este Arorba de o formă egipteană a sincretismului religios, înalţii funcţionari depinzând de suveran – zeii locali vor depinde pe viitor de

Re. Regii Egiptului au subordonat treptat caracterului religios al absolutismului lor legătura politică ce îi unea de propriii lor funcţionari. Prin acest mijloc, sinteza zeilor locali era. realizată în jurul lui Re, tocmai prin această întrepătrundere a religiei cu politica, ceea ce va constitui un fenomen constant al istoriei Egiptului antic şi va crea uneori mari dificultăţi puterii seculare, îndeosebi pe vremea dinastiei rameside.

Acest sistem autoritar a evoluat însă în aşa fel încât funcţionarea lui a devenit mai dificilă: regii şi-au avut fiecare favoriţii, pe care i-au copleşit cu onoruri şi funcţii înalte şi care au alcătuit în scurtă vreme o clasă de privilegiaţi tot mai puternici, cu atât mai mult cu cât unii suverani slabi au permis să se instaleze, încă de la sfârşitul dinastiei a V-a sistemul ereditar al funcţiilor. Nomarhii din sud au început să-şi exercite treptat autoritatea într-o manieră din

— Zeiţa adevărului şi dreptăţii, al cărei simbol, pana de struţ, este greutatea cu care, în instanţa cerească, se cântăresc sufletele celor morţi. Era reprezentată sub aspectul unei femei tinere, plină de graţie, şezând cu tălpile lipite şi genunchii ridicaţi şi având capul împodobit cu pana de struţ (n.tr.).

ce în ce mai independentă faţă de puterea centrală. Pentru înlăturarea acestei primejdii, a fost creat, sub dinastia a V-a un post de „guvernator al sudului”, însărcinat cu supravegherea şi coordonarea „provincialilor” din Egiptul de Sus; dar, sub Pepi al II-lea, nu mai poate fi vorba de autoritate.

O adevărată castă sacerdotală ameninţă şi puterea absolută a faraonului: într-adevăr, acesta a acordat preoţilor privilegii de imunitate (scutirea de impozite), care permit templelor să-şi sporească domeniile. Şi în lumea clericală se va instala ereditatea funcţiilor.

Fiecare nomă tinde astfel să devină uti mic stat, care se desprinde tot mai mult de dependenţa regală. Procesul lent de degradare a celei dintâi instituţii faraonice va dura până la sfârşitul dinastiei a VI-a.

Expediţii şi comerţ

Urcând pe cursul Nilului, mai sus de prima cataractă, egiptenii au pătruns în Nubia, apoi în Sudan. Dioser cucereşte, în jurul anului 2770 i mi., regiunea situată între Assuan şi Takompso, l i în îi < i de Amadu, pe care grecii o vor numi uiii Hi /în I todckn Hclioinos (ţara celor doisprezece nrliimu i aproximaţiv 130 km). În jurul anului., 7? O, Snefi îi întreprinde o campanie în Nubia, de unde aduce o pradă considerabilă şi 7.000 prizonieri (după Piatra de la Palermo) w.

Aceste ţinuturi africane din sud, care se aflau lucii în stadiul tribal, puteau fi supuse cu des1 ulii. uşurinţă; de aici se aducea aur (minele din Wadi Allaki, de pildă, un ued* secat care pătrunde în deşertul Arabiei, între prima şi a doua

— Ued, cuvânt de provenienţă arabă (wadi) care înseamnă „albie de râu". În regiunile aride, albie de râu temporară, cel mai adesea secată, dar care poate transporta mari cantităţi de apă şi mâl în cazul unor revărsări puternice (n.tr.).

cataractă, au fost exploatate clin vechime de către egipteni), tămâie, fildeş, abanos (vestitul lemn negru), pene de struţ.

Expediţiile se succed, multe la număr. Unele au şi scopul de a deschide, drumuri noi". Domnitorii Assuanului, mai ales, au fost nişte exploratori îndrăzneţi, ca, de pildă, Hirkhuf care, sub domnia lui Pepi I, Mereare şi Popi al II-lea (cam prin 2400), a întreprins patru expediţii: în cursul ultimelor trei, a coborât până în ţara l-am, în Sudan, după toate probabilităţile regiunea Dunkul. Se creează şi legături ideologice: zeul nubian Dedun este foarte repede asimilat cu Horuş. Acest sincretism religios, destinat să stabilizeze ¡cucerirea, constituie un procedeu egiptean durabil, care va. fi practicat cu precădere sub dinastiile tutmosizilor şi ramesizilor.

Încă din vechime, egiptenii au avut legături cu Marea Roşie. Calea folosită cel mai des pentru a atinge ţărmul mării, Wadi Ilammamat, pornea din Koptos, la nord de

Teba, şi sfârşea în portul Koseir, după patru zile în care apa lipsea cu desăvârşire, ceea ce necesita o organizare riguroasă a expediţiei.

Odată ajunse la Koseir, expediţiile puteau naviga spre sud. Ele ajungeau astfel în ţara Punct, în apropierea Somaliei de astăzi, „ţinut divin”, deoarece pe solul ei creşteau arborii de tămâie, indispensabilă îndeplinirii riturilor de cult; se mai găsea acolo şi abanos, fildeş, aur fin. În acele locuri se practica trocul, marinarii egipteni aducând, în schimbul acestor produse preţioase, obiecte prelucrate şi diverse „mărunţişuri” din ţara lor. Se pare că Sahure a fost cel clintii faraon care a trimis, prin anul 2500 (potrivit Pietrei de la Palermo), o expediţie către acest ţinut depărtat.

Dacă, plecând din Koseir, se naviga spre nord, se putea ajunge în peninsula Sinai, un întins deşert străbătut şi exploatat de egipteni clin timpurile cele mai vechi, poate chiar de prin anul 3.000 î, e, n.; în Sinai se putea ajunge şi pe uscat.

Pe o stâncă din Wadi Magharah, în vestul peninsulei, a fost găsit, săpat în piatră, numele regelui Dioser; un alt basorelief rupestru îl reprezintă pe acelaşi suveran precedat şi apărat de zeiţa Hathor. Se pare că Snefru a încurajat mult politica de pătrundere în Sinai; sub domnia sa şi sub aceea a fiului său Keops s-au exploatat minele de cupru, carierele de turcoaze, de malahit şi smaralde, s-au prelucrat la faţa locului cuarţurie aurifere. Au fost întemeiate sate de muncitori, fiecare expediţie cuprinzând între 350 – 400 oameni. Suveranii din dinastiile a V-a şi a VI-a au intensificat şi mai mult exploatarea peninsulei, ale cărei bogăţii în aur, cupru şi pietre preţioase erau aduse în Egipt sub o puternică escortă militară.

În nord-estul Egiptului, dincolo de EI Kantara şi de Pelusium, o simplă trecătoare, în deşertul Negheb, duce în Asia, de unde în cursul mileniilor de istorie antică, diferite populaţii s-au îndreptat adeseori spre miazăzi, atrase de bogăţiile văii Nilului; acesta a fost marele drum al invaziilor, după anul 2000, în timpul epocii rameside şi mai

târziu, în perioada ocupaţiei greceşti urinată de cea romană.

Mai iuţii se trecea prin Canaan, ţinut lipsit de umilite politicii sau etnică, cutreierat de tribuni! nomade, iil. riibăliit de caravanele care veneau Im Ambiii Hau Mesopolamia. Egiptul a început curbul „«a îne. Îl ordine" aici: încă din epoca suveranilor din finis, un „cancelar al asiaticilor" a fost însărcinat cu ridicarea tributului, în schimbul protecţiei asigurate pistelor de caravane. Din aceste timpuri îndepărtate, regele Egiptului şi-a extins probabil hegemonia asupra ţinuturilor limitrofe şi porturilor Gaza, Askalon şi Jaf fa.

Mai la nord, pe ţărmurile Mediteranei, se întindea Fenicia (de la capul Muntelui Cârmei până la oraşul Ugarit, actualul Ras Shamra), o fâşie îngustă de câmpie de-a lungul ţărmului, lipită de Liban, cu o populaţie semitică; era o ţară fertilă, alcătuită din state-cetăţi foarte bogate, dintre care cele mai prospere erau porturile, care se întindeau străjuind falnic marea: Tirul, Sidonul, Byblos, Simyra, Arvad, Ugarit – o ţară-răscruce, activă şi bogată. Pe versanţii munţilor Libanului creşteau uriaşi codri de cedru, al căror lemn era foarte căutat, îndeosebi pentru construcţia navelor.

Relaţiile dintre Egipt şi Byblos sunt foarte vechi. Cu prilejul săpăturilor efectuate în 19211923 de Pierre Montet, în perimetrul cetăţii, devenită astăzi modernul oraş EI Djebail, s-au găsit numeroase fragmente, pe care erau înscrise numele regilor din dinastia a II-a. Accesul era uşor, atât pe uscat, cât şi pe mare; în mai şi iunie, când băteau vânturile etesiene *, navele cu pânze străbăteau în patru zile cei 650 km care despart delta Nilului de coasta, feniciană. După Piatra de la Palermo, Snefru ar fi trimis probabil cel dintâi la Byblos o flotă de 40 nave, care s-au întors încărcate cu lemn de cedru.

Se pare că cetatea Byblos a recunoscut foarte curând suveranitatea faraonului; regele Unas (către anul 2425 înaintea erei noastre) este reprezentat, în templul oraşului, îmbrăţişat de „Doamna din Byblos", zeiţa Baalat (perechea

lui Baal), reprezentată în chip de zeiţă Hathor, încă un exemplu de sincretism religios venit în sprijinul alianţei politice. Cu un veac în urmă, Sahure venise poate să-şi ia soţie din Fenicia, inaugurând astfel obiceiul căsătoriilor cu prinţese străine, care va deveni frecvent în epoca ramesidă. Dacă ar fi să dăm crezare tradiţiei clasice târzii, zeiţa Isis a fost cea care le-ar fi învăţat pe fetele din Byblos să-şi facă felurite pieptănături şi să se parfumeze.

În timpul războaielor şi intrigilor asiatice, Byblos va rămâne aliata cea mai fidelă a Egiptului.

La răsărit, pe îndepărtatele pământuri mesopotamiene de pe cursul inferior al Eufratului, regatele Sumer şi Akkad vor fi reunite de Sargon.

— Din greceşte etesioi anemoi, vânturi anuale; denumirea unor vânturi care suflă periodic în nordul Mediteranei (n.tr.).

cuceritorul lor, într-uu imperiu unic *, care va cuprinde şi Elamul. Pe malurile Tigrului, regatul Asiriei (cu capitala Assur) nu-şi atinsese încă puterea politică din – timpul ramesizilor. Se pare că aceste ţări nu au avut contacte directe cu Egiptul.

La nord, – în bazinui Mediteranei orientale, raporturile cu Ciprul şi cu Creta sunt atestate încă de prin anul 3.000. În Creta s-au identificat semne hieroglifice utilizate ca motive decorative, datând din vremea primelor dinastii egiptene, iar în mormintele din valea Nilului s-a găsit ceramică provenind din zona Mării Egee. Cele două mari insule îi furnizau Egiptului mai cu seamă cupru, ulei de măsline, esenţe aromatice. Cetatea Phaistos din Creta începuse să se specializeze în comerţul cu delta Nilului.

Este posibil, totodată, şi ca obsidiana, sticla de vulcan, folosită în Egipt încă clin acele vremuri depărtate, să fi provenit din insulele Melos şi Samos.

În sfârşit, la apus, în Libia de astăzi, trăiau populaţii diferite, care semănau etnic cu locuitorii din Deltă: este vorba de populaţia tehenu, probului cea mai veche (a cărei existenţă e dejanti iiliiui pe paletele egiptene datând din preistorie) în de din liiu, care se ocupau amândouă cu

creşterea vitelor şi pomicultura. Snefru a condus o expediţie (cea dintâi după literatura consultată) în Libia; inscripţiile de pe Piatra de la Pulermo consemnează faptul că el a adus de acolo 11.000 prizonieri şi 13 100 capete de vite. Asemenea expediţii aveau mai degrabă drept scop ili interzică acestor popoare accesul în partea de apus a Deltei Nilului, preocupare care va continua şi în timpul faraonilor ramesizi.

Cei clintii faraoni au dus prin urmare o vastă politică de explorare a lumii din jur şi a resurselor sale, nu în vederea cuceririi şi nici din grija

— Regatul Akkadului, pe la 2600 înaintea erei noastre (n.tr.).

de a-şi extinde regatul, ci din raţiuni economice – obţinerea produselor necesare traiului şi practicării cultelor, ele care Egiptul ducea lipsă –, ca şi din preocuparea de a păstra integritatea hotarelor naturale.

Studiul relaţiilor externe ale Egiptului în cel de-al treilea mileniu dinaintea erei noastre subliniază deja existenţa unora dintre principiile care vor sta la baza politicii rameside, un mileniu şi jumătate mai târziu; ne aflăm prin urmare la începuturile imperiului.

Piramide şi obeliscuri

Defunctul rege-zeu odihnea, pentru eternitate, în sarcofagul său, în cavoul tainic al piramidei, ascuns sub uriaşa masă de zidărie care constituia suprastructura monumentului. Cea mai înaltă dintre ele, a regelui Keops, măsura 146 m. Grecii au dat acestor monumente numele de piramidă, asemănându-le cu o prăjitură din făină şi miere, care avea această formă şi se chema pyramis – apropiere foarte umilă şi o simplă analogie de forme pentru această glorioasă arhitectură, denumită de către egipteni mer.

Este, desigur, glorioasă, dar nu numai pentru că se numără printre cele şapte minuni ale lumii, ci fiindcă este totodată o emanaţie divină: şuvoi de lumină solară împietrită, ajunsă pe pământ. Textele10 evocă „ziua vestită când regele a suit până la tine, o Re! Atunci el a păşit pe

razele gloriei tale, făcându-şi din ele o scară". Piramida (mai întâi cu trepte, ca cea construită la porunca lui Dioser la Saqqarah, cel dintâi monument clin arta egipteană ridicat clin piatră cioplită) este „scara" monumentală graţie căreia defunctul regal se înalţă spre tatăl său Re, unindu-se cu el pentru vecie.

Pe podişul de la Gizeh şi în apropiere de pădurea de palmieri din Saqqarah, locuri apropiate de capitala de atunci, Memfis, se înalţă piramidele regilor care au domnit în Egipt între dinastiile a III-a şi a VI-a. Ansamblul funerar regal nu se limita la piramidă. Pe malul Nilului, un templu „de jos" primea trupul neînsufleţit al suveranului, adus pe o corabie de la Memfis; aici odihnea timp de şaptezeci de zile, cât durau riturile mumificării. Apoi cortegiul pornea pe un drum ascendent, până ajungea la templul „de sus" (sau templul funerar), construit pe faţa estică a piramidei, pentru ca oficiantul să împlinească zilnic riturile cultului, întors cu faţa spre apus, loc unde soarele dispare în fiecare seară şi care devine, prin asimilare, regatul morţilor. În jurul piramidei, aliniate în rânduri strânse, erau grupate aşa-numitele mastabale ale înalţilor funcţionari. În felul acesta, necropola constituia reflectarea curţii regale din Memfis, încremenită pe vecie.

Sub dinastia a V-a perioada „dominaţiei" solare, este înălţat un alt templu (în apropierea templului funerar al piramidei, destinat cultului lui Re n. Prin însăşi amplasarea lui, acest monument reuneşte serviciul divin cu cultul regelui, asociindu-i strâns pe suveran şi pe zeu.

Ruinele templului solar ridicat sub Niusere au fost descoperite la Abu Gurob, templu deschis în partea superioară, pentru care să poată pătrunde mai uşor în locuinţa lui. Se ajungea, printr-un iiiniplu portic, într-o curte spaţioasă, în mijlocul cin-o ia, ne ridica altarul; în spatele acestuia se tu. câţii o piramidă trunchiată, în vârful căreia se afla un enorm obelisc.

Kormn. obeliscului apare atunci pentru întâia Cată; ea este o manifestare a cultului beţilelor (bet-el: „Casa zeului"), foarte răspândit în civilizaţiile semitice. Beţilul

este o piatră sacră, aşezată vertical, considerată a fi locuinţa unei divinităţi. El este întâlnit în civilizaţia siriană şi arabă; piatra neagră încastrată în Kaaba din Meca perpetuează un vechi cult, anterior Islamului.

Obeliscul egiptean (benben) reprezintă piatra atinsă de razele soarelui pentru întâia oară, atunci când, ieşind scăpărător din haosul original, a creat universul.

Glie obeliscuri rameside nu „împodobesc" astăzi pieţele capitalelor europene, monumente care au devenit izolate şi fără obiect, departe de gândirea care le-a născut, în timpul regatului liniştit.

Apărarea regatului

Revoluţia

La sfârşitul dinastiei a VI-a (către anul 2260 înaintea erei noastre) slăbiciunea şi vârsta înaintată a lui Pepi al II-lea (care a avut cea mai lungă domnie cunoscută în istorie: nouăzeci de ani) vor determina prăbuşirea celei dintâi instituţii faraonice. Forţele care ameninţau puterea regală – ambiţia nomarhilor, pretenţiile preoţilor, poate şi o anume opoziţie din partea claselor de jos – se conturează şi duc la o răsturnare socială al cărei ecou se întâlneşte în texte.

„Priviţi, aşadar, cum săracii au ajuns să stăpânească bogăţiile, iar cel ce nu era în stare a-şi meşteri o pereche de sandale are acum mormane…

Priviţi, aşadar, cum bogaţii plâng, zdrenţăroşii sunt în culmea fericirii şi fiecare oraş zice: «Lăsaţi-ne să-i izgonim dintre noi pe cei puternici…»

Priviţi, aşadar, cum aur şi lapislazuli, argint şi peruzele, cornaline, bronz şi pietre de Nubia se încolăcesc pe grumazul slujnicelor, în timp ce doamnele de neam rătăcesc prin ţară, iar stăpânele caselor de altă dată zic: «Vai de-am găsi cu ce să ne potolim foamea»"! 12

Criza de conştiinţă este mare; pentru prima (şi ultima) oară din istoria sa, egipteanul, lipsit de structurile ocrotitoare ale monarhiei, se întrea36

bă, se îndoieşte şi năzuie spre moartea eliberatoare de toate relele:

„Moartea mi se înfăţişează, azi ca vindecarea după o boală grea, ca cea dintâi ieşire după o vătămare. Moartea mi se înfăţişează azi ca aburul tămâiei, ca atunci când stai sub pânza bărcii într-o zi cu vânt. Moartea mi se înfăţişează azi ca mireasma lotusului, ca clipa când atingi pragul beţiei. Moartea mi se înfăţişează azi ca o cale ştiută, ca întoarcerea bărbatului acasă, din război. Moartea mi se înfăţişează azi ca cerul care se deschide, atunci când omul dezleagă taine noi…” 13.

Profitând de situaţie, nomazii din Canaan năvălesc în partea orientală a Deltei Nilului. În conştiinţa egiptenilor apare atunci apartenenţa lor la o naţiune, la o patrie, pe care trebuie s-o apere.

„Tot ce e bun piere, ţara e la pământ din pricina nenorocirii aduse de bucatele 14 acelea, asiaticii, răspândiţi în toată ţara. În „lev. În duşmanii se ivesc dinspre soare-răr» e, asiaticii coboară în Egipt… Fiarele pustiei „vin să se adape la fluviul Egiptului. Kle se răcoresc pe malurile sale, iar cei ce ar putea să le izgonească ne lipsesc” 16.

Cuvinte ca „ţara noastră”, „oştirea noastră”, care apar în texte, sunt izvoarele dintâi, în mintea oamenilor, ale noţiunii de imperiu.

Această situaţie tulbure a durat aproape un vt ac, când dinastiile locale s-au succedat, între a VIII-a şi a X-a, domnind uneori în paralel, până ce principii Antef, originari din cetatea Tebei, în Egiptul de Sus, au reconstituit unitatea regatului şi au restabilit ordinea faraonică, prin anul 2160 înaintea erei noastre

37

Pentru întărirea puterii regale.

Au sosit acum vremurile când faraonii Amenemhat şi Sesostris au devenit „buni păstori” ai turmei (expresia, apărută atunci, va fi foarte frecventă în epoca ramesidă 17), când maiestatea regală se umanizează, când omul apare drept înalta finalitate a creaţiei. Iată aceste cuvinte, ale lui Heti al III-lea către fiul său Merikare 18:

„Bine înzestraţi sunt oamenii, turma zeului. El a

făurit cerul şi pământul după dorinţa lor, a îmbrâncit urâta şi reaua făptură a apelor [crocodilul], a slobozit pentru nările lor suflul vieţii; ei sunt precum îi e chipul, ieşiţi din trupul său, pentru ei a creat plantele, vitele, păsările şi peştii, ca să-i hrănească; le-a dăruit lumina, la dorinţa lor… iar când plâng, el îi aude. Pentru ei a făcut regi, încă din ou, căpetenii ce sprijină spinarea omului celui slab… Zeul ştie fiece nume" 19.

O nouă regalitate a luat fiinţă, ocrotitoare şi vigilentă.

Amenemhat I delimitează din nou nomele, punct delicat al administraţiei provinciale; căpeteniile regionale sunt iarăşi solid instalate sub obedienţa regală, ereditatea funcţiilor fiind evitată cu grijă. Când aceştia îşi manifestă din nou veleităţi de independenţă, Sesostris al III-lea desfiinţează funcţia. Curtea regală redevine centrul administrativ, vizirul fiind pe viitor secondat de cele „treizeci de căpetenii de la miazăzi".

Preocupaţi de bunăstarea economică, după depăşirea marii crize, monarhii dinastiei a XII-a valorifică marea oază Fayum, situată în sud-estul oraşului Cairo de astăzi, irigată de un braţ al Nilului, Bahr Yussuf. Ei organizează un sistem de canale, pentru reglementarea distribuţiei apelor, creând astfel o vastă câmpie fertilă; o ecluză, construită la Illahun, la intrarea defileului prin care Bahr Yussuf pătrunde în oază, regularizează debitul apelor, în timp ce un mare baraj apără valea de primejdia pe care o reprezintă acumularea apelor în timpul revărsărilor. Grija pentru înflorirea acestei regiuni îi va preocupa, mai târziu, şi pe faraonii ramesizi. Tebei, capitală sub dinastia a XI-a, îi urmează Lisht, situată la intrarea în oaza Fayum, din timpul lui Sesostris I.

Numeroase expediţii trimise în Sinai (care numără, acum, 700 – 800 oameni fiecare) aduc în Egipt bogatele produse, din peninsulă. Comerţul cu Creta înfloreşte din nou. Începând cu dinastia a XI-a se îmbunătăţeşte pista de caravane din Wadi Hammamat, drum spre cariere şi cale spre Marea Roşie; la jumătatea drumului se creează o

oază, lângă portul Koseir se construieşte portul Wadi Gasus, unde vor fi construite navele din lemn de cedru care vor naviga spre Punct.

Prosperitatea renaşte.

În această perioadă apar imnurile dedicate regelui (gen care se va dezvolta mult în continuare, mai ales în timpul ramesizilor). Oamenii îşi manifestă astfel recunoştinţa faţă de suveranul blând şi ocrotitor, refugiu şi adăpost al poporului.

Astfel, în cursul unei vizite a lui Sesostris ni III le-a Inir un oraş din Egiptul de Sus, locuitorii im intonai în cor, pe două voci, în timpul veseliei i l'e: i I i vilă şi lor populare, imnul următor:

„C", măreţ e stăpânul pentru oraşul său!

Singur, preţuieşte milioane; ceilalţi oameni sunt neînsemnaţi.

Ce măreţ e stăpânul pentru oraşul său!

El e canalul care zăgăzuieşte fluviul în vremea viiturii.

Ce măreţ e stăpânul pentru oraşul său!

101 e cămara răcoroasă unde se odihneşte bărbatul până în zori.

Ce măreţ e stăpânul pentru oraşul său 1

El e o cetate cu ziduri de aramă 20.

Ce măreţ e stăpânul pentru oraşul său!

El e o pavăză şi braţu-i te ocroteşte fără greş!

Ce măreţ e stăpânul pentru oraşul său!

El e salvarea la care aleargă omul cu teamă de duşmani.

Ce măreţ e stăpânul pentru oraşul său! E adăpost când se revarsă apele, e şipot rece la vreme de arşiţă. Ce măreţ e stăpânul pentru oraşul său! El e cotlon cald în timp de ger.

Ce măreţ e stăpânul pentru oraşul său! El e muntele care ţine piept vântului, când pogoară furtuna din cer. Ce măreţ e stăpânul pentru oraşul său! E ca Sekhmet21, ocrotitoarea, când vin duşmanii la hotare" 22.

Războaie peste hotare şi primele aşezări coloniale

Ţara trebuia ocrotită şi împotriva eventualilor cotropitori. De acum înainte, Egiptul nu va mai căuta să-şi asigure doar expansiunea economică, ci va trebui să se şi apere.

Amenemhat I a construit, la hotarele de nord-est ale deltei, aşa-numitele Ziduri ale Suveranului, un şir de fortăreţe înşiruite de la Pelusium la Iâeliopolis, locuite de mici garnizoane şi destinate să împiedice infiltrarea nomazilor, ce prădaseră ţara timp de două secole. Imigranţii care se instalaseră au fost, după câte se pare, făcuţi sclavi pe domeniile templelor şi ale marilor proprietari, constituind cea dintâi mână de lucru străină, a cărei existenţă va ridica atâtea probleme mai târziu, sub ramesizi.

În ceea ce priveşte Asia, este reluată politica de prietenie şi schimburi fructuoase, în primul rând cu Byblos. Egiptul îşi impune hegemonia în Retenu *, provincie feniciană; pentru aceasta, Sesostris al III-lea a trebuit să întreprindă o campanie militară până la Sihem, actualul Nablus. Stăpânirea acestei regiuni a permis Egip* Pe teritoriul Siriei de astăzi [n.tr.).

tului controlul drumurilor comerciale ale Asiei, fapt deosebit de important în momentul în care, în Mesopotamia, noul imperiu al Babilonului cunoştea o nouă înflorire.

În Africa lucrurile au stat cu totul altfel. În trei campanii, Sesostris I a asigurat dominaţia egipteană până la a treia cataractă. Pacificarea regiunilor cucerite a fost terminată sub Sesostris al III-lea.

Pentru a realiza egiptenizarea teritoriilor nubiene şi sudaneze, Sesostris I şi urmaşii săi au construit oraşe, temple şi fortăreţe, menite să implanteze solid autoritatea regelui Egiptului în ţara Wawat (care se întinde între prima şi a doua cataractă şi corespunde Nubiei Inferioare) şi în ţara Kuş (între a doua şi a patra cataractă, pământ sudanez).

Pentru egipteanul din Antichitate, Nubia şi Sudanul constituiau o prelungire firească a Egiptului şi trebuiau

deci să fie considerate drept părţi integrante ale teritoriului său. La nivelul celei de a doua cataracte, la punctul de întâlnire a celor două regiuni africane, s-a întemiat un oraş, Buhen, care va deveni centrul adminis-Hlruţioi egiptene pentru aceste provincii şi va înlocui, în rolul său de capitală, vechea aşezare uuluuuă Ani Im. De-a lungul Nilului s-au construit i<ui, irele, cu şanţuri umplute cu apă şi o mare incintă din cărămidă, cu bastioane în faţă, străpunse de aml>razuri; o punte mobilă de lemn îngăduia accesul în aceste construcţii defensive, în partea dinspre deşert, iar un taluz le asigura legătura cu fluviul. Cele mai sudice dintre aceste construcţii, Semneh şi Kumneh, situate la 70 km mul de Buhen, una pe malul stâng, iar cealaltă pe malul drept, străjuiau valea, care se strâmta considerabil în acel loc.

Astfel, regii dinastiei a XII-a au luat măsuri de prevedere împotriva invaziei eventuale ale unor triburi sudaneze şi au întărit ocupaţia în aceste teritorii, adevărate colonii egiptene şi viitoare ţinuturi ale imperiului.

Teba şi Amon – Osiris la Abydos

Cetatea, Tebei, situată în Egiptul de Sus, debutează la rândul ei în viaţa politică; într-adevăr, ea a fost capitală în timpul regilor Antef şi Montuhotep. Chiar dacă suveranii din dinastia a XII-a au părăsit-o în favoarea oraşului Lisht, situat mai la nord, ea îşi va păstra pe viitor o importanţă neîndoielnică, Sesostris I a început construirea celui mai uriaş sanctuar cunoscut până în zilele noastre, Karnak, sălaşul zeului Amon, care va cunoaşte celebritatea odată cu oraşul său.

Amon, care nu fusese pomenit până atunci în texte, era un zeu al brizei şi al adierilor uşoare, călăuza navigatorilor de pe Nil, un zeu al văzduhului şi al cerului, înfăţişat de multe ori cu pielea azurie şi cu o pieptănătură înaltă cu pene. Cele două pene mari de şoim situate la baza coroanei ce o poartă amintesc originea sa cerească. În jurul anului 2200 înaintea erei noastre, un templu îi era deja consacrat la Teba.

Când vizirul ultimului faraon din dinastia Montuhotep, Amenemhat (nume care înseamnă „Amon e cel dintâi”), a uzurpat puterea şi a întemeiat dinastia a XII-a (prin anul 2000 înaintea erei noastre), acesta l-a situat pe primul loc pe divinul său patron. Spre a-l sluji, a numit un cler numeros, cam vreo zece preoţi, cu toţii înalţi funcţionari; astfel, cei patru „părinţi divini” erau cancelari sau nomarhi.

Dar Amon nu se putea impune singur. Re, zeul din Heliopolis, era încă puternic. Sesostris I, fiul lui Amenemhat I, a construit în cinstea lui un templu în oraşul său şi, în inscripţia dedicatorie a monumentului, se laudă că ar deţine regalitatea de la Horakhty („Horus al celor două zări”):

„Horakhty m-a adus pe lume ca să împlinesc cele trebuitoare pentru el, ca să făptuiesc ce a poruncit el a fi savirşit. El a voit să fiu bunul păstor al ţării, căci ştie cine poate s-o ţină în frâu. El mi-a dăruit ţinta nestrămutată a grijii lui, adică ceea ce ochiu-i luminează23. A făcut să fiu Stăpânul Dublei Ţări pe când nu era încă decât un copilandru necircumcis…”

Are loc un „compromis”, potrivit unei noi maniere de sincretism religios: zeii locali devin nişte forme, nişte ipostaze ale lui Re, care e tot mai strâns legat de noul zeu teban, până la a se confunda cu acesta. De acum înainte, Amon-Ro va domina cu supremaţia sa spirituală panteonul egiptean, devenind marele zeu al imperiului.

Tot în această perioadă se răspândeşte mult şi cultul lui Osiris, zeul reînvierii, care le oferă oamenilor, prin propriul său exemplu, mijloacele de a atinge viaţa veşnică; pe viitor, nemurirea nu va mai fi rezervată faraonului, ci dăruită tuturor acelora capabili să repete, pe contul lor, prin magia riturilor şi a formulelor, actele morţii şi învierii zeului. Tot acum, acesta se instalează definitiv la Abydos, care deveni principalul său Im; de cult, situat la nord de Teba, aproape de I inis, vechea capitală. Această puternică implantaur. e datorează, după toate probabilităţile, l ni aouiliir Anter, suveranii eliberatori, care vor dori să

stabilească o continuitate cu vechea tradiţie, legându-şi astfel noua lor calitate regală de? proaspătul prestigiu al primilor ani de monarhie. Acum sunt celebrate primele mistere, care evocă momentele principale ale miracolului lui (» siris, prin jocul teatral al mimei şi al cuvântului, iar nenumăraţi pelerini se îndreaptă spre oraşul şiint, ca să-i cerşească lui Osiris viaţa veşnică.

Regii, denumiţi „bunii păstori”, se străduiesc din răsputeri să-şi apere ţara şi să asigure salvarea muritorilor de către zei. Dar tot atunci se ivesc mari primejdii din afară.

l rima etapă a cuceririlor depărtate: imperiul tutmosizilor

Invaziile şi frământările din Orientul Apropiat

Prin anul 2000 î.e.n., la începuturile celei de a XII-a dinastii egiptene, o serie de populaţii ariene, provenind probabil din regiunile septentrionale ale Mării Caspice şi Mării Negre, se îndreaptă spre sud. Acest fenomen marchează începutul unui mare val de migraţii.

Iranul este cel dintâi invadat, de către mezi şi perşi, care au jucat un rol important în istorie un mileniu mai târziu. Alţi năvălitori, trecând strâmtorile *, se instalează în Anatolia, întemeind regatul hitit. Statul Mitani se constituie în zona muntoasă a izvoarelor Tigrului şi Eufratului, impunându-şi supremaţia asupra huriţilor, o populaţie mai veche (?), care rămân la marginea noului regat. Babilonul, aflat la vremea aceea în plină înflorire, sub domnia lui Hammurabi, rezistă câtva timp, dar la moartea suveranului, fiul acestuia nu poate evita instaurarea unei noi dinastii, cea kasită.

Semiţii autohtoni, obligaţi să se retragă în faţa acestor invazii indo-europene, se îndreaptă spre sud. La moartea lui Amenemhat al IV-lea (a cărui succesiune ridică o problemă dinastică), ei pătrund în Egipt, profitând de slăbiciunea de moment a regatului; aceste populaţii asiatice, conduse de şefii lor, sârxt desemnate în textele egiptene prin termenul de heqau khasut (în traducere literală „stăpânii ţărilor străine”), termen devenit Hyksos

la greci. Încă două dinastii egiptene, a XIII-a şi a XLV-a, mai domnesc lipsite de glorie, încercând să stăvilească valul migrator. Dar, sub Didumes al II-lea, penultimul

— Este vorba de strâmtoarea Dardanele, numită în Antichitate Helespont (n.tr.).

44

rege din dinastia a XIV-a, prin anul 1690, hiksoşii cuceresc întregul Egipt, semănând groază şi lăsând multă vreme în memoria egiptenilor o amintire atroce. Unul dintre ei, Sahtis, devine rege şi întemeiază dinastia a XV-a. Ei mută capitala la Avans, situată către hotarele răsăritene ale Deltei şi îl adoptă pe Seth24, asimilat lui Baal, drept zeitate oficială. Este posibil ca tot pe atunci să se fi instalat şi tribul Israel în Egipt, venit, odată cu cotropitorii, din ţara Canaanului. Până prin anul 1580, pe tronul Egiptului se vor succeda astfel două dinastii de suverani străini.

Eliberarea de către regii tebani

Renaşterea va veni, o dată mai mult, din sud, anume din cetatea Tebei.

Într-adevăr, hiksoşii nu şi-au putut menţine multă vreme dominaţia asupra Egiptului de Sus, iar principii tebani au alcătuit un mic regat după modelul, faraonic cu două diviziuni teritoriale şi. administrat de un vizir. Ei au constituit ceea ce izvoarele noastre numesc dinastia a XVII-a egipteană, contemporană cu dinastiile străine, incapabile să se impună cu adevărat decât în Kripint Mijlociu şi de Jos.

Sekoneare l să apoi fiii săi, Kames şi Ahmosis, < mi în i-unit până la urmă pe năvălitori, eliberând Biiceoiiiv I lei-inopolis, Memfis, dezmembrând o coaliţie formată de hiksoşi cu monarhul ţării Kuş. Kames pustieşte oaza libiană Bahariya, punct de întâlnire al pistelor caravaniere care făceau legătura directă dintre Sudan şi Egiptul Mijlociu. Ahmosis cucereşte Avans şi îi urmăreşte pe năvălitori, izgonindu-i până în Canaan. După un asediu de trei ani, fortăreaţa Şaruhen, unde se refugiaseră o parte din hiksoşi, este cucerită.

Egiptul e liber.

În anul 1580 înaintea erei noastre, Ahmosis, rege al Egiptului de Sus şi de Jos, întemeiază dinastia a XVIII-a, cea dintâi din perioada cea mai glorioasă a istoriei

45

ţării, dinastiile a XIX-a şi a XX-a fiind constituite de suveranii ramesizi.

Teba participă la gloria regilor săi. Ea devine din nou capitală, centru administrativ, politic, religios, unul dintre centrele vitale ale lumii antice.

Pe teritoriul sacru al Karnakului, care se întinde pe 300.000 m^2, fiecare faraon îşi va adăuga propriile construcţii, demonstrându-şi astfel supunerea faţă de Amm-Re, „rege al zeilor, stăpân peste tronurile Dublei Ţări”.

Lumea nouă sau necesitatea imperiului

Există de acum înainte state mari în Orientul Apropiat: regatele Mitani şi Hati, bogatul imperiu al Babilonului mai departe, în Mesopotamia, în timp ce regatul Asiriei, aflat în orbita mitaniană, trece printr-o eclipsă.

Dintre toate regatele, Mitani se dovedi foarte repede a fi pentru moment cel mai puternic: din Wasugani, capitala lor, suveranii statului Mitani şi-au extins dominaţia, la est asupra Asiriei şi regiunilor orientale ale Tigrului, la nord asupra ţinutului care va deveni mai târziu Armenia şi la apus în direcţia Feniciei.

Preocuparea majoră a acestor state noi, atât Mitani cât şi Hati, a fost să-şi stabilizeze mai întâi influenţa asupra unor ţări de importanţă secundară pe plan politic, clar cu un însemnat rol strategic, care le vor deschide accesul la mare şi la marile drumuri comerciale. Aceasta explică politica de intrigi dusă la vremea aceea de Hati în legătură cu ţinuturile Kizuwatna şi Arzawa (probabil Cilicia), care îi despărţea de Mediterană; tot astfel, Mitani avea interes să-şi instaleze hegemonia asupra Naharinei25 şi ţinutului Nuhase (între Eufrat şi Fenicia), care îi blocau ieşirea directă la mare. Politică de intrigi şi în jurul regatului Amurru, la nord de Ugarit, de unde porneau

drumurile care străbăteau deşertul până la puternicele cetăţi Alep şi Karkemiş, importante răscruci de piste caravaniere.

Obiectivul principal al acestei politici era, firește, dominarea porturilor feniciene, aflate până atunci sub hegemonie egipteană.

Regatul Egiptului nu mai era singurul stat mare din Orientul Apropiat; statele rivale au început să-l amenințe, în primul rând Mitani, care, câteva decenii mai târziu, va încerca să formeze o importantă coaliţie împotriva Egiptului, pentru a încerca să stăpânească ţărmurile Mediteranei şi să-şi substituie influenţa proprie tradiţionalei hegemonii a faraonilor.

Atunci, pentru a-şi apăra regatul, amenințat de ambiţiile politice rivale, regii Egiptului, bazându-se pe puterea armatei lor şi pe propriul lor curaj, vor începe, în numele lui Amon-Re, o adevărată politică de cuceriri cu caracter defensiv, menite să sprijine Egiptul împotriva unui eventual agresor şi să-i pună la adăpost interesele vitale.

Cea dintâi idee a imperiului – aceea de a-şi constitui o pavăză de ţări, dependente pe plan economic şi protectoare pe plan strategic, asupra cărora se va exercita imperium-vă egiptean – este consecinţa evenimentelor politice [intervenite în lumea înconjurătoare şi nu rezultă dintr-o dorinţă gratuită de a-şi anexa pământuri străine. Imperiul, atât african, cât şi asiatic, va constitui pe viilor o necesitate ineluctabilă, vitală pentru l'igipt.

Aiitfel, pentru a-şi apăra prosperitatea şi străvechea lor societate, egiptenii vor deveni războinicii victorioşi ai Orientului, stăpânind în curând un vast imperiu.

Cuceritorii

Ainenofis şi Tutmosis I (începând cu 1550 înaintea erei noastre) nu fost cei dintâi cuceritori de noi ţinuturi.

Pe stâncile insulei Tombos, situată în Sudan, uşor în aval faţă de a treia cataractă a Nilului, Tutmosis I a poruncit să se sculpteze o inscripţie care să-i relateze victoriile:

„A nimicit căpeteniile nubienilor; negrii sunt

nevolnici şi fără apărare, striviţi de pumnul lui; a adus [Egiptului] hotarele vecinilor; n-a lăsat în viaţă niciun Om-cupărul-creţ; dintre toţi cei ce s-au răzvrătit împotriva Maiestăţii Sale, n-a mai rămas niciunul. Nubienii sunt la pământ, ucişi, zăcând la marginea drumului pe tot cuprinsul ţării lor 26. O duhoare de hoituri pogoară în toate văile… Nimeni nu mai cutează a se ridica împotrivă-i dintre cele Nouă Arce adunate27; el e ca pantera, veşnic tânăr, păşind printre turmele de pe pajişte; gloria Maiestăţii Sale îi orbeşte.

Au fost atinse hotarele întregii lumi şi i s-au trecut şi marginile, mulţumită braţului său puternic ce caută mereu a se lupta. Nu se mai află nimeni pe lume în stare să cuteze a se măsura cu el. A deschis văi necunoscute pentru înaintaşii lui, nicicând văzute de cei ce poartă pe creştet pşentul. Hotarul său se întinde până în partea de miazăzi a acestei ţări28, iar hotarul de miazănoapte până la vestita apă rătăcitoare ce urcă înspre miazăzi29. Asemenea întâmplări n-a cunoscut vreodată un alt rege…" 30

Astfel, între a treia cataractă a Nilului şi Eufrat, a luat naştere imperiul egiptean – din inima Africii până în poarta Asiei mici. Tutmosis I ridică pe malul marelui fluviu o stelă-hotar, marcând astfel limita septentrională a. cuceririlor sale.

Odată cu imperiul se naşte şi o nouă ideologie războinică, ce se va dezvolta considerabil sub ramesizi. Să nu ne lăsăm înşelaţi de tonul liric al acestor texte, care asimilau cucerirea regală cu aceea a universului. Scopul vizat era de natură magică: întrucât, pronunţarea cuvântului aduce după sine înfăptuirea a ceea ce el exprimă, cuceririle faraonice vor rămâne astfel, graţie puterii Verbului, la dimensiunile universului. Nu este vorba aici de o exagerare banală sau (aşa cum se apreciază uneori) de o vulgara „propagandă", o exprimare lipsită de măsură, ci de manifestarea unor credinţe spirituale comune domeniilor semitic şi african.

Cel dintâi rege care a avut cu adevărat conştiinţa imperiului a fost Tutmosis al III-lea.

La moartea lui Tutmosis al II-lea, care menţinuse cu fermitate stăpânirea egipteană în Sudan şi în Asia, soţia lui, regina Hatşepsut, va uzurpa puterea timp de douăzeci şi trei de ani, mai întâi sub pretextul regenţei până la domnia tânărului prinţ. În 1480 înaintea erei noastre, când acesta se urcă în sfârşit pe tronul Egiptului, situaţia era gravă: pe plan intern, Hatşepsut îngăduise preoţilor tebani ai lui Amon să-şi aroge prea multe drepturi, dar în primul rând plana ameninţarea Asiei.

Suveranul Kadeşului (situat pe Oronte, în câmpia Bekaa şi care va rămâne duşmanul constant al puterii egiptene), s-a plasat, din cât se pare, în fruntea unei coaliţii împotriva faraonului, coaliţie care în realitate era iniţiată şi sprijinită le către Mitani, grupând „trei sute douăzeci de căpetenii, fiecare cu oastea sa”. Un război îndelungat, de aproape douăzeci de ani, va avea drept protagonişti adversari Egiptul şi Mitani, 1.1/Îmi ale cărui evenimente sunt relatate în cea mai lungă inscripţie istorică din câte cunoaştem piua iistă/, i, denumită Analele l-ai Tutmosis al III leu: 22.) rânduri de text, fiecare măsurând.; în lungime, sculptate pe pereţii de nord şi de apus ai coridorului ce înconjoară altarul marelui templu al lui Amon-Re de la Karnak.

În şaptesprezece campanii militare succesive, întreprinse anual, Tutmosis al III-lea distruge coaliţia, şi instalează temeinic dominaţia egipteană asupra Eufratului; în timpul celei de a opta campanii este trecut chiar fluviul, iar Tutmosis al III-lea face o incursiune în regatul Mitani, dar nu intenţionează să înainteze mai departe. Huâratul a constituit întotdeauna frontiera septentrională ideală pentru egipteni.

Aceste, campanii an fost conduse cu un – simţ al strategiei şi un curaj excepţional. Tactica adoptată de Tutmosis al III-lea pentru supunerea ţărilor din nord va fi reluată, în mare parte, de suveranii ramesizi. În primele patru campanii, acesta reface supremaţia egipteană asupra ţărilor Ganaan ai Retenu, instalând astfel baze puternice în ţările limitrofe Egiptului şi în interiorul

Feniciei; între campania a cincea şi a opta, el îşi asigură în două rânduri puncte de sprijin solide de-a lungul ţărmului fenician (ceea ce permite o avansare mai rapidă a armatei pe mare), înainte de a cuceri „perfidul Kadeş” şi a înainta apoi spre nord, unde se va înstăpâni asupra Nabarinei; între campania a noua şi a şaptesprezecea, revolta fiind practic înăbuşită, prezenţa egipteană e asigurată prin simple incursiuni de inspecţie, efectuate de faraonul însuşi; în sfârşit, în timpul celei de a şaptesprezecea campanii, din nou Kadeşul şi apoi Mitani sunt definitiv înfrânte.

Nenumărate anecdote adaugă culoare acestei prime epopei epice din istoria Egiptului: beţia soldaţilor egipteni în câmpiile Arvadului (una din câmpiile cele mai fertile din Siria de astăzi), prefigurând soarta ostaşilor lui Hanibal la Capua *; transportul navelor construite la Byblos şi trase de perechi de boi prin deşertul sirian, pentru a permite apoi armatei trecerea Eufratului; urmărirea a 120 elefanţi, în regiunea Niy din Naharina, în cursul căreia unul dintre ofiţerii armatei, comandantul Amenenheb, i-a salvat regelui viaţa. Povestea actelor de bravură ale lui Tutmosis al III-lea, care a stat şi a luptat în fruntea armatei sale, constituie preludiul marii epopei rameside:

„Regele se trezeşte în zorii zilei. Atunci se dă poruncă întregii oştiri să se desfăşoare… Maiestatea sa înaintează în carul

— Oraş 111 Italia, cucerit de Hanibal în anul 215; armata acestuia şi-a stabilit acolo cartierul general în timpul iernii, clima fiind foarte blândă; ulterior a fost acuzată că a „adormit în deliciile oraşului Capua” (n. În}.

său din aur curat, împodobit cu însemnele de luptă, precum Horus cu braţul său vânjos, domn al puterii, sau Mon tu *, tebanul, în timp ce tatăl său Amon îi ţine braţul. În timpul luptei, forţa lui Seth. Îi străbate mădularele. Atunci, Maiestatea Sa, aflat în fruntea oştirii, îşi prinde toţi duşmanii; când aceştia îl văd pe Maiestatea Sa cum se îndreaptă asupra lor, o iau la goană spre Megiddo, împiedicându-se şi căzând, cuprinşi de spaimă…”

Mare comandant şi strateg abil, Tutmosis al III-lea a conferit imperiului egiptean un prestigiu considerabil în lumea orientală; toate statele asiatice îi trimit tributuri, adeseori dovezi de supunere şi uneori aduc omagiu puterii sale. Astfel au procedat Babilonul, Asiria şi Hati. Nubia şi Sudanul rămân liniştite.

Împărat prudent şi abil, Tutmosis al III-lea a ştiut totodată să-şi administreze cuceririle după un sistem care demonstrează o mare luciditate politică. Posesiunile străine ale Egiptului cuprind două grupe de teritorii distincte: Nubia ui Sudanul, până la a patra cataractă a. Nilului, pe de o parte, şi Asia, până la Eufrat, pe de altă parte".

În Africa, Tutmosis al III-lea menţine administ ralia „colonială" instaurată de faraonii Sesostris în dezvoltată mai recent de Ahmosis şi Amenofis I un funcţionar egiptean cu reşedinţa la Buben e i olegal de faraon să administreze în numele său teritoriile africane; el este „căpetenia ţărilor de la miazăzi", „fiul regal al Kuş-ului". Asistat de doi locotenenţi (dintre care unul se ocupa mai mult de provincia Wawat, iar celălalt de provincia Kuş), acest viceregе (nume dat de istoricii moderni prin analogie cu instituţii mai recente) deţine o autoritate asemănătoare cu cea a vizirului din metropolă.

— Zeul şoim al Tebei, patron ăl mai multor suverani lin dinastia a XV-a, care pare să fi fost o divinitate războinică. Animalul său sacru era taurul Buhis (n. tr.j

În epoca ramesidă, acest viceregе va deveni un personaj foarte important. Egiptul continuă să exploateze şi să egiptenizeze ţara. Construcţia de temple, care reunesc cultul zeilor egipteni, al celor nubieni şi al persoanei faraonului, se dezvoltă mult.

Foarte diferite au fost principiile de guvernare ale provinciilor asiatice, ţinuturi foarte întinse, fragmentate în mici state şi mai ales posedând deja un bogat trecut de civilizaţie şi tradiţii milenare. Tutmosis al III-lea, nevrând să compromită acest echilibru, a avut inteligenţa de a nu modifica structura politică a acestor principate, regate sau

republici din vechime. Lăsându-i fiecărui stat, mic sau mare, autonomia, el a stabilit un cadru administrativ general, delimitând astfel provincii în care erau numiţi guvernatori egipteni (cel mai adesea administratori financiari), a căror unică îndatorire era de a percepe impozitele în natură stabilite fiecărui oraş sau stat, potrivit bogăţiilor de care dispuneau. Faraonul a poruncit ca fiii acestor principi să fie educaţi la curtea Tebei, alături de propriii săi fii.

Diferite uzanţe, un fel de drept cutumiar, se instituie treptat între Egipt şi vasalii săi asiatici, comportând, în domeniul politic, financiar, militar şi juridic, obligaţii şi drepturi puse sub garanţia zeilor.

Cea dintâi ideologie imperială

Apare atunci o conştiinţă a imperiului, care corespunde, se pare, unei viziuni federative; ţinuturile asiatice cucerite constituie un fel de grup de state, fiecare păstrându-şi autonomia în cea mai mare parte. Legătura care uneşte provinciile imperiului este religia şi îndeosebi faraonul, a cărui făptură divină se confundă cu aceea a tuturor zeilor.

Cel dintâi imn imperial prezintă în termeni lirici un discurs al lui Amon-Re către „preaiubitul său fiu", Tutmosis; zeul îi dăruieşte acestuia putere şi izbândă pretutindeni şi mai ales harul de a apărea succesiv în ochii popoarelor cucerite sub forma divinităţilor acestora, devenind astfel stăpânul lor legitim. Dreptul armelor nu va fi invocat decât în legătură cu Nubia şi cu Sudanul, pe care egiptenii le considerau drept dependenţe fireşti ale ţării lor, a căror cucerire nu se cerea justificată.

Acest imn imperial dinţii va fi reluat şi adaptat de către ramesizi unei alte forme de conştiinţă a imperiului: el este un cântec de izbândă în război 32:

„Cuvinte rostite de Amon-Re, stăpânul tronurilor Dublei Ţări: «Fii binevenit în preajma mea, o, tu care te bucuri la vederea splendorii mele, o fiule, ocrotitorule, Menkhepere33, în veci trăiască.

Strălucesc din pricina iubirii ce-mi porţi, inima îmi

tresaltă de bucurie când te îndrepţi spre templul meu. Braţele mele îţi înlănţuie trupul, fiindu-ţi magică pavăză şi dăruindu-ţi viaţă; cât de plăcut te adăposteşti la pieptul meu. Îţi voi dărui veşnicia în locuinţa mea, voi săvârşi pentru tine minuni.

Îţi dăruiesc putere şi izbândă asupra luluror ţărilor străine, îţi aşez gloria şi iipniina ce o semeni pe tot cuprinsul lor; râiin. zu de tine atinge capetele celor patru st lipi ui cerului.

Îţi preamăresc numele în toate trupurile. Pac să răsune strigătul de război al Maiestăţii Tale prin cele Nouă Arce, domnitorii tuturor ţărilor străine fiind strânşi în pumnul tău. Eu însumi întind braţele şi îi leg pentru tine.

Îi leg laolaltă pe nubieni cu zecile şi zecile de mii, pe prinşii din miazănoapte cu sutele de mii. Fac astfel ca cei ce ţi se împotrivesc să cadă sub tălpile sandalelor tale, iar tu să-ţi striveşti duşmanii cu inima josnică, precum poruncesc eu pentru tine.

Pământul în lung şi-n lat, popoarele apusului şi răsăritului sunt toate în puterea ta. Păşeşti pe glia ţărilor străine, cu inima plină de veselie. Nimeni dintre ai tăi nu te trădează, căci îţi sunt călăuză şi vei şti să-i afli.

Ai trecut apa Marii întorsuri a Naharinei34 mândru şi puternic, precum ţi-am poruncit. La auzul strigătului tău de război, duşmanii se ascund în vizuini35 şi le iau suflarea vieţii, strecurându-le în inimi spaima de tine.

Văpaia mea36 ce-ţi stă pe frunte îi pârjoleşte, căci ea îi nimiceşte pe bicisnici. Cu fierbinţeala ei, îi arde pe locuitorii insulelor37. Retează capetele asiaticilor, până nu mai rămâne viu niciunul, iar fiii căpeteniilor lor sunt zdrobiţi.

Eu fac ca vestea izbânzilor tale să se răspândească pretutindeni, şarpele care-mi încinge fruntea dând lumină trupului tău, precum un nimb.

Nimeni nu mai cutează a se răzvrăti împotrivă-ţi, până la fruntariile cerului. Ei vin cu toţii, îndoiţi sub povara tributurilor, plecându-se în faţa Maiestăţii Tale aşa precum le dau poruncă. Eu fac ca vrăjmaşilor tăi să le

piară vlaga, atunci când se îndreaptă spre tine, cu inima arzândă şi genunchii îndoiţi de spaimă. Am venit, fac astfel ca să-i zdrobeşti pe mai-marii Feniciei, ţi-i înşir sub picioare în toată ţara; fac astfel ca Maiestatea Ta să li se înfăţişeze precum stăpânul razelor şi să le străluceşti în faţă la fel ca mine38. Am venit, fac astfel ca să zdrobeşti popoarele Asiei, să loveşti căpeteniile asiaticilor din Retenu;

fac. astfel ca Maiestatea Ta să li se

Uraeus. Vezi nota 36 (n.tr.).

Înfăţişeze gata înveşmimtată de lupta, în timp ce tu iei armele în mână, suit în car 39. Am venit, fac astfel ca să zdrobeşti pământurile Orientului, să nimiceşti locuitorii ţinuturilor marelui zeu; fac astfel ca Maiestatea Ta să li se înfăţişeze ca o stea, ce-şi trimite lumina precum o flacără şi îşi dăruie roua40. Am venit, fac astfel ca să zdrobeşti pământurile apusului, Creta şi Ciprul plecându-se sub povara gloriei talc;

fac astfel ca Maiestatea Ta să li se înfăţişeze ca un taur veşnic tânăr, cu inima vitează şi coarnele ascuţite, ce n-a putut fi înfruntat41. Am venit, fac astfel ca să-i zdrobeşti pe locuitorii insulelor, seminţiile din Mitani tremură de groaza ta;

fac astfel ca Maiestatea Ta să li se înfăţişeze cu chip de crocodil, semănând spaima printre ei, de neatins42. Am venit, l ac astfel ca să-i zdrobeşti pe locuitorii insulelor-d in Mi loc, Cea-Prea-Verde răsunând de la un cap la altul de strigătele tale de război;

fac astfel ca Maiestatea Ta să li se înfăţişeze ca răzbunătorul care apare plin de glorie pe grumazul taurului doborât 43. Am venit, fac astfel ca tu să zdrobeşti ţara oamenilor ut jenliu, prin puterea gloriei talc; fac astfel ca Maiestatea Ta să li se înfăţişeze ca un leu, în timp ce fu vei face din ei stârvuri, presărate în văi44. Am venit, fac astfel ca tu să zdrobeşti pământurile cele mai depărtate, tot ce înconjoară

Marele Cerc ştiiul strâns închis în pumnul tău;

fac astfel ca Maiestatea Ta să li se înfăţişeze ca un

şoim, stăpân înaripat, care apucă tot ce vede, după pofta inimii45 Am venit, fac astfel ca tu să zdrobeşti pământurile cele mai de aproape, legându-i pe beduinii prizonieri;

fac astfel ca Maiestatea Ta să li se înfăţişeze cu chipul şacalului clin sud, făptura cea mai iute, care străbate ager Ţara Dublă 46. Am venit, fac astfel ca tu să-i zdrobeşti pe nubieni, piuă la Şat, în pumnu-ţi; fac astfel ca Maiestatea Ta să li se înfăţişeze cu chipul celor doi fraţi ai tăi, şi pentru tine le împreun eu braţele, în semn de izbândă…» „47.

Imperiul tutmosizilor nu alcătuieşte numai un ansamblu politic, ce se vrea fără o constrângere prea puternică, dar şi o mare unitate spirituală adunată în jurul persoanei faraonului, care se asimilează tuturor zeilor importanţi ai Orientului şi ai Mediteranei. În felul acesta, puterea împăratului Egiptului şi voinţa lui Amon-Re se întind asupra lumii.

Diplomaţie, tratate şi intrigi în Ier naţionale

Amenofis al II-lea, care îi urmează la tron tatălui său Tutmosis al III-lea, prin anul 1450 înaintea erei noastre, îi păstrează cu fermitate cuceririle, prin două campanii militare întreprinse în Asia. În timpul campaniei din anul 9 al domniei sale, au fost aduşi 71.000 captivi (potrivit textului de pe o stelă descoperită de curând la Memfis) printre care se numără 3600 prizonieri apiru; dacă aceşti apiru sunt cumva evreii, aceasta constituie cea dintâi menţiune istorică a tribului lor.

De acum înainte, în imperiul Egiptului, al cărui prestigiu nu mai e contestat în lumea orientală, va domni pacea timp de aproape un secol, până prin 1380. În această perioadă, diplomaţia va fi necesară, pentru a păstra ceea ce a fost cucerit prin război.

Se pare că Amenofis al II-lea a fost cel care a semnat un tratat de pace (cel dintâi) cu regele din Mitani, – Saustatar, al cărui regat e tot mai ameninţat de puterea crescândă a suveranilor hitiţi. Fiind vorba de un acord personal între cei doi monarhi, acest tratat a trebuit să fie reînnoit de Tutmosis al IV-lea (fiul lui Amenofis al II-lea) şi

Artatama I. Această alianţă defensivă, încheiată de fapt pentru a întârzia expansiunea regatului Ilati, a fost întărită de o căsătorie politică (şi aceasta fiind cea dintâi) între Tutmosis al IV-lea şi o fiică a suveranului din Mitani. Acest fapt a reprezentat o mică revoluţie în tradiţiile egiptene; potrivit uzanţei, faraonul trebuia să o ia de soţie pe propria lui soră, sau soră vitregă, pentru a păstra puritatea sângelui. Prinţesa din Mitani, care a primit numele de Mutemuia („Mut" – perechea lui Amon – „este în barca soarelui"), a devenit „mare soţie regală" şi i-a dat naştere lui Amenofis al III-lea. Necesităţile politice au prevalat asupra tradiţiilor.

Clerul lui Amon a justificat însă acest fapt. Într-adevăr preoţii zeului teban au fost aceia care legitimaseră uzurparea lui Ilatşepsut, inst. aurind o teogamie oficială şi proclamând-o pe regină fiica pământeană a zeului Amon-Re, care, luând înfăţişarea regelui Tutmosis I, tatăl ei, nifi conceput-o chiar el cu „marea soţie regală" de atunci (după basoreliefurile şi textele sculptate pe zidurile templului funerar din Deir el Bahri, pe malul stâng teban). Potrivit aceluiaşi procedeu, Amenofis al III-lea a fost considerat de către dregătorii tebani drept fiul pământean al lui Amon-Re, iar pe zidurile templului din Luxor nu fost sculptate imagini şi o inscripţie identică

Intru lotul cu cele de la Deir el Bahri. Elemente ule acestei teogamii regale vor fi reluate şi de către raniesizi." …"…

Căsătoriile cu prinţese străine, devenind un element important, al politicii rameside, vor constitui una dintre „preocupările de seamă ale diplomaţiei şi vor umple cu concubine „haremul din Luxor; Amenofis al III-lea, dornic să întreţină cu Babilonul bune relaţii comerciale, ia în căsătorie succesiv fiica, apoi sora regelui Kadaşman-harb I; după venirea la tron a lui Tuşratta, în Mi tani, Amenofis al. III-lea. confirmă alianţa dintre cele două curţi, cerându-i în căsătorie suveranului mitanian mai întâi sora, iar câtva timp după aceea fiica; „marea soţie regală" de atunci, regina Şi, este poate de origine feniciană.

Egiptul, opulent şi prosper, îmbogăţit de pe urma cuceririlor, era la vremea aceea prima putere financiară din lume. Or, se ştie că aurul face prieteni preţioşi. Astfel, Tuşratta îi scrie lui Amenofis al III-lea:

„Să-mi trimită fratele meu aur, fără măsură, în mari cantităţi. Şi tot ce pofteşte fratele meu pentru casa lui, să-mi scrie şi va primi, căci îi voi face orice dar, potrivit dorinţei sale. Căci ţara aceasta este ţara lui, iar casa aceasta casa lui".

Iată o situaţie foarte favorabilă pentru faraon, ai cărui debitori devin oameni de încredere. Tot astfel vor sta lucrurile şi cu Asiria şi Babilonul. Regele Asiriei îi va scrie regelui din Mitani: „În ţara lor, aurul e tot aşa de mult ca praful".

Această politică financiară îi va aduce firește împăratului Egiptului un prestigiu considerabil.

Feluriţi ambasadori, fără a fi numiţi la un jlost fix, ci acreditaţi pe timpul unei misiuni, circulă neîncetat între curţile orientale. Aceştia sunt trimişii personali ai suveranilor, îndeplinind misiuni politice, sau de pură curtoazie (fie să aducă un scarabeu comemorativ din piatră sau ametist, făcut cu prilejul unor evenimente importante survenite la curtea Tebei: naşterea, încoronarea sau căsătoria vreunui faraon, o inscripţie gravată pe partea laterală a documentului gpecificându-i originea – fie să se intereseze de sănătatea unui „frate" bolnav etc.). Ia fiinţă o „cancelarie a ţărilor străine", unde sunt păstrate scrisorile schimbate cu regii asiatici. Pentru această „corespondenţă internaţională" se utilizează o limbă diplomatică, akkadiana. O parte a ei, cea întreţinută cu Hati, a fost regăsită la Tell el Amarna, în Egipt, şi la Bogaz-Koi (vechea capitală Hatusa) în Turcia.

Este respectat un protocol foarte strict, atât ca formule, cât şi ca uzanţe. Astfel sunt instaurate primele reguli ale unui drept internaţional pus sub garanţia divinităţilor.

Tot la vremea aceea apare o a doua formă de imn imperial, care va fi şi acesta reluat mai târziu de către

ramesizi: este vorba tot de un discurs al lui Amon, care nu mai vorbeşte de cuceriri, ci insistă asupra „minunilor” cu care îl coplesteşte pe faraon şi asupra supunerii totale a popoarelor imperiului. Este un imn al păcii regăsite, al prosperităţii. Textul său a fost sculptat pe o mare stelă menită a fi aşezată în templul funerar al lui Amenofis al III-lea, pe malul stâng teban.

„Cuvinte rostite de Amon, regele zeilor: «O fiule, tu care eşti trup din trupul meu, prea iubite Nebmaatre44, chipul meu viu, tu pe care trupul meu l-a zămislit şi l-a adus pe lume Mut *, doamna din Işeru, în Teba, stăpână a celor Nouă Arce. Ea te-a crescut să fii stăpânul unic al poporului. Inima îmi tresaltă de bucurie văzându-ţi frumuseţea şi atunci săvârşesc pentru Maiestatea Ta lucruri minunate. Tinereţea îţi va fi mereu reînnoită, căci te-am numit Soare al celor Două Ţărmuri.

— Zeiţa Mat a fost adorată la Teba ca atotputernică mamă divină. Mai târziu a fost identificată de către teologii îi liani cu Nekhbet, iar din timpul dinastiei a XVIII-a a fost socotită soţia lui Amon (n.tr.).

Gând îmi intere chipul spre miazăzi, găvirşese 6-minune; pentru fine, Fac să-vina spre tine, ducândmşi-tributurile în spinare, căpeteniile ţării celei mârşave Kuş.

Gând îmi întorc chipul spre miazănoapte, săvârşesc o minune pentru tine. Fac să vină spre tine, ducându-şi tributul în spinare, ţările cele mai depărtate ale Asiei. Îţi vor aduce prinos pruncii lor, iar tu le vei dărui suflarea vieţii.

Când îmi întorc chipul spre apus, săvârşesc o minune pentru tine. Fac să pui cu totul stăpânire pe ţara Tehenu, ridicând ca să-ţi stea pavăză cetatea ce poartă numele Maiestăţii Mele, închisă cu un zid înalt până la cer, şi apărată de fiii căpeteniilor nubiene.

Gând îmi întorc chipul spre lumină, săvâr. şese o minune pentru tine. Fac să vină spre tine ţările Puntului, cu toate ierburile plăcut mirositoare de pe meleagurile lor, spre a-ţi cere pace şi a trage în piept, răsuflarea ta plină de viaţă» „49.

Amon, zeu cu chip împătrit, este pivotul esenţial şi sacru al imperiului şi doar privirea lui face să se înşiruie spre faraon toate popoarele tributare din Africa şi Asia, venite să-şi aducă bogăţiile în schimbul „suflului de viaţă” şi să-şi încredinţeze urmaşii.

Bogăţia Egiptului duce şi la îmbogăţirea celor mai importanţi preoţi, aceia ai lui Amon-Re. Darurile regale, depuse în templele zeului victoriei, sunt considerabile. Iată ce citim pe o inscripţie dedicatorie din Karnak (datând din vremea lui Amenofis al II-lea) 50:

„El [Amon] m-a numit să fiu poporului egiptean stăpân, de pe vremea când eram doar un pui în cuib. El mi-a adus în dar cele două jumătăţi51. El a făcut ca Maiestatea Mea să primească marea răspundere a tronului, ca un bărbat care-împlineşte pentru tatăl său lucruri folositoare. – Am înălţat pentru el o capelă de: aur, cu pardoseala din argint. Tot pentru eb am mai făcut şi multe vase, mai frumoase decât trupurile stelelor52. În tezaurul lui erau ferecate comori aduse în tribut de toate ţările. Hambarele lui erau pline până la vir-i cu grăunţe aurii. Lui i-am adus ofrande divine”.

Marii preoţi ai lui Amon, care au încercat să joace un rol în succesiunile regale din timpul dinastiei a XVIII-a, Hapuneseb sub Hatşepsut, Menkhepereneseb sub Tutmosis al III-lea, au obţinut funcţii civile, graţie cărora au devenit înalţi demnitari ai statului. Astfel, Menkhepereneseb a fost însărcinat cu finanţele şi cu primirea uriaşelor tributuri venite din imperiu, marele preot Meri, sub Amenofis al II-lea, a îndeplinit funcţia de guvernator al Egiptului de Sus.

Această putere temporală a clerului a ameninţat oare puterea imperială? A existat, în orice caz, o reacţie puternică la începutul domniei lui Amenofis al IV-lea care, revenind la vechile tradiţii heliopolitane, i-a persecutat pe preoţii lui Amon.

Conflictul nu a durat decât paisprezece ani, în timp ce situaţia externă se agrava.

Într-adevăr, din anul 1380 înaintea erei noastre, la

sfârşitul domniei lui Amenofis al III-lea, în Asia se produsese o ruptură a echilibrului politic, în favoarea statului hitit, guvernat pe atunci de un rege activ, curajos şi extrem de lucid: Supiluliuma. Acesta, profitând de sciziunea intervenită între Mitani şi IIuri 53, se aliază cu Artatama al II-lea, regele statului Huri şi împreună încercuiesc Mitani pe care îl cuceresc, ca şi ţinutul Nuhase şi nordul Siriei actuale, până la Amuru. Evenimentul reprezintă o primejdie pentru hegemonia egipteană, serios ameninţată. Regele Byblos-ului, Ribadi, precum şi alţi prinţi fenicieni, îl cheamă pe faraon în ajutor, dar Amenofis al III-lea, ajuns în pragul bătrâneţii, amână şi apoi abandonează fără a se împotrivi puterea moştenită, de la predecesori asupra provinciilor asiatice din nord. Pentru a-l menaja pe suveranul hitit, încheie cu Supiluliuma un tratat de alianţă. Limita septentrională a posesiunilor egiptene va fi stabilită de acum înainte pe Oronte. Acesta va fi primul pas înapoi.

La rândul său, Babilonul, pentru a-şi asigura securitatea caravanelor şi neguţătorilor, înclină spre o alianţă cu puternicul monarh din Ilati, iar Mitani caută şi el o apropiere de Supiluliuma.

Unul dintre ultimele acte ale lui Amenofis al

III-lea, care va încerca şi el să strângă legăturile cu vărul său Tuşratta, din Mitani, cerându-i una din fiice în căsătorie, nu va împiedica producerea unui dezastru previzibil. ¡Diplomaţia e acum depăşită; Hati trece la ameninţări.

La începutul domniei lui Amenofis al IV-lea, guvernatorul egiptean rezident la Simyra (port fenician) e ucis de Aziru, regele din Amuru, care va deveni vasalul lui Supiluliuma. Amenofis al

IV-lea, tânăr suveran mistic, preocupat mai ales de ideologie religioasă, nu reacţionează în niciun fel. În urma asasinării regelui din Mitani de către fiul acestuia, huriţii, sprijiniţi de regele Asiriei, Assur-ubalit I, invadează Mitani, care îi cheamă pe hitiţi în ajutor şi îşi pierde definitiv independenţa. Temporizând în continuare, Amenofis al IV-

lea încheie un tratat de alianţă cu Asiria, putere care se ridică ameninţător şi ai cărei regi părăsiseră vechiul oraş Assur, ridicându-şi o nouă capitală, Ninive. Până atunci Asiria se aflase sub dependenţa imperiului Babilonului, dar între moştenitorul lui Burnaburiaş al II-lea, regele Babilonului, şi o fiică a lui Assur-ubalit se încheiase o căsătorie, din care s-a născut un fiu. Murind, tatăl copilului regele Asiriei interveni atunci în Babilon, după moartea lui Burnaburiaş al II-lea, pentru ca succesiunea să-i revină micului prinţ, nepotul său. În felul acesta, marea metropolă a Eufratului a trecut sub controlul Asiriei, a cărei putere şi bogăţie au sporit considerabil.

Între timp, regii Egiptului se mulţumeau cu o politică inertă, neutră; ei încercau prin această politică foarte mioapă să evite războiul, împăcându-şi, cu ajutorul tratatelor, regatele, rivale.

În urma acestor evenimente, – în lumea – orientală rămân trei mari puteri: – Egiptul, care şi-a pierdut considerabil prestigiul, odată cu ţinuturile septentrionale ale impériului, Hati, care şi-a extins stăpânirea asupra statului Mitani şi Asiria, care deţine puterea asupra Babijonului.

Domni a lui Horemheb sau preludiul epocii rameside

Amenofis al IV-lea era ameninţat serios clin interior de către ostilitatea clerului lui Amon, pe care încercase să-l distrugă. La moartea lui, Tutankamon i-a redat supremaţia zeului din Teba. Este posibil, apoi, ca văduva lui Tutankamon, fiica lui Amenofis al IV-lea şi a lui Nefertiti, prinţesa Ankhesenamon, să fi cerut în căsătorie, pentru a-i urma soţului ei la tronul Egiptului (nu se ştie sub influenţa cui), un fiu al regelui din Ilati. După unele ezitări, se pare, ale lui Supiluliuma, prinţul porneşte la drum, clar este ucis în timpul călătoriei şi, pentru a-l răzbuna, oastea hitită se îndreaptă spre sud. Canaanul se revoltă, în timp ce Ankhesenamon ia de soţ un funcţionar, Ai, care domneşte fără strălucire.

Generalul Horemheb salvează Egiptul. „Se spune că el ar fi urzit asasinarea prinţului hitit (sau să fi fost poate

Ai?). Oricum, IÂoremheb, comandantul armatei egiptene, reuşeşte să-i împiedice pe hitiţi să treacă fluviul Oronte şi înăbuşă mişcările din Ganaan. Horemheb se trăgea dintr-o veche familie nobilă. Prin anul 1389, înaintea erei noastre un oracol al lui Amon îi va conferi puterea supremă şi el devine Stăpânul Dublei Ţări.

Suveran activ şi lucid, el reface ordinea internă, temperează ambiţiile clerului lui Amm şi redă marea sa importanţă oraşului Memfis. Neîvind moştenitori, îl alege pentru a-i urma la domnie pe generalul şi vizirul Paramses care, prin anul

1314 î. e, n., se va urca pe tron luând numele de Ramses I şi va întemeia dinastia a XIX-a.

B. ECHILIBRUL FRAGIL AL LUMII ÎN SECOLUL AL XIV-LEA Î.E.N.

Gând Ramses I se urcă pe tronul Egiptului, echilibrul în Orient şi în bazinul Mediteranei este foarte precar. Intrigile şi războaiele domnesc, iar jocul politic combină neîncetat ostilităţile şi diplomaţia.

Ambiţiilor rivale ale statelor mai vechi li se adaugă noile pretenţii ale popoarelor aheene. Se înfruntă acum dorinţele de hegemonie, atât pe plan politic, cât şi comercial. Se întrevăd din nou mari schimbări.

Dar Egiptul, guvernat de acum înainte de regi militari, îşi va redobândi întâietatea şi opulenţa, impunându-şi celorlalte ţări puterea şi prestigiul.

Puternica monarhie hitită

Inactiv, pasiv sub domniile lui Amenofis al III-lea, Amenofis al IV-lea şi ale slabilor urmaşi ai acestora, Egiptul a asistat, fără să intervină, la dispariţia statului Mitani de pe scena politică. El le-a permis suveranilor hitiţi să se implanteze solid în nordul Siriei actuale; Supiluliuma, în cursul a două campanii militare, supune Nuhase şi Alep, Qatna, ajunge la Damasc, înfrânge cetatea Kadeş. Întregul teritoriu dintre Liban şi Eufrat cade sub stăpânirea lui. Aziru, regele din Amuru, îi va rămâne un abat credincios.

Chemările în ajutor ale prinţilor fenicieni şi sirieni au rămas fără vreun răspuns din partea faraonului şi nu au

modificat cu nimic atitudinea temporizatoare a acestuia, fapt care i-a permis lui Supiluliuma să pună stăpânire pe provinciile septentrionale din ceea ce fusese altă dată marele imperiu al tutmosizilor. Regele hitit împarte fiilor săi regatele şi principatele care se aflaseră sub hegemonie egipteană, în primul rând importantele oraşe Alep şi Karkemiş (pe Eufrat), ce erau popasuri de caravane şi puncte strategice totodată.

Dând dovadă de o remarcabilă inteligenţă şi o perfectă continuitate de vederi, regele hitit completează imperiul dobândit în urma cuceririlor printr-o activitate diplomatică susţinută. El încheie cu Mitani un tratat care-i va impune acestuia, foarte slăbit, îndeosebi din pricina unor sciziuni interne, suveranitatea hitită. Cu Kizuwatna (situat între Anti-Taurus şi Mediterana, tot la est de Ilati), încheie alt tratat, cu şaizeci şi patru de articole, potrivit căruia, în caz de conflict, regele Kizuwatnei îi va pune la dispoziţie contingente de trupe în schimbul unor avantaje. În felul acesta, hegemonia hitită se întinde spre răsărit neîncetat, până la cursul superior al Eufratului. Nu este imposibil ca un tratat să fi fost încheiat şi între Amenofis al IV-lea şi Supiluliuma; această ipoteză se bazează numai pe o aluzie, destul de imprecisă, prezentă în textul acordului semnat mai târziu, prin 1278, între Hatusili al III-lea şi Ramses al II-lea54.

Regatul Ilati şi-a câştigat un loc de prim rang în politica internaţională.

Prin anul 1346 înaintea erei noastre, în vremea domniei lui Ai, Supiluliuma moare, victimă a epidemiei de ciumă care făcea atunci ravagii în Asia Mică. Fiul său mai mare, Arnuwanda, nu va domni decât scurt timp, fiind la rândul său, răpus de aceeaşi boală.

Mursil al II-lea, mezinul, a fost nevoit să se războiască timp de zece ani ca să consolideze noul imperiu hitit. La sud, campaniile duse împotriva Arzawei şi aliaţilor ei, regatele vecine care formaseră o coaliţie împotriva lui Mursil, i-au asigurat acestuia dominaţia asupra unei părţi importante din Asia Mică; Arzawa devine vasala curţii din

Hatusa. La nord, în Pont, populaţiile gasga (oameni aspri, care trăiau încă în stare tribală, ocupându-se cu creşterea porcilor, ţesutul inului şi... prădăciuni, lup tind adeseori împotriva statului, hi ti t) se agitau din nou. În anul 9 al domniei, în Siria, regatul Nuhasc (aflat în regiunea Alepului) şi Kadeş se revoltă. Asirienii atacă şi ei Karkemişul. Mursil le ţine piept tuturor: asirienii se retrag şi după ce revolta e înfrântă, regele hitit îşi reorganizează provinciile siriene.

Când, în 1315 înaintea erei noastre, în ajunul urcării pe tron a lui Ramses în Egipt, Muwatali îi urmează la domnie, tatălui său, Mursil, revolta populaţiilor gasga ia amploare: ei cotropesc chiar împrejurimile Hattusei (Muwatali e nevoit să-şi mute capitala mai la sud) şi trec fluviul Ilalys. La capătul unei perioade de zece ani, timp în care aceştia îşi continuă. incursiunile devastatoare, Hatusili, fratele lui Muwatali, reuşeşte să-i nimicească, în vreme ce regele însuşi înfrângea o altă revoltă în Arzawa.

Imperiul hitit, confederaţie de state dominată de jocul intrigilor internaţionale, puternică în aparenţă, nu se menţinea decât cu preţul unor campanii, militare neîntrerupte şi graţie unei diplomaţii abile. El era totodată confruntat cu unele ambiţii de hegemonie rivale: Asiria la răsărit şi popoarele alieene la apus (în marca Egee şi chiar pe ţărmurile Asiei Mici).

Ascensiunea puterii asiriene şi instaurarea hegemoniei asupra Babilonului

Assur-ubalit I (care a domnit între 1366 – 1330) a fost unul din marii întemeietori ai puterii asiriene; din păcate nu dispunem decât de un număr mic de texte (mai ales inscripţii care comemorau ridicarea de temple) referitoare la domnia lui.

La început, aşa cum să se: u. s55, acesta îşi desprinsese regatul, din dependenţa în care se găsea faţă de imperiul Babilonului, extinzându-şi chiar, indirect, puterea asupra marii metropole de pe Eufrat. Într-adevăr, nepotul său, Kadaşman-harb, născut din fiica sa şi din fiul lui Burnaburiaş, a domnit un timp asupra imperiului din

Mesopotamia.

Kadaşman-harb a fost însă asasinat de către supuşii săi kasiţi. Acest fapt i-a oferit lui Aşsur-ubalit pretextul de a interveni direct şi a-l instala pe tron pe Kungalzu al II-lea, fiul lui Kadaşmanharb, deci propriul său strănepot, încă un copil, ceea ce i-a permis fireşte regelui Asiriei să stabilească asupra Babilonului o hegemonie neîndoielnică.

Kungalzu al II-lea a domnit timp de douăzeci şi doi de ani. Sentimentul naţional se împăca însă greu cu hegemonia asiriană. Când (prin 1329 înaintea erei noastre), Enlil-Nirari, fiul lui Assur-ubalit, i-a urmat tatălui său la tron, el s-a văzut nevoit să întreprindă împotriva Babilonului o campanie militară, din care a ieşit victorios.

Sub domnia fiului său, Arikden-ili (1319 – 1308), războiul a izbucnit din nou la hotarele regatului; mai întâi în munţii Zagros, împotriva populaţiilor guti, neam de munteni a căror fire războinică şi cruzime contribuiseră la năruirea primului imperiu mesoptamian întemeiat de Sargon din Agade *; apoi, în regiunea situată la vestul cursului superior al Tigrului, ca să supună populaţiile aliate cu nomazii aramaici. Victoria a fost totală.

Într-o primă etapă, Asiria se instalează pe o mare putere, asimilându-şi cuceririle. Se pare că, în domeniul cultural şi religios, Babilonul a exercitat o influenţă neîndoielnică asupra i asirienilor; astfel, cultul lui Marduk, zeul naţional babilonian, a fost adoptat la Ninive. Câteva zec de ani mai târziu, Asiria va deveni suficient de puternică ca să constituie o primejdie pentru I-Iati şi pentru însuşi echilibrul lumii orientale.

Topoarele aheene şi destinul Troiei

În al treilea mileniu înaintea erei noastre, în Mediterana orientală înflorea civilizaţia aşa-numită egeeană, mai ales în jurul Cretei, dar şi în insulele Ciclatle (cu

— Akkad (n.tr.).

precădere în insula Melos, unde au fost exploatate de foarte timpuriu zăcăminte de obsidiană şi în Cipru, care se bucura de resurse mai variate (codri care acopereau două

lanţuri muntoase, o câmpic întinsă, unde se cultiva grâu, şi importante mine de cupru, aflat în aşa de mare abundenţă, încât i-a dat insulei numele său); în textele egiptene Ciprul este denumit Alasia.

Prin anul 2000, această civilizaţie, creată de „oamenii insulelor", aparţinând unei rase denumită prin termenul general de „mediteraneană", se află în plin avânt. În insula Creta se construiesc atunci palatele din Cnosos, Phaistos şi Mallia; după năruirea lor, în jurul anului 1700, în urma unui cutremur sau a distrugerilor datorate unor populaţii duşmane (?), ele au fost reconstruite, iar perioada următoare (care corespunde începutului dinastiei a XVIII-a egiptene) marchează un apogeu în istoria insulei. Este vremea în care regele Minos (fiul divin, după legendă, al lui Zeus şi al Europei) întemeiază „thalasocraţia egeeană", stabilindu-şi, din cât se pare, dominaţia politică în insule şi punându-şi fiii în fruntea coloniilor pe care le instalează în Ciclacle. Agricultura, creşterea animalelor, pescuitul, prelucrarea metalelor contribuie la bogăţia Cretei, a cărei activitate comercială, la răscrucea ţărilor Africii, Asiei şi Europei, este intensă.

Civilizaţia cretană (sau „minoică") se răspândeşte atunci în întreaga Mediterană orientală şi în Peloponeş; ea exercită o influenţă fericită, civilizatoare, asupra Greciei, ţară pe atunci săracă şi înapoiată, cutreierată de migraţii de populaţii indo-europene, care treptat se fixează şi se instalează acolo.

— De la Obsius, numele celui care, după Pliniu, a descoperit acest mineral; sticlă naturală de origine eruptivă, de culoare neagră, cenuşie, brună sau uneori pestriţă (n, tr.).

Începând cu secolul al XVI-lea, unele dintre aceste popoare, aheii, se stabilesc în Argos, în nord-estul Peloponesului, alcătuind mai târziu un element constitutiv al poporului grec. Aheii au fost supuşi mai întâi dominaţiei spirituale şi culturale a Cretei, aflată la vremea aceea în plină prosperitate.

Dar, fiind viteji războinici, aheii ataca insula Creta,

prin anul 1400 înaintea erei noastre (în timpul domniei lui Amenofis al III-lea), iau prin surprindere şi distrug prestigioasă metropolă Cnosos, precum şi palatele din Phaistos şi Hagia Triada. Cu acest prilej ia naştere o nouă civilizaţie, ale cărei principale centre se găsesc la Tirint şi îndeosebi la Micene, dar ea se întinde şi la Sparta, Pylos, Teba în Beoţia şi insula Rodos.

Această civilizaţie micenianã îi datorează mult Cretei, a cărei moştenire culturală, artistică şi religioasă a fost exploatată de ahei. Anumite caracteristici însă, specifice acestui popor nou, marchează la rândul lor societatea pe cale de a se întemeia: un aspect mai războinic şi militar, care transformă palatele minoice în fortăreţe gata de apărare şi face ca mormintele să conţină arme şi alte instrumente de luptă. Nu există o administraţie centralizată şi niciun regat unic, ci principi independenţi, adeseori în stare de rivalitate unii faţă de alţii, violenţi, cheltuindu-şi energia în vânători sau prădăciuni. După modelul Cretei, aheii asigură o mare înflorire comerţului, construind drumuri şi porturi. Urmează o prosperitate ce-şi are originea în războaie şi incursiuni de pradă, dar şi în schimburile comerciale; nicio săptătură arheologică nu a scos la lumina zilei atâta aur ca săpăturile de la Micene.

Comercianţi întreprinzători, aheii par să fi fost atraşi în mod deosebit de bogăţiile Uelespontului, cu porturile şi populaţiile sale de neguţători. Nu este imposibil ca, puţin după 1400 (încă în timpul domniei lui Amenofis al III-lea), la vremea când Tezeu realiza sinecismul atenian.

— Unire, contopire (n.tr.).

expediţia argonauţilor să fi constituit o primă tentativă, întreprinsă de oamenii din Micene, de a-şi extinde navigaţia către Pontul Euxin şi a-şi croi drum spre „aurul Colchidei. Dar Troia veghea şi aventurierii au fost nevoiţi să se înapoieze în ţară lor.

În orice, caz, se pare că locuitorii Micenei, intrând în legătură cu popoarele de pe ţărmul Ăsi. ei Mici, au stabilit, probabil, contoare comerciale la Efes, Milet şi Colofon. Este momentul când hitiţii, conştienţi de noua primejdie pe

care o reprezentau aheii şi dornici să împiedice instalarea acestora de-a lungul coastei, au grupat în jurul lor, în urma unei serii de tratate, pe troieni, pe mysieni, pe dardanieni şi pe lycieni, obţinând de la aceştia să le pună oştiri la dispoziţie. Regii din Hati erau conducători inteligenţi şi lucizi, conştienţi de interesele imperiului lor vast, pe care îl apărau prin intermediul unor state-tampon: Mitani înspre Ăsiria, populaţiile de pe coastă înspre ahei.

Situată în nord-estul Asiei Mici, portul Troia, care comandă accesul în strâmtori şi permite (sau interzice!) trecerea din Marea Neagră în Marea Egee, a avut întotdeauna o importanţă comercială de prim rang.

Începând din anul 2400 înaintea erei noastre (în timpul primului regat egiptean), Troia, la început un simplu cătun de pescari şi deja distrusă o dată, prin anul 3.000 din cât cunoaştem, devine o cetate semeaţă, ce se îmbogăţeşte repede în urma taxelor de navigaţie pe care le percepe şi a escalelor pe care le oferă corăbiilor comerciale.

Distrusă probabil, încă o dată, în perioada migraţiilor indo-europene din anul 2000, ea a fost reconstruită şi pare să fi atras apoi asupra ei privirile lacome ale suveranilor atrizi. Sub Ramses al II-lea, prin 1290, Agamemnon, cu principii şi flota lui, vor încerca această aventură, iar războiul Troiei va avea loc! Dar Troia, din nou năruită, va renaşte iarăşi, căci poziţia pe care o ocupă e primordială pentru comerţul de tranzit.

Drumurile Semilunii ttodnice şi marile pieţe mondiale:

din Mesopotaiuia până în Fenicia

Dacă, în lumea schimburilor comerciale, porturile joacă un rol important, cetăţile nisipurilor deţin şi ele un rol la fel de mare.

Caravanele, în drumul lor nesfârşit prin deşert, transportau încet, pe spinarea măgarilor r 5, bogăţiile Mesopotamiei până în Mediterana, comorile ţărilor arabe până la ţărmurile feniciene, aducând astfel Egiptului, din îndepărtatul Afghanistan, adevăratul şi preţiosul

lapislazuli.

Astfel, din timpurile cele mai îndepărtate s-a creat o mare cale de tranzit, ce urca de-a lungul fluviului Eufrat, prin Babilon şi Mari (oraş incendiat de Ilammurabi prin 1900 înaintea erei noastre); se traversa deşertul Siriei Superioare (Alep era un popas important); aprovizionate cu apa şi merindele necesare lungii traversări, călătorii poposeau în fiecare noapte. Astfel treceau zilele, în mersul lent al animalelor ce transportau preţioasa lor povară. Ajunse în golful Alexandretta, în faţa caravanelor se deschideau două drumuri: ele puteau să se îndrepte fie spre nord, străbătând porţile Ciliciei prin Taurus, până la Hall, sau să coboare către sud, de-a lungul Mediteranei şi ţărmului fenician, până în Egipt. Forma de arc a acestui mare drum antic a făcut să i se dea numele de Semilună Rodnică. Alte căi secundare brăzdau şi ţara Canaanului şi Retenu.

Înţelegem mai bine importanţa, nu numai a porturilor feniciene, dar şi a acestor oraşe ale nisipurilor, adeseori mici principate, importante caravanseraiuri şi posturi strategice, pe care şi le dispută neîncetat marile puteri de atunci şi pe stăpânirea. cărora tutmosizii îşi întemeiaseră puterea şi bogăţia imperiului: Megiddo (punct de sosire a drumului de caravane dinspre Arabia şi popas pentru pistele care duceau către Eufrat), Damasc (aşezat pe drumul care leagă porturile feniciene de Babilon), Tunip, Kadeş, Palmira, Alep şi Karkemiş, pe Eufrat (nod al drumurilor care veneau dinspre Mediterana şi Asia Mică şi care se îndreptau spre ţările mesopotamiene).

Majoritatea acestor căi ale deşertului duceau în Fenicia. Aceasta era, desigur, marea piaţă mondială de atunci; în porturile ei se îngrămădeau produse de tot felul, sosite din Orient, Africa şi Mediterana; aici se făceau schimburi fructuoase, în care predomina trocul. În aceste pieţe orientale târguielile şi tocmelile erau probabil lungi şi înverşunate, iar viaţa însufleţită şi pitorească.

În nord, Ugarit (actualul Ras-Shamra, liide au fost efectuate importante săpături), era un oraş cosmopolit şi

bogat. El poseda, de fapt, încă patru porturi: în afară de Ugarit (actualul Minet el Beidha, „Portul alb”), un golf admirabil, unde puteau acosta corăbii mari, mai erau patru golfuleţe situate în sud. Ugarit primea corăbiile venite din Creta, Cipru sau Cilicia, făcând astfel legătura între Marea Egee şi Levant. Oraşul era punctul terminus al drumului de caravane care ducea către Alep şi ajungea apoi la Eufrat şi Karkemiş. El avea o activitate industrială, exportând arme şi vase de bronz, veşminte de in şi lână, amfore cu ulei de măsline şi vin, parfumuri şi unsori păstrate în cutioare de fildeş sau de alabastru, lucrate după modele egiptene. În jurul Ugaritului se întindea de-a lungul ţărmului o câmpie roditoare, mărginită de coline pe care creşteau măslini şi viţă de vie; apoi veneau munţii acoperiţi cu păduri dese, unde păşteau turme de oi şi de capre. Un peisaj şi activităţi asemănătoare se mai întâlneau probabil la Byblos (unde acostau corăbiile venite din Egipt) şi la Tyr. Ugaritul era condus de un principe neguţător, bancher (care făcea şi împrumuturi, poate chiar cu camătă), comandant al armatei şi mai ales al unei importante marine, dar care era totodată un om Cultivat, ce adunase în jurul lui numeroşi scriitori şi dispunea de o bibliotecă plină cu mii de tablete din argilă, scrise în diferite limbi. Săpăturile au permis să se descopere câteva mii din aceste tablete, în edificii publice sau partieulare; unele prezintă memoranda ale unor neguţători sau cetăţeni (în special în probleme de administraţie internă) sau liste ale oraşelor care plătesc tribut cetăţii Ugarit; altele erau arhive diplomatice redactate în akkadiana (limba internaţională a epocii), sau tablete mari, scrise în dialectul vorbit la Ugarit, care conţineau texte mitologice sau liturgice.

Cine îşi întindea hegemonia asupra Feniciei, deţinea totodată puterea şi bogăţiile Asiei.

Două ţări nutreau asemenea pretenţii: Egiptul, care dorea să-şi păstreze hegemonia tradiţională asupra acestor regiuni, şi llali, care cucerise nordul Siriei de astăzi şi se întindea acum până la hotarele septentrionale ale Feniciei.

Rivalitatea dintre Egipt şi Hati, în acest sfârşit de veac al XIV-lea înaintea erei noastre, va duce inevitabil la război.

Dar Egiptul este condus acum de suverani militari, care vor şti, cu inteligenţă şi curaj, să stăpânească situaţia din Asia, în timp ce regiunile africane, guvernate autoritar, vor rămâne relativ calme.

Capitolul".

RĂZBOAIE ŞI EPOPEI

A. RAME ŞI ZII LA PUTERE – RAMSESI

Prin anul 1314 înaintea erei noastre, Ramses I, ales de Iloreinheb, se urcă pe tron; el va domni numai doi ani în Egipt, fiind primul dintr-o lungă serie de dinaşti războinici.

Originea

Era, din câte se ştie, vizir, comandant al armatei şi conducător religios sub Horemheb. Dispunând de o putere întinsă, el nu descindea totuşi din marea nobilime, ci era militar, ca şi strămoşii săi. Această alegere demonstrează marea luciditate politică a lui Horemheb, care a înţeles că în împrejurările de atunci numai un şef războinic va putea păstra ce mai rămăsese din imperiul egiptean, zădărnicind ambiţiile hitiţilor.

Această origine a lui Ramses I le-a pus probleme egiptologilor. Dar, în martie 1913, arheologul francez Legrain, în timpul săpăturilor de degajare a drumului care duce, la Karnak, de la templul lui Amon la cel al lui Mut, a descoperit, la picioarele colosului lui Horemheb, lângă cel de al zecelea pilon, două statui din granit cenuşiu, înalte de 1, 25 m fiecare, reprezentând un înalt funcţionar în poziţia scribului1; una era dedicată „suveranului ţării întregi, primarului oraşului, vizirului, lui Paramses, fiu al mai-marelui arcaşilor, Seti". Inscripţia sculptată pe fâşia de pânză întinsă pe genunchi completează titlurile astfel: „mai-marele arcaşilor, intendent al cailor, deţinătorul sigiliului, conducător al carului Maiestăţii Sale, sol regal în toate ţările străine, scrib regal, comandant al armatei Stăpânului Dublei Ţări, mai-mare peste preoţii tuturor zeilor, locţiitor al Maiestăţii Sale în Egiptul de Sus şi de

Jos, comandant al gurilor Nilului, nobil, primar al oraşului, vizir, Paramses".

Nu mai încape acum nicio îndoială că acest puternic personaj, copleşit de funcţii şi onoruri, era chiar viitorul Ramses I. Cu atât mai mult cu cât majoritatea acestor titluri îi vor aparţine şi fiului său Seti (viitorul Seti I).

Două sarcofage, provenind de la Medinet Ilabu şi Gurob (uzurpate mai târziu de prinţul Nebuben) i-au aparţinut şi ele lui Ramses, înaintea urcării lui pe tron, în calitate de „locţiitor al Maiestăţii Sale în Egiptul de Sus şi de Jos" 2.

Familia lui Ramses

Tatăl său Seti, pomenit în inscripţia de pe statuile din Karnak, era prin urmare şi el militar, „mai-mare al arcaşilor", unul din corpurile de elită ale armatei egiptene.

Acest Seti ne mai este cunoscut şi graţie unei stele (păstrată la Oriental Institute al Universităţii din Chicago), pe care sunt reprezentate trei personaje, sculptate în altorelief în interiorul unei nişe nu prea adânci – personaje cărora nişte servitori, reprezentaţi de o parte şi de alta în atitudini respectuoase, le aduc o ofrandă 3. Inscripţia referitoare la personajul central îl numeşte pe „Osiris, mai-mare peste arcaşii Stăpânului Dublei Ţări, Şuti (sau Seti); la dreapta acestuia stă soţia, iar la stânga, fratele: „fratele său mult iubit, stegar al suitei (regale), Khaemuaset" (adică „Cel ce se înalţa luminos în Teba", nume purtat frecvent, mai apoi, în familia ramesizilor). Acest frate mai o reprezentat şi într-un grup statuar descoperit la Kawa, în Sudan (între a treia şi a patra cataractă a Nilului) şi datând din timpul domniei lui Tutankamon. Aici el e numit „stegar la dreapta regelui, şef al arcaşilor din ţara Kuş". Familia ramesidă este deci, prin tradiţie, o familie de militari.

Era originară din partea de răsărit a Deltei, din oraşul Tanis, situat la fruntariile Asiei, origine care a putut influenţa anumite aspecte ale politicii rameside. Aceasta explică şi frecvenţa numelui Seti în familie: „cel ce îi aparţine lui Seth", zeu aflat la mare cinste în partea orientală a Egiptului de Jos. Se ştie, de asemenea, graţie

unei stele datate din vremea lui Ramses al II-lea, descoperită chiar la Tanis, că, înainte de urcarea sa pe tron, vizirul Paramses îşi trimisese fiul, Seti, să aducă omagii lui Seth, în oraşul său 4.

În timpul celor doi ani de domnie, Ramses I a păstrat ordinea restabilită de I-Ioremheb. Avem prea puţine documente asupra acestei perioade scurte, dar ea apare, în mai multe domenii, ca un preludiu al marii politici rameside, deja schiţată, pare-se, de către întemeietorul dinastiei.

Ramses I şi zeii

Titulatura adoptată de Ramses I insistă asupra legăturilor monarhiei cu zeii; ea nu prezintă încă acel aspect războinic victorios, caracteristic succesorilor săi.

„Llorus: taur puternic, cu maiestatea A lui plină de sevă.

Cele două Stăpâne: cel ce apare ca rege, măsurându-se cu Atunci. llorus de aur: cel care întăreşte Adevărul şi Dreptatea în Ţara-celor-două-ţărmuri. Rege al Egiptului de Sus şi de Jos; fie puterea lui Re de-a pururi!

Fiul lui lle: Ramses («Re e cel ce l-a adus pe lume»)".

Prerogativele lui Amon au fost restabilite şi Ramses I începe construcţia celei mai mari dintre sălile hipostile *, cea din Karnak, între cel al doilea şi al treilea pilon ai templului lui Amon-Re.

Se pare însă că, manifestând poate aceeaşi neîncredere în preoţii lui Amon ca şi Iloremheb, el s-a străduit să acorde o importanţă egală cultelor din Heliopolis şi Memfis:

— Pe o stelă descoperită în Sinai, el o numit „zeul desăvârşit, fiul lui Amon, adus pe lume de Mut, stăpâna cerului, ca să domnească peste tot ceea ce încercuieşte discul solar (aton) 011;

— Pe o stelă descoperită la Bulien, în Sudan, datând din anid 2 al domniei, el este „cel care se înalţă strălucitor pe tronul lui Horus al celor vii, asemeni părintelui său Re, în fiecare zi" 7.

Legătura dintre rege şi zeităţile ţării se întăreşte tot

mai mult. Pe aceeaşi stelă de la Buhen se poate citi:

„Maiestatea Sa era în oraşul Memfis, împlinind lauda rituală adusă părintelui său Amon-Re, lui Ptah-cel-care-e-la-sud-de-zidul său **, stăpân al vieţii din Ţara Dublă şi tuturor celorlalţi zei din Ţara mult-iubită, tot aşa precum şi aceste divinităţi îi dăruiesc vitejia şi puterea: astfel toată suflarea, într-un glas, s-a adunat laolaltă spre a-i cinsti ka **-ul”.

ltamses I s-a mai preocupat şi de dezvoltarea cultelor în Nubia; tot pe o stelă de la Buhen stă scris:

— Sală cu coloane (sii/as-coloană, în lb. greacă) (a. În).

** Una dintre denumirile curente ale zeului Ptah cu. I r.).

* * * în concepţia filosofică a religiei egiptene, partea divină şi eternă a omului, sufletul, manifestarea energiei vitale, care are o existenţă autonomă după moartea corporală. De fapt, noţiunea exactă este extrem de greu de definit; ka poate desemna atât puterea de creaţie a divinităţii, cât şi forţele de întreţinere care o animă pe Maat, ordinea universală (n.tr.).

„Maiestatea. Să a poruncit să se aducă bogate ofrande pentru tatăl său Min-Amon, în templul său din Buhen”;

— Urmează o listă a ofrandelor şi a preoţilor care trebuiau să săvârşească riturile cuvenite.

„Orientarea spre nord”.

Se pare că Ramses I a dorit să sporească rolul oraşului Memfis, vechea capitală: este posibil, de asemenea, ca el să-şi fi stabilit reşedinţa de vară la Tanis, oraş din care i se trăgea familia.

În felul acesta el iniţiază aşa-numita „orientare spre nord”, care va constitui unul din principiile politicii ramesizilor. Puterea, regilor se distanţează astfel întrucâtva de cea a preoţilor tebani. Pe de altă parte, faraonul se apropia de imperiul său asiatic; instalarea de baze militare în Deltă va permite mişcări de trupe mai rapide cu prilejul conflictelor inevitabile.

Tată şi nu sau coregenţa

Dând dovadă de clarviziune, Ramses I şi l-a asociat pe fiul său Seti la putere, numindui astfel succesor încă aproape din pruncie. Numeroase documente sunt revelatoare în această privinţă.

Pe o mare stelă dedicată lui Ramses în templul din Abydos, Seti proclamă:

„Sunt un fiu care aduc binele celui care m-a adus pe lume, un fiu care slăveşte [numele tatălui său]... Cu bucurie i-am împlinit spusa neîncetat; am poruncit doar la dorinţa lui, până când va sosi vremea puterii mele. De cum am ieşit din pântecul [maicii mele], ca un adevărat Laur8, am fost parte din vederile şi învăţămintele lui; el era soarele strălucitor, iar eu o stea în pumnu-i. Atunci, eu pentru el supun pământurile fenicienilor, pentru el fac duşmanii să fugă în străini; pentru ol apăr Egiptul, la dorinţa lui. Pentru el apăr regatul, precum. Ilorus pe tronul lui Osiris; pentru el, zi de zi, aleg Dreptatea-Adevăr şi o port odihnindu-mi-se pe piept. Veghez asupra ostaşilor lui şi le insuflu o singură voinţă. Pentru el m-am străduit să aflu tot ce se petrece în Ţara Dublă. Pentru el mă port vitejeşte, apărându-i trupul în ţări străine, al căror nume era [piuă acum] necunoscut; mă port ca un erou, ca ochii lui să-mi vadă perfecţiunea. Şi, când s-a suit în Tărâmul de Sus, eu m-am aşezat pe tronul lui9”.

Astfel, prinţul moştenitor Seti a fost iniţiat de foarte timpuriu în conducerea statului şi a fost nevoit chiar să conducă vitejeşte, în ţări străine, campanii militare, rămânând însă la ordinele tatălui său, regele.

Soclul unei statui din gresie de culoare deschisă, „descoperit” recent în subsolurile Institutului francez de arheologie orientală din Cairo 10, confirmă aceste fapte. Pe soclu se văd urmele a doua statui aşezate una lângă cealaltă, aparţinând lui Ramses şi Seti I. Inscripţia spune:

„Trăiască zeul desăvârşit, asemeni lui Re, care luminează Ţara Dublă ca zeul orizontului, regele Egiptului de Sus şi de Jos, prinţ al bucuriei, Stăpân al Dublei Ţări, Ramses, dăruit cu viaţă. Trăiască zeul desăvârşit, stea

pentru pământ, a cărui strălucitoare făptură e dătătoare de viaţă tuturor oamenilor, regele Egiptului de Sus şi de Jos, prinţ al celor Nouă Arce, Stăpân al Dublei Ţări, Menmaat-rc, dăruit cu viaţă”.

— Aluzie la Maat, zeiţa adevărului şi a dreptăţii, totodată ordinea universală şi etica ce constă în a acţiona, în orice circumstanţă, în acord cu conştiinţa pe care o avem despre această ordine universală.

Tatăl şi fiul sunt puşi aici pe picior de egalitate, atât prin imagine, cât şi prin text. Numai prin aspect şi titulatură Seti apare în chip de prinţ moştenitor: el e steaua pământului, care luminează mai puţin decât astrul cerului şi e desemnat simplu, prin „prenume” şi nu încă prin numele său de încoronare.

Dar acest monument, ca şi textul precedent, ne permite să ne gândim, fără ambiguitate, la o coregenţă în care Ramses I ar fi deţinut fireşte rolul principal.

Acest fapt va deveni comun la ramesizi. El constituie probabil încă o dovadă a neîncrederii resimţite faţă de preoţii lui Amon care, în trecut, fuseseră amestecaţi prea îndeaproape în succesiunea regală.

Soare şi stea, potrivit concepţiilor cosmice heliopolitane, tatăl şi fiul său regal sunt asimilaţi totodată cu Osiris şi Horus, simboluri ale pietăţii filiale şi continuităţii dinastice. O altă aluzie la această confuzie deliberată este făcută şi într-o pictură clin mormântul teban al lui Ramses I, din Valea Regilor (mormântul nr. 16) 11: Ramses este reprezentat între Horus (cu pşentul pe cap) şi Anubis, amândoi ţinându-l de mână pe regele mort şi readus la viaţă; deasupra regelui şi a lui Horus apar legendele următoare:

„Osiris, cel care domneşte peste Egiptul de Sus şi de Jos, Men-pehtire, fiul lui Re, Ramses, cu glasul ascultat de Osiris.

Cuvinte rostite de Horus, fiul lui Isis şi zeu mare, care sălăşluieşte în Ţara Tăcerii: «L-a aşezat pe fiul său, Stăpânul Dublei Ţări, pe tronul tatălui său Osiris»”.

În 1312 înaintea erei noastre, la moartea primului

dintre ramesizi, Seti I s-a urcat prin urmare cu uşurinţă pe tronul Egiptului.

B. OŞTIREA-IZBÂNZILOR

Aşa cum am văzut, situaţia în Asia ora atunci foarte ameninţătoare.

Deja conştient de pericolele externe, Ramses I modificase organizarea armatei, pe care Seti I se va strădui s-o dezvolte încă din primele clipe ale domniei sale. Într-adevăr, armata va deveni de acum înainte instrumentul esenţial al puterii politice egiptene, această „oştire-a-izbânzilor”, cum denumise Tutmosis al III-lea regimentele de veterani care îl urmaseră în toate –, campaniile sale victorioase.

Carieră militară şi legiuni străine

Începând din mileniul al doilea, s-a impus necesitatea constituirii unui corp de militari de carieră, pentru a asigura paza frontierelor, la gurile Nilului, în fortăreţele Nubiei, şi a plasa câteva garnizoane în oraşele asiatice de importanţă strategică.

Regele, care îşi alegea ofiţerii dintre oamenii cei mai viteji, le acorda pământuri (ce făceau parte adeseori din domeniile coroanei), pensii şi o parte din prada luată de la duşmani (mai ales „prizonierii vii”). Astfel se va forma treptat o nouă clasă socială, bine înzestrată cu bogăţii şi aflată în graţiile regelui, căruia, curând, îi va ameninţa şi ea puterea.

Vechiul sistem al recrutărilor pentru armată, practicat pe plan local (în fiecare nomă), potrivit unui procentaj anumit pe familii, a fost continuat şi dezvoltat. După stabilirea numărului de ostaşi din contingentul necesar pentru fiecare campanie, administraţia militară fixa cifra recruţilor din fiecare familie; se pare că, în cazul familiilor numeroase, erau prevăzute scutiri.

În plus faţă de aceşti militari de carieră şi de recruţi, armata egipteană dispunea de numeroase corpuri de mercenari, legiunile străine constituite „dintre cei mai buni prizonieri făcuţi de Maiestatea Sa pe câmpul de bătălie”, şi aceasta, se pare, din vremea lui Tutmosis al III-

lea. Pe măsură ce se acumulau victoriile, numărul acestor legiuni va spori; mercenarii cei mai importanţi vor deveni şardanii, originari din ţinutul Şardana, în Asia Mică, ce imigraseră deja pe coasta feniciană. Dar toate provinciile imperiului, atât africane, cât şi asiatice, îşi vor aduce contribuţia.

Infanteria şi carele

Până la Horemheb, armata de uscat cuprindea două mari corpuri (potrivit principiului dualităţii, fundamental pentru toate elementele administraţiei egiptene), unul provenind din Egiptul de Sus, iar celălalt din Egiptul de Jos. Ramses I s-au Seti I au creat trei corpuri, puse sub protecţia marilor zei ai văii Nilului: Amon, Re, Ptah. Ramses al II-lea va întemeia un al patrulea corp de armată, patronat de Seth, zeul oraşului său de origine, dar totodată divinitatea semiasiatică.

Infanteria era constituită din companii de câte 200 oameni, având în frunte un stegar. Fiecare companie era subîmpărţită în patru secţiuni de câte 50 oameni, având fiecare denumiri pline de orgoliu: „Amenofis luminează ca discul soarelui”, „Puternic e braţul lui Ramses”. O infanterie uşoară cuprindea arcaşi, soldaţi de elită, adeseori de origine nubiană, africanii fiind vestiţi pentru îndemânarea lor la tragerea cu arcul; de altfel, egiptenii foloseau pentru Nubia denumirea de Ta-Seti – „ţara săgeţii”.

Vreme îndelungată, un mileniu şi jumătate, armata de uscat fusese alcătuită doar clin pedestraşi, dar, de la invazia liiksoşilor, o altă armă şi-a făcut apariţia, anume carele.

Atunci când hiksoşii au pătruns în Deltă, în secolul al XVIII-lea înaintea erei noastre, ei erau, după cât se pare, doar „infanterişti”. Utilizarea calului şi a carului de război a fost, probabil, răspândită de indo-europeni începând cu secolul al XVII-lea şi abia spre sfârşitul dominaţiei liiksoşilor, prin anul 1600 înaintea erei noastre, ea a fost adoptată de către egipteni.

Calul, care nil era folosit la călărie în Egipt, ci cioar

înhămat la car, era foarte apreciat şi admirat; unul dintre numele care i se dădeau, îl desemnează drept nefer, „frumosul”. În diversele reprezentări, el apare uneori pictat în trandafiriu, culoare nouă, considerată a fi preţioasă şi ce se atribuia, potrivit manierei impresioniste egiptene, obiectelor sau făpturilor deosebit de remarcabile sau plăcute la privit: calul, prin urmare, şi uneori fluturii sau pielea femeilor frumoase.

Carul era alcătuit dintr-o scoică, montată pe două roţi, făcută din lemn, acoperită uneori cu piele sau metal. Era tras de doi bidivii şi în el urcau doi oameni: conducătorul şi luptătorul, înarmat până în dinţi. Faraonul urcă adeseori singur în car; atunci hăţurile îi încing mijlocul şi el conduce caii prin mişcări abile ale şoldurilor.

Carele reprezintă arma de elită: aceasta este împărţită în escadroane de câte 25 de care, conduse, fiecare dintre ele, de câte un „vizitiu al carelor Reşedinţei”. „Locţiitorul carelor” comanda întreagă armă, administrată, totodată, de un „şef al cailor” sau „şef al grajdurilor regale”. Ostaşii din această armă, consideraţi a fi elita militarilor, primeau aceeaşi instruire savantă ca şi scribii.

Apariţia carelor, noua armă de şoc, a modificat tactica de campanie. De acum înainte, în timpul unei lupte, împotriva duşmanilor erau trimise mai întâi carele, în galopul cailor; urmau arcaşii, ciuruindu-i pe aceştia cu săgeţi; veneau apoi pedestraşii, fie ca să ocupe terenul cucerit, fie ca să oprească adversarul, dacă cel dintâi atac fusese respins, pentru ca între timp carele să se poată regrupa şi pregăti pentru al doilea atac. Când duşmanul se retrăgea, carele îl urmăreau; astfel, pe basoreliefuri şi în picturi, înaintea carului faraonului pot fi văzuţi prăbuşindu-se adversarii înfrânţi, la fel ca animalele doborâte în timpul vânătorii; războiul era perceput ca o uriaşă vânătoare de oameni, mijloacele utilizate pentru a învinge fiind aceleaşi.

Se dezvoltase şi armamentul ofensiv. Arcul şi săgeţile rămâneau arma esenţială, dar războinicii egipteni mai erau

înarmaţi solid cu suliţe, lănci, săbii, pumnale, securi, sau chiar măciuci – tot ce poate tăia, împunge, lovi sau zdrobi. Acestora li se adăuga eficacitatea războinică specifică legiunilor străine, fiecare popor păstrându-şi armele caracteristice: un fel de bâte din lemn dur la nubieni, paloşe lungi la şardanii care purtau coifuri cu coarne, săbii mari şi plate la filistini, care aveau pe cap un fel de împletitură vegetală. Varietatea, ca şi numărul mare al mijloacelor ofensive, prin surpriza pe care o creau duşmanului, făceau atacul şi mai eficace, iar apărarea mult mai dificilă.

Armamentul defensiv se modificase. Şorţul triunghiular de piele, prins în faţa fâşiei de pânză care le înconjura şoldurile, a fost înlocuit treptat cu o cămaşă de pânză sau de piele acoperită cu zale metalice. Cu excepţia mercenarilor şardani, războinicii nu au purtat coifuri înainte de mileniulint îi.

În timp de război, comandantul armatei era faraonul, care stabilea planul bătăliei, discutând uneori cu ofiţerii săi de stat major şi care, singur în fruntea armatei, îşi conducea oştenii spre victorie. Vizirul era şeful administraţiei militare, împărţită în circumscripţii provinciale; lui îi dădeau socoteală regulat şefii garnizoanelor.

„Corăbiile-regelui”.

Marina faraonului va juca în apărarea imperiului un rol la fel de important ca cel al armatei de uscat; sub Ramses al III-lea, ea va lupta chiar la gurile Nilului, precum „un zid de fier şi foc”.

Marinarii trebuiau să fie recrutaţi îndeosebi din rândurile populaţiei Deltei, familiarizată de timpuriu cu marea, numită Cea-Prea-Acrede (fie că e vorba de Mediterana, cu tonurile ei azurii, sau de Marea Roşie: verdele are aici o valoare simbolică, fiind culoarea vegetaţiei care nu moare niciodată, ci se reînnoieşte neîncetat, ca şi valurile mării ce revin mereu spre ţărm). Menifis va deveni o bază navală foarte importantă.

„Corăbiile-regelui” erau nave mari cu pânze, cu un

rând de vâslaşi, uneori chiar două, care vâsleau în ritmul unui cântec, la babord şi la tribord. Aceste nave, construite cel mai adesea din conifere ele Liban, puteau atinge 60 metri în lungime. Pe Nil, sau pe marea Prea-Aerde, ele alunecau, pluteau sau cabotau în voia vuitului, care umfla pânza cea mare de formă trapezoidală, susţinută de două vergi, ridicată pe un catarg dublu sau simplu (în general escamotabil) şi comandată din spate prin două fungi; direcţia corăbiei era asigurată fie printr-o singură cârmă fie prin două vâsle mari şi late, aşezate de o parte şi de alta la pupa, montate într-o furcă şi funcţionând ca nişte pârghii: pilotul le putea ridica pe rând cu ajutorul unei frânghii.

Nu ştim însă nimic despre structura interioară a corăbiilor; ele nu ne sunt cunoscute decât din reprezentările figurate, precum şi din modelele egiptene (din lemn) sau feniciene (din argilă), dar, nefiind voi ba de „modele la scară redusă”, nu putem vedea decât organizarea de ansamblu şi aspectul general.

Egiptenii au fost marinari îndrăzneţi, care au brăzdat mările din timpurile cele mai îndepărtate, cu mult înaintea fenicienilor, pe care i-au învăţat, printre altele, să construiască punţi la corăbii.

De la porţile Levantului până în Somalia, din Sudan în Marea Egee, şalande mari, încărcate cu grâu, cu piatră, nave de cărăuşie late şi greoaie transportau materiale, mărfuri şi produse de preţ. Dublând aceste drumuri comerciale, Tutmosis al III-lea a fost primul care a întemeiat, pentru transportul trupelor, o adevărată cale imperială, între Memfis şi porturile de pe ţărmul fenician; de-a lungul ei, corăbii de război, corăbii-grajduri

Şi Corăbii-stauie îi duceau pe vitejii războinici ai imperiului, împreună cu echipamentul lor şi cu întreaga intendenţă.

Personajul” ostaşului

Pedestraşul

Egiptenii iubeau pacea şi viaţa liniştită. Ei au fost nevoiţi să se bată pentru a-şi apăra patria şi au luptat

vitejeşte. Dar, în texte, soarta ostaşului constituie adeseori un prilej de satire.

Astfel, într-o scrisoare datând din epoca ramesizilor, un scrib îi scrie unui coleg:

„Ce înseamnă spusele tale: «E mai plăcut să fii ostaş decât scrib P»

Hai să-ţi povestesc cum e viaţa ostaşului, care e ciomăgit ades. E luat de mic copil şi închis într-o baracă; aici primeşte o lovitură zdravănă pe spinare, alta între sprâncene, iar pe ţeastă are o rană şiroindă; după toate astea e trântit la pământ şi bătut ca un papirus, până când e făcut fărâme.

Dar să-ţi spun cum mărşăluieşte sprj Siria sau prin munţi; îşi cară în spate tain al şi apa, ca măgarul cu samare, ceea ce îi înţepeneşte gâtul aidoma acehii animal, iar vertebrele spinării i se îndoaie. Bea apă sălcie şi nu-şi dă jos povara din spinare decât atunci când stă de veghe. Când se apropie de duşman, el e ca o găină pe jumătate friptă.

Când soseşte clipa întoarcerii în Egipt, arată ca o surcea roasă de viermi; e bolnav şi trebuie să zacă; atunci e adus călare pe un măgar [soartă infamantă pentru un egiptean], în timp ce veşmintele îi sunt furate, iar slujitorul îi fuge.

O, scribule Inana, schimbă-ţi prin urmare gândul că e mai bine să fii ostaş decât scrib" 12.

Să fie oare o agreabilă satiră pe un fond de adevăr? Poate fi vorba, mai degrabă, de un exerciţiu de stil destinat apologiei meseriei de scrib şi mai ales, exprimării dezgustului faţă de război.

Marinarul

Egiptenii erau pe atunci de multă vreme (peste două milenii) corăbieri şi oameni pricepuţi în ale mării; ei aveau semeţia popoarelor ce trăiesc pe ţărmurile mărilor, mândri de ştiinţa lor, de instinctul vântului şi al brizelor, siguri pe ei în faţa primejdiilor.

Într-o poveste datând din al doilea mileniu 13, o expediţie se aventurează pe Marea Roşie:

„Am coborât pe Cea-Prea-Verde, într-o corabie care măsura 120 coţi lungime şi 40 coţi lăţime; echipajul ei era de 120 marinari, floarea Egiptului. Cum se uitau la cer sau zăreau ţărmul, inima le bătea în piept mai vitejeşte ca leilor; ştiau să vestească o furtună înainte ca aceasta să se iste sau o vântoasă înainte să înceapă a sufla”.

Desigur, naufragiu! s-a petrecut – dar cum poţi ţine piept unor valuri de peste patru metri?

C. SETI I RESTAUREAZĂ IMPERIUL

„Horus: taur puternic ce se înalţă luminos la Teba şi dă viaţă Dublei Ţări din nou.

Cele două Stăpâne: cel al renaşterii, al cărui braţ viteaz respinge cele Nouă Arce.

Ilorus de aur: cel al unui nou răsărit strălucitor, ale cărui raze îl duc în toate ţările.

Rege al Egiptului de Sus şi de Jos:

Menmaatre [«împlinită fie dreptatea lui Re!»].

Fiul lui Re: Seti, cel iubit de Ptah”.

Seti s-a urcat pe tron în jurul anului 1312 şi a domnit aproximativ şaisprezece ani, până prin anul 1296 înaintea erei noastre

Potrivit titulaturii formulate în ziua încoronării, noul rege trebuie să inaugureze o eră nouă, care să corespundă unei renaşteri a imperiului egiptean.

Este cu adevărat o eră nouă, căci începutul ei coincide poate cu o nouă perioadă sotiacă14. Textele a doua inscripţii, una găsită la Nauri în Nubia, cealaltă la Speos Artemidos, în Egiptul Mijlociu, caracterizează anul I al domniei drept „începutul eternităţii”. Este oare acesta începutul unei perioade sotiace definită astfel, sau simplă linguşire la adresa noului monarh? A doua ipoteză pare cea mai puţin probabilă. Începutul unei noi perioade sotioxe constituie un fapt important; anul civil egiptean începea la 19 iidie, la paralela de la Memfis, deoarece în ziua aceea se produceau două evenimente remarcabile, pe care egiptenii le legaseră unul de celălalt: începutul revărsării Nilului şi răsăritul solar al lui Sotis. Steaua Sotis (Sirius), după ce fusese şaptezeci de zile invizibilă (perioada sa de

conjuncţie cu soarele), poate fi văzută din nou, cu puţin timp înainte de răsăritul astrului. Dar, întrucât anul civil egiptean nu avea decât 365 zile (diferenţa faţă de anul real nefiind compensată, ca în calendarul iulian *, cu anii bisecţi), el se afla în întindere cu o zi în raport cu anul solar la fiecare patru ani. Prima zi a anului civil coincidea din nou cu anul solar abia o dată la 1460 ani – perioadă denumită sotiacă – al cărei început însemna pentru egipteni debutul unor timpuri noi. Domnia ramesizilor începea deci sub cele mai prielnice auspicii.

— Calendarul reformat de Iuliu Cezar în tr.).

Luptele şi victoriile din Asia încă din primul an al domniei sale, Seti 1 se pregăteşte să înceapă războiul cu hiliţii, rivali ameninţători. El e „cel care îi zdrobeşte pe toţi străinii, care le despică ţările, fie că este anotimpul secetei sau al încolţirii” 45.

Dincolo de graniţa nord-estică, beduinii şasu se agitau şi cuceriseră deja douăzeci şi trei de fortăreţe, fiind poate încurajaţi la răscoală de regele hitit Muwatali.

Ansamblul campaniilor lui Seti I e relatat în mare parte de textele şi basoreliefurile sculptate pe partea exterioară a peretelui septentrional al marii săli hiposlile din Ivarnak şi pe peretele oriental al aceleiaşi săli, prin urmare la nord şi est, în direcţia Asiei.

Seti îşi adună ostile şi porneşte pe vechiul drum al cuceritorilor: Calea lui Horus (Horus regal), care străbate frontiera la EI Kantara (Tiaru în egipteană) şi urcă în ţara Ganaanului, nu departe de ţărmul mediteranean. Prevăzător, Seti I poi unceşte să se construiască, lângă fiecare punct de alimentare cu apă din deşert, câte o fortăreaţă care va adăposti pe viitor o garnizoană egipteană.

„Cel care îşi aşază hotarele precum doreşte, fără ca braţul lui să poată fi respins, regele care apără Egiptul şi năruie zidurile ţărilor răsculate” 16 înfrânge repede revolta şi cucereşte iarăşi cele douăzeci şi trei de cetăţi căzute în mâinile duşmanului.

„Atunci seminţiile şasu căzură, de la fortăreaţa Tiaru

şi până în Canaan. Maiestatea Sa se năpustise asupra lor, precum un leu sălbatic, preschimbându-i pe toţi în hoituri de-a lungul văilor, ucişi în sângele lor şi zăcând ca şi cum n-ar fi fiinţat vreodată, aceasta mulţumită puterii părintelui său Amon, care îl înzestrase cu vitejie şi virtute faţă de tot duşmanul”.4

Apare o nouă ideologie militară; Amon devine7 zeul bătăliilor şi al încleştărilor sângeroase, cel care îşi conduce fiul-rege spre izbi rulă, înmânindu-i securea de război.

După pacificarea Canaanului, Seti I s-a văzut confruntat, tot în primul an de domnie, cu o coaliţie ce reunea regatul Amuru şi arameonii, şi de care nu era străin desigur regele Muwatali. Strateg înţelept, Seti I acţionează rapid, înainte ca membrii coaliţiei să poată efectua joncţiunea trupelor. Textul unei stele egiptene, găsită la Beith Shan, în Galileea, relatează cum oastea lui Amon a cucerit oraşul Hamat din Galileea, în timp ce oastea lui Re captura Beith Shan, iar cea a lui Seth, Veneam 48. Coaliţia a fost dizolvată şi întregul teritoriu a ajuns în inimile regelui Egiptului.

Prudent, Seti urmează politica lui Tutmosis I din timpul primei campanii asiatice, ajunge la Tyr şi supune Libanul:

„Marile căpetenii ale Libanului spun, adorându-l pe stăpânul Dublei Ţări şi aducând slavă puterii lui: «Te credem aidoma părintelui tău Re şi ne ajunge să te vedem ca să trăim» „49.

A mai fost apoi un singur incident, relatat şi el pe stela descoperită la Beith Shan: poporul apiru (ebreii) ar fi atacat oraşul Raham (situat probabil între Beith Shan şi Veneam), dar victoria regelui Egiptului a fost rapidă.

Primele campanii au fost deci încununate de victorii, care îi redau Egiptului provinciile asiatice. Textele şi basoreliefurile de la Karnak descriu diferitele episoade ale întoarcerii triumfale a faraonului şi a oştirii sale în patrie.

Iată bucuria regelui învingător:

„El se veseleşte la începutul luptei, e bucuros [să-i înfrângă] pe cei care s-au ridicat împotrivă-i, inima îi

tresaltă la vederea sângelui, când retează capetele răsculaţilor; iubeşte clipa nimicirii mai mult ca o zi de sărbătoare, atunci când, dintr-o lovitură, îşi zdrobeşte duşmanii" 2°.

Aceste accente războinice slut cu totul noi; Egiptul este în mâinile unor suverani militari care, aflaţi foarte departe de vechea ideologie a monarhului izolat în măreţia şi divinitatea lui, iau parte cu înverşunare la apărarea patriei şi a imperiului. Itamesizii deschid cu adevărat o eră nouă în istoria Egiptului.

Urmează apoi iarăşi drumul îndelungat şi lent al oştii pe Calea lui Ilorus, aducând prizonieri şi pradă. La sosirea în Memfis, Seti o întâmpinat de toţi demnitarii curţii:

„Preoţii, prinţii Egiptului de Sus şi de Jos au sosit ca să aducă prinos de slavă zeului perfect, la înapoierea lui din ţara Retenu, încărcat cu o pradă mare şi preţioasă. «Nu i s-a mai văzut asemănare din timpurile marelui zeu» 21, spun ei, adorându-l pe Maiestatea Sa şi lăudându-i puterea: „Fii binevenit, tu care te întorci din ţări străine, care ai luptat şi ai izbândit, zdrobindu-ţi duşmanii. Timpul domniei tale va fi asemenea domniei lui Re din ceruri; inima ta e acum netedă; Re ţi-a pecetluit hotarele, iar braţele lui te apără» „22.

Lui Amon, zeul bătăliilor, îi urmează, ca să-l apere pe rege, Re, zeul păcii şi al vieţii liniştite. Se pare că, în acea epocă, cele două elemente ale complexului Amon-Re (creat cu şapte veacuri mai înainte de Amenemhat I) încep să se diferenţieze, fiecare jucând un rol anume. Acest fapt va dura în timpul perioadei rameside.

— În ziua în care se sărbătoreşte victoria, în mijlocul veseliei populare, prizonierii îşi alătură glasul în concertul general de laude; se prea poate ca unii conducători prudenţi să-şi declare astfel supunerea:

„Prinţii ţărilor străine care nu cunoscuseră până atunci Egiptul23, aduşi de Maiestatea Sa în urma victoriilor dobândite asupra nevolnicei ţări Retenu, zic, lăudându-l pe rege şi aducând slavă izbânzilor lui: «Salut ţie! Ce mare I i-este numele şi cât de apriga puterea! De-

acum înainte, străinii se vor bucura să fie pe apa ta 24. Să li se moaie mădularele celor care ţi-au atacat hotarele, iar ka-ul25 tău rămână de-a pururi! Noi nu cunoaştem Egiptul, părinţii noştri nicicând nu l-au călcat. Ah! Dă-ne acum suflarea vieţii!» „26.

Serbările continuă. Scti îşi arată atunci recunoştinţa faţă de Amon-Re, dăruindu-le preoţilor o parte din pradă şi prizonieri, care vor munci de acum înainte pe domeniile zeului. Acesta îi adresează regelui un discurs de mulţumiri (statuia divină era desigur scoasă afară şi un preot vorbea în numele ei):

„Cuvinte rostite de Amon-Re, stăpânul tronurilor Dublei Ţări: «O fiul meu, zămislit din trupul meu, preaiubitul meu, Stăpân ai Dublei Ţări, am strecurat spaima de tine în toate ţările străine şi acum măciuca ta cea albă e deasupra ţestelor căpeteniilor lor 28; ci vin spre tine, cu toţii împreună, cu spinările împovărate de daruri, din pricina strigătelor tale de război» „2II.

După întoarcerea la Teba, o stelă votivă este depusă şi în templul lui Ptah, la Karnak (Ptah care va câştiga o importanţă foarte mare sub ramesizi): textul celebrează contopirea binefăcătoare a regelui cu Amon:

„Amon i-a dăruit vitejia şi puterea; el se aşază în faţa lui, cu inima plină de bucurie, făcând minuni pentru fiul său şi dăruindu-i Egiptul de Sus şi de Jos, la fel şi Apusul şi Răsăritul” 3°.

În Orientul Apropiat, agitat de intrigile lui Muwatali şi de ambiţiile principatelor împărţite între influenţa egipteană şi cea hitită, această primă campanie victorioasă a faraonului nu a pus capăt rivalităţilor.

În anul 3 sau 4 a. l domniei (documentele pe care le posedăm nu sunt precis datate), Seti I şi armata lui pornesc din nou de-a lungul coastei, până în Amuru, pe care îl cuceresc. Este vechea tactică a cuceritorilor tutmosizi, de a-şi asigura baze maritime înainte să atace hinterlandul, de data aceasta fiind vorba în primul rând de fortăreaţa Kadeş”. Perfida Radeş”, situată. În câmpia Bekaa, vechea Laodicee, în prezent Tell Nebi Mend, a făcut

parte din toate coaliţiile împotriva puterii egiptene.

Pentru prima dată egiptenii şi hitiţii se înfruntă pe câmpul de bătălie, în faţa cetăţii. Seti I învinge, Muwatali e înfrânt, dar nu cunoaştem detalii asupra desfăşurării luptei. Relatările referitoare la victorie, sculptate în Egipt pe pilonii templelor sau, uneori, ca la Karnak, pe pereţii exteriori ai acestora., nu au valoare de documente de arhivă; ele sunt destinate să vestească tuturor puterea victorioasă a faraonului şi graţie textelor şi imaginii care pot prinde viaţă (orice formă sculptată sau pictată era un receptacul potenţial de viaţă, orice cuvânt rostit devenea realitate), să facă acest triumf etern. Ele nu sunt nişte expuneri istorice, ci naraţiuni cu scop magic, în E gipt, sensul istoriei nu este static; istoria nu e constituită de o suită de evenimente produse la un moment dat, care sunt constatate, analizate cu precizie, de un lanţ neîntrerupt de fapte ce pot fi ajustate, ci fiecare eveniment e angajat în viitor, el nu încetează, nu devine un fapt ce poate fi disecat, ci trăieşte pe vecie în însăşi realitatea sa, nu numai în memorie. În felul acesta, istoria poate deveni o mare magie. Din momentul respectiv, totul se va pune în mişcare pentru ca victoriile regilor să trăiască, proclamate pe temple, nu într-un scop „propagandistic" cum se spune uneori, ci, potrivit spiritului egiptean, pentru a le asigura, perenitatea reală.

Iată ce se poate citi pe basoreliefurile templului de la Karnak, deasupra imaginii prizonierilor hitiţi care defilează pe lângă carul faraonului:

„El acoperă sămânţa31 precum doreşte în nevolnica ţară Hati; căpeteniile ei cad secerate de sabia lui, devenind asemeni celor ce n-au fiinţat nicicând. Măreaţă e gloria lui în rândurile lor, ca o văpaie" 32.

Seti înalţă, chiar la Kadeş, o stelă de granit care comemorează victoria asupra lui Muwatali; doar partea superioară a acesteia a fost găsită pe locul săpăturilor33. În cintru se află o scenă, sculptată în basorelief, care îl înfăţişează pe faraon împreună cu patru divinităţi: Amon, care, aşa cum va apărea în mod tradiţional de acum

înainte, îi întinde regelui securea de război, Reşef *, zeu războinic asiatic, ce poartă pe cap o tiară înaltă, conică, din vârful căreia atârnă pe spate o panglică lungă; Montu, cu un snop de arme în mină, Honsu **, zeul-fiu în triada tebană, ţinând un sceptru în mână – trei zei războinici şi o divinitate regală. Remarcabilă e prezenţa lui Reşef; această stelă constituie una din primele dovezi ale străduniei de înfăptuire a sincretismului religios, caracteristic spiritualităţii ramesicle, prin asocierea unor zei egipteni cu zei asiatici, uniţi în jurul persoanei faraonului, pentru o mai bună coeziune a imperiului.

Tot în conformitate cu anumite elemente mai vechi care provin din ideologia tutumosidă (regele Egiptului se confundă cu divinităţile esenţiale ale ţărilor cucerite), Seti I va fi salutat astfel de către prizonierii hitiţi:

„Salut ţie, o rege al Egiptului, Soare al celor Nouă Arce 34” (soarele fiind principala divinitate a Orientului Apropiat).

— Zeu fenician, răspândit şi la alte popoare semitice, adorat în Egipt, în imperiul nou. Numele său, în cananeeană, înseamnă „flacără, fulger, tăciune”; zeu al războiului şi al bolilor (n.tr.)

** Zeul lunii, fiul lui Amon şi al lui Mut. Era înfăţişat în chip de alergător care străbate cerul (cu epitetul Cel ce răzbate), dar era şi zeu al destinului şi divinitate oraculară (Domnul Adevărului), primind mai târziu şi alte atribuţii (patronul fertilităţii, etc.). (n.tr.).

Marea mişcare spirituală de integrare a popoarelor imperiului se anunţă deja.

După această victorie, Benteşina, regele ţării Amuru, se grăbeşte să recunoască suzeranitatea regelui Egiptului. Dar Muwatali, înfrânt pecâmpul de bătălie de la Kadeş, reia ofensiva; cu prilejui unei campanii locale, îl detronează pe Benteşina, înlocuindu-l cu prinţul Stabili, care încheie cu el un tratat de alianţă.

Râul Oronte va constitui de acum înainte hotarul dintre statele cele mai puternice din vremea aceea, în timp ce intrigile hitite se străduiesc să slăbească influenţa

egipteană în Siria de Nord. Dar niciuna dintre cele două ţări nu ia iniţiativa de a rupe această pace factice, cu atât mai mult cu cât Egiptul trebuie să vegheze şi să lupte pe alte fronturi.

Noi primejdii dinspre apus

În anul 5 (?) al domniei, Seti I a fost nevoit să facă faţă, la hotarele de apus, unei tentative de invazie din partea libienilor. Apar atunci nişte nou-veniţi, oameni blonzi, cu ochii albaştri, ale căror caracteristici etnice au fost consemnate cu grijă pe basoreliefurile de la Karnak, dar pe care egiptenii îi numesc în continuare tehenu. Poate sunt deja acei maşawasi, al căror nume e atestat ceva mai târziu, sub Ramses al II-lea, şi care sunt populaţii de origine berberă; aşadar, ei se implantaseră probabil de curând în Libia.

Faraonul îi respinge pe invadatori în două campanii. Cu prilejul sărbătoririi victoriei şi aducerii prăzii drept ofrandă lui Amon, alţi zei participă la ceremonie şi îl înzestrează pe regele învingător;

— Zeiţa Mut (perechea lui Amon la Teba), „doamnă a oraşului Işeru, stăpână a cerului şi zeilor: îţi dăruiesc veşnicia ca rege al Dublei Ţări, în timp ce tu apari strălucitor precum Re”.

— „IIonsu-în-Teba-Neferhotep, stăpân al bucuriei şi Thot, stăpân al Luxorului: îţi dăruiesc vitejia ca să ţii piept ţărilor din miazăzi, puterea împotriva ţârilor din miazănoapte şi fie să-ţi sica alături neclintite ocrotirea magică, viaţa, statornicia, puterea, la fel ca lui Re” S5.

O revoltă în Nulii a

Recent, în 1970, cu ocazia săpăturilor efectuate pentru degajarea incintei cetăţii Săi, situată între a doua şi a treia cataractă a Nilului, a fost descoperită o stelă fragmentară36. Textul era foarte mutilat, dar se putea citi cartuşul lui Seti I; după asamblarea fragmentelor răspândite în zonă, s-au putut reconstitui rânduri de hieroglife sculptate în relief. Specialiştii şi-au dat seama atunci (încă una clin întâmplările provindenţiale ale egiptologiei) că se aflau în posesia unui text asemănător,

descoperit pe o stelă analoagă, păstrată în muzeul din Brooklyn şi provenită din Amarah-vest (mic orăşel fortificat, situat pe malul apusean al Nilului, la sud de Wadi Halfa). Studiul textelor paralele (documente oficiale, executate uneori în mai multe exemplare) permite, mai ales când inscripţiile sunt mutilate pe alocuri, o lectură mai completă şi mai sigură.

Acest text ne informează că, în anul 8 al domniei lui Seti I, a avut loc o revoltă în sud, în ţara Irem, ţinut îndepărtat, unde puţurile par să deţină un rol esenţial. Campania a durat peste două luni. În timpul ei a avut loc o luptă de şapte zile, prin urmare revolta a fost destul de serioasă:

„Anul 8, prima lună a anotimpului încolţirii, ziua a douăzecea37 [text mutilat]…

— Definiţia egipteană a universului era „ceea ce este încercuit de soare”. Pentru a arăta probabil că lumea aparţine faraonului, numele lui era înscris în interiorul acestui „cartuş”. El era rezervat primelor două nume, cele mai importante, din cele cinci ale regelui: „Rege al Egiptului de Sus şi de Jos”, penultimul, şi „Fiul lui Re”, ultimul. Îndată ce rolul cartuşului a fost identificat, el i-a servit drept punct de plecare lui Champollion în descifrarea hieroglifelor, (n.tr.).

Slăpâmil Dublei Ţări, Menmaatre, regentul Tobei, fiul lui Re, Soţi, iubit de Ptab, iubii de Amon, stăpân peste tronurile Dublei Ţări, rege puternic, monarh ce nu se laudă pe sine, ci luptă şi aduce prinşi din fiecare ţară cucerită, erou viteaz, unic; la înapoierea [din războaie] e sărbătorit, după ce a înfrânt şi răpus [duşmanul]; sămânţa răsculaţilor e multă în stăpânirea lui, iar pe căpeteniile lor le ţine strânse în pumn. Nicio ţară nu-i poate sta împotrivă, căci puterea lui e fără de pereche, asemenea tatălui său Seth, taur puternic, stăpân iubitor al vitejiei.

Maiestatea Şase afla în oraşul Teba, împlinind lauda rituală adusă tatălui său Amon, când i s-a spus: «Duşmanii din ţara Iremului gândesc să se răscoale»; atunci Maiestatea Sa s-a întors spre soli, dorind a le asculta

sfatul. Apoi le-a spus tuturor prinţilor, Mai-Marilor, Prietenilor şi Tovarăşilor săi [aflaţi în preajmă]: «Dacă oamenii netrebnici din Ţara Iremului gândesc să treacă [hotarele Egiptului] în timpul [domniei] Maiestăţii Mele, atunci părintele meu Amon-Re îi va nimici, prin mijlocirea sabiei mele. Tot astfel am mai făcut să dea înapoi şi altă ţară care se ridicase împotrivă-mi38».

Atunci Maiestatea Sa a împlinit ce le menise şi a poruncit să fie ucişi; în timp ce Mai-Marii., în numele său, le călcau moşiile, Maiestatea Sa înaintează, cu pedestraşi. şi care puzderie; oastea Maiestăţii Sale ajunge la fortăreaţa Seg (?). În luna a treia a anotimpului încolţirii, ziua a treisprezecea, cu toţii se adună înaintea duşmanului; puterea faraonului e pentru ei ca văpaia ce ar năpădi munţii. În zorii celei de a şaptea zi, puterea lui Menmaatre i-a «dus» şi astfel n-a mai rămas niciunul printre ei, bărbat ori muiere; tot el le-a astupat şi puţurile text mutilat]" 39.

Pe lângă importanţa sa istorică, acest text prezintă şi un interes literar; el are deja ritmul marilor epopei rameside şi mai târziu, al adevăratelor Chansons de geste din timpul dinastiei a XXIII-a: prezentarea eroului, înaintea armatei şi victoria. Este începutul marilor aventuri războinice din epoca faraonilor ramesizi şi a lirismului victorios.

O stelă descoperită la Jebel Barkal („Muntele Pur", la nivelul celei de a patra cataracte a Nilului), datată din anul 11 al domniei lui Seti, constituie o dovadă a înaintării trupelor egiptene în teritoriul sudanez, la fel de departe ca şi sub domnia lui Tutmosis al III-lea. Din păcate, textul acestei stele, foarte mutilată, este aproape ilizibil.

Imperiul regăsit

Egiptul şi-a recuperat teritoriile asiatice (până la Oronte) şi provinciile africane; la hotarele apusene domneşte din nou pacea. Prestigiul faraonului renaşte.

Pe faleza care domina Nilul de la o înălţime de 65 metri (înainte de construirea barajului Nasser *), la Qase Ibrim (la 235 km sud de Assuan, puţin în aval de a doua

cataractă), Seti I şi viceregele Nubiei, Amenemop, au poruncit să fie sculptată în stânca de deasupra văii o inscripţie votivă care să stea mărturie a măreţiei redobândite şi să vestească din depărtare sudanezilor ce călătoreau pe fluviu în sus sau în jos că puterea Egiptului nu va mai putea fi contestată – avertisment mândru şi util. După titulatura oficială, se poate citi:

„Zeul desăvârşit care loveşte cele Nouă Arce, inima puternică ce-şi zdrobeşte vrăj* Barajul de la Assuan, construit de Republica Arabă Unită în 1960 – 1964. Preşedintele ţării era Gamal Abdel Nasser (1918 – 1970) (n.tr. J.

maşii, nimicind ţara Kuş, călcând în picioare seminţiile Felienu şi luându-le căpeteniile prizonieri. Trăiască Horus, taur puternic, cu inima tare ca cea a fiului lui Nut [= Seth], rege viteaz, care îşi aşază hotarele cât de departe pofteşte.

El ţine rânduiala anotimpurilor bune pentru muncile câmpului în Ţara mult iubită, dar nu strânge recolta cu bărbaţii tineri [după cum am văzut41, campaniile militare au loc «în anotimpurile şemii şi peret», adică în afara acelora în care se ară şi se seamănă, deci necesită un personal numeros, ci în anotimpul încolţirii şi în anotimpul secetos, când se strânge recolta]. Atunci el surpă casele [duşmanilor] şi le năruie cetăţile. Caii lui sunt îndopaţi cu ovăz, soldaţii lui beţi de atâta vin, mulţumită puterii braţului său cel tare. Spre el se îndreaptă străinii din miazăzi, făcând temenele, în timp ce popoarele din miazănoapte i se pleacă la picioare, din pricina măreţiei sale, căci tot ce înconjoară discul solar cuprinde el cu ochii; ei ascultă, toţi ca unul şi nu se mai răscoală nimeni printre ei; i se aruncă la picioare precum câinii, spre a li se da suflarea vieţii.

O, rege puternic ce aperi Egiptul, zdrobindu-i pe străini, care faci ţările să se strângă la loc în hotarele lor, ca şi căpeteniile ce nu cunoşteau încă Egiptul şi s-au ridicat împotriva Maiestăţii Sale [aluzie foarte probabilă, dată fiind amplasamentul acestei stele rupestre, la revolta

sudaneză]; ci îţi călcaseră cu forţa hotarele, dar ţi-au văzut măreţia şi groaza făpturii tale le-a străbătut ţara, căci nu şi-au închipuit ce le-ai menit.

O, prinţ frumos, tu ai zdrobit ţara negrilor cu braţul tău puternic. Hotarele tale se întind acum din ţinuturile sudului până la marginea vânturilor de miazănoapte şi ţărmul Celei-Prea-Verzi.

Regele Egiptului de Sus şi de Jos, Menmaatre, fiul lui Re, Seti cel iubit de Ptah, iubit de Amon-Re, regele zeilor, dăruit cu viaţă pentru vremuri veşnice şi fără de sfârşit" 42.

O altă stelă rupestră, datând din anul 9 al domniei, a fost găsită în apropierea primei cataracte a Nilului. În cintrul monumentului, Seti I este înfăţişat arzând tămâie în cinstea divinităţilor Hnum, Satis *, Anukis **, triada locală. Textul laudă prosperitatea revenită şi binefacerile regelui, providenţial pentru poporul său:

„... zeul desăvârşit, fiul lui Amon, care loveşte mulţimile şi aduce prizonierii vii. El îi iubeşte pe pedestraşi şi pe războinicii carelor, el, făptura sacră şi măreaţă, apărător al tinerilor şi aducător de belşug în Ţara multiubită, el, care umple cămările, sporeşte hambarele, dăruieşte bunuri săracului şi arată prietenie bogatului, el, ale cărui planuri îi întăresc pe oameni, el care cultivă hrişcă, el, iubit de grâu şi stăpân al pâirrii. El satură toate trupurile, nimeni nu se lungeşte mort de foame în timpul său; ţara întreagă se veseleşte înfruptându-se din bucatele pe care le împarte..." 43.

Rege gospodar, „iubit de grâu şi stăpân al plinii", Seti I îşi va dedica ultimii ani de domnie valorificării posesiunilor sale, ca să asigure Egiptului o bogăţie tot mai mare 44.

Odată revenită, prosperitatea va domni netulburată, iar ţara va trăi în pace, bucurându-se de marele imperiu, până la sfârşitul domniei lui Seti I.

— Zeiţă din Elefanlina, soţia lui Hnum şi prietena lui Anukis. Este reprezentată cu chip omenesc, purtând pe cap coroana albă a Egiptului de Sus şi având două coarne

de gazelă (n.tr.).

** Zeiţă din Elefantina, reprezentată, ca şi Satis, cu chip omenesc. Animalul ei sacru era gazela (n.tr.).

Pe peretele oriental al marelui templu al lui Amon-Re de la Karnak este sculptat un vast imn imperial: el reproduce anumite versete din imnul lui Tutmosis al III-lea şi se inspiră din cel al lui Amenofis al III-lea 45, dar îmbracă o semnificaţie politică mai precisă şi o valoare mai universală:

„Cuvinte rostite de Amon-Re, stăpân peste tronurile Dublei Ţări: «O fiul meu, tu care eşti trup din trupul meu, mult iubite, domn al Dublei Ţări, Menmaatre, ce te-ai înstăpânit peste toate ţările străine, îţi sunt părinte şi îţi răspândesc faima în ţinuturile de jos ale ţării Retenu, asiaticii ca şi nubienii se aruncă sub tălpile sandalelor tale.

Fac să vină spre tine căpeteniile pământurilor din sud şi tu să primeşti pruncii drept tribut şi toate bunătăţile din ţară; în schimb tu le vei dărui suflarea vieţii» 46.

Îmi întorc chipul spre nord şi săvârşesc o minune pentru tine... Fac ca cei ce s-au răsculat împotrivă-ţi să fie ca nişta păsărele în cuiburile lor, din pricina puterii tale. Fac să vină spre tine ţări care nu cunoşteau până acum Egiptul, purtându-şi tributul de argint, aur, lapislazuli şi toate nestematele din Ţara Zeului.

Îmi întorc chipul spre răsărit şi săvârşesc o minune pentru tine. Îl leg cu totul pentru tine, unindu-l în pumnul tău; pentru tine adun toate ţările Puntului şi tributurile lor de răşină şi tămâie sacră, ca şi toate lucrurile plăcute din Ţara Zeului.

Îmi întorc chipul spre apus şi săvârşesc o minune pentru tine. Pedepsesc toată ţara Tehenu şi-i fac să vină spre tine, umili, târându-se în genunchi, din pricina strigătelor tale de război, în timp ce căpeteniile lor te slăvesc.

Îmi întorc chipul spre cer şi săvârşesc o minune pentru tine. Zoii orizontului ceresc se veselesc mulţumită ţie, tu, cel ce te-ai născut în zori precum Re şi care, asemeni lui, renaşti veşnic tânăr, aducând în fiecare zi

dreptatea.

Îmi întorc chipul spre pământ şi săvârşesc o minune pentru tine. În timp ce ţi se vestesc izbânzile asupra ţărilor străine, zeii se veselesc în temple pentru tine. Tu vei împlini un timp veşnic stând pe tronul lui Geb, după ce-ţi vei fi primit însemnele domniei, iar măciuca ta albă va fi lovit cele Nouă Arce.

Eu fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea Ta ca pe Stăpânul razelor, în timp ce tu le străluceşti în faţa ochilor precum chipul meu.

Eu fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea Ta deja înveşmântată pentru luptă, în timp ce tu pl inzi armele suit în car.

Eu fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea Ta ca pe o stea care-şi trimite lumina într-o văpaie şi îşi dăruie roua. i Eu fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea Ta ca pe un taur veşnic tânăr, cu inima tare şi coarnele ascuţite, ce n-a putut nicicând fi înfruntat.

Eu fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea Ta ca pe un crocodil, stăpânul de pe ţărm al groazei, de care nu te poţi apropia.

Eu fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea Ta ca fierbinţeala unei flăcări, ca o formă a lui Sckhmet plină de mânie.

Eu fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea Ta ca pe un leu, în timp ce tu îi prefaci pe toţi în leşuri, în lungul văilor.

Eu fac astfel ca ei s-o vadă po Maiestatea Ta ca pe un apus47... atât de marc-i e puterea, încât nu poate fi înfruntat, nici în cer şi nici-jos, pe pământ".lă

Imaginile noi (în raport cu imnurile precedente) născute din marea sensibilitate poetică egipteană, sunt indicate cu litere cursive. Este bine să fie citite textele egiptene; se va vorbi mai puţin, şi nu cum se face prea adeseori, din ignoranţă, despre o frazeologie oficială, formule, texte înţepenite şi copiate la nesfârşit, despre repetiţii redundante. Acest vast imn se inspiră, desigur, din cele precedente, dar el e adaptat noilor realităţi politice: astfel teritoriile imperiului nu se mai disting; acesta

formează deja un tot unitar, nediferenţiat, ale cărui părţi constitutive nu se mai enumeră, ca sub Tutmosis al III-lea. Imaginea mitică a regelui-erou se dezvoltă şi ea: el este o fiinţă divină cu forme multiple, benefice sau redutabile, care coordonează şi apără cuceririle întreprinse cu ajutorul lui Amon. Un mare suveran va moşteni opera materială şi spirituală începută de Seti I.

Prinţul moştenitor Ramses

Fiu divin

Seti I luase de soţie o tânără, pe nume Tui, care nu era de sânge regal; ea era fiica lui Raya, locotenent general al corpului de care, şi al Thuiei, femeie cu o origine de rând. Prin tatăl şi prin mama sa, Ramses avea deci o dublă apartenenţă la casta militară. El a avut doi sau trei fraţi şi două surori, dintre care Hentmire, cu care se va căsători (ea va fi una dintre cele cinci „mari soţii regale ale sale”).

Este posibil ca Ramses să fi resimţit nevoia de a-şi justifica sau afirma într-o manieră incontestabilă dreptul la tron, deoarece pe linie maternă nu aparţinea unei familii de vază.

El a reluat deci pe contul său scenele şi textele teogamiilor de la Deir el Bahri şi Luxor49. Într-adevăr, au fost găsite acolo, folosite din nou în mai multe monumente ulterioare50, mai ales în templul funerar al lui Ramses al III-lea de la Medinet Habu, şi până în clădirile din epoca ptolemaică, blocuri de piatră datând din vremea lui Ramses al II-lea, pe care sunt reprezentaţi mama lui şi Ramses copil, în diversele scene cu zei51. Aceste blocuri au aparţinut probabil, la început, capelci pe care Ramses a clădit-o pentru mama lui în partea nordică a Rameseumului (propriul său templu funerar, pe malul stâng teban); într-adevăr, pe unul dintre blocuri este înscrisă dedicaţia obişnuită: „El a înălţat un monument maicii sale, mama regală Tui, o capelă52…”

Aceste blocuri au fost din păcate foarte mutilate, dar mai pot fi încă desluşite basoreliefurile, care înfăţişează mai ales:

— Împreunarea dintre zeul Amon-Re şi regina Tui, aşezaţi pe un pat sprijinit de două zeiţe cu picioarele împletite între ele. Din discursul divin se disting încă următoarele cuvinte: „… cât de binefăcătoare e roua mea; parfumul meu e cel din Ţara Zeului, mireasma mea este din Punct. Îmi voi aşeza fiul pe tron… „53;

— Alăptarea noului născut divin, căruia i se adresează zeiţa Seşat*, zeiţa scrisului, perechea lui Thot; rolul ei de doică (ce îi revine de obicei lui Hathor) e remarcabil: „Îmi alăptez stăpânul… îi întăresc regalitatea… pe tronul lui Re, încât durata vieţii acestuia să fie şi a sa” 54;

— Înfăţişarea dinaintea lui Hathor, zeiţă fecundă şi doică: tânărul prinţ Ramses stă în faţa lui Hathor, care îi întinde colierul menat, în timp ce Amon-Re, în spatele lui, cu braţul întins, îl ocroteşte şi spune: „Chiar de pe acum, când eşti încă un prunc, întinderea vieţii lui Re este şi a ta” 55;

— Zeâţă a artei scrisului şi a editării (multiplicării textelor), numită şi Stăpâna cărţilor. Soră sau soţie a lui Thot, ea înscria numele fiecărui faraon în Cartea Vieţii, în lumea heleuislică va fi socotită una dintre niuzo (n.tr.).

— Darurile Eneader tebane. Se mai poate citi: „… Momtu, dăruieşte viaţa şi puterea; Atunci dăruieşte belşugul; Şu ** dăruieşte bucuria… „56.

Descendent de militari, dar şi fiu de zeu, tânărul prinţ Ramses a fost desemnat foarte curând ca să-i urmeze la tron tatălui său Seti I. „Prenumele” său însuşi sublinia această preocupare: el este Setep-en-Re, „cel ales de Re”.

Coregent

Coregenţa datează probabil din anul 7 al domniei lui Seti I. Dacă acest sistem al coregenţei nu e o noutate în istoria egipteană (deja, Amenemhat I, prin anul 2000, îl numise astfel pe fiul său Sesostris, ca să-i urmeze la tron), el constituie totuşi una dintre caracteristicile epocii rameside, deoarece, succesiv, Ramses I, Seti I, apoi Ramses al II-lea au găsit de cuviinţă să-şi aducă la putere fiul considerat de ei a fi cel mai potrivit, fără îndoială ca să

evite orice discuţie sau intervenţie regretabilă în momentul succesiunii, mai cu seamă cea a preoţilor lui Amon, dar poate şi ca să-şi pregătească mai bine prinţul moştenitor pentru viitoarele responsabilităţi, permiţându-i să urmărească modul în care este condus imperiul; astfel, puteau nădăjdui că, în clipa încoronării, nu vor avea loc nici tulburări şi nici schimbarea liniei politice, ceea ce

— Apărută încă din preistorie, Marca Eneada de la Ileliopolis reprezintă prima încercare de a ordona marea mulţime a zeităţilor egiptene. Eneada reproduce oarecum familia patriarhală, sub forma unui arbore genealogic, în fruntea ei se află zeul Atunci, divinitatea creatoare de la Ileliopolis, apoi Şu şi Tefnut, zeul aerului şi zeiţa apei, care, la rândul lor, au dat naştere lui Geb, zeul pământului şi lui Nut, zeiţa cerului. Copiii acestei perechi stat: Osiris, lsis, Seth şi Neftis, care reprezintă generaţia a patra şi închid Eneada (n.tr.)

** Zeu cu chip de om, identificat uneori şi cu Tefnut (n.tr.).

Însemna, un alt mijloc de a apăra unitatea imperiului.

Monumentele lui Seti I arată, în diverse moduri, această preocupare de a-l asocia la tron pe tânărul prinţ Ramses. La Abydos, Qurnah, sau la Karnak în primul rând, basoreliefurile şi textele atestă această preocupare.

În templul construit de Seti I la Abydos, o scenă îl reprezintă pe rege şi pe Ramses aducând împreună ofrande zeilor şi cartuşelor strămoşilor regali 57, mijloc formal de a insista asupra continuităţii dinastice; Ramses e reprezentat ca un principe încoronat, însă numele său nu este încă aşezat într-un cartuş. Acest fapt apare tot atât de evident în inscripţia dedicatorie sculptată la porunca lui Ramses al II-lea în acelaşi templu:

„[într-o zi când] părintele meu s-a arătat poporului cu toată strălucirea, iar eu îi şedeam, prunc fiind, în braţe, el a grăit despre mine: «încoronaţi-l rege, ca eu să-i pot vedea desăvârşirea cât timp trăiesc». A chemat curtenii ca să-mi aşeze diadema pe frunte. «Puneţi-i şi uraeus-ul pe creştet», a spus el despre mine, încă pe când trăia pe

pământ, «ca să păstreze unirea ţării, ca să lege [ţările străine] şi să fie îndurător cu poporul...», căci mare era iubirea ce-mi purta. Mă înzestră apoi cu un harem regal, înţesat cu femeile frumoase din palat; alese pentru mine soţii... şi concubine... Vedeţi, eram asemenea lui Re deasupra poporului şi deja Egiptul de Sus şi de Jos erau sub sandalele mele" 58.

Cariera „amoroasă", extrem de fecundă, a lui Ramses al II-lea, a început încă de când era foarte tânăr. Aceasta va mai constitui încă o caracteristică a ramesizilor, soldaţi aspri, iubitori de plăceri.

Într-o replică tebană, în templul funerar al lui Seti I de la Qurnah, pe malul stâng al Nilului, pe peretele nordic al vestibulului, Ramses este reprezentat încoronat de triada divină, Amon-Re, Mut şi Honsu, în prezenţa tatălui său Seti. Amon-Re pronunţă următoarele cuvinte:

„Neclintită fie, neclintită fie coroana pe creştetul tău; întoarce-te către părintele tău Re, ca să păstreze în pace pentru tine pământurile egiptene, în timp ce ţările străine se află sub sandalele tale" 59.

Pe acest monument, în partea sudică a porticului, o scenă în basorelief îi reprezintă pe Seti I şi pe Ramses primind bărcile sacre ale zeilor tebani, pornite în procesiune. Un discurs de bun venit este plasat în jurul lui Seti:

„Fii binevenit în pace, Amon-Re, Stăpân peste stăpâni, rege al zeilor, părinte al părinţilor, cel mai puternic dintre cei puternici, primordialul venit la existenţă înainte de toate lucrurile, stăpân al măreţiei, care lega deja moştenirea Ţării Duble pe când era încă în Nuu *00, între Cerul-desus şi Cerul-de-jos61. Cât de frumoasă îţi este apariţia! Cât de plăcut îţi e chipul, când barca ta ajunge în templul meu.

Ţine-mi cu putere moştenitorul, după ce va sui în pace pe tronul meu, Stăpânul Dublei Ţări Usermaatre Setepeare; el şade acum în faţa lui ca fiu al meu mult iubit, dar ştiu cu ce e înzestrată sămânţa ieşită din tine. Dăruieşte-i un timp veşnic, ca

— Sau Nun, Oceanul primordial, lichidul absolut, văzut ca un haos iniţial sau o magmă informă, din care s-a născut Re şi provine Hapi. Numit „tatăl zeilor”, Nuu era străjuit de patru zeităţi bisexuaie, cu capete de broască şi şarpe. La Hermopolis avea patru nume: Infinit, Nimic, Nicăieri, întuneric. Deşi e reprezentat adesea ca un bărbat bărbos, din texte rezultă că nu are formă şi suprafaţă, întrucât umple cu ideea de sine întregul univers (n.tr.).

să-mi păstreze în slavă numele, aşa cum a poruncit gura ta” °2.

Acest text (întocmit, într-adevăr, de Ranxses al II-lea), confirmă recunoaşterea filiaţiei divine a acestuia, asocierea politică ce îl uneşte cu tatăl său aflat încă pe tron şi faptul că monarhia se confundă în mod fericit cu religia.

De foarte tânăr, prinţul Ramses şi-a făcut ucenicia de soldat. Pe unul din basoreliefurile sălii hipostile de la Karnak (peretele de nord), el e reprezentat însoţindu-şi tatăl într-o campanie în Asia 63; prin urmare, el a fost iniţiat de timpuriu în arta războiului şi a cunoscut cu siguranţă şi intrigile curţilor din Orientul Apropiat şi primejdiile latente care ameninţau încă Egiptul. Astfel, încă de la urcarea lui pe tron, va acţiona cu inteligenţă şi luciditate pentru păstrarea unităţii imperului.

O stelă descoperită la Kuban, în Nubia, şi datând din anul 3 al domniei lui Piamses al II-lea, face şi ea aluzie la cariera politică şi militară, începută încă din copilărie, a coregentului. Textul este un discurs al curtezanilor regelui.

„Tu făureai planuri de pe când erai încă în ou, în funcţia ta de copil princiar; treburile Ţării Duble îţi erau ştiute din pruncie şi pe când purtai încă bucla copilăriei. Niciun monument nu era înălţat fără încuviinţarea ta, nicio solie nu pleca fără ştirea ta. Adolescent de zece ani, erai deja comandantul şef al armatei” 64.

Tatăl său i-a încredinţat, de asemenea, conducerea anumitor expediţii, în primul rând înspre cariere. Textul stelei din anul 9 al domniei regelui Seti, descoperită lângă prima cataractă05, relatează următorul fapt:

„Maiestatea Sa a poruncit ca numeroşi lucrători să fie însărcinaţi cu ridicarea unor mari şi neasemuite obeliscuri, ca şi a unor falnice şi prea frumoase statui în numele Maiestăţii Sale. El a poruncit să fie construite corăbii mari, legate unele de altele şi bărci mari care să le tragă. Mai-Marii şi ofiţerii se grăbeau, în timp ce întâiul său născut, stând dinaintea lor, făptuia pentru Maiestatea Sa lucruri prielnice”.

Tot el a condus personal, pe când avea 22 ani, întovărăşit de doi dintre fii săi, Amenimremef (5 ani) şi Khaemuaset (4 ani), o campanie militară în Nubia, care s-a sfârşit cu \ ic tor ia egiptenilor. Spre a comemora această victorie, a poruncit construirea unui mic templu, în hemispeoos, la Bet et Wali, la sud de prima cataractă.

La moartea lui Seti I, prin anul 1296 înaintea erei noastre, Ramses are 25 ani. El e deja un prinţ cu experienţă, la curent cu problemele conducerii imperiului.

El are două soţii: Nefertari („Frumoasa lui”), o doamnă nobilă, a cărei frumuseţe este lăudată în basoreliefuri, picturi şi texte şi care va rămâne mereu preferata; cealaltă, Isisnofret („Frumoasa Isis”) era de origine mai obscură. Cinci fii şi două fiice i-au fost aduse pe lume, cărora trebuie să le adăugăm copiii născuţi de concubine, deja numeroase. Casa copiilor era bine populată, iar linia dinastică deja. asigurată!

D. RAMSES AL II-LEA CEL MARE

„Horus: taur puternic, iubit de Maat, stăpân al jubileelor precum tatăl său Ptahta-tenen.

Cele două stăpâne: cel care ocroteşte Egiptul şi uneşte ţările străine.

Horus de aur: bogat în ani, cu izbânzi măreţe.

Regele Egiptului de Sus şi de Jos: Usermaatre-Setepeare («Puternice sunt adevărul şi dreptatea lui Re, alesul lui Re»).

Fiul lui Re: Ramses («cel adus pe lume de Re»), iubit de Amon”.

Prin 1296 înaintea erei noastre, Ramses al II-lea se urcă deci pe tronul Egiptului, rege hărăzit unei domnii

care a durat 67 ani, una dintre cele mai lungi şi mai prestigioase din istoria văii Nilului, o domnie predestinată.

„Cununile fuseseră legate pentru tine, pe când erai încă în pântecul maicii tale Isis. Partea celor doi Horus a fost făcută să înverzească din nou prin tine, iar anii tăi sunt precum ai lui Atum66, prinţ al Nordului, rege al Egiptului de Sus şi de Jos, ca şi Ptah-ta-tenen; Pământul negru şi Pământul roşu sunt sub sandalele tale67, Siria şi ţara Kuş sunt strânse în pumnul tău; ţara mult iubită se veseleşte de când domneşti, căci i-ai lărgit hotarele”. 68

Şaizeci şi şapte de ani de victorii şi de pace îndelungată, şaizeci şi şapte de ani pentru un imperiu victorios, rezultat al unei gândiri şi ai unei acţiuni deliberate.

Anul 67 al domniei e atestat pe un papirus descoperit de sir Flinders Petrie la Gurob69, iar această perioadă coincide şi cu cei 66 ani şi două luni indicaţi de Maneton* şi mai târziu de Iosif** 7°. Această lungă domnie a rămas un model în memoria egiptenilor; astfel, cu o sută patruzeci de ani mai târziu, Ramses al IV-lea va înscrie următoarele cuvinte pe o stelă din Abydoş, dedicată lui Osiris şi datând din anul 4 al domniei lui:

„Şi mai mari sunt încă binefacerile ce le-am adus în numele tău, ca să ai ne în

— Preot şi istoric egiptean, autor de cronici; a, trăit probabil în secolul al III-lea înaintea erei noastre [n.tr.).

** Personaj biblic, fiul lui Iacob şi al Raşelei, care, vândut de fraţii săi şi ajuns în Egipt, a fost numit dregătorul unui faraon şi i-a adus pe israeliţi în ţara Gessen (n.tr.).

cetat divine ofrande şi ca să se afle tot ce e cu folos şi bun a fi făptuit pentru sanctuarul tău în fiece zi, în timpul acestor patru ani, decât ce a împlinit pentru tine regele Usermaatre-Setepeare, marele zeu, în timpul celor şaizeci şi şapte ele arii ai săi. De aceea, clăruieşte-mi viaţă lungă şi domnia strălucită pe care i le-ai menit lui”.

Îndatoriri de pietate filială înainte de orice acţiune politică, Ramses a dorit să-i aducă un ultim omagiu tatălui

său. Fiu respectuos, Ramses pare să fi fost foarte legat de părinţii lui. Astfel, monumentele dedicate reginei Tui datează, aproape toate, din vremea domniei sale.

Pentru tatăl său a poruncit funeralii solemne. Seti murise în palatul lui de vară, situat lângă Tariis. Ştirea despre moartea lui a ajuns la Teba prin mesageri, cu porunca „să fie deschis mormântul, săpat şi pregătit în taină în Valea Regilor, la Cheikh abd el Qurna, h. După şaptezeci de zile, când pregătirea mumiei regelui a luat sfârşit şi astfel trupul restauratorului imperiului era gata să înfrunte eternitatea, un lung convoi de corăbii, conclus de Ramses, s-a îndreptat spre suci. La Heliopolis, la Memfis, de-a lungul întregului drum, noul rege s-a făcut cunoscut poporului. După o călătorie lentă, de vreo două săptămâni, a avut loc debarcarea pe malul stâng al Nilului, în faţa Luxorului, unde erau palatul şi templul lui Amenofis al III-lea. Cortegiul urmează apoi lungul drum care duce prin nisipuri spre faleza de apus: sarcofagul de aur pus pe o sanie, însoţit de mobilier şi obiecte preţioase, regele stând în picioare, arzând neîncetat tămâie peste trupul tatălui său, în ţipetele bocitoarelor şi suspinele poporului.

Seti va odihni în casa lui eternă până ce va fi izgonit de nişte vandali. În fiecare zi, în templul funerar de la Qurnah, preoţii vor oficia riturile renaşterii, iar ofrandele bogate vor face să dăinuie viaţa veşnică a regelui, în lumea de dincolo, lângă tatăl său Re şi Osiris.

Pentru o capitală a imperiului

Ramses al II-lea se instalează la fruntariile Asiei, ca un prim gest politic. Memfis şi Teba au fost capitalele unui Egipt care anexase teritorii africane şi asiatice, cu un statut întrucâtva federal sub hegemonia sa. Aceasta era, se pare, concepţia lui Tutmosis al III-lea. De acum înainte, capitala va fi un oraş nou, la hotarele asiatice ale Egiptului, un oraş pe jumătate egiptean şi pe jumătate asiatic, o adevărată capitală pentru un vast imperiu cosmopolit, conceput acum ca un ansamblu unic de ţinuturi, reunite sub sceptrul unui singur conducător – faraonul – şi ale căror actitivăţi politice şi spirituale vor fi

coordonate de acesta. Tânărulsuveran se gândise probabil de multă vreme la acest imperiu nou, care va face din Egipt centrul glorios al unei lumi vaste şi diverse; iniţiat de foarte tânăr în arta războiului, în jocul intrigilor, el concepuse fără îndoială, ca să asigure cât mai bine măreţia şi prosperitatea patriei sale, această gândire politică nouă ce se anunţă deja în imnul imperial al lui Seti I.

Oraşul se va numi „Casa lui Ramses-cel-iubităe-Amon – izbânzile sale sunt măreţe”, prescurtat adeseori în Per-Ramses.

În jurul palatului de vară construit de Ramses I, fostă reşedinţă a lui Seti I, Ramses al II-lea a poruncit să se ridice o vastă aşezare, cu vile şi grădini, clădiri administrative şi temple; acolo va fi cantonată armata de uscat şi marina, aproape de zona de operaţii asiatice. Pământul Deltei era fertil, vânat şi peşte se găseau clin belşug, prin urmare aprovizionarea oraşului se făcea cu uşurinţă.

Intenţia care a stat la baza întemeierii oraşului apare destul de evident într-un imn cântat chiar în cinstea evenimentului:

„Maiestatea Sa a ridicat un oraş întărit. «Măreţe îi sunt izbânzile» e numele lui. El se întinde între Fenicia şi Ţara mult-iubită şi e plin cu hrană şi bucate. El se aseamănă cu cetatea Hermonthis 72 şi va dura cât Memfis. Soarele îi luminează cele două zări şi se odihneşte în el. Toţi oamenii îşi părăsesc căminul şi vin să locuiască aici. Partea sa de apus este un templu al lui Amon, cea de miazăzi un templu al lui Sutekh, Astarte se arată la răsărit şi Uadjit la miazănoapte 74. Palatul oraşului se aseamănă cu cele două zări ale cerului şi Ramses-cel-iubit-de-Amon şade în el ca un zeu. Montu-al-Dublei-Ţări îi este crainic Soarele-Prinţilor vizir, Bucuria-Egiptuluicel-iubit-de-Atum îi e nomarh. Ţara toată se îndreaptă spre acest loc” 75.

Prin urmare, era o capitală a imperiului cu hotarele marcate de templele marilor zei egipteni (Amon şi Uadjit) şi ale marilor zei asiatici (Sutekh şi Astarte) reuniţi ca să ocrotească oraşul. În el domneşte Ramses, egalul zeului-

soare în palatul său-orizont; el e stăpânul unic, deoarece funcţiile cele mai de seamă ale statului (crainic, vizir, nomarh) sunt de fapt forme sau epitete regale divinizate (Montu-al-Dublei-Ţări. Soarele-Prinţilor, Bucuria-Egiptului). Acest text subliniază noua concepţie asupra domniei: unirea politică şi spirituală a provinciilor imperiului în jurul persoanei lui Ramses. O concepţie orgolioasă pentru un suveran tânăr şi ambiţios.

O descriere mai prozaică, dar instructivă a noii capitale este dată într-o scrisoare adresată de scribul Pabasa, în timpul călătoriei sale la Per-Ramses, stăpânului său, scribul Amenempet:

„Am ajuns la Casalui-Ramses-cel-iubit-de-Amon şi am găsit-o foarte înfloritoare. E un loc neasemuit de frumos, care se aseamănă totuşi cu Teba; Re însuşi a întemeiat-o. Viaţa în capitală e plăcută; ogoarele ei sunt pline de bunătăţi şi zilnic sunt aduse în ea bucate din belşug. Canalele ei sunt doldora de peşti şi beleşteiele de păsări; pajiştile ei au iarbă verde, înaltă de un cot şi jumătate; roadele ei au gustul mierii în ogoarele lucrate cu grijă. Hambarele sunt pline până la cer de ovăz şi hrişcă; ceapa şi prazul stau snopi; florile se revarsă în grădini, ca şi rodiile, merele şi smochinele din livezi; dulceaţa vinului de Kau-en-Kemet o întrece pe cea a mierii; peştişorii roşii din lacul capitalei înoată printre lotuşi” – [Urmează o enumerare a diferiţilor peşti întâlniţi] – „Lacul lui Horus e plin cu sare şi canalul Peher cu natron. Corăbiile pleacă din port şi iar se întorc.

Zilnic, în oraş se află mare belşug de bucate; de aceea, toţi locuitorii lui se veselesc şi nici nu ştiu ce să-şi mai dorească.

Aici cei mari sunt aidoma celor mărunţi.

Vino, să ne bucurăm pentru sărbătoarea cerului şi cea a începutului anotimpurilor. Mlaştinile dau papirus, iar lacul lui Horus trestie. Mai sunt copacii din livezi, ghirlandele de flori din grădini… păsările domestice şi păsările mlaştinilor…

Tinerii oraşului „Mari-sânt-izbânzile-sale” se îmbracă

în fiecare zi [sărbătoreşte]; pe creştet se ung cu ulei de măsline dulci şi sunt cu toţii proaspăt pieptănaţi. Ei se aţin, în picioare, pe lângă porţi, purtând în mâini flori, cu papiruşi din templul lui llator şi mănunchiuri din canalul Peher" 76.

Per-Ramses e un oraş prosper, bine situat, înconjurat la vest şi la nord de „Apele lui Re".

— Carbonat de sodiu natural, folosit de egipteni la con servarea mumiilor (n.tr. J.

114

(unul din braţele răsăritene ale Nilului), la sud şi est de un canal denumit „Apele lui Avans"; în felul acesta, cetatea beneficia de un sistem natural de apărare. La sud, portul, la care se ajungea cu uşurinţă din Mediterana (graţie braţelor Nilului şi canalelor) permitea ancorarea navelor. Cantonamentele militare erau reparlizate în cele patru puncte cardinale, gata să asigure o eventuală apărare, de oriunde ar fi venit primejdia. Spre nord-est se aflau palatul regal (mărit considerabil de Ramses al II-lea) şi reşedinţele oficiale. Cartierul meşteşugarilor se găsea la sud-vest, iar restul oraşului se întindea la sud şi est77.

Localizarea precisă a oraşului Per-Ramses a provocat numeroase discuţii: era oare Tanis, Avans, Pelusium, Goşen, EI Kantara? În orice caz, aşezarea nu se afla departe de Tanis, dacă ne gândim la numeroasele statui uriaşe ale lui Ramses al II-lea descoperite în acest oraş.

Per-Ramses este o capitală politică, departe de Teba, care va deţine de acum înainte rolul de capitală religioasă. Îndepărtarea puterii regale de importantul cler al lui Amon constituie un gest fericit îndeplinit de Ramses, dar început deja de predecesorii lui, încă din vremea lui Horemheb.

În sfârşit, Per-Ramses asigura, cu vigilenţă, paza imperiului şi apărarea văii Nilului. Zeul Ptah declară într-un lung discurs adresat regelui:

„Tu ai înălţat această aşezare ca să întăreşti hotarul Dublei Ţări, «Casa-lui-Ramses-cel-iubit-de-Amon»; fie ca ea să înflorească pe pământ precum cei patru stâlpi ai cerului, Maiestatea Ta şezând neclintită în palat".78

Vremea eroilor. Epopeea Kadeşului

Când s-a urcat Ramses al II-lea pe tron, situaţia din Asia, era, din nou foarte ameninţătoare»

115

Muwataâi tot nu încetase să încheie noi alianţe cu popoarele din Asia Mică şi din Siria de Nord, constituind astfel, în faţa Egiptului, un redutabil bloc supus hegemoniei sale politice. Pe de altă parte, Hati îşi întorcea tot mai des privirile spre mare, făcând comerţ cu popoarele de pe litoral şi din insulele Mării Egee, căreia puterea micenianã îi dăduse o importanţă economică nouă şi rivaliza astfel cu politica egipteană de hegemonie în Mediterana. Confruntarea dintre Egipt şi Ilati era inevitabilă. Cei doi suverani începură prin urmare să facă pregătiri în acest scop.

Ramses îşi întări armata, dezvoltând divizia a patra, patronată de Seth (asimilat zeului asiatic Sutekh), fiecare divizie având acum 5.000 de oameni; din Nubia au fost aduse trupe coloniale şi s-au recrutat mercenari în rândurile prizonierilor de război amoriţi şi dintre şardanii imigraţi pe ţărmul fenician.

Este posibil ca din anul 2 al domniei sale Ramses să se fi luptat pe mai multe fronturi, într-adevăr, textul unei stele de la Assuan arată următoarele:

„Asiaticii sunt înfrânţi şi pământurile lor jefuite, căci el i-a călcat în picioare pe străinii din nord; neamurile timhiu au căzut din pricina spaimei pe care o trezeşte, iar nubienilor le-a pierit suflarea [vieţii]79”.

Este oare vorba despre o simplă declarare formală a dominaţiei sau se face mai degrabă aluzie la anumite conflicte militare în Asia, premergătoare marelui război egipteano-hitit? E, de asemenea, posibil ca nişte lupte să fi avut loc la frontiera libiană şi nubiană pentru a stabili cu fermitate hegemonia egipteană asupra acestor regiuni, ceea ce i-a permis apoi lui Ramses, urmând o tactică înţeleaptă şi prudentă, să-şi angajeze toate forţele împotriva hitiţilor.

În anul 4 al domniei, faraonul mai era încă în Asia;

avem doar puţine mărturii despre activitatea sa, dar o stelă foarte mutilată, găsită în

Palestina actuală, lângă Mahr el Kelb (între Beirut şi Byblos), atestă trecerea suveranului prin acele locuit. De asemenea, la Tell el Duweir, tot în Palestina, a fost descoperit un vas, cu o inscripţie în scriere hieratică *, ce menţionează anul 4. Paleografia permite precizarea datei: dinastia a XIX-a, cu siguranţă Bamses al II-lea. Prin urmare, se pare că acesta ar fi pregătit cu grijă marea ofensivă pe care urma s-o declanşeze în anul următor, urcând în lungul ţărmului, probabil până la Byblos, aşa cum procedaseră înaintea lui Tutmosis al III-lea şi tatăl său Seti I, ca să amenajeze bazele maritime.

Între timp, Muwatali organiza o foarte vastă coaliţie, cu domnitorii din Asia Mică şi Siria de Nord. Mergând uneori până la a cumpăra alianţe, el a grupat în jurul său peste douăzeci de popoare, printre care se numărau în primul rând pedasienii, dardanienii, mysienii, lycienii, ţinuţiirile Arzawa şi Kode (între Lycia şi Taurus) regatul Naharina, cetăţile feniciene Ugarit şi Meskenet, cetăţile din Siria de Sus – Karkemiş (pe Eufrat), Harran (în sud-est), Alep, Kadeş (pe Oronte).

Şi de data aceasta, întâlnirea trebuia să aibă loc în faţa cetăţii Kadeş. Dar Muwatali va întâlni un tânăr suveran eroic.

„Maiestatea Sa era pe vremea aceea un domn tânăr, erou fără pereche; vânjoase îi erau braţele, vitează inima, la putere era precum Montu în ceasul său cel bun, fără cusur avea făptura, ca Atunci, şi mândru chipul, de te bucurai privindu-l.

Mari sunt izbânzile sale asupra tuturor ţărilor străine; nu se ştie când plănuieşte a se război. E ca un zid ocrotitor pentru ostaşii săi, o pavăză în ziua bătăliei; e un arcaş fără pereche, mai tare ca sute de mii de arcaşi la un loc. Când înaintează, chipul său divin pătrunde prin mulţimi

— Scriere rezervată subiectelor riligioase la vechii egipteni (n.tr.).

numeroase, căci inima-l e plină de putere-Vajnic îi e pieptul în ceasul încleştării, ca o văpaie când e înteţită şi necuprinsă vitejia, precum un taur gata de luptă. Toate ţările îi sunt ştiute. O mie de bărbaţi n-ar şti a-i ţine piept mai mult de o clipă, iar sute de mii se prăbuşesc în nesimţire când îl zăresc. El e stăpânul groazei, strigătele lui de război pătrund în inima tuturor ţărilor, atât de mare îi este faima, atât de temută spaima ce-o răspândeşte, precum zeul Sutekh pe munte 80… Planurile pe care le ticluieşte duc la izbândă, poruncile date sunt fără greş, iar cuvântul lui este întotdeauna cel mai potrivit.

El îşi îmbărbătează pedestraşii în ziua luptei, îşi apără pe deplin carele; îşi aduce înapoi tovarăşii din luptă, îşi ajută oştenii; inima lui e ca un munte de aramă, el, regele Egiptului de Sus şi de Jos, Usermaatre-Setepeare, fiul lui Re, Ramses-Cel-iubit-de-Amon, dăruit cu viaţă pentru un timp veşnic şi nesfârşit, precum tatăl său Re" 81.

Astfel se exprima scribul Pentaur la începutul unui lung poem consacrat relatării bătăliei. Uneori acesta pare să aibă accente homerice; llomer care, potrivit unei tradiţii, ar fi trăit cu patru veacuri mai târziu, a putut cunoaşte textele egiptene. Oricum, ne este îngăduit să ne imaginăm acest lucru.

Putem urmări diferitele evenimente petrecute în cursul acestei bătălii, de o mare importanţă pentru viitorul Egiptului şi al Orientului Apropiat, graţie mai multor documente: mai întâi este vorba de textul unui raport oficial sculptat pe pereţii mai multor temple, ca şi de basoreliefurile ce îl ilustrează 82, dar şi despre acel mare poem epic întocmit de scribul Pentaur spre a celebra marile fapte ale suveranului. Au parvenit până la noi copii pe papirus, iar textul a mai fost reprodus şi pe pereţii unora dintre aceste temple 83.

În anul 5 al domniei, luna a doua a anotimpului secetos, ziua a noua – prin urmare spre sfârşitul lunii mai – după ce orzul, griul şi inul au fost recoltate, Ramses, cu infanteria şi carele, legiunile şi mercenarii săi, serviciile de

intendenţă şi aprovizionare, peste douăzeci de mii de oameni, îşi începe marşul spre nord, „cu vitejie, putere şi glorie”. El depăşeşte EI Kantara, care străjuieşte hotarul, şi se angajează pe drumul lui llorus, calea regală a cuceritorilor:

„Ţările toate tremură la apropierea lui, domnitorii îi oferă tributuri, răzvrătiţii vin, îndoiţi de şale, din pricina spaimei pe care gloria lui o inspiră. Oastea lui înaintează prin trecători strâmte cu aceeaşi uşurinţă ca pe drumurile Egiptului”.

Înaintarea lentă a celor patru divizii, înşiruite în ordine (mai întâi cea a lui Amon, apoi cea a lui Re, Ptah şi Seth) are loc fără probleme până în împrejurimile Kadeşului.

Hitiţii se aflau deja acolo, „ascunşi, gata de luptă, la nord-vest de cetatea Kadeş”, „o mulţime grozavă, nemaivăzută. Acopereau colinele şi văile; păreau ca lăcustele nesfârşite la număr”.

Un vicleşug al lui Muwatali era gata să aducă pieirea Egiptului, la Şabtuna, lângă Kadeş, doi beduini şasu, solii secreţi ai lui Muwatali, care se dădeau drept transfugi, l-au făcut pe faraon să creadă că regele hitit se află încă lângă Alep. Fără să manifeste vreo neîncredere, Ramses îşi instalează tabăra pe malul fluviului Oronte, unde ajunsese cu oastea lui Amon; oastea lui Re se află la aproximativ şapte kilometri şi nu trecuse încă fluviul prin vad. Ostile lui Ptah şi Seth sunt foarte în urmă. În sfârşit, o companie de elită aştepta „pe ţărmul ţării Amuru”. Regele se odihneşte, stând pe un tron de aur curat, cu un leu alături, „leul viu, tovarăşul Maiestăţii Sale, care îşi înfrânge duşmanii”. Faraonii ramesizi sunt adeseori reprezentaţi în compania unui leu; să fie oare un leu îmblânzit?

Amănuntul nu are importanţă, căci regele şi leul sunt ele aceeaşi natură.

La un moment dat, sunt aduşi doi soldaţi hitiţi, făcuţi prizonieri de iscoadele egiptene şi care, biciuiţi cum se cuvine, „ca să spună unde se află mârşava căpetenie hitită”, mărturisesc înşelătoria. În grabă, Ramses fine un

consiliu de război cu ofiţerii lui; vizirul primeşte porunca să grăbească spre nord marşul oştii lui Re. Însă atacul prin surprindere al bitiţilor va preveni această manevră; duşmanii înfrâng oastea lui Re, atacă divizia lui Amon şi pătrund până în tabăra lui Ramses. Va cădea oare imperiul Egiptului?

„Atunci Maiestatea-Sa se ridică, precum părintele său Montu; după ce-şi puse podoabele de război, îşi aşază tunica peste armură; el e ca Baal 84 în timpul bătăliei. Atelajul cel mare care îl poartă pe Maiestatea Sa se numeşte «Izbândă-în-Teba» şi vine de la marile grajduri ale lui Usermaatre-Setepeare, cel-iubit-de-Amon. El porneşte în galop şi pătrunde în mijlocul duşmanilor sosiţi din Ilati. E singur, nimeni nu se mai află în preajma lui. Înaintează, apoi priveşte în spate şi vede atunci că 2500 de care îl încercuiesc, tăindu-i calea de retragere, înţesate cu războinicii mârşavului duşman venit din Hati şi numeroase alte ţinuturi cu care s-a întovărăşit din Arzawa, Alep, Ugarit, Kadeş, Lyeia; în fiecare car erau trei bărbaţi”.

Într-o emoţionantă şi mândră rugă, Ramses cere ajutorul zeului Amon, care îl va purta pe culmile victoriei:

„Nicio căpetenie nu e cu mine, niciun războinic cu carul lui, niciun comandant de pedestraşi, niciun purtător de scut. Pedestraşii şi carele mele sunt aproape o pradă pentru ei, niciun soldat de al meu nu mai înfruntă lupta.

Maiestatea Sa mai spune: Ce e cu tine, o, părinte al meu Amon? Un părinte poate oare să-şi uite fiul? Oare tu nu ştii ce făptuiesc? S-a întâmplat oare să nu înaintez sau să nu adăst la porunca ta, fără să respect ţinta pe care mi-ai aşezat-o în faţă? CU e de mare stăpânul Egiptului, prea mare ca să îngăduie unor străini să se ivească în calea lui. Ce înseamnă pentru tine aceşti asiatici, o Amon? Nişte făpturi nevolnice care nu îl cunosc pe zeu.

Nu am ridicat oare întru slava ta multe şi semeţe monumente şi nu ţi-am umplut templul cu prizonieri? Pentru tine îmi înalţ monumentul de milioane de ani 88, dăruindu-ţi astfel toate bunurile, ca să le stăpâneşti. Spre tine îndrept toate neamurile, adunate laolaltă, ca să-ţi

îndestuleze divinele ofrande. Fac astfel ca să ţi se aducă zeci de mii de boi, împreună cu toate miresmele florilor dulce mirositoare… Pentru tine am înălţat piloni de piatră şi eu însumi le-am ridicat catargele. Ţie ţi-am adus obeliscuri din Elefantina şi eu am cărat piatra. Pentru tine plutesc corăbii pe Cea-Prea-Verde, ca să-ţi aducă tributurile din ţări străine…

Te chem, o Amon, părinte al meu. Sunt înconjurat de o puzderie de vrăjmaşi, neştiuţi de mine; toţi străinii s-au unit împotrivă-mi şi sunt singur de tot, fără nimeni alături. Pedestraşii mei m-au părăsit şi niciun războinic din care nu priveşte înspre mine. Eu strig spre ei, dar nimeni nu-mi aude strigătul.

Dar Amon preţuieşte mai mult pentru mine decât milioane de oşteni, mai mult decât sute de mii de care, mai mult decât zece mii de bărbaţi, fraţi şi copii adunaţi într-o singură inimă. Silinţa multor oameni nu duce la nimic, Amon e mai folositor ca ei… înalţ această rugă la hotarele cu ţările străine, dar iată că glasul meu se şi îndreaptă către Hermonthis.

Văd cum Amon îmi răspunde la chemare, el îmi întinde mina şi mă veselesc; îndărătul meu strigă: „Faţă în faţă cu tine, Ramses-cel-iufcit-de-Amon! Sunt cu tine, eu îţi sunt părinte, mâna mea este cu mâna ta. Preţuiesc mai mult decât sute de mii de bărbaţi, eu, stăpânul izbânzii, care iubeşte vitejia”.

Văd atunci cum inima mi se întăreşte, pieptul îmi tresaltă bucuros, tot ce voiesc a face se împlineşte. Sunt precum Montu. Azvârl săgeţi cu mâna dreaptă, duşmanii îi apuc cu stânga. Sunt precum Sutekh în faţa lor. Deodată zăresc cum cele 2500 de care, ce mă împresuraseră, zac răsturnate, dinaintea cailor mei. Niciunul din ele n-a mai aflat ajutor în luptă, iar inimile războinicilor le-au slăbit în trupuri, din pricina spaimei ce-o răspândesc în rândurile lor; braţele le tremură, nici nu mai ştiu cum se trage cu arcul şi nu mai au vlagă să-şi apuce lănciile. Din pricina mea, se aruncă în apă precum crocodilii, cad cu faţa în jos, unii peste alţii, iar eu ucid câţi poftesc. Niciunul nu

priveşte în urmă, niciunul nu se întoarce, niciunul dintre cei căzuţi nu se va ridica.

Regele hitit, care se aţinea în mijlocul pedestraşilor săi şi al carelor, privea lupta dusă de Maiestatea Sa, singur, fără pedestraşi şi fără care. Stătea acolo, întorcându-şi când şi când privirile, descumpănit şi înfricoşat. Porunci apoi să vină alţi prinţi, mulţi la număr, fiecare cu carele lui ţi rund ia mâini armele de ruptă: prinţul din Arzawa, cel din Mysia, prinţii Harranului şi Lyciei, cel al dardanienilor, prinţii din Karkemiş, Kerkeş, Alep şi fraţii regelui hitit, alcătuind un singur tot; se adunară astfel 2500 care, ce se năpustiră drept înspre foc 86.

Mă îndrept [din nou] către ei; sunt precum Montu, fac astfel ca să-mi simtă puterea braţului, într-o clipită; îi măcelăresc, îi ucid, chiar pe locul unde se aflau.

Fiecare din ei îi spune tovarăşului său: „Nu e bărbat acesta venit în mijlocul nostru, e Sutekh cel neînfricat, e Baal însuşi. El nu săvârşeşte o faptă omenească, ci aceea a unei făpturi unice, având puterea să înfrângă sute de mii de războinici, fără ajutorul pedestraşilor şi carelor. Haideţi degrabă să fugim din faţa lui, spre a ne căuta scăparea şi, rămânând în viaţă, să putem simţi [din nou] adierea vântului. Priviţi cum slăbeşte braţul celui ce cutează a se apropia de ei şi cum îi încremeneşte trupul; nici nu mai ştim a apuca arcul şi lancea când îl vedem apropiindu-se în galop pe drum”.

Pe înserat, când cadavrele duşmanilor căzuţi sunt răspândite pe pământul Kadeşului, oastea care fugise se întoarce, iar Ramses îi adresează reproşuri.

După o noapte de odihnă, la ivirea zorilor celei de a doua zi a bătăliei, faraonul îşi pregăt. este războinicii de luptă:

„Eram gata de luptă, ca un taur nerăbdător. Atunci m-am ridicat împotriva lor, asemenea lui Montu, înconjurat de astă dată de oşteni şi bărbaţi viteji. Am pătruns în mijlocul încleştării, ca şoimul care se aruncă de sus asupra prăzii. Şarpele ce-l purtam pe frunte ucidea vrăjmaşii în

numele meu… Eram precum Re la ivirea zorilor şi razele mele pârjoleau trupurile răzvrătiţilor. Fiecare din ei îi striga tovarăşului său: «Păziţi-vă! Apăraţi-vă! Nu vă apropiaţi de el 1 Priviţi, Sekhmet 87 cea mare e cu el, şade lângă el pe cal, iar mina ei e într-a lui». Oricine s-ar fi apropiat de el, ar fi fost pârjolit de văpaie".

Acest poem constituie cel dintâi mare text liric din literatura faraonică, de un lirism „în manieră egipteană", unde se regăsesc laolaltă imagini sensibile şi magie verbală, relatări de fapte şi mituri. Nu se face o distincţie între lumea reală şi universul mitic (acestea se întrepătrund), nici între eroismul faptelor şi exaltarea sa sublimă. Epopeea de la Kadeş şi bravura personală de care a dat dovadă Ramses al II-lea au marcat conştiinţa egipteană; pe viitor, relatările războinice vor fi adesea concepute ca nişte chansons de geste poetice, în cursul cărora zeii şi forţele universului se unesc în persoana regelui ca să-i insufle o deplină eficienţă.

Este vremea eroilor. Este vremea în care, la nord, flota aheeană, purtătoare a ambiţiilor atriziior, se îndreaptă spre Troia, condusă de Agamemnon şi prinţii cetăţilor Micene, Sparta şi Pylos.

Kadeş, Troia, locuri de sânge şi glorie în legendele omenirii. Ramses, Abile, Ulise, eroi contemporani, ale căror fapte de vitejie sunt încă vii în memoria umanităţii, atunci când istoria întâlneşte legenda. Eroi care credeau în zei.

Regele hitit părăseşte lupta. El îi trimite lui Ramses un sol cu o misivă. Poetul îi atribuie aceste cuvinte:

„O, stăpâne apărător al oştirii, viteaz mulţumită braţului său puternic, zid pentru oşteni în ziua luptei, rege al Egiptului de Sus şi de Jos, prinţ al bucuriei, Stăpân al Dublei Ţări, Usermaatre-Setepeare, fiu al lui Re, zeu stăpân al puterii, Ramses-celiubit-de-Amon, hărăzit cu viaţă pe vecie, sluga ta vorbeşte, ca să se ştie că tu eşti fiul lui Re, izvodit din trupul lui şi el ţi-a dăruit toate ţările înmănunchiate într-una singură. Ţara Egiptului şi Ţara Hati sunt slugile tale; ele îţi stau sub picioare; Re, augustul

tău părinte, ţi le-a dăruit. Nu fi crud cu noi. Uite, gloria ta e mare şi puterea ta apasă greu asupra ţării Hati. Fă ca vorbele tale să nu fie prea aspre, o rege victorios, pacea e mai folositoare ca războiul, dăruieşte-ne suflarea vieţii" 8S.

Victoria egipteană este sigură, dar poate mai puţin completă decât apare în transpunerea ei poetică. Cetatea Kadeş nu a fost cucerită. Toţi adversarii se întorc pur şi simplu la ei în ţară, iar Ramses, triumfător, în fruntea unui şir lung de prizonieri şi încărcat cu o pradă importantă, este întâmpinat în Egipt de populaţie într-o atmosferă sărbătorească: la trecerea lui sunt scoase statuile zeilor, este puternic aclamat. Sosit la Per-Ramses, el porunceşte un sacrificiu grandios, dedicat triadei tebane Amon-Mut-Honsu şi lui Re-Horakhty, zeilor victoriei şi păcii redobândite.

Duelul egipteano-hitit

Această pace era factice. Victoria de la Kadeş nu a reprezentat decât o pauză în rivalitatea politică şi economică ce confruntă Egiptul şi Hati.

Din anul 6 şi până în anul 18 al domniei sale, Ramses al II-lea va purta războaie în Asia.

Muwatali, înfrânt la Kadeş, reia ofensiva urzind noi intrigi. El organizează o revoltă în Canaan, la frontiera nord-estică a Egiptului, urmând o tactică deja utilizată. Din anul 6 al domniei, beduinii şasu încep să organizeze numeroase incursiuni prădalnice în regiune, în timp ce două noi regate refuză să recunoască suveranitatea egipteană: Moab (dincolo de Marea Moartă) şi Edom (în sudul acesteia).

Suntem în posesia câtorva mărturii despre aceste campanii purtate de Ramses al II-lea în Asia; uneori ele sunt puţin explicite şi nu întotdeauna datate. Este vorba în primul rând de basoreliefurile sculptate pe primul pilon al Ramescum-ului, în templul lui Amon-Re ele la Karnak (pe partea sulică a peretelui oriental al marii săli hipostile) şi. pe partea exterioară a zidului estic al curţii lui Ramses al II-lea din templul de la Luxor 89. În esenţă, este vorba de scene de atac şi cuceriri de fortăreţe, care au, de pildă,

următoarele legende: „oraşul înfrânt de Maiestatea Sa, N”; asiaticii, sunt reprezentaţi străpunşi de săgeţi, pe creneluri, implorând iertarea faraonului învingător.

Anul 8 al domniei (prin 1288 î.o.n.) a fost un an activ pe plan militar.

În acest an moare Muwatali şi certurile dinastice slăbesc puterea regatului Hati – certuri care îi confruntă pe Urbitesup, fiul regelui defunct, şi Ilatusili, fratele acestuia. Ramses profită, fireşte, de dificultăţile prin care trece puternicul său rival; sprijinind pretenţiile lui Urbitesup, el îşi conduce armatele spre nord.

Opt oraşe au fost cu siguranţă cucerite – după unele surse chiar cincisprezece – deşi se poate să fi avut loc o campanie precedentă, între anii 5 şi 8, aşa cum ar părea să indice o altă stelă descoperită la nord ele Nahr el Kelb, şi ea foarte mutilată. Printre cetăţile capturate figurează Askalon (la Nord de Ghaza) şi altele din Galileea şi Liban (Satuna). Continuând spre nord, Ramses cucereşte importanta fortăreaţă amorită Dapur: basoreliefurile îi arată pe cinci dintre fiii regali care îşi însoţeau tatăl (Ramses consideră războiul drept o afacere de familie), căţărându se vitejeşte pe scări până sus, la creneluri.

Este posibil ca în cursul acestei campanii, la înapoierea în Egipt, să fi avut loc lupte în regatele Moab şi Edom, armata egipteană cucerind oraşul moabit. Dibon, la est de Marea Moartă; aceste conflicte localizate în zona Transiordaniei actuale, au putut constitui însă la fel de bine obiectul unei alte expediţii. În acest sens nu se poate ajunge pentru moment la o concluzie clară.

Prin anul 1288 înaintea erei noastre, dominaţia lui Ramses era destul de întinsă în Orientul Apropiat asiatic, practic până la Oronte, sau poate puţin mai la sud, Damascul reprezentând în vremea aceea hotarul dintre cele două zone de influenţă, egipteană şi hitită.

În acel moment, situaţia externă s-a agravat. Echilibrul internaţional s-a rupt, o dată mai mult. Într-adevăr, în timp ce armata egipteană cucerea fortăreaţa Dapur, regele Asiriei, Adat-Nirari, profitând la rândul lui de

dificultăţile interne ale regatului hitit şi afirmându-se astfel drept a treia mare putere a lumii orientale, pătrunde în Mitani: regatul Ninivei ajunge până la malurile Eufratului.

Dar Hatusili al III-lea, care îi urmase în sfârşit la domnie lui Muwatali, se aliază cu Babilonul şi pune capăt temporar pretenţiilor asiriene, izgonind din Mitani trupele lui Adad-Nirari.

Se pare că în anul 10 al domniei, Ramses ar fi întreprins o campanie în Fenicia, aşa cum atestă, probabil, o a treia stelă descoperită aproape de Nahr el Kelb, în sud. Probabil atunci a asediat Ramses marele oraş Tunip (la nord de Kadeş), unde regele hitit a socotit de cuviinţă să trimită ajutoare militare ca să stăvilească ambiţiile egiptene.

Atenţia lui Ramses a fost câtva timp îndreptată în altă direcţie decât Asia, căci, între anii 15 şi 18, în Sudan, în ţinutul Irem, izbucneşte o altă revoltă; cea dintâi fusese înăbuşită de Seti I, în anul 8 al domniei acestuia, ia. r o a doua expediţie victorioasă a fost condusă de prinţul Ramses, pe atunci coregent.

Regele se hotărăşte atunci să pornească cu oastea în ajutorul viceregelui, care părea să aibă anume dificultăţi la strângerea tributurilor. Patru fii regali îl însoţesc, printre care Setemuia (al optulea fiu) şi Merenptah (cel de al treisprezecelea fiu al său, care îi va urma la domnie), ambii în vârstă de douăzeci de ani. Din această expediţie au fost aduşi 7.000 de captivi, iar în noua capitală provincială, numită „oraşul-lui-Ramses”, la Amarah-vest, pe zidurile templului au fost sculptate scene triumfale, reproduse şi pe zidurile porţii principale a oraşului, vestind astfel urbi et orbi puterea faraonului şi oferind eventualilor rebeli utile subiecte de reflecţie. Câteva scene, care relatează tot această campanie nubiană, se găsesc pe pereţii templului lui Ramses al II-lea de la Abydos.

În anul 18, Ramses al II-lea e din nou în Asia. O stelă, descoperită la Beith Shan, stă mărturie. Textul acesteia nu menţionează evenimente precise, dar afirmă noua ideologie victorioasă, lirică, ce caracterizează epoca

ramesidă şi care reuneşte admirabil imaginile sensibile şi miturile, într-o poezie a inimii şi a spiritului, uneori emoţionantă:

„Când îşi ia arcul pe carul său şi îşi apucă săgeata, e ca o stea în inima mulţimilor, bărbat puternic care îşi spintecă vrăjmaşii căzuţi la hotarele pământului, după ce le-a zdrobit căpeteniile şi oştirile. În spatele lor, Maiestatea Sa este ca un taur de aur, precum e şoimul din înaltul văzduhului pentru păsăruici, precum leul sălbatic în staulul viţeilor, precum văpaia hrănită cu ierburi primejdioase, în timp ce o furtună, un uragan, înteţeşte focul. Ei sunt ca fulgii zburătoarelor suflaţi de vântoasă. Nimeni, nicicând, n-a săvârşit ceea ce a săvârşit el împotrivă străinilor" 90.

Dar, puţin după urcarea la tron a lui Salmanazar I, în Asiria, acesta atacă din nou Mitani şi îşi stabileşte definitiv frontiera pe Eufrat.

Faţă de acest nou pericol şi poate obosiţi de peste treisprezece ani de război, Egiptul şi Hati vor încerca să încheie o alianţă pentru a păstra pacea.

Ramses al II-lea a salvat imperiul cu inteligenţa şi curajul său personal. La Karnak, el porunceşte să se sculpteze o parte din primele versete ale vechiului Imn imperial închinat lui Tutmosis al III-lea, fără a menţiona însă vreun nume de ţară sau stat, manifestând deci o atitudine exact contrară aceleia a lui Tutmosis al III-lea, cu preocupările sale federative. Pe viitor, ţările străine, reunite nediferenţiat, vor alcătui un tot unitar, întru slava lui Ramses-zeul, cu forme multiple. Amon-Re îi va vorbi din nou fiului său, într-un discurs mai scurt:

„Eu fac astfel ca ei să-l vadă pe Maiestatea Ta ca pe stăpânul razelor, în timp ce străluceşti în ochii lor aidoma chipului meu.

Eu fac astfel ca ei să-l vadă pe Maiestatea Ta deja înarmat, în timp ce tu prinzi armele de luptă în carul tău.

Eu fac astfel ca ei să-l vadă pe Maiestatea Ta precum un taur veşnic tânăr, cu inima tare şi coarnele ascuţite, ce n-a putut fi înfruntat.

Eu fac astfel ca ei să-l vadă pe Maiestatea Ta ca pe un crocodil, stăpânul spaimei de pe mal, de care nimeni nu se apropie.

Eu fac astfel ca ei să-l vadă pe Maiestatea Ta ca pe văpaia unei flăcări, ca pe o întruchipare a lui Sekhmet plină de mânie" 91.

Imnul e mai scurt decât cel închinat lui Seti I 92. În conformitate cu noua mitologie regală ramesidă93, regele, războinic temut, este asimilat aştrilor şi formelor animale ale universului. Din imnul lui Tutmosis al III-lea au fost preluate versetele aflate în acord cu noua ideologie.

Tratai de pace şi alianţe matrimoniale

Antanta cordială

Se pare că Hatusili al III-lea, cel mai direct ameninţat de ambiţiile asiriene, a fost acela care a luat iniţiativa unei apropieri de Egipt. Bazele tratatului au fost stabilite fără îndoială la Îiatusa. Un proiect a fost probabil redactat în limba akkadiană pe o tabletă de argint, purtând sigiliul regelui şi dus la Per-Ramses de către un ambasador hitit. Cu mici modificări efectuate de Ramses al II-lea, un al text al tratatului a fost adus înapoi la Hatusa.

Exemplarul hitit a fost depus la Heliopolis, la picioarele unei statui a zeului soarelui şi apoi sculptat, în traducere egipteană, pe pereţii mai multor temple, chiar în Egipt – la Karnak (faţa sudică a aripii orientate a pilonului al nouălea) şi la Elefantina (pe chei) – apoi în Nuhia şi Sudan, la Amarah-vest (curtea exterioară un faţa templului), Abu Simbel (partea sudică a faţadei marelui templu) şi Aksha (situat la 25 km nord de Wadi Hal fa).

Exemplarul conţinând jurământul lui Ramses al II-lea a fost depus la picioarele unei statui a zeului hitit Ţesub şi apoi copiat pe tablete de argilă păstrate în arhivele oficiale din Hati, unde au fost găsite la începutul secolului nostru cu prilejul săpăturilor întreprinse de Dr. Hugo Winekler la Bogaz-Koi, în Turcia.

Tratatul este datat cu precizie în „al douăzeci şi unulea an al domniei, prima lună a anotimpului încolţirii, ziua a douăzeci şi una" (deci în prima jumătate a lunii

decembrie), „în vremea Maiestăţii Sale regele Egiptului de Sus şi de Jos, Usermaatre-Setepeare, fiul lui Re, Ramses-cel-iubit-de-Amon”.

Este cel dintâi tratat din istoria omenirii al cărui text a ajuns până la noi.

Preambulul admite oficial responsabilitatea lui Muwatali în încălcarea acordului încheiat mai înainte între Amenofis al IV-lea şi Supiluliuma şi poate reînnoit de Seti şi Muwatali însuşi. Pentru prima dată, deoarece până atunci alianţele se încheiau între suverani şi trebuiau deci să fie reînnoite eventual de către succesori, acest text îi angajează şi pe descendenţii celor doi regi.

„La început, şi din timpuri veşnice, au fost legături între marele stăpân al Egiptului şi marele stăpân al ţării Hati, iar zeul nu a

— Zeul furtunii şi trăsnetului, divinitate de prim rang în mitologia hitită, soţul zeiţei fecundităţii în tr.).

Îngăduit ca duşmanii să vină şi să-i despartă în virtutea unui tratat. Dar în vremea lui Muwatali, fratele meu, acesta s-a luptat cu marele stăpân al Egiptului.

Acum, începând cu ziua aceasta, aşa cum vezi, Hatusili, marele stăpân al ţării Hati, a întocmit un tratat ca să îngăduie să fie împlinite legăturile create de Re şi create de Sutekh, [legăturile] ţării Egiptului cu ţara Hati, ca să împiedice duşmanii să-i despartă, [aceasta] pentru veşnicie.

Vezi, Hatusili, marele stăpân al ţării Hati, este cel care l-a făcut, împreună cu Usermaatre-Setepeare, marele stăpân al Egiptului, ca să îngăduie, începând cu ziua aceasta, să fie pace şi o bună frăţie între ei, pentru veşnicie…

Iar copiii copiilor marelui stăpân din Ilati se vor înfrăţi şi vor trăi în pace cu copiii copiilor lui Ramses-cel-iubit-de-Amon marele stăpân al Egiptului. Aceasta face parte din legăturile noastre de frăţie şi din legăturile noastre de pace, pentru ca poporul Egiptului să trăiască în pace şi frăţie cu ţara Hati, în întregime şi pentru veşnicie” 94.

Acest tratat comportă, în primul rând, clauze de neagresiune şi de respectare a teritoriului celuilalt, o alianţă defensivă reciprocă, ce asigura lupta comună împotriva rebelilor, promisiunea de extrădare a refugiaţilor politici, împreună cu amnistierea acestora. Tratatul este pus sub garanţia sacră a zeilor celor două ţări:

„Cât despre aceste cuvinte ale contractului încheiat de marele stăpân al ţării Hati cu Ramses-cel-iubit-de-Amon, marele stăpân al Egiptului, ele sunt înscrise pe această tăbliţă de argint.

Pentru aceste cuvinte, o mie de divinităţi dintre zeii şi zeiţele ţării Hati şi o mie de divinităţi dintre zeii şi zeiţele ţării Egiptului sâni cu mine, drept chezaşi ai acestor cuvinte: Soarele, Stăpânul cerului… regina cerului, zeii stăpâni ai jurământului, zeiţele stăpâne ale pământului… Işara, stăpâna munţilor şi râurilor ţării Hati, zeii ţării Kizuwatna, Amon, Re, Sutekh, zeii şi zeiţele munţilor (!) şi râurilor ţării Egiptului, cerul, pământul, marea cea mare, vânturile, norii.

Cuvintele ce stau pe această tăbliţă de argint sunt pentru ţara Hati şi ţara Egiptului.

Aceluia ce nu le-ar da ascultatare, o mie de zei din ţara Hati şi o mie de zei din ţara Egiptului îi vor nimici casă, ţara, supuşii.

Cât despre cel ce va da ascultare cuvintelor înscrise pe această tăbliţă de argint, fie el din Hati sau din ţara Egiptului, şi nu le va uita, o mie de zei din ţara Hati cu o mie de zei din ţara Egiptului vor face astfel ca să trăiască în belşug şi vor face astfel ca să trăiască împreună cu casă, copiii şi supuşii lui”.

În corespondenţa găsită la Bogaz-Koi şi schimbată între Ramses al II-lea şi Hatusili al II I-lea, două scrisori confirmă acest angajament reciproc al suveranilor şi garanţia sacră acordată de zei. Ramses scrie:

„Vezi înscrisul despre jurământul ce l-am făcut marelui rege, regele ţării Hati, fratele meu, este aşezat la picioarele lui (?) … şi dinaintea marilor zei, ce sunt şi chezăşii… cuvintelor acestui jurământ.

Şi vezi, înscrisul despre jurământul pe care marele rege, regele ţării Hati, l-a rostit pentru mine, este depus la picioarele zeului soarelui din Heliopolis şi dinaintea marilor zei, care sunt astfel chezăşii cuvintelor acestui jurământ”.

Hatusili răspunde:

„Am dat o mare atenţie acestui jurământ. Vezi, înscrisul jurământului pe care l-am făcut pentru tine” [este vorba de o tăbliţă de argint care însoţea textul tratatului şi era decorată cu scene pe ambele feţe, reprezentându-i pe Sutekh şi zeiţa-mamă a regatului Hati îmbrăţişându-i, respectiv, pe rege şi pe regină] „este aşezat dinaintea regelui solar din Anna 95 şi dinaintea marilor zei ai ţării Hati; ei vor fi chezăşii cuvintelor acestui jurământ ce l-am făcut pentru tine.

Şi vezi, înscrisul jurământului pe care tu l-ai făcut pentru mine este aşezat dinaintea zeului soarelui din Heliopolis şi dinaintea marilor zei ai ţării Egiptului; ei vor fi chezăşii acestui jurământ pe care l-ai rostit pentru mine…

Vezi, zeii cei mari ai celor două ţări ale noastre sunt astfel chezăşii jurământului pe care l-am schimbat. Nu îl voi uita cu trecerea timpului, îi voi da mare atenţie şi îl voi păstra cu grijă” 9<s.

Pacea va domni din nou în Orientul Apropiat, iar imperiul egiptean îşi va regăsi liniştea şi prosperitatea.

Frontierele nu sunt desigur specificate cu precizie, ci în mod tacit. Timp de cincizeci de ani, de acum înainte, fluviul Oronte va rămâne limita recunoscută între statele cele mai puternice ale epocii şi care nu vor căuta decât să-şi fructifice în pace bogăţiile. Egiptul, Hati şi Babilonul vor trăi atunci una dintre perioadele cele mai fericite ale istoriei lor.

Între cei doi suverani se naşte o prietenie, umbrită uneori de susceptibilităţi.

Ramses îi scrie lui Hatusili:

„Urări de bine ţie, ca şi oraşelor tale, reginei tale, fiilor tăi, oştilor tale, cailor şi carelor tale; să trăiască în

belşug toate ţările tale.

Tocmai am citit cuvintele scrise de fratele meu, zicându-mi: «De ce, frate, îmi vorbeşti de parcă aş fi unul din supuşii tăi?». Ceea ce îmi spui tu astfel, vorba pe care mi-o scrii, mă întristează. Te bucuri de întreaga mea preţuire, ca şi marile fapte pe care le-ai împlinit în toate ţările. Fără îndoială, marele rege al ţinuturilor din ţara I-Iati eşti tu. Zeul-Soare şi zeul furtunii au îngăduit să te aşezi pe locul părintelui tatălui tău. Pentru ce ţi-aş scrie gândindu-mă la tine ca la un supus?

Poţi fi sigur că mă socot a fi fratele tău" 97.

Duel epistolar, prietenii orgolioase, acestea nu pot avea consecinţe grave.

Schimburile, numeroase, dintre cele două ţări sunt paşnice. Ramses trimite în Hati un arhitect egiptean, Perimahu, ca să construiască palatul unui prinţ, vasal lui Ilatusili. El îi cere acestuia să îi trimită fier; acest metal, a cărui utilizare a fost introdusă în Asia în momentul invaziilor indo-europene, este tot mai utilizat pentru fabricarea armelor. Dar regii din Hati îşi constituie rezerve de fier în regatul Kizuwatna, aliatul lor; acolo, minereul este prelucrat şi sunt construite ateliere de arme, aparţinând regelui.

Ilatusili îi scrie lui Ramses:

„Cât despre fier, pentru care îmi scrii, eu nu am fier în rezervele mele din Kizuwatna. Momentul nu o prielnic fabricării lui; cu toate acestea, am scris ca să se facă fier curat. Până acum nu e gata, însă îndată ce va fi ţi-l voi trimite. Astăzi nu-ţi pot trimite decât o sabie de fier" 98.

Căsătoria din primăvară

Această durabilă prietenie e întărită, doisprezece ani mai târziu, în anul 34 al domniei lui Ramses, printr-o alianţă mai strânsă: în chip de fericit deznodământ al unui îndelungat duel de influenţe.

Ramses o ia în căsătorie pe fiica regelui din Hati.

O îndelungată pregătire diplomatică, negocieri, o călătorie oficială şi o ceremonie grandioasă subliniază caracterul excepţional al acestei uniuni.

Printre numeroasele scrisori schimbate cu acel prilej, cea adresată de Ramses al II-lea reginei din Hati, Puduhepa, este foarte grăitoare pentru aceste îndelungate tratative matrimoniale, dezvăluind totodată şi rolul politic jucat de Puduhepa, fiica unui preot al zeiţei Iştar (sau Astarte) şi care, ca şi celelalte regine din Hati, a avut o influenţă neîndoielnică asupra mersului evenimentelor. Ea îşi pusese sigiliul personal pe textul tratatului, iar Ramses îi adresează o scrisoare foarte asemănătoare aceleia pe care i-a trimis-o lui Hatusili însuşi:

„Astfel grăieşte Usermaatre-Setepeare, marele rege, regele Egiptului, fini lui Re, Ramses-cel-iubit-de-Amon. Către Puduhepa, marea regină, regina ţării Hati, zic: «Vezi, cât mă priveşte, fratele tău» [adică Ramses însuşi] «e bine, ca şi oraşele mele, fiii mei, oştirile mele, caii mei, carele mele, iar starea lăuntrică a ţărilor mele e foarte, foarte înfloritoare.

Cât despre tine, sora mea, îţi doresc mult bine şi de asemenea., oraşelor tale, fiilor tăi, oştirilor tale, cailor tăi, carelor tale, dregătorilor tăi, şi fie starea lăuntrică a ţărilor tale foarte, foarte înfloritoare.

Astfel i-am glăsuit surorii mele: «Vezi, solii mei au sosit la mine aproape odată cu ai tăi; ei mi-au împărtăşit ce ştiu despre prosperitatea marelui rege, regele ţării Hati, fratele meu; ei mi-au dat de ştire şi despre prosperitatea surorii mele, fiilor săi şi ţărilor voastre. Inima mi se veseleşte peste măsură când aflu despre prosperitatea fratelui meu, a surorii mele şi cea a ţărilor voastre.

Să vă bucuraţi de sănătate şi să vă veseliţi cum veţi putea mai bine!»

Am văzut vestea trimisă de sora mea şi am aflat despre tot ce o priveşte pe regina din Hati, sora mea, care mi-a scris în chip foarte, foarte plăcut.

Astfel zic eu din nou către sora mea: «Vezi, marele rege, regele ţării Hati mi-a (mai scris şi acestea: Să vină oameni, cu uleiuri fine, ca să-l răspândiţi pe creştetul fiicei mele, pentru ca, după aceea, să fie dusă spre palatul marelui rege, regele Egiptului». Astfel mi-a scris fratele

meu. Vezi, această hotărâre este foarte, foarte bună; zeul-soare a pricinuit-o, şi zeul furtunii, şi zeii Egiptului şi ţării Hati au împlinit-o astfel, această hotărâre a fost luată de cele două mari ţări".

Dacă stilul nu este întotdeauna elegant, diplomaţia care conduce aceste schimburi este asigurată.

La sfârşitul toamnei anului 1262 înaintea erei noastre aproximativ, tânăra prinţesă hitită părăseşte Hatusa, însoţită de o strălucitoare escortă de soldaţi, demnitari şi ambasadori ai celor două ţări. Zestrea o precede: caravane cu bijuterii de preţ şi bogăţii. Mica prinţesă străbate trecători le munţilor Taurus, traversează Kizuwatna şi ajunge la Alep.

Ascultând ruga lui Ramşes, vremea se îmblânzeşte de dragul ei, ploaia şi ninsoarea o ocolesc. Chezăşie vie a celei mai importante alianţe clin istoria Orientului. Apropiat, ea ajunge la Kadeş, frontiera dintre cele două state. Aici, mama ei, Puduhepa, o părăseşte şi e întâmpinată de armata şi demnitarii egipteni veniţi s-o însoţească. Are loc o paradă comună a soldaţilor egipteni şi hitiţi, uniţi de acum înainte. Prinţesa, urmată de lunga ei escortă, străbate Canaanul, călătoreşte de-a lungul coastei Sinaiului şi ajunge în sfârşit la Per-Ramses, capitala, unde o aşteaptă prestigiosul ei logodnic. Ramses îşi întâmpină prinţesa sosită de departe; ea se va numi acum Maathorneferure, „cea care îl vede pe Horus şi frumuseţea lui Re", aluzie la intimitatea regală. Au loc festivităţi grandioase.

Numeroase texte comentează acest important eveniment: stele comemorative, în primul rând i sunt ridicate la Karnak (în faţa aripii orientale a celui de al nouălea pilon), în faţa templului de la Amarah-vest (în curtea exterioară), la Aksha, la Abu-Simbel (înainte de faţada meridională a marelui templu); în templul zeiţei Mut, la Karnak, figurează de asemenea o versiune prescurtată a textului.

Inscripţia, care conţine 41 de rânduri, începe cu obişnuitele ridicări în slavă, apoi comentează călătoria:

(1.32) „Atunci marele rege al ţării Hati a îngăduit să-i fie luată fiica cea mai mare, însoţită de tributuri multe la număr, [conţinând] aur, argint, mormane mari de bronz, slujitori, cai puzderie, vite, capre, berbeci nenumăraţi – tributuri aduse regelui Egiptului de Sus şi de Jos, Usermaatre-Setepeare, fiul lui Re, Ramses-cel-iubit-de-Amon, dăruit cu viaţă.

Veniră să-i zică Maiestăţii Sale, spre a-i veseli inima: «Vezi, marele rege din Hati a îngăduit să fie adusă fiica lui cea mai mare, şi împreună cu ea tributuri fără număr şi alte daruri [atât de multe] încât acoperă [în întregime] drumul; prinţesa şi înalţii demnitari din ţara Hati le aduc pe toate. Ei au străbătut munţi nesfârşiţi şi trecători primejdioase. Ei au ajuns acum. la hotarele Maiestăţii Tale. Îngăduie, prin urmare, ca oştirea şi mai-marii ţării să pornească la drum spre a-i întâmpina».

Atunci Maiestatea Sa s-a veselit şi a intrat în palat cu inima voioasă, după ce a auzit această veste [păstrată] tainică, de care nu se ştiuse până atunci în Egipt. El grăbi oastea şi Mai-marii să iasă de îndată în întâmpinare.

Maiestatea Sa ţinu atunci acest gând în inimă, zicând: «Ce va fi oare cu aceia trimişi de mine şi care sunt acum pe drum, solii mei către ţara Djahi, în aceste zile şi pe această vreme de vânt şi ninsoare?» Atunci aduse o jertfă bogată părintelui său Sutekh şi se apropie de el, zicând: «Cerul e în mâinile tale, pământul e sub tălpile tale, totul se întâmplă după porunca ta; fă să se oprească ploaia, vântul cel rece şi ninsoarea, până ce va ajunge la mine minunea pe care tu mi-ai menit-o». Părintele său Sutekh auzi toate aceste vorbe şi cerul se linişti, iar zile de vară se arătară pe timpul iernii. Atunci, oştirea şi dregătorii îşi simţiră trupurile uşoare, iar inimile le tresăltară de bucurie.

Când fiica regelui din Hati ajunse în Egipt, pedestraşii, carele şi dregătorii Maiestăţii Sale o însoţiră, amestecându-se cu pedestraşii şi carele din Hati, alcătuind o singură oştire cu soldaţi asiatici şi egipteni; ei se ospătau şi beau împreună şi în piept le bătea o singură inimă, ca

unor fraţi; nimeni nu-l înfrunta pe celălalt, pacea şi frăţia sălăşluind între ei, aşa cum fusese însăşi voia zeului, regele Egiptului de Sus şi de Jos, Usermaatre-Setepeare, fiul lui Re, Ramses-cel-iubit-de-Amon, dăruit cu viaţă.

Toţi marii stăpâni ai ţărilor pe unde străbătea alaiul întorceau ochii descumpăniţi, pieriţi, după ce văzuseră oamenii din Hati amestecându-se cu oştirea regelui Egiptului de Sus şi de Jos, stăpânul celor Două Ţări, regele cu braţul puternic, apărătorul Egiptului, Usermaatre-Setepeare, fiul lui Re, stăpânul aparıţiilor radioase, Ramsescel-iubit-de-Amon, dăruit cu viaţă…

Anul 34, luna a treia a anotimpului încolţirii… fiica cea mai mare a regelui din Hati a fost adusă dinaintea Maiestăţii Sale, dimpreună cu tributurile cele multe (care o însoţeau). Regele o găsi în inima lui nespus de frumoasă şi îi dărui un nume: «Soţia regală, Maathorneferure, fiica marelui rege din Hati şi fiica marei doamne din Hati».

Era o minune ascunsă până atunci privirilor, de care nu se ştiuse că va sosi în Egipt, de care nu se auzise vorbindu-se. Părintele regelui, zeul Ptah-Ta-tenen hotărâse aceasta. Atunci ţara Hati, cu o singură inimă, fu la picioarele Maiestăţii Sale – [ceea ce, desigur, n-a prea fost pe gustul regelui din Hati, dar egiptenilor le place să hiperbolizeze totul, ca să creeze o realitate mai eficientă]. Tânăra regină se odihni înăuntrul palatului, ea îl urmă pe rege în toate zilele, numele ei strălucind în ţara întreagă" 10°.

Rolul important acordat lui Ptah în acest eveniment apare şi în alt text, constituind încă un mijloc de a-i înlătura pe preoţii lui Amon de la orice iniţiativă legată de viaţa politică. Acest text, un decret al zeului Ptah, datând din anul următor, cel de al 35-lea an al domniei, a fost reprodus şi el în mai multe temple. Ptah îi spune lui Ramses:

„Pentru tine am făcut ca întreaga ţară Hati să fie supusă palatului tău. Am aşezat în inima locuitorilor ei [dorinţa] de a se îndrepta spre ka-vă tău, încărcaţi cu toate tributurile din prada luată de căpeteniile lor, precum şi de

toate bunurile lor, [aceasta] spre slava Maiestăţii Tale. Fiica cea mare [a regelui din Hati] înaintează în fruntea [alaiului] ca să bucure inima Stăpânului Dublei Ţări...; mare minune, ascunsă până acum privirilor; ea nu ştie încă fapta înţeleaptă săvârşită de mine pentru ca inima ta să fie în pace" 101.

Puţin timp după aceea, fratele tinerei regine, prinţul moştenitor din Hati (care îi va urma la tron lui Hatusili al III-lea, sub numele de Tudalia al IV-lea), vine să-l viziteze pe Ramses, acum cumnatul său. El petrece în Egipt o iarnă.

Este posibil ca prinţul să fi pregătit o vizită oficială a lui Hatusili însuşi; în orice caz, proiectul a existat. Într-adevăr, o scrisoare trimisă de Ramses regelui din Hati îl invită pe acesta să vină la Per-Ramses, pentru a-şi cunoaşte „fratele" şi ţara lui. Întrucât răspunsul lui Hatusili era oarecum scurt şi evaziv, Ramses reînnoieşte invitaţia:

„Zeul-soare al Egiptului şi zeul furtunii din Hati vor îngădui fratelui meu să-şi vadă fratele; fie ca fratele meu să primească acest îndemn de a veni să mă vadă. Astfel ne vom privi, faţă în faţă, aşezaţi pe locul de unde eu domnesc. Voi merge până în Canaan spre a-mi întâlni fratele, spre a-l vedea şi întâmpina în mijlocul ţării mele" 102.

Expresie revelatoare a vederilor imperiale ale lui Ramses al II-lea: imperiul care se întinde fără vreo distincţie de ţară sau regiune, din Sudan şi până la Oronte, alcătuind un tot unic.

Hatusili să fi bănuit oare ceva? Să fi gândit cumva că această călătorie ar putea fi interpretată drept recunoaşterea unei supuneri faţă de Egipt? Să fi fost bolnav? Se pare că această vizită n-a avut loc. Cu toate acestea, unele mărturii, foarte slabe, e drept, ar părea să dovedească faptul că această întâlnire la nivel înalt a avut poate loc, însă în secret. Astfel, într-o scrisoare a lui Hatusili către prinţul din Koda, regele bitit îi cere acestuia să se pregătească spre a-l însoţi în Egipt; o aluzie la

această călătorie este făcută şi într-o scrisoare redactată de Ini-Teşub, puternicul prinţ al Karkemişului.

Toate aceste indicii sunt foarte modeste, raportate la un eveniment atât de considerabil. Răspunsul la ceea ce rămâne încă un mister va fi dat poate în viitorii ani, graţie descoperirii unui document nou, mai revelator.

Această căsătorie bitită s-a imprimat atât de puternic în imaginaţia populară, încât i au urmat numeroase legende; una dintre ele ue-a p3. nou. it sub forma unei povestiri, sculptată pe o stelă conservată la muzeul Luvru din Paris (C 284) şi care este cu 7 – 8 secole posterioară evenimentelor reale. Neferu-Re ar fi venit (spre a se căsători cu Ramses) dintr-o ţară atât de îndepărtată încât trebuiau şaptesprezece luni pentru a ajunge acolo; sora prinţesei suferea, potrivit legendei, de o boală necunoscută, iar Ramses i-a trimis, în ciuda distanţei atât de mari, un medic egiptean şi o statuie divină ca s-o vindece pe tânăra suferindă.

Ultimul avatar al frumoasei hitite datează din secolul al XIX-lea şi se datorează poeţilor parnasieni. Unul dintre Poemele barbare ale lui Leconte de Lisle îi este dedicat lui Neferu-Re, care devine aici fiica lui Ramses al II-lea:

Neferu-Re, domniţa, zburda ieri prin grădini, Cu fruntea şi obrajii lucind, ca de-aur fin; Ea surâdea, cu inima bătându-i încă lin Cătând spre cer, la zborul ibişilor în senin.

Puţină istorie, ceva mai multă legendă, şi noţiuni foarte personale despre fauna şi flora vechiului Egipt…

Oricum, Ramses al II-lea a impresionat şi va impresiona întotdeauna spiritul uman, îndrăgostit de eroism şi aventuri depărtate, iar soarta micuţei logodnice hitite, care a străbătut munţi şi pustiuri ca să ajungă la soţul ce îi fusese destinat, nu poate decât să înduioşeze sufletele sensibilo.

O nouă căsătorie hitită

Alianţa devenise atât de strânsă, încât se pare că Hatusili i-a oferit lui Ramses al II-lea drept soţie încă una dintre fiicele sale. Evenimentul a stârnit de data aceasta

mai puţină vâlvă, intrând aproape în obişnuinţă.

În Egipt două stele atestă evenimentul: una a fost descoperită în marele templu din Ivoptos, iar cealaâteţ Abydos (în templul lui Seti I, în dreptul zidului meridional al primei curţi).

„La porunca marelui rege din Hati i-au fost aduse regelui Egiptului de Sus şi de Jos, Usermaatre-Setepeare, fiul lui Re, Ramses-cel-iubit-de-Amon, tributuri bogate şi multe la număr, din ţara Ilati, din ţinuturile unde sălăşluieşte neamul gasga – din Arzawa şi ţara Kode, [aşa de multe] că nu puteau fi înşiruite în scris, la fel ca şi herghelii de cai, nenumărate turme de vite, multe turme de capre şi alte animale mici; acestea soseau înaintea celeilalte fiice, adusă pentru Râmses, în Egipt; era pentru a doua oară.

Nu pedestraşi veneau în frunte şi nici oşteni în care, ci zeii ţării Egiptului şi zeii fiecărei ţări străine făptuiseră astfel ca prinţii cei mari din toate ţările să-i aducă de la sine lui Ramses tributul: aurul şi argintul, vasele din piatră verde, herghelile de cai, turmele de vite, turmele de capre şi animalele mici, precum şi pruncii tuturor prinţilor din ţara Hati, dăruindu-şi astfel bunurile până la hotarele pământurilor lui Ramses; veniseră minaţi de propriul lor îndemn.

Nu un şef îi conducea şi nici pedestraşi sau oştenii din care, ci însuşi Ptah-Ta-tenen, părintele zeilor, care aşezase toate ţările şi toate ţinuturile străine la picioarele acestui zeu perfect, pentru un timp nesfârşit, nesfârşit” 103.

O dată mai mult, sub semnul lui Ptah este aşezată această nouă căsătorie regală – Ptah, al cărui cult, foarte vechi, capătă atunci o mare importanţă 104.

Imperiul Egiptului prospera astfel în pace, guvernat de un suveran eroic şi orgolios.

Capitolul III
IMPERIUL RAMESIZILOR Şi «FAX AEGYPTIACA» *

A. GÂNDIREA IMPERIULUI

Imperiul ramesizilor a fost conceput de către aceştia

ca o ţară unică, o mare unitate politică, spirituală şi religioasă, în cadrul căreia trebuiau să se integreze popoare şi credinţe, într-un ansamblu fără nicio fisură. Era o concepţie nouă, orgolioasă, care a făcut ca Egiptul să devină centrul lumii. Faraonii dinastiei rameside erau militari ambiţioşi, conştienţi de măreţia patriei lor, diplomaţi abili, bărbaţi de stat lucizi, care nu au putut însă evita anumite dificultăţi interne, proprii administraţiei egiptene.

După marile cuceriri ale lui Seti şi Ramses al II-lea, în războaiele asiatice şi africane, imperiul ramesid a trăit vârsta sa de aur – o jumătate de veac de pace şi belşug, în timpul căreia suveranii s-au străduit să unifice pe plan politic şi spiritual diversele lor teritorii. Puterea monarhilor Egiptului nu mai era contestată, într-atât de uriaş le era pe de o parte prestigiul şi nesfârşită, pe de alta, groaza pe care o inspirau ostile lor.

— Aluzie la „Pax romană”, dobândită de Roma în urma cuceririi progresive de teritorii, pacea imperială (n.tr.).

La capătul para întului

În imnul de slavă adresat lui Seti I, sculptat pe stela descoperită la Qase Ibrim, dominaţia egipteană pare universală; în orice caz, ea se întinde atât cât poate imaginaţia cuprinde pământuri, între vânt şi mare:

„Hotarul său de miazăzi se întinde până la capătul vântului, iar despre hotarul său de miazănoapte se spune că ajunge la Cea-Prea-Verde” 1.

Re Ilorakhty, zeu solar al zilelor paşnice, lăudându-l pe Ramses, fiul său, consideră Egiptul drept pivotul unui imperiu ce se întinde în cele patru puncte cardinale:

„Îţi aduc laudă pentru cele ce ai făptuit o, fiul meu prea iubit pe care îl ştiu şi îl îndrăgesc. Îţi sunt părinte şi îţi dăruiesc timpul veşnic şi nesfârşit ca rege al Dublei Ţări; durata vieţii tale va fi aidoma cu a mea, pe tronul tău pământesc; anii tăi vor fi asemeni acelora ai lui Atunci. Tu scânt eiezi ca Horus cel de la orizont şi luminezi Ţara Dublă.

Tu ocroteşti Egiptul, iar hotarele tale sunt departe; tu pui stăpânire pe Siria şi pe ţara Kuş, pe ţara oamenilor tehenu şi şasu şi pe insulele din inima Celei-Prea-Verzi, prin izbânda braţului tău viteaz" 2.

Populaţia tehenu, foarte veche, rămâne pentru egipteni etnia tipică a Libiei, la apus, în timp ce şasu reprezintă populaţiile asiatice din răsărit.

Deosebit de remarcabil, un text sculptat în marele templu de la Abu Simbel (peretele meridional al primei săli) defineşte perfect gândirea imperială ramesidă:

„Ramses, viteaz precum Montu, care duce ţara negrilor până la miazănoapte şi pe asiatici în Nubia; el i-a aşezat pe şasu în ţara de apus şi pe tehenu în munţii cei din miazănoapte [Liban]" 3.

Popoarele citate sunt, înainte de toate, popoarele Imperiului; ele aparţin acestuia şi abia apoi unei regiuni anume a lumii. Este cea mai precisă definiţie dată de egipteni acestui imperium aegyptiacum, la care au visat şi pe care l-au realizat faraonii dinastiei rameside, cu mult înainte ca Cezarii să existe. O trăsătură îi apropie pe egipteni de romani: atât unii, cât şi ceilalţi au fost la origine un popor de agricultori, profund ataşaţi de pământul lor, care au ajuns treptat, din ţară în ţară, să cucerească o mare parte a lumii.

Pentru o spiritualitate universală în acele vremuri depărtate, când problemele spiritului aveau tot atâta importanţă ca şi cele lumeşti, integrarea popoarelor era însoţită, firește, de o integrare armonioasă a credinţelor, în care toleranţa şi respectul tuturor ideologiilor jucau un rol esenţial. Dorinţa de a impune o gândire unică, fie ea elevată, va fi resimţită doar mai târziu, cu excepţia scurtei perioade eretice a domniei lui Amenofis al IV-lea, eretică din pricina violenţei şi intoleranţei sale.

Dacă popoarele sunt cucerite cu forţa, spiritele trebuie să rămână libere; ele vor şti atunci, cu uşurinţă, să se unească în chip fericit, păstrând cu grijă credinţa fiecăruia. În imperiul ramesid ele constituie o vastă spiritualitate păgână, în sânul căreia zeii sunt forţele lumii

şi se deosebesc numai prin nume.

Opera ideologică a faraonilor ramesizi a fost şi ea importantă.

Dorind să unifice credinţele, ei au început prin a simplifica, oficial, panteonul egiptean. Între divinităţi s-a stabilit astfel un strâns sincretism.

Textul unui imn dedicat lui Amon-Re, conservat în prezent la muzeul din Leyda, scris pe papirus în vremea lui Ramses al II-lea, dezvăluie cu prisosinţă această preocupare.

„Trei sunt toţi zeii: Amon, Re şi Ptah. Ei nu au seamăn. Numele lui este ascuns în chip de Amon4, chipul lui este cel al lui Re, trupul lui este cel al lui Ptah” 5.

Este vorba de o zeitate tripartită, care reuneşte cele trei mari personalităţi divine din istoria Egiptului. Puterea numelui, adică a Verbului creator, îi aparţine lui Amon; strălucirea chipului său este cea a lui Re; trupul său este cel al lui Ptah, zeu înfăşurat în chip simbolic, ca într-o teacă, în scoarţa unui copac, care posedă astfel toată vigoarea reînnoirii vegetale. Această treime sacră reprezintă prin urmare toate forţele existente ale universului, care renasc neîncetat, şi puterea de a crea.

Textul continuă:

„Oraşele lor de pe pământ au fost întemeiate pentru un timp veşnic: Teba, Heliopolis, Memfis, pentru un timp nesfârşit. Dacă din ceruri se trimite o poruncă, ea se aude la Heliopolis, trece din gură în gură la Memfis, oraşul zeului cu chip frumos2, e scrisă în caracterele lui Thot [în hieroglife] pentru oraşul lui Amon, care diriguieşte treburile. O părere va fi rostită la Teba…

— Amon, Re, Ptah; împreună, trei”.

Heliopolis, oraşul lui Re, se află în legătură directă cu cerul; mesajul e înregistrat la Memfis, dar porunca de îndeplinit vine din Teba.

În alte pasaje ale acestui text, zeii Ogdoader din Hermopolis sunt consideraţi drept forma

— Ogdoada, adică „grupul de opt”, desemnează cele patru cupluri de forţe elementare care, după teologii de la

Hermopolis, au precedat facerea lumii. Ele purtau numele următoare: Nun şi None, apa primordială; He şi Hehe, spaţiul infinit; Kek şi Keke, tenebrele; Amon şi Amonet, ce ea ce nu se poate dezvălui. Acest ultim cuplu purta, conform tradiţiei, nume diferite, evocând neantul, vidul sau nedeterminarea spaţiului. Ele sunt prin urmare personificarea elementelor haosului care a precedat creaţia. Cei opt zei au aspectul unor broaşte şi şerpi, creaturi spontane ale apelor primordiale (n.tr.).

primitivă a zeului Amon, în raport cu care ceilalţi zei sunt doar ipostaze sau avataruri.

Această încercare de sincretism îi acordă firește lui Amon întâietatea; să fie cumva influenţa preoţilor tebani? Dar Amon nu este oare zeul victoriilor, chezaş al puterii regilor? Prezenţa lui Ptah aduce dovada unei voinţe regale în această tentativă de regrupare a panteonului egiptean; ramesizii au fost într-adevăr adoratori fervenţi ai zeului din Memfis; onomastica regală stă mărturie în acest sens. Astfel, cel de al treisprezecelea fiu şi urmaş al lui Ramses al II-lea se va numi Merenptah, „cel iubit de Ptah”. Să fie oare vorba de dorinţa sau de politica de a contrabalansa puterea prea mare a clerului lui Amon? Sau, poate, de nevoia reîntoarcerii la cele mai vechi tradiţii ale gândirii egiptene, la începuturile regatului, când Memfis era capitala, rămânând în mintea egiptenilor drept un fel de vârsta de aur, căci egiptenii au fost poporul cel mai conservator din lume.

Locul important rezervat lui Ptah în viaţa statului apare, mai cu seamă, într-un text important, alcătuit ca un dialog între Ptah şi Ramses al II-lea şi sculptat pe pereţii mai multor temple: În Karnak (peretele sudic al curţii exterioare), Al<ştiu (aripa meridională a pilonului), la Abu Simbel; textul va fi reluat de Ramses al II-lea, la templul său funerar de la Medinet Habu.

Ptah îi spune lui Ramses al II-lea:

„Când te văd, inima îmi tresaltă. Te iau într-o îmbrăţişare de aur; te înlănţui îndelung, trainic şi plin de putere; mă împreunez cu tine întru belşug şi veselia inimii;

mă contopesc cu tine cu însufleţire, bucurie, desfătare şi încântare. Fac astfel ca gândul tău să fie divin precum al meu. Te aleg, te cântăresc, te pregătesc, pentru ca inima să-ţi fie fericită, iar vorbele cu rost. Nimic nu trebuie să-ţi fie neştiut, cu adevărat nimic. Te copleşesc cu sfaturi de viaţă, ca tu să-i faci pe alţii să trăiască precum ţi-e voia. Te-am înălţat rege al timpului veşnic, domnitor al duratei, pentru un ev nesfârşit. Ţi-am făurit mădularele din aur curat şi oasele din aramă" 7.

Frumuseţea acestui discurs este emoţionantă; el stabileşte între zeu şi rege o legătură trupească şi spirituală, aproape o complicitate amoroasă, în orice caz o contopire totală. Ptah mai spune:

„Îţi dăruiesc vitejia şi forţa, puterea braţului tău sălăşluieşte în fiecare ţinut; pentru tine am legat dorinţele tuturor ţărilor, înşirându-le sub talpa sandalelor tale. Atunci când te iveşti în fiecare zi, cu nimb de raze, ţi se înfăţişează tributurile celor Nouă Arce, în timp ce domnitorii cei mari din toate ţările îţi înfăţişează pruncii lor, pe care i-am încredinţat braţului tău viteaz, ca tu să faci cu dânşii ce pofteşti. Ţi-am strecurat faima în toate inimile şi iubirea de tine în toate trupurile. Am răspândit groaza ce-o semeni în toate ţările străine, în timp ce spaima de tine cutreieră munţii şi toţi prinţii se cutremură la amintirea ta. Fie ca Maiestatea Ta să domnească în belşug, temeinic aşezată în fruntea lor; ei vin la tine plângând ca să-ţi cerşească pace, căci tu dăruieşti viaţă cui pofteşti şi ucizi după plac" 8.

Va deveni oare Ptali rivalul lui Amon într-un domeniu rezervat până atunci zeului teban: războiul şi dominaţia asupra puterilor străine? Este posibil ca zeii noii treimi, care deţineau oficial o putere comună, să mai fi avut şi atribuţii analoage, aproape interşanjabile. Fuziunea, voită fără îndoială de Ramses al II-lea, e astfel completă şi mai eficace pentru ocrotirea Egiptului.

Acest sincretism oficial, care nu aduce nicio constrângere, nu va împiedica desigur continuarea cultului zeilor locali, ca, de pildă, Montu la Hermonthis, Min la

Koptos, Hathor la Denderah, Horus la Edfu, Hnum la Elefantina. Aceşti zei erau, pur şi simplu, nişte avataturi locale ale treimii oficiale.

Această încercare de a organiza panteonul nu e de altfel cea dintâi; deja cu opt veacuri în urmă, dar în proporţii mai reduse, Amenemhat I încercase să construiască un sistem care subordona divinităţile locale zeului teban 9.

Osiris este singurul rămas în afara acestor mişcări şi tentative de concentrare. Lipsit de putere politică, el este zeul care continuă să-i înveţe pe oameni căile învierii.

Dar opera cea mai remarcabilă a ramesizilor, pe plan spiritual, rămâne preocuparea lor constantă de a accepta divinităţile străine, în timp ce zeii egipteni găseau în alte ţări noi locuri de cult. În felul acesta a fost creată cu adevărat o religie mare imperială.

Cultul lui Baal, marele zeu semit al furtunii şi, prin urmare, stăpânul şi protectorul navigaţiei, este atestat în Egipt încă din timpul domniei lui Amenofis al II-lea, la Perunefer („Ieşirea cea prielnică”), portul oraşului Memfis. Baal, care este şi zeul războiului, a fost venerat în mod deosebit sub faraonii ramesizi; în timpul luptelor, monarhilor lo place să se identifice cu el. La Kadeş, Ramses al II leu era „însuşi Baal” pentru hitiţii înspăiin. inlaţi. De multe ori, Baal este asimilat şi lui Solii; într-unul din templele noii capitale, PerRamses, a fost instituit un cult Baal-Seth.

Zeiţa războinică semită, Astarte, adeseori denumită în Egipt şi Anat (în orice caz, de multe ori cele două forme se asimilează) a fost inclusă cu adevărat în mitologia egipteană. Ea poate fi denumită „fiica lui Re”, „fiica lui Ptah” sau „soaţa lui Seth”. Ramesizii au adoptat-o. Ramses al II-lea e denumit „pruncul lui Anat” (în versiunea prescurtată a Stelei căsătoriei); ea este vaca ce îl alăptează pe regele-copil, împlinind astfel rolul tradiţional ce-i revenea lui Hathor. Ea poate fi şi cea care îi asigură suveranului victoria în războaie; stâlpul dorsal al unui grup statuar provenit din Tanis, păstrat în prezent la Luvru şi

reprezentându-i pe Ramses al II-lea şi pe Anat, poartă inscripţia următoare:

„Cuvinte rostite de Anat:

O, Stăpâne al Dublei Ţări, Usermaatre-Setepeare, domnul apariţiilor radioase, Ramses-cel-iubit-de-Amon, eu sunt maica ta, Anat, şi te sărbătoresc prin viaţă, statornicie şi putere.

O, Stăpâne al Dublei Ţări, Usermaatre-Setepeare, domnul apariţiilor radioase, Ramses-cel-iubit-de-Amon, tu ai cucerit toate pământurile, căci eu îţi stau alături, iar măcelurile [pe care Le făptuieşti] sunt ca o văpaie în inima prinţilor.

O, Stăpâne al Dublei Ţări, Usermaatre-Setepeare, domnul apariţiilor radioase, Ramses-cel-iubit-de-Amon, iubit de Anat, doamna cerului" 10.

Pe un fragment de basorelief, provenit tot din Tanis (aflat în prezent la muzeul din Brooklyn), Ramses al II-lea şi Anat stau faţă în faţă; zeiţa este mamită „Anat, doamna cerului, pentru Ramses-cel-iubit-de-Amon" n.

Pe o stelă dedicată lui Astarte şi aşezată în templul lui Ptah din Memfis, Merenptab poate fi văzut aducând drept ofrandă tămâie celor două divinităţi, Astarte fiind denumită „stăpâna cerului, care şade deasupra tuturor zeilor" nbis.

Onomastica stă şi ea mărturie marii răspândiri a cultului lui Anat-Astarte în Egipt. Sub domnia lui Seti I, se cunoaşte un „mai-mare peste grajdurile lui Amon, căpetenia arcaşilor, Astarti", sau „cel al lui Astarte" 12. La Kanais (sau Redisiyeh), în deşertul Nubiei, a fost găsită o stelă a acestui înalt funcţionar; în textul monumentului, acesta aduce omagiu tuturor zeilor Egiptului şi e reprezentat, în partea superioară, înălţând ofrande unui număr de şapte divinităţi: Amon, Mut, Re, Osiris, Isis, Horus şi Astarte, aceasta din urmă apărând într-una dintre reprezentările sale tradiţionale, călare pe un ca, 112 – Iată o altă dovadă în favoarea puternicei fuziuni a cultelor care are loc atunci.

Un zeu-şoim, aparţinând domeniului semit şi

mediteranean, adorat îndeosebi în Canaan şi Liban, anume zeul Hurun, era şi el foarte venerat în Egipt la vremea aceea. Deja răspândit sub Tutmosis al IV-lea, în regiunea Memfis-ului i s-a înălţat un templu (cu siguranţă sub Amenofis al IÂlea), în apropierea sfinxului din Gizeh, fiind confundat atunci cu zeul solar, sub numele de Ilorem-akhet (Ilarmakhis pentru greci), „Horus la orizont". Proximitatea locurilor de cult, precum şi imaginea identică de şoim, au făcut ca cele două divinităţi să fuzioneze. Se prea poate ca la originea lui să fi fost o colonie asiatică sosită să muncească în Egipt, care a întemeiat în acele locuri cultul lui Hurun. Acesta va fi de îndată adaptat de ramesizi şi în noua capitală i s-a consacrat fără îndoială o capelă; de asemenea, i-au fost dedicate numeroase stele 13.

Remarcabil este un grup statuar din granit, descoperit la Takis şi aflat în prezent la Muzeul din Cairo, care îl reprezintă pe Ramses a II-lea protejat de către şoimul Hurun. Această temă statuară a protecţiei strânse a suveranului de către o zeitate este clasică: deja aripile lui Horus îi înconjurau creştetul lui Refren; Amenofis al 11 le-a e reprezentat sub protecţia vacii Ilator, statuia regelui fiind cuibărită între picioarele din fa ţii n le acesteia, sub botul ei puternic; Amenofis al 1 l I-lea apare aşezat între picioarele din faţă ale berbecului lui Amon, dominat de acest animal divin care aproape îl striveşte cu talia lui uriaşă în savanta şi sugestivă compoziţie statuară. Grupul Hurun-Ramses al II-lea este mai deosebit: între ghearele şoimului dominator, care poartă pe cap un pşent, este aşezată o statuetă a lui Ramses, reprezentat ca un copil stând ghemuit, având pe creştet discul solar şi ţinându-şi arătătorul drept în gură (gest tradiţional pentru un copil), iar în mina stângă un fir de trestie. Este vorba de o „statuie-şaradă", care se descifrează ca o criptogramă. Numele micului rege se citeşte Re (a se

Vedea imaginea soarelui), mes (cuvinte care desemnează copilul şi înseamnă totodată actul naşterii), su (fonograma trestiei care serveşte la scrierea pronumelui-obiect): Re-mes-su, „Re este cel care l-a adus pe lume" =

Ramses. Astfel, Hurun deţine în acest caz rolul rezervat alteori marilor zei egipteni, Horus, Hathor sau Amon. Soclul statuii poartă următoarea inscripţie: „Zeul perfect Usermaatre-Setepeare, fiul lui Re, Ramses-cel-iubit-de-Amon, iubit de Hurun, din oraşul Per-Ramses”. Hurun a devenit un zeu egiptean.

Cultul altei divinităţi semite, Reşef, zeu al războiului, atestat mai întâi la Mari şi Ugarit, s-a stabilit în Egipt la sfârşitul dinastiei a XVIII-a; el se răspândeşte sub ramesizi şi va continua până în epoca ptolemaică. Zeul poate fi identificat după tiara sa înaltă, conică, din vârful căreia atârnă spre spate două panglici; acest acoperământ este uneori împodobit cu un cap de gazelă, a cărei prezenţă subliniază, poate, natura originară a zeului, divinitate a deşertului. Însuşirile sale diverse au făcut ca Reşef să fie asimilat cu Seth. Această confuzie arată că zeii egipteni pot căpăta şi caracteristici asiatice; într-adevăr, Seth este reprezentat uneori purtând o tiară conică la fel ca şi Reşef14.

Zeii străini sunt adaptaţi atunci în întregime şi se contopesc cu panteonul egiptean, potrivit unei orientări spre universalitate care preocupă gândirea religioasă.

Pe monumente apar atunci numeroase asocieri între zei de toate provenienţele. Astfel, o stelă, păstrată în prezent la muzeul din Cairo şi care provine din regiunea EI Kantara, prezintă, pe două registre, următoarele imagini: Amon-Re, urmat de Reşef, în faţa unei mese cu ofrande şi, în acelaşi registru, Hurun, în chip de om cu cap de şoim, purtând pe cap pşentul, care primeşte adoraţia dedicantului 15. Pe o altă stelă din epoca ramesidă, aflată în prezent la Universitatea din Strasbourg 16, provenită şi aceasta tot din zona Deltei, sunt reprezentaţi, în cintru, Reşef, Horus sau Ilurun şi Ptah; faptul că, în lipsa textului, Horus şi Hurun nu pot fi deosebiţi unul de altul decât după simpla lor înfăţişare dovedeşte acest profund sincretism religios. Tot astfel, vom ezita să-i identificăm pe Seth sau pe Reşef într-o reprezentare atunci când zeul nu este specificat printr-o inscripţie.

Zeii africani sunt cuprinşi şi ei în această vastă reuniune de credinţe. Adaptarea lui Dedun e foarte veche 17. Sub ramesizi sunt menţionaţi adeseori şi alţi zei-şoimi veneraţi în Africa, în primul rând cei trei Horus din Buhen (capitala administrativă a viceregelui Egiptului), Mi-am (vechiul nume al oraşului Aniba, care a fost o vreme capitala Nubiei) şi Bak (alt oraş important din sud); în cintrul unei stele descoperite la Kuban, care datează din al treilea an al domniei lui Ramses al II-lea, zeul îşi adoră „părintele Horus din Bak", căruia îi aduce drept ofrandă tămâie şi care, pentru a-i mulţumi, îi ţine următorul discurs: „Pentru tine îţi aşez ţările străine sub tălpile sandalelor şi îţi dăruiesc, ca să domneşti, timpul cel veşnic „1S, în cel mai pur stil egiptean.

Faraonii ramesizi par să fi voit a întemeia, pentru o mai bună organizare şi unificare a Egiptului, o religie universală, în cadrul căreia toate cultele să se contopească armonios.

Poate ei au încercat chiar, în orgoliul lor, să adauge acestui panteon compozit propria lor persoană, faptul că regii Egiptului au fost la vremea aceea obiectul unui cult nu era o noutate; Sesostris al III-lea e adorat în Nubia, Amenemhat al III-lea şi al IV-lea în Sinai, iar statuile regale erau adorate pretutindeni. Dar, sub Ramses al II-lea, se pare că acest fenomen atinge paroxismul.

În urma unor săpături clandestine au ieşit la iveală, prin 1920, o serie de stele care, după spusele „scormonitorului" indigen, ar proveni de la Horbeit (localitate situată în estul Deltei Nilului, denumită Pharbaithos de către greci). Potrivit inscripţiilor lor, aceste stele au fost sculptate

— Zeu cu chip de om, adorat la Philae sub numele de Arsnufis, considerat stăpânul Nubiei (n.tr.).

pentru militarii încartiruiţi într-una din fortăreţele situate la graniţa răsăriteană a Egiptului de Jos, destinate să împiedice incursiunile nomazilor prădalnici. Textul adoraţiei şi ofrandele dedicantului nu se adresează zeilor din panteon, ci regelui de atunci, Ramses al II-lea, „care

era venerat sub diferite înfăţişări, materializate prin nişte statui colosale [figurând pe aceste stele], care îl reprezentau cu atribute şi în atitudini felurite. Coloşii, care constituiau obiectul unui cult popular, erau în număr de patru, împărţiţi în două perechi, fiecare fiind caracterizată prin aceeaşi atitudine a statuii; unul dintre coloşi primea numele de domnie al regelui, Usermaatre, iar celălalt numele său personal, Ramses. Doi coloşi îl reprezentau pe rege stând în picioare, purtând pe cap coroana albă a Egiptului de Sus"; ei aveau drept nume Usermaatre-Montu-în-Ţara-Dublă (căruia, într-unul din cazuri i se adaugă epitetul „marele zeu care ascultă rugile", caracteristic cultelor populare) şi „Ramses-cel-iubit-de-Amon-zeul". Ceilalţi doi coloşi îl reprezentau pe rege stând pe tron şi purtând pe cap pşentul; unul se numea „Usermaatre-Setepenre-cel-iubit-de-Amon", iar celălalt „Ramses-cel-iubit-de-Amon-soarele-regilor".

„Dacă judecăm după frecvenţa cu care fiecare dintre aceşti coloşi este menţionat pe stele, cel mai popular era de departe «Usermaatre-Setepenre-Montu-în-Ţara-Dublă», reprezentat pe aproape patruzeci de stele..." 19. În total, au fost regăsite peste şaizeci şi cinci de stele.

Este vorba, neîndoielnic, de statui colosale, care constituiau obiectul unui cult. Pe stela lui Mose („S-a născut!"), Ramses al II-lea e înfăţişat în registrul inferior distribuind recompense oştenilor săi, în prezenţa propriei sale statui, reprezentată de două ori mai mare (fiind divină) decât regele însuşi. Pe altă stelă, statuia regală a descrisă drept „statuia cea mare", epitet care serveşte, de pildă, ca să-i desemneze pe coloşii lui Amenofis al III-lea, aşa-numiţi „ai lui Memnon", din câmpia situată la vest de Teba.

Este probabil ca nişte coloşi să fi fost aşezaţi la început în faţa pilonului unui templu, potrivit obiceiului. Poate că aşa s-a întâmplat la PerRamses.

Că acest cult a fost, răspândit e neîndoielnic. Ceea ce pare să dovedească faptul că avem de a face şi cu un cult oficial este că pe una din stele este reprezentat Ramses

însuşi aducând ofrande propriei sale statui. De asemenea, registrul superior al unor stele descoperite în Nubia, la Wadi es Sebua, este împodobit cu scene unde apare Ramses, înzestrat cu diferite atribute şi însoţit de câteva divinităţi, în timp ce îşi adoră propria imagine 19 & is.

Faptul că acest monarh puternic s-a preocupat chiar de înălţarea monumentelor grandioase menţionate e dovedit de textul unei stele descoperite în 1907, la Manshiyet es Sadr, lângă Heliopolis:

„Anul 8, luna a doua a anotimpului încolţirii, ziua a opta, al regelui Egiptului de Sus şi de Jos, Usermaatre-Setepeare, fiul lui Re, Ramses-cel-iubit-de-Amon. În ziua aceea, Maiestatea Sa se afla la Heliopolis aducând lauda rituală tatălui său Re-Horakhty-Amon, stăpânul Dublei-Ţări, heliopolitanul. Maiestatea Sa se preumbla prin pustiul de la Heliopolis, la miazăzi de templul lui Re, la miazănoapte de templul Eneadei, chiar pe dinaintea templului lui Hathor, stăpâna Muntelui Roşu 2°. Deodată, Maiestatea Sa zări o stâncă mare de gresie roşie. Încă din vremea lui Re nu se mai văzuse ceva asemănător; era mai înaltă decât un obelisc de granit. Chiar Maiestatea Sa a descoperit-o, din pricina scânteierii ei, asemenea răsăritului. Maiestatea Sa o încredinţă unor meşteri mari şi îndemânatici, în anul 8, luna a treia a anotimpului secetei, ziua a douăzeci şi una. În anul 9, luna a treia a anotimpului secetei, ziua a optsprezecea – după trecerea unui an – a fost terminată o mare statuie a lui Ramses-cel-iubit-de-Amon-zeul”. [în acest text se regăseşte numele unuia dintre cei palm coloşi, menţionat pe stelele de la Horbeit]. „Atunci Maiestatea Sa îl răsplăti pe maimarele lucrărilor, dăruindu-i mult argint şi aur şi îi mai răsplăti cu favoruri regale şi pe meşterii cei harnici care trudiseră la facerea statuii. Cum Maiestatea Sa îi ţinea în fiecare zi sub oblăduirea sa, ei munceau cu inima plină de iubire” 22.

Prin urmare, nu este imposibil ca Ramses al II-lea, împărat în Africa şi Asia, să fi dorit sporirea propriului său cult. El era astfel legătura firească şi sacră ce reunea pământurile imperiului, zeu pe pământ, a cărui existenţă,

legitimându-i cuceririle, acorda acestei uniri un caracter just, stabil şi fără drept de apel. Este posibil, de asemenea, ca Ramses al II-lea, foarte conştient de măreţia şi puterea sa, popular şi temut totodată, să fi considerat un gest normal faptul de a-şi adăuga propria persoană acestui vast panteon pe care-l dorea unitar şi al cărui personaj principal va fi pe viitor.

Cezar a fost şi el un zeu.

Odată cu Ramses al II-lea imperiul egiptean şi-a atins culmile prestigiului.

B. PAX AEGYPTIAGA

Bogăţie şi belşug

Tributurile sosesc de pretutindeni. Odată pacea instalată, se reia activitatea comercială, iar în ţară domneşte belşugul. Regii, lăsând armele din mână, se consacră valorificării teritoriilor cucerite.

Textele proslăvesc măreţia aducătoare de belşug a ramesizilor. Despre Seti I se spune: „pe timpul lui, nimeni nu e flămând” 23, iar despre Ramses al II-lea: „zeul desăvârşit, ha-ul Egiptului, doica întregii ţări” 24; el este „cel care face ca în Teba să se reverse felurile lucruri frumoase şi bune, bucate şi merinde” 23.

Ramses al II-lea e suveranul belşugului, marele monarh ce aduce îndestulare, înzestrat din plin de zeul Ptah, care, în discursul citat mai sus 26, i se adresează astfel:

„Îţi dăruiesc Nilul cel mare, cele Două Ţări, ţie, toate pline de bogăţii, de bucate îmbelşugate şi merinde, pretutindeni pe unde vei păşi. Îţi dăruiesc neîncetat şi holde, ca să îndestulezi Cele Două Ţărmuri în tot timpul anului; grâul puzderie, precum nisipul de pe maluri, căci hambarele se înalţă până la cer, iar mormanele de boabe se semeţesc ca munţii. Văzându-te, toţi se bucură şi se satură, căci sub tălpile tale se află grânele, peştii şi păsările; Egiptul de Sus şi cel de Jos se ospătează cu bucatele ce sunt ale tale. Cerul ţi-e dăruit cu tot ce e în el; Geb 27 ţi-e adus cu tot ce are într-însul; apele proaspete curg spre tine cu păsăretul lor. Horselchayt28 aduce cele

trebuincioase de-ale gurii din cele paisprezece ha ale lui Re, iar Thot le-a semănat pe drumurile sale. Dacă deschizi gura, îmbogăţeşti pe cine pofteşti, căci eşti Hnum pe pământ, iar domnia ta e puternică şi nemăsurată, precum cea a. lui Re din vremea când stăpânea Ţara cea Dublă, o, rege al Egiptului de Sus şi celui de Jos, Usermaatre-Setepeare, fiu al Re, Ramses-cel-iubit-de-Amon.

Eu fac astfel ca munţii să ridice pentru tine monumente fără seamăn, semeţe şi veştile. Fac astfel ca ţările străine să-ţi cioplească nestemate de tot soiul, care să împodobească palatale tale. Fac astfel ca tot lucrul [săvârşit] să-ţi aducă slavă şi pentru tine să trudească toţi meşteşugarii, tot ce umblă pe două picioare sau pe patru picioare, tot ce zboară şi se avântă în goană. Strecor în inima fiecărei ţări [dorinţa] de a-ţi aduce ofrande şi a osteni pentru tine toţi domnitorii, mici şi mari, cu un singur gând de a-ţi fi pe plac, o rege al Egiptului de Sus şi de Jos, Usermaatre-Setepeare, fiul lui Re, Ramses-cel-iubit-de-Amon" 29.

Acest adevărat imn imperial din timpuri de pace nu proslăveşte o prosperitate mitică. Totul contribuie în realitate să facă din Egiptul de atunci una dintre ţările cele mai bogate din lume.

Tributuri de supunere sau de prietenie

Ramses al II-lea a vrut ca omagiile aduse măreţiei sale să fie consemnate pentru eternitate. El a poruncit să se sculpteze, în curtea templului din Luxor, o procesiune lungă, compusă din treizeci şi unu de personaje 30. Alaiul acestora e precedat de o divinitate androgină – o ipostază a Nilului sacralizat – care prezintă pe un platou darurile fluviului. Legenda îl numeşte Nuy, „cel care vine şi aduce...?... cu grămada". Nuy este fie apa dătătoare de viaţă, fie o formă a oceanului primordial din care a ţâşnit viaţa în ziua dintâi, în orice caz o putere fecundă a naturii. Thot, „stăpânul cuvintelor divine, scribul Eneadei", rosteşte un discurs, care, din nefericire, e aproape ilizibil din pricina mutilărilor aduse textului. Cât despre cele treizeci de figuri ce urmează, ele sunt personificări ale

„regiunilor miniere” din lume, toate „munţi şi coline” care ascund comori; fiecare dintre ele îi declară marelui rege: „Vin şi îţi aduc”... iar darurile sunt numeroase şi preţioase. Multe dintre aceste regiuni „donatoare” sunt situate în sud, în Nubia şi Kuş (până la cea de a a patra cataractă) sau în deşertul Arabiei. Dar, chiar în Egipt, „colina din Edfu” aduce aur, cea din Koptos „antimoniu, aur şi nestemate cu sutele şi zecile de mii”; Ecifu şi Koptos sunt situate la răscrucea unor importante drumuri de caravane ce soseau din Arabia şi de la Marea Roşie. Din Punct vin „pietrele preţioase cu grămada” şi răşina de terebint *; din oazele deşertului libian (Kharga, Farafra, Dakhla), „tot soiul de nestemate în mormane”; din Sinai, turcoaze. Din toate cele patru zări procesiunea se îndreaptă spre Luxor.

Alte daruri constituie dovezi de prietenie... sau de înfricoşată prudenţă. Din Cipru vin „argintul şi arama cu sutele de milioane şi zecile de mii”, din Sangar (probabil Jebel Sinjar, din nordul Mesopotamiei), „argint şi nestemate” din Creta, „nestemate de tot soiul cu mormanele”; cuvintele care descriu bunurile din Ciclade, Naharina şi Feniciasânt ilizibile; în sfârşit, din „mlaştini”, după toate aparenţele ţinuturile Eufratului, care încheie lungul cortegiu, sunt oferite „tot felul de nestemate adevărate, în mulţi saci”.

Chiar dacă sunt exagerate cantităţile, cert este că Africa şi Asia, în ansamblu, ca şi o parte a viitoarei Europe, contribuie, din raţiuni diferite, la bogăţia Egiptului imperial.

Neguţători şi călători

— f *

Egiptul îşi deschide atunci larg porţile comerţului.

Reluarea dominaţiei asupra porturilor feniciene îi acordă primul loc în traficul comercial mediteranean şi, totodată, controlul celei mai imp utante căi economice, care duce din Mediterana până în imperiul Babilonului.

În acel moment, un nou port maritim (până atunci Egiptul avusese îndeosebi porturi fluviale, în primul rând Memfis) va deveni un centru esenţial pentru corăbiile

Mediteranei: este vorba de Pharos, în partea de apus a Deltei Nilului, loc de escală privilegiat pentru vasele care fac comerţ cu Egiptul. Corăbiile venite din insulele ioniene şi egeene erau împinse de vânturile etesiene, care suflau dinspre nord în timpul verii.

— Arbore din Africa de Nord, a cărei scoarţă produce terebentina aşa-numită „de Chios” (familia anarcadiaceelor) (n.tr.).

Phăros se mai afla şi în calea corăbiilor feniciene care plecau din Tir şi biclon spre porturile Africii, ale Cirenaicii şi ale Gartaginei. El mai constituie şi un post de observaţie unic, permiţând supravegherea mării, deltei şi a ţărmurilor Libiei în acelaşi timp.

La nord-vest şi la sud de insula Poaros au fost descoperite resturile, scufundate în adâncul mării, ale unor lucrări portuare gigantice, dintre care cele mai vechi datau din vremea lui Tutmosis al III-lea (suveranul care a avut cea dintâi conştiinţă a imperiului), dar majoritatea erau din timpul domniei lui Ramses al II-lea. În 1916, la cererea Kedivului Egiptului, Franţa a trimis scafandri şi un inginer, pe nume Jondet, care au făcut cercetări submarine. Cu această ocazie a fost descoperită o jetelă de 700 m, lansată în mare şi protejată de un dig lung de 2 km, care permitea accesul în rada portului, unde se întindeau de-a lungul unor bazine cu o suprafaţă de 60 hectare cheiuri de debarcare late de 14 m31.

Alexandru cel Mare nu va face altceva decât să reutilizeze aceste construcţii, ridicate cu un mileniu înainte de către ramesizi.

Se mai spune, uneori, că, în timpul domniei lui Seti I, relaţiile maritime ale Egiptului s-au întins până la Marea Neagră, deoarece aici s-a găsit o statuetă a zeului Amon datând din acea perioadă32. Este posibil însă ca ea să fi ajuns acolo fiind transportată de o caravană de neguţători. Schimburile comerciale pe bază de troc erau extrem de active, iar caravanele care aduceau aceste bogăţii din ţinuturile cele mai îndepărtate erau foarte numeroase.

Traficul pe Nil s-a dezvoltat şi el considerabil. Corăbii

feniciene şi aheene plutesc în susul fluviului până la Teba, unde neguţătorii abei se împrietenesc cu familii egiptene, nu însă înainte de a stabili relaţii comerciale în condiţii mai puţin idilice33. Se prea poate ca vase venind din marea

— Titlu purtat de viceregele Egiptului între 1867 şi primul război mondial (n.tr.).

Egee să fi ajuns până în buclan, urmând astfel pilda zeilor greci, cărora le plăcea să se ducă la etiopieni (oameni cu chipul negru34). Neguţătorii egeeni, asemeni poate celui a cărui locuinţă a fost găsită la Tel el Amarna, se instalează în Egipt ca să se îmbogăţească, vânzând orfèvrerie, unguente, parfumuri şi obiecte de lux35. Nilul devine marea cale de trecere, marele culoar de comunicare comercială dintre Helespont şi inima Africii. Odată cu mărfurile circulă ideile, poveştile, legendele; astfel ideile se primenesc şi se amestecă, creând o bogăţie de legende, din care şi-au izvodit miturile civilizaţiile de mai târziu. Marinarii şi neguţătorii caravanelor au fost, în lumea antică, marii purtători ai gândirii.

Atraşi de bogăţia ţării, călătorii se opresc aici adeseori. Sosind pe ţărmul Egiptului după cucerirea Troiei, Menalaos rămâne aici câtăva vreme, „spre a-şi face plinul de aur şi merinde, navigând de-a lungul coastei la aceste popoare ce vorbeau alte limbi” 36. Poate atunci a primit el de la un egiptean bogat zece talanţi de aur, două căzi din argint şi două trepiede din aur37. Ulise povesteşte că a petrecut şapte ani în Egipt, adunând bunuri considerabile, ducându-se apoi în Fenicia cu un transport pe care voia să-l fructifice38. Eroii şi-au depus armele şi fac negoţ spre a se îmbogăţi.

Egiptul este cea mai mare naţiune de neguţători din vremea aceea; în pace şi belşug, oamenii şi-au regăsit „inima netedă”.

Minele de aur

Remarcabilă este, la vremea aceea, circulaţia intensă a aurului, al cărei nod îl constituie Egiptul. Seti şi Ramses al II-lea s-au străduit să valorifice regiunile aurifere din deşertul Nubiei şi Arabiei. O dificultate era constituită de

faptul că pistele de caravane care străbăteau până în aceste regiuni erau total lipsite de apă, iar majoritatea caravanelor cu „spălători de aur” nu puteau ajunge acolo, murind de sete pe drum.

În anul 9 al domniei, Seti I a călătorit până în deşertul nubian, aproape de Wadi Mia, situat la vreo şaizeci de kilometri est de actualul oraş Redisiyeh (la aproximativ o sută de kilometri sud de vechea pistă de la Wadi Ilammamat), la nord de Edfu:

„În ziua aceea, Maiestatea Sa cerceta deşertul din preajma munţilor [promontoriile falezei arabice], când în inimă i se stârni pofta de a vedea minele din care se scotea aurul cel curat. După ce se sui până la ele şi văzu albiile secate ale multor râuri, el se opri în drum ca să-şi asculte sfatul inimii. Şi Maiestatea Sa rosti: «Cât e de anevoios drumul fără un strop de apă! Cum de pot oare să-l străbată călătorii? câţi dintre ei nu pier, cu gâtlejul uscat... Omul însetat se tânguie singur în acest ţinut de pierzanie. Să mă grăbesc deci! mai întâi le voi afla nevoile, apoi voi aduce pentru ei un braţ de apă, să-şi învioreze trupurile...; ei şi urmaşii lor vor veni să-mi aducă laude, căci sunt puternic, desigur, dar şi fiindcă am milă şi mă aplec asupra sorţii celor ce gonesc în lungul acestor căi ale deşertului».

După ce Maiestatea Sa rosti aceste cuvinte în sinea lui, străbătu deşertxd spre a găsi un loc prielnic săpării unui puţ. Vedeţi, prin urmare, cum zeul cel atotputernic l-a călăuzit, îngăduindu-i să afle ceea ce dorea. Lucrătorii cărăuşi porniră apoi să scobească în inima muntelui un puţ menit să învioreze călătorul obosit şi să-i împrospăteze, vara, arşiţa inimii. Îndată ce lucrarea luă sfârşit, i se dădu numele măreţ «Statornică fie dreptatea lui Re» şi apa prinse să curgă, un şuvoi năvalnic precum în cele două peşteri din Elefantina. Maiestatea Sa spuse atunci: «Vedeţi, zeul mi-a împlinit ruga şi a adus pentru mine apa în vârful muntelui» „39.

Mai târziu, urmând „gândul înfiripat în inima sa la porunca zeului”, Seti întemeiază un oraş unde vor găsi adăpost căutătorii de aur şi construieşte, „scobind

muntele, un templu unde vor sălăşlui Amon şi Re; Ptah va fi de asemenea în casa lui, iar Horus, Isis, regele Seti şi Eneada divină îşi vor afla şi ei lăcaş în acest templu”.

Seti vine în persoană să-l inaugureze, la încheierea lucrărilor de construcţie, şi rosteşte un discurs, după ce aduce ofrande „tuturor zeilor, părinţii săi”. Drept răspuns „bunului păstor, părintele şi maica tuturor oamenilor”, se aude corul căutătorilor de aur recunoscători:

„O, Amon, dăruieşte-i veşnicia, fă ca timpul fără de sfârşit să fie îndoit pentru el. O, zei care sălăşluiţi în acest puţ, dăruiţi-i o viaţă lungă precum a voastră, aşa cum pentru noi el a deschis o cale până acum închisă, pe care astăzi putem păşi” 40.

Dar aurul, se ştie, e ispititor; ca să evite furturile, Seti aşază minele sub paza zeilor care-i vor condamna la rândul lor pe hoţi. El se adresează muncitorilor, jumătate în serios, jumătate la glumă:

„Aurul e carnea zeilor; el nu vă aparţine. Astfel păziţi-vă a zice ce a spus Re la începutul tuturor cuvintelor: pielea mea e făcută din aur curat şi fin! Cât despre Amon, stăpânul templului meu, cei doi ochi ai lui cată neîncetat la bunurile sale. Şi nu vor a fi despuiaţi de dânsele” 41.

Iar dacă cineva îşi va întoarce faţa de la porunca lui Osiris, Osiris îl va urmări, Isis îi va urmări femeia, Horus îi va urmări pruncii… şi ei îşi vor împlini judecata în privinţa lor” 42.

Paza era aspră. Zeii nu pot fi prădaţi!

Astfel, aurul deşertului, din apropiere de Redisiyeh, a contribuit la sporirea tezaurului egiptean.

Ramses al II-lea s-a preocupat de minele de aur din Wadi Akita, situat în regiunea Wadi Allaki, exploatată încă din vechime de egipteni, fapt privit cu destulă neplăcere de către indigeni. Astfel, la capătul pistei de caravane ce pornea de la Nil, chiar la intrarea în Wadi Allaki, egiptenii construiseră fortăreaţa Kuban, destinată protecţiei acestei regiuni aurifere şi, totodată, depozitării aurului extras. Dar, în urma dificultăţilor călătoriei (lipsa apei) activitatea

în acele locuri fusese încetinită considerabil.

Istoria lui Ramses al II-lea şi a minelor de aur e povestită pe o stelă descoperită în 1843 de către Prisse d'Avennes, printre ruinele fortăreţei Kuban. Louis de Saint-Ferriol a luat-o şi a transportat-o din Egipt până la castelul său din Uriaşe-les-Bains. Ea a fost apoi transferată la muzeul din Grenoble. Întâmplarea a avut loc în anul 3 al domniei lui Ramses, în prima lună a anotimpului încolţirii, ziua a patra:

„Maiestatea Sa se găsea la Memfis, aducând laudele rituale părinţilor săi, zeii Egiptului de Sus şi de Jos, care îi dăruiseră izbânda şi o viaţă lungă de milioane de ani. Într-o bună zi se întâmplă că Maiestatea Sa, pe când şedea pe un tron de aur curat, purtând pe creştet diadema cu cele două pene înalte, îşi aminti de ţinuturile pustiei de unde se aduce aurul; atunci începu să facă planuri ca să se sape puţuri de-a lungul drumurilor lipsite de apă; în adevăr, auzise spunându-se cum că în pustiul Akita se aflau bogate mine de aur, dar că drumul care ducea într-acolo era cu desăvârşire lipsit de apă. Iar dacă acolo ajungea doar o mână de spălători de aur, cu caravanele, aceasta se întâmplă deoarece jumătate iz –, bândeau, iar restul piereau de sete pe drum odată cu asinii ce umblau pe dinaintea caravanei; fie la dus, fie la întors, ei nu puteau lua cu dânşii în burdufuri atâta apă cât să le potolească setea. Iată de ce, din pricina lipsei de apă, nu se mai aducea aur de prin acele locuri".

Ramses cere sfatul prinţilor şi demnitarilor de la curte. Viceregele din Kuş îi spune:

„Acest ţinut e lipsit de apă din vremea zeului şi oamenii mor aici de sete. Fiecare rege a dorit să sape câte un puţ, dar niciunul nu a izbutit. Regele Menmaatre [Seti I] a făcut o săpătură adâncă de o sută douăzeci de coţi, însă acum e părăsită la marginea drumului căci n-a ţâşnit strop de apă dintr-însa. Dar dacă tu îi spui lui Hapi, părintele tău şi cel al zeilor: «Fă astfel ca apa să vină pe colină», el va făptui precum ţi-au fost voia şi dorinţele; acestea se vor împlini cu noi de faţă, chiar fără vorbe

[printr-o rugă rostită în gând de Ramses], căci părinţii tăi zeii te iubesc mai mult decât pe orice alt rege care a domnit de la Re încoace”.

Ramses ascultă şi se hotărăşte repede; adresându-li-se demnitarilor, le spune:

„Cât de drepte sunt toate vorbele voastre. Păcat că nimeni n-a putut face ca apa să ţâşnească în pustiu, din vremea zeului, aşa cum aţi spus voi. Eu voi fi acela ce va săpa acolo un puţ care dă apă în fiecare zi… aşa cum e porunca ce o va da părintele meu Amon-Re, stăpânul Tronurilor Dublei Ţări şi cei trei Horus, stăpâni ai Nubiei, căci ei «spală inima» [aduc bucurie] prin mijlocirea dorinţelor împlinite”.

De îndată este trimisă o expediţie: muncitorii indigeni se împotrivesc puţin, pretextând că vor trebui să caute „până pe celălalt tărâm”. În sfârşit, mulţumită rugilor lui Ramses al II-lea, ţelul este atins, şi viceregele din Kuş îi scrie suveranului: „[Puţul e gata]. Un izvor de doisprezece coţi a ţâşnit de la patru coţi adâncime”.

Şi astfel, aurul din deşertul Kuban sporeşte la rândul lui tezaurul egiptean.

În felul acesta, Egiptul, graţie imperiului său întins şi totodată inteligenţei politice şi previziunii lucide a ramesizilor, ajunge o ţară foarte bogată, Iliada stă mărturie în acest sens 44.

Această prosperitate va aduce zile tihnite, scumpe egiptenilor. La Per-Ramses, curtea va trăi în lux şi îndestulare; templele divine, în primul rând cel al lui Amon, zeul chezaş al victoriei, vor stăpâni mari bogăţii; ramesizii se vor strădui să amelioreze şi condiţiile de trai ale poporului, urmând aici calea iniţiată de Horemheb.

Marile oraşe şi curtea ramesizilor

Cele trei „regine”.

Cele mai importante erau trei: Memfis, vechea capitală a regatului, care îl venera pe Ptah din timpurile cele mai vechi; Teba, capitala imperiului federativ al tutmosizilor şi centrul de cult al marelui Amon; Per-Ramses, capitala marelui imperiu unificat al ramesizilor, cu

un panteon cosmopolit.

Memfis, cel mai vechi oraş egiptean, întemeiat poate chiar de Narmer, îşi păstrează prestigiul vechimii. El reprezenta pentru egipteni oraşul vârstei de aur, oraşul de reşedinţă al suveranilor divini, care odihnesc în piramidele din apropiere. Dar mai era totodată şi un oraş modern, unde ramesizii au locuit destul de des şi pe care l-au dezvoltat. Portul său era foarte activ, iar arsenalul şi meşteşugurile prospere. Era un oraş rezidenţial, cu grădini şi vile. El era şi un oraş sacru, în centrul lui ridicându-se templul lui Ptah; la vest de acest templu, Ramses al II-lea şi fiul său Khaemuaset au poruncit să se ridice un impunător palat al Jubileelor.

Teba cea mare, bogată şi prestigioasă, e o capitală spirituală cu o influenţă uriaşă. Teba e şi oraşul ai cărui conducători au respins în două rânduri invaziile de pe teritoriul naţional şi au restabilit ordinea monarhică.

Pe nudul drept se întinde uriaşa zonă sacră a Karnak-ului (unde faraonii din toate timpurile au sporit, fiecare la rândul lui, dovezile de credinţă faţă de Amon) şi templul de la Luxor, construit succesiv de către Amenofis al IV-lea şi Ramses al II-lea. Tot la Luxor se mai înalţă şi palatul regal, împreună cu reşedinţe luxoase înconjurate de grădini. Malul stâng al fluviului, între pământurile cultivate şi faleza libiană, e ocupat de marile necropole ale regilor, reginelor şi prinţilor regali (îngropaţi în inima muntelui, începând cu Amenofis I), „palatele de milioane de ani”: temple funerare, unde era celebrat zilnic cultul suveranilor, şi mormintele înalţilor funcţionari; acolo erau adunaţi, încremeniţi pe vecie, într-o moarte ce nu era altceva decât aparenţă, membrii curţii imperiale.

Teba era un oraş egiptean, dar şi cosmopolit. Portul ei găzduia corăbii venite din ţări îndepărtate, din Creta, Marea Egee, Grecia. Era un oraş plin de viaţă, din care ramesizii au vrut să facă în primul rând un loc sacru.

Un imn, datând din epoca lui Ramses al II-lea, o omagiază:

„Ea e regina oraşelor, divine, ochiul lui Atunci şi

ochiul lui Re. Teba e mai puternică decât oricare alt oraş. Ea a dăruit Ţara unui singur stăpân, mulţumită izbânzilor ei: când apucă arcul şi prinde săgeata, nimeni nu se încumetă a lupta în preajma ei, din pricina marii sale puteri. Toate celelalte oraşe îi slăvesc numele, ea le e stăpână, mai puternică decât toate…

Teba e cel dintâi dintre oraşe. Apa şi ţărâna erau în ea la începutul timpurilor 45; apoi s-a ivit nisipul, care a înconjurat câmpiile şi a făcut pământul de pe colina cea dintâi când a prins să existe pământul. Apoi au venit oamenii, care l-au locuit şi au întemeiat toate oraşele cu numele lor adevărat. astfel, toate celelalte oraşe sunt sub stăpânirea Tebei, ochiul lui Re" 4S.

Teba, cea mândră, care vrea să sporească importanţa clerului puternic al zeului ei.

Dar oraşul voit de Ramses al II-lea să constituie centrul geografic şi politic al marelui său imperiu este Per-Ramses, un oraş fără trecut, în întregime orientat spre noul viitor imperial al Egiptului, aşa cum şi-l închipuiau puternicii săi monarhi.

Oraş pestriţ şi bogat, unde se amestecau seminţiile şi zeii imperiului locuit de oameni care aparţineau tuturor raselor şi vorbeau toate limbile. Oraş al palatelor şi reşedinţelor impunătoare, al grădinilor, serbărilor şi petrecerilor. La Per-Ramses se instalaseră curtea, familia regală şi dregătorii regelui.

Palate, vile şi grădini

Ramses al II-lea a mărit considerabil şi a îmbogăţit palatul de vară al lui Ramses i şi Seti I. De dimensiuni vaste, el avea numeroase încăperi; planul lui de ansamblu poate fi înţeles dacă privim cu atenţie planul palatului construit sub Ramses al II-lea lângă templul său funerar, aşa-zisul Rameseum, de pe malul stâng, al Tebei.

Partea centrală cuprindea o sală hipostilă, ale cărei coloane, care purtau numele lui Ramses, erau pictate în alb şi albastru – culorile soarelui şi cerului –, realizând astfel contopirea suveranului cu cerul. La sud, un culoar larg ducea la sala tronului, tot hipostilă, rezervată

audienţelor. Pereţii celor două încăperi, aflate una în continuarea celeilalte, erau vopsiţi în alb, iar pardoseala, din cărămizi lustruite, scânteia în culori vii: galben şi castaniu, albastru, roşu şi alb. La sud de a doua încăpere, Sub un baldachin, ora instalat tronul regal, din aur pur, la care se ajungea urcând câteva trepte; acestea, ca şi baldachinul, erau decorate cu chipuri aparţinând unor seminţii străine supuse. Pe ultima treaptă era reprezentat leul regal devorând un duşman; pe piedestal era pictat în albastru un decor reprezentând plante de mlaştină. La nord de hipostila centrală, o scăriţă conducea la „balconul de apariţii", care îngăduia regelui, în ocazii oficiale, să se arate curtenilor şi supuşilor în toată măreţia. La sud de sala tronului, o suită de încăperi constituia apartamentele private şi cele ale familiei regale. Aici, decoraţia era mai intimă şi mai caldă: pe pereţii pictaţi în culori vii erau reprezentate păsările şi animalele Nilului, precum şi frumuseţile haremului.

În partea de nord a palatului se întindea cartierul rezidenţial. Vilele, înconjurate de grădini, erau nişte clădiri destul de impunătoare. Fiecare din ele avea câte o încăpere cu coloane, destinată primirilor, o sală de petreceri, orientată spre nord, cu un divan, o dală pentru sacrificii şi un vas cu jeratic în centru; în sfârşit, apartamentele intime – dormitoare, o sală de baie (cu o piatră netedă pentru spălat şi rigole de evacuare, cabinele de toaletă eu scaune fixe sau mobile, într-o nişe ni. Îi îi l rasă). Pardoselile erau alcătuite adeseori din cărămizi plate, acoperite cu motive florale în culori vii. Din sala de petreceri se putea ieşi pe terasă, orientată şi ea spre nord, de unde adia o briză răcoroasă. Uneori, în vilele cele mai mari, apartamentele erau situate la etaj. Bucătăriile, locuinţele slujitorilor şi grajdurile se găseau în afara casei propriu-zise.

Vilele, ascunse privirilor de ziduri, erau înconjurate de grădini, pergole şi bazine cu apă. Flora era luxuriantă şi variată, cu atât mai mult cu cât, din vremea íui Tutmosis al III-lea, grădinarii regelui reuşiseră să aclimatizeze soiuri

siriene. Heleşteul (uneori chiar mai multe), unde pluteau lotuşi azurii sau albi şi înotau raţe albastre şi peşti multicolori, era adumbrit de arbori feluriţi:

palmieri dum *, sicomori, salcâmi sălbatici, carubieri **, rodii, smochini, sălcii. Aceste heleşteie constituiau mândria grădinilor egiptene. Alimentate cu grijă, cu apă din Nil, prin canale care brăzdau câmpia, ele erau simbolul vieţii şi rodniciei, în această ţară asediată de pustiuri. Grădini de zarzavaturi, grădini decorative (în care se cultivau crizanteme, flori de cicoare, măzăriche, margarete, mandragore, hibiscuşi, maci), boite de viţă, alcătuiau în jurul caselor nişte oaze de răcoare, colorate, armonioase şi frumoase. Înţelepţii laudă importanţa grădinii pentru fericirea omului; iată ce scrie scribul Anii în sfaturile sale:

„Fă-ţi o grădină înconjurată de straturi cu flori, pe lângă ogorul ce-l ari. În ea sădeşte pomi, care vor ocroti împrejurimile casei. Odihneşte-ţi privirile cu toate florile pe care le pot cuprinde ochii tăi, căci nu trebuie să te lipseşti de niciuna; fericit lucru când nu le părăseşti” 47.

Familia regală

Femeile nu lipseau la curtea din Per-Ramses; provenind din familii înrudite sau aliate, ele alcătuiau, în jurul lui Ramses al II-lea, o pleiadă de tinere frumuseţi, aduse aici de dragoste, politică sau legături de sânge (la care faraonii au ţinut întotdeauna foarte mult). Este adevărat că Ramses fusese iniţiat în plăcerile dragostei de la o vârstă foarte fragedă, căci, aşa cum am văzut4S, tatăl său, Seti I, îi alcătuise un harem de pe când avea zece ani!

Femeia căreia Ramses i-a arătat întotdeauna o mare consideraţie a fost mama sa, regina Tui, care încă mai trăia în anul 21 al domniei sale, căci s-a găsit o scrisoare adresată de aceasta

— Soi de palmier african, cu tulpina bifurcată (n.tr.).

** Arbore mediteranean, înalt de 10 metri, care produce fructul carub (n.tr.).

curţii hi ti le –, datând din acest an. Ea a murit cu siguranţă în anul 22 al domn iei lui Ramses, în vârstă de

vreo şaizeci de ani. Regele pregătise pentru ea un mormânt mare şi frumos în Valea Reginelor (Biban el Harim); până atunci, numai Şatre, soţia lui Ramses I şi mă ma lui Seti I, mai fusese înmormântată astfel în muntele situat la vest de Teba. Un sarcofag din granit roz închidea cele două racle preţioase care înconjurau trupul mumificat ale mamei marelui rege.

Ramses avea două surori: cea mai vârstnică, Tya, „cântăreaţă a lui Amon”, a fost destinată cultului acestui zeu la Per-Ramses; după căsătorie, soţul ei a fost numit de suveran „intendent al vistieriei şi al turmelor din Rameseum”. În ceea ce priveşte sora mezină, Hentmire, Ramses a luat-o în căsătorie, ea devenind astfel „înaltă soţie regală”.

Soliile t într-adevăr, pentru prima dată faraonul dispunea de mai multe soţii oficiale, numite „înalte soţii regale”. A avut patru, poate chiar cinci soţii: Noi erfari, cea mult iubită; Isis-nefret, mama lui IVI – erenptah, urmaşul lui Ramses; Hentmire, sora lui; Maatliorneferure, fiica regelui din Hall, şi, furii îndoială, Bent-Anat, propria sa fiică, născută de Isis-nefret. Scandaloasă libertate de moravuri, se va spune. Lucrurile nu stau aşa. Ramses era considerat un zeu, iar ceea ce părea firesc pentru un monarh divin nu putea fi tolerat în viaţa de familie a muritorilor de rând, în cazul cărora „morala” era foarte strictă.

Cât despre frumuseţile haremului, simple concubine, acestea erau nenumărate, venite din întreg Egiptul şi din toate colţurile imperiului.

Nefertari, căreia Ramses i-a arătat mereu o mare afecţiune şi care a rămas până la moarte soţia principală, era deja regină în anul 1 al domniei. Ea nu avea o ascendenţă regală, dar era o „doamnă nobilă”, provenind dintr-o mare familie, poate de origine tebană; adeseori este numită „cea iubită de Mut”. Să aibă oare această denumire vreun raport cu Toba, unde Mut era perechea lui Amon, sau poate acest epitet constituie numai o paralelă, căutată, a titlului „cel iubit de Amon”, acordat soţului ei?

într-adevăr, încă din anul 1, ea îl însoţeşte pe Ramses al II-lea la Teba cu ocazia funeraliilor lui Seti I şi asistă la numirea oficială a marelui preot al lui Amon, Nebunenef. În anul 3, basoreliefurile de pe noul pilon al templului din Luxor (aşezat în faţa construcţiei anterioare, ridicată de Amenofis al III-lea), o reprezintă, fină şi graţioasă, aşezată lângă suveran. Ea mai apare lângă acesta şi în grupurile statuare de granit din prima curte a templului. Pentru ea, Ramses dispune să se construiască, în Valea Reginelor, cel mai frumos mormânt al necropolei. Aici, picturi în Culori delicate multiplică şi fac să dăinuie pentru eternitate imaginea plină de graţie şi silueta zveltă a reginei iubite, înveşmântată în rochii fine şi străvezii de in alb, cu pliseuri rafinate şi felurite, împodobită cu bijuterii preţioase, ale căror culori încă mai strălucesc; regina e înconjurată de zei, cărora le aduce ofrandele ce îi vor asigura nemurirea. Ramses îi consacră, ei şi zeiţei Hathor, micul templu săpat în munte la Abu Simbel, în Nubia, aproape de templul impunător dedicat propriei sale persoane şi lui Amon Re: „El a înălţat acest templu, săpat în munte, lăcaş etern, prea-înaltei soţii Nefertari, cea iubită de Mut, pentru un timp veşnic şi nesfârşit, Nefertari, de dragul căreia străluceşte soarele”. Ramses imortalizează astfel dragostea ce-i poartă.

Nefertari a murit probabil în anul 24 al domniei, în orice caz în timpul decorării micului templu de la Abu Simbel, adică între anii 24 şi 34.

A jucat oare regina vreaun rol politic? Nu e imposibil.

Unele dintre titlurile care i-au fost acordate ne fac să ne gândim la aceasta, deoarece sunt chiar titlurile faraonului „la feminin”: 1 „stăpâna Dublei

Ţări”, „doamna Egiptului de Sus şi de Jos”, „stăpâna tuturor ţinuturilor”, „cea care îi mulţumeşte pe zei”. Rolul important pe care l-a jucat poate fi dedus din faptul că îl însoşeşte adeseori pe monarh în ceremoniile oficiale.

Pe de altă parte, anumite inscripţii (îndeosebi cele sculptate pe pereţii mormântului ei) dezvăluie participarea reginei la ciclul etern solar şi osirian, aidoma regelui,

printr-o confuzie neîndoielnic voită. Astfel, pe pereţii de nord şi de vest ai sălii exterioare a mormântului ei, se poate cili:

„Cuvinte rostite de Osiris, care domneşte peste apus, Unennefer, stăpânul Ţării Sacre, zeu mare, rege al muritorilor, stăpân peste Ţara Tăcerii: «Vin spre fiica mea mult iubită, doamna celor Două Ţări, înalta soţie regală, Nefertari-cea-iiibită-de-Mut, dăruiască-i-se viaţă! îi aduc în dar cel mai bun lăcaş din Ţara Tăcerii, în timp ce că se iveşte pe cer precum tatăl ei Re şi se îndreaptă spre locul [ei] în Ţara Sacră. Veselă îi e inima în Locul Adevărului, după ce s-a alăturat Marii Eneade» „49.

Un text sculptat pe un şauabti clin steatit negru, conservat în muzeul din Cairo, spune mai pe scurt: „Osiris o luminează pe înalta soţie regală pe care o îndrăgeşte, Nefertari-cea-iubită-de-Mut” 50 (text care doveşte şi el sincretismul religios al epocii: actul esenţial al lui Re, dăruirea luminii, care poate deveni şi cel al zeului Osiris).

Într-un discurs al lui Anubis, întunecatul şacal funerar fiind reprezentat culcat deasupra pavi

— Cuvânt (cu o etimologie, necunoscută, interpretat chiar de egipteni prin uşebti – răspunzător) care desemnează o mică statuetă ce îl însoţea pe mort în mormânt. Mai întâi, în vremea Imperiului de mijloc, şauabti-ul e considerat un fel de substitut al persoanei răposatului, iar mai târziu, în Imperiul Nou, aceste statuete se înmulţesc; i înngând până la câteva sute, îngrămădite în lăzi în mormânt i devenind un fel de sclavi postumi. Ele erau făcute din li mu, piatră, bronz, faianţă albastră sau verde (n.tr.).

Honului ei, Nefertari apare în ipostazele tradiţionale ale regelui mort, pe cale de a învia:

„Vino către mine. Îţi voi dărui un loc în Ţara Sacră. Te vei sui, înconjurată dx lumină, la cer, precum părintele tău Re, după ce-ţi voi primi podoabele po creştet [coroanele] şi ţi se vor fi alăturat Isis, maica ta, împreună cu Neftis; ele îţi vor desăvârşi frumuseţea după asemănarea părintelui tău, Re, şi astfel te vei ivi

strălucitoare în cer, precum el. Necropola va fi luminată de razele tale, în timp ce marea Eneadă divină, care se află în Ţara Sacră, îţi va face un loc. Nut, maica ta, te va slăvi precum pe Horakhty; spiritele din Pe şi spiritele din Nekhen vor săvârşi pentru tine ritul bucuriei, ca şi tatăl tău, cel care domneşte peste Apus. Marea Eneadă divină îţi va apăra şi trupul. Vino spre maica Isis, te vei odihni pe tronul lui Osiris, în timp ce zeii din Ţara Sacră te vor primi. Inima ta se va veseli în faţa veşniciei, o, înaltă Soţie regală, stăpâna Dublei Ţări, care domneşti peste toate ţările, Nefertari-cea-iubită-de-Mut".

Frumoasa regină se va contopi cu soarele şi se va aşeza pe tronul lui Osiris, ca şi faraonul. Asimilarea reginei cu Re, urmând diverse modalităţi, este o idee persistentă; în inscripţia sculptată pe capacul sarcofagului ei, aflat în prezent la muzeul din Torino, se mai spun următoarele (regina e cea care vorbeşte):

„Re însuşi mă purifică, în timp ce maica mea Nut mă întâmpină cu bucurie, iar eu sunt călăuzită pe calea celor două zări" 52.

Un alt avatar postum al lui Nefertari: ea va putea deveni una dintre „Stelele nepieritoare", care scânteiază pe cer; dar aceasta era, se pare, o devenire mai obişnuita, fiind cerută şi pentru Isis-nefret: „Fie ca ea să trăiască la fel ca Sotis

[Sirius]! Fie ca ea să suie la cer printre aştri! Fie ca ea să vegheze dinaintea lui Khepri * ¡Stea unică în preajma coapselor lui Nut" 53.

Aşadar, Nefertari a fost oare un „cap politic", egeria imperiului? Sau este vorba numai de un straniu dialog de iubire, care ne-a parvenit după milenii? Paralelismul evident al epitetelor, anumite acte oficiale şi devenirea eternă a lui Rainses, împreună cu soţia sa favorită, par căutate, voite, poate ca să imortalizeze mai bine o uniune care se dorea totală. Nefertari a fost o soţie foarte iubită, căreia faraonul, soţul ei, i-a acordat în timpul vieţii şi după moarte mari privilegii, rezervate până atunci monarhilor.

Ramses urma să ia de soţie una din fiicele dăruite de

Nefertari, prinţesa Merit-Amon („cea iubită de Amon"). În realitate, Ramses se va căsători cu cel puţin trei din fiicele lui, cu care va avea copii. El era deci, în acelaşi timp, tatăl şi bunicul acestora. Numai un zeu putea face aşa ceva.

La moartea reginei Nefertari, Isis-nefret deveni regina principală, la fel ca Hentmire, sora regelui, care a jucat, se pare, un rol mai şters.

Interesantă şi neobişnuită este figura lui Bent-Anat, fiica cea mai mare a lui Isis-nefret şi a lui Ramses, cu care acesta s-a căsătorit. Numele ei înseamnă în limba cananeeană „slujitoarea lui Anat" (sau Astarte), o nouă mărturie a cosmopolitismului religiei egiptene, voit de Bamses. Locul ei la curte era destul de important, deoarece ea pare să fi fost „înaltă Soţie regală", în acelaşi timp cu mama ei. Pe o stelă rupestră descoperită la Assuan, care datează din anul 24 sau 30 al domniei, Isis-nefret este reprezentată împreună cu Bent-Anat, amândouă purtând acelaşi titlu. Câţiva ani mai târziu, tot pe o stelă rupestră, descoperită în carierele din Jebel Silsileh, „cele două regine" se află alături de Ram

— Zeu fundamental, reprezentat sub forma unui scarabeu; unit cu Re şi Atunci, are semnificaţia soarelui care răsare (n.tr.).

ses al 11-lea54, la sărbătorirea celui de al doilea jubileu.

Isis-nefret a murit cam prin anul 34 al domniei şi a ajuns la rândul ei în „casa veşnică" din Valea Reginelor. Rolul principal le va reveni atunci celor două fiice-soţii: Merit-Amon şi Bent-Anat, poate o modalitate, pentru Ramses, de a rămâne credincios afecţiunii care îl lega de mamele acestora!

Haremul şi concubinele

Regele mai dispunea şi de un foarte important harem de concubine, egiptene sau fiice ale unor suverani străini. Dacă soţiile oficiale îşi aveau reşedinţa la Per-Ramses, unde mai erau poate admise şi câteva concubine importante sau privilegiate, pentru celelalte fusese construit un vast harem la Miur, la intrarea în Fayum. Era

un fel de „rezervaţie” comodă, situată în afara capitalei (fără îndoială, Ramses nu voia să amestece prea mult treburile statului cu plăcerile amoroase), unde erau trimise şi acele concubine care, înaintând în vârstă sau din alte pricini, încetaseră să-i mai placă. Locul fusese ales, din câte se pare, pentru faptul că în acea zonă fertilă se puteau practica sporturile favorite – vânătoarea şi pescuitul. Astfel, toate plăcerile se aflau reunite pentru destinderea unui suveran puternic. Miur era „odihna războinicului”.

Acest harem era administrat de către un „intendent al haremului”, uneori supravegheat, la rândul lui, de un delegat al faraonului. Această adevărată instituţie regală avea pământuri, turme şi necesita serviciile unui numeros personal de scribi, funcţionari şi muncitori.

Femeile haremului nu leneveau aşteptând vizita stăpânului lor regal; ele torceau lână, ţeseau şi supravegheau treburile gospodăreşti. Nu se ştie câte erau, probabil multe. Imperiul era vast, regii şi prinţii doreau să intre în graţia puterniculuifaraon, iar 6 fată frumoasă Constituia Un dar apreciabil. Se poate lesne imagina atmosfera care domnea la Miur: cosmopolită, gălăgioasă şi agitată, plină de intrigi şi de gelozii. Puţine dovezi ne-au parvenit însă despre viaţa intimă a haremului regal.

O descendenţă numeroasă

Ramses a avut, fireşte, foarte mulţi copii. E necesară o mare strădanie din partea egiptologului care încearcă să pătrundă în intimitatea acestui trecut depărtat. Singurele „registre” de naşteri pe care le avem sunt constituite din basoreliefurile templelor şi stelelor sau picturile mormintelor; mai ales în templele din Egipt şi Nubia au fost sculptate liste ale prinţilor regali, care dezvăluie măcar ordinea naşterilor, dar ele nu sunt niciodată complete. La Wadi es Sebua sunt numiţi treizeci de prinţi, la Abydos douăzeci şi nouă, la Rameseum douăzeci şi trei, la Luxor optsprezece, la Abu Simbel şi Derr opt, iar la Tanis cinci. Egiptologii moderni alcătuiesc, nu fără dificultăţi, liste sinoptice ale acestei progenituri

abundente, apoi discută şi în final cad de acord asupra unui număr oficial de cincizeci de fii şi cincizeci şi trei de fiice – numai aceia reprezentaţi oficial pe monumente. Cât despre ceilalţi, nu se poate stabili nimic precis.

Nefertari i-a dăruit regelui patru fii şi două fiice; toţi şase sunt reprezentaţi pe peretele exterior al micului templu de la Abu Simbel, de o parte şi de alta a intrării, între statuile regelui şi reginei, un adevărat tablou de familie.

Se pare că fiii reginei Nefertari au murit cu toţii la o vârstă fragedă; în orice caz, din câte cunoaştem, niciunul nu a jucat vreun rol important, poate cu excepţia primului născut, Amenherkhepeşef („Amon e pe braţul lui"), care se intitulează „fiul cel mai mare al regelui, născut din trupul lui, cel dintâi fiu regal, născut din trupul lui"; într-adevăr, el este întotdeauna primul pe listele prinţilor. Dacă, aşa cum ne putem închipui, numele lui a fost schimbat în Setherkhepeşef („Seth. e pe braţul lui") – substituirea lui Amori cu Seth a intervenit, cu siguranţă, şi în cazul numelui celui de al optulea fiu al lui Ramses Sethemuia – atunci fiul cel mai vârstnic trăia încă în anul 21 al domniei. Într-adevăr, o scrisoare trimisă prin grija sa regelui hitit a fost găsită la Bogaz-koi. Poate mai trăia încă şi în anul 53 al domniei lui Ramses; un ostracon*, păstrat în prezent la Luvru, menţionează un prinţ, pe nume Setherkhepeşef, purtând titlul de repat, care este poate cel acordat uneori coregentului. El ar fi putut fi considerat aşadar şi urmaş la tron (?) deşi nu a deţinut probabil un loc important în viaţa politică, sau în orice caz nu ne-a parvenit în această privinţă nicio mărturie concludentă.

În schimb, doi dintre cei trei fii ai reginei Isis-nefret au avut un destin măreţ.

Gel mai vârstnic, Ramses, n-a lăsat nici el vreo mărturie. Dar, pe pereţii unei capele rupestre din Jebei Silsileh, Ramses al II-lea şi Isis-nefret sunt reprezentaţi împreună cu cel de al doilea fiu al lor, Khaemuaset, şi cu Bent-Anat, în faţa zeilor din Memfis, Ptah şi Nefertum **; inscripţia, care datează probabil din anul 36 al domniei, îl

menţionează pe „fratele său mai mare [e vorba de Khaemuaset], repat, scrib regal, mare căpetenie a oştirii şi fiul cel dintâi al regelui, Ramses”. S-ar putea spune: prin urmare Setherkhepeşef murise, ceea ce contrazice dovezile precedente.

— Egiptenii adunau fragmente de calcar sau recuperau cioburi de teracotă, pe care apoi scriau sau desenau. Aceste ostraca (singular ostracon – „ciob”, „cochilie” în lb. greacă) erau denumite „papirusul săracului”. Pe ele pot fi citite conturi, scrisori, liste de lucrători, tot ceea ce e legat de viaţa obişnuită; s-au găsit de asemenea copii după opere literare, desene cu caracter satiric etc. De multe ori, artiştii, supuşi unor reguli stricte când decorau mormintele, dădeau frâu liber imaginaţiei pe aceste ostraca, creând astfel o artă vie şi spontană (n.tr.).

** Zeu tânăr aşezat pe o floare de lotus, uneori identificat cu soarele, fiu al lui Ptah şi Sckhmet în triada de la Memfis (n.tr.).

Trebuie să considerăm însă acest termen de „fiu dinţii” ca aparţinând de fapt, în acest caz, descendenţei lui Isis-nefrel. Cât despre titlul de repat dat prinţului Ramses, acesta poate fi găsit într-o inscripţie care explică o scenă asemănătoare la Assuan, datând din anul 39 al domniei. Aceasta pare să dovedească faptul că titlul nu-l desemnează întotdeauna pe coregentul oficial (aşa cum încearcă să stabilească o teorie recentă), ci pe unul dintre fii, cu însuşiri deosebit de remarcabile; în anumite cazuri, titlul poate fi aplicat şi coregentului.

În orice caz, rămâne deschisă posibilitatea ca primiinăscuţi ai lui Nefertari şi Isis-nefret să fi fost consideraţi moştenitori ai tronului. Se pare însă că Ramses al II-lea ar fi modificat această primă alegere, care era condiţionată până atunci de ordinea naşterii.

Într-adevăr, mult mai evident, cel puţin din punctul nostru de vedere, este rolul jucat de cel de-al patrulea fiu de pe listele princiare, Khaemuaset („cel ce se iveşte strălucitor în Teba”), care deţine un loc important pe lângă tatăl său, acesta dorind, după toate aparenţele, să-l

numească succesor.

Fiind cel de-al doilea fiu al lui Isis-nefret, el s-a născut, desigur, în timpul coregenţei lui Ramses. A participat împreună cu el, aşa cum am văzut55, pe când era în vârstă doar de patru ani, la campania din Nubia condusă de tatăl său. La douăzeci de ani a devenit preot sem al lui Ptah 58. Foarte apropiat de Ramses al II-lea, el este, potrivit unei inscripţii din templul din Bet el Wali, „fiul regelui, trup din trupul lui, iubit de el, sămânţă divină izvorâtă din taurul cel prea puternic, Khaemuaset" 67. În textul sculptat pe o stelă naoforă descoperită la Serapeum 58, el este „repat în fruntea Ţării Duble, pe locul lui Geb" 59 şi, pe o statuie aflată în muzeul din Viena, „chipul lui Horus" 60, titluri care îl desemnează drept demnul urmaş al lui Ramses al II-lea.

Tot el.a. fost cel care va organiza, mire anii ’30 şi.42, primele cinci jubilee regale. Cu aceste prilejuri, îi putem vedea împreună, în capelele rupestre de la Assuan şi Silsileh, pe Ramses şi Khaemuaset aducând ofrande zeilor.

Funcţiile pe care le-a deţinut erau multiple, iar importanţa lui de netăgăduit. El a fost desemnat de rege drept mare preot al lui Ptah la Memfis şi, cu acest titlu, a fost însărcinat cu paza mormintelor taurilor Apis. O mare inscripţie dedicatorie îi laudă harurile şi faptele săvârşite în vechea capitală:

„Preotul sem, fiul regal Khaemuaset, zice: «Sunt un vajnic moştenitor, un paznic neobosit, plin de înţelepciune în tot ce săvârşeşte, iubit şi ales încă din pruncie, cel ce l-a crescut pe Apis viu în preajma lui Ptah şi care a fost lăudat pentru faptele lui de către Iunmutef61, pe când era un tânăr cumpănit…» Preotul sem, fiul regal Khaemuaset, mai zice: «O, preoţi sem şi mari preoţi din Memfis, înalţi dregători ai templului lui Ptah, părinţi divini şi preoţi preacuraţi, părinţi superiori ai templelor, slujitori ai zeului şi preoţi-lectori… o, voi toţi scribii care îl cunoaşteţi pe marele zeu… [voi toţi] aceia ce vă veţi afla în faţa zeului când veţi pătrunde în templu, unde m-am străduit pentru Apis cei viu, vi se va arăta atunci ce am făptuit pentru el şi

este săpat în zidul de piatră, ca un lucru binefăcător şi măreţ, unic şi fără de pereche, lăsat limpede în scris în marea sală a serbărilor, dinaintea acestui templu, pentru zeii ce sălăşluiesc într-însul… Am făurit o statuie din aur şi felurite nestemate. Am hotărât ca pentru el să fie adusă o ofrandă divină în fiecare zi, în timpul sărbătorilor cerului şi la început de an, aceasta în fiecare an, pe lângă ofrandele ce-i sunt obişnuit aduse.

L-am înzestrat cu preoţi puri şi preoţi lectori… I-am ridicat un mare tron de piatră în faţa templului, ca să se odihnească în timpul zilei, după ce s-a împreunat cu pământul. I-am înălţat şi un altar măreţ, alături de tron, din preafrumos calcar de Tura, [un altar] pe care sunt sculptate ofrandele divine şi tot felul de alte lucruri bune şi frumoase… Toate acestea vă vor fi binefăcătoare şi veţi gândi că ceea ce s-a făptuit până atunci merită a fi dispreţuit» „62.

Se pare, prin urmare, că prinţul a desfăşurat la Memfis o activitate neobosită.

Egiptologul Auguste Mariette a găsit, în timpul săpăturilor de la Serapeum, un grai itto pe peretele încăperii funerare a unui Apis, cu o dată: anul 55, pe care i l-a atribuit domniei lui Ramses al Il-lea63. În această încăpere se afla un sarcofag, în care au fost găsite rămăşiţele unui corp omenesc. Mariette a tras concluzia cam pripită că era vorba de rămăşiţele lui Khaemuaset, mort într-adevăr în anul 55. Este însă prea puţin probabil ca un prinţ să fi fost înmormântat în Serapeum, chiar dacă era vorba de Khaemuaset, legat –, prin funcţia sa de preot sem, de mormintele taurilor Ăpis. Problema s-a rezolvat mai târziu odată cu descoperirea adevăratului său mormânt, la Kafr el Bătrân, nu departe de marea piramidă 64. Oricum, este posibil să i se fi dedicat o capelă funerară în necropola taurilor sacri. Pe o falsă uşă de granit, descoperită la locul săpăturilor, pot fi citite următoarele „urări" funerare, în forma unor strofe de imn religios:

— În dreapta: „Trăiască preotul sem, fiul regelui, Khaemuaset, precum trăiesc şi stelele în trupul lui Nut şi

fie ca el s-o vadă pe Hathor, stăpâna cerului”.

— În stânga: „Trăiască preotul sem, fiul regelui, Khaemuaset, precum trăieşte în Nut cerul înstelat” 65.

Astfel, o devenire stelară îi este făgăduită prinţului, ca şi mamei sale Isis-nefret şi personajelor deosebit de importante din preajma regelui.

Faptul că mormântul lui Kbaemuaset a fost găsit în apropierea marii piramide se datorează desigur activităţilor sale importante la Memfis şi, de asemeni, interesului manifestat de acest prinţ, cu calităţi de istoric conştient de măreţia ţării sale, faţă de monumentele vechi; la porunca tatălui său, el a urmărit restaurarea textelor înscrise în piramidele regale din dinastiile a V-a şi a VI-a De aceea, în piramida lui Un as (ultimul suveran din dinastia a V-a) a fost descoperită titulatura lui Ramses al II-lea, deasupra textului următor:

„Maiestatea Sa a poruncit ca marele preot al lui Ptah, preotul sem, fiul regal Kbaemuaset, să aşeze la locul lui numele regelui Egiptului de Sus şi de Jos, Unas, căci numele lui nu mai putea fi aflat în faţa piramidei – să facă să dăinuie monumentele regilor Egiptului de Sus şi ale regilor Egiptului ele Jos şi să făptuiască astfel ca să fie din nou ridicate acelea căzute în paragină” 68.

Inscripţii analoage au mai fost sculptate şi lucrări identice de asemeni îndeplinite la piramidele regilor Dioser (dinastia a III-a), Şepseskaf (dinastia a IV-a), Userkaf, Sahure, Neuserre (dinastia a V-a).

Această activitate deosebită de istoric, filolog, arheolog – în fond de egiptolog – s-a extins şi asupra altor monumente ale trecutului, care îi poartă inscripţia personală. Astfel, pe una dintre numeroasele statui ale prinţului Kauab, fiul lui Keops (păstrată actualmente în muzeul din Cairo), se mai poate încă citi, pe partea anterioară a tronului, inscripţia antică, în timp ce pe celelalte trei laturi ale soclului Khaemuaset şi-a gravat propria lui inscripţio. Ramses al II-lea a fost întemeietorul unui adevărat „Departament al antichităţilor”, condus de fiul său; el se interesa de tot ceea ce priveamăreţia,

prezentă sau trecută, a patriei sale.

Khaemuaset a fost fiul preferat, moştenitorul ales de timpuriu şi pregătit pentru putere. Dar, în anul 55 al domniei tatălui său, care avea atunci aproape optzeci de ani, el moare. Această moarte a învăluit desigur în multă tristeţe ultimii ani ai suveranului său, cel puţin, aşa presupunem!

Prinţul era foarte popular; reputaţia lui de savant a fost durabilă şi, treptat, în jurul persoanei lui s-a ţesut o legendă. Într-adevăr, cu mult mai târziu textele a doua papirusuri datând din epoca romană povestesc Minunatele aventuri ale lui Satni-Khaemuaset, „contemporan" cu Ramses al II-lea şi mare preot al lui Ptah la Memfis. Cu ajutorul unui vrăjitor şi după numeroase aventuri, eroul găseşte o carte sacră, un „manuscris întocmit de zeul Thot însuşi", care e o carte de vrăji foarte puternice. Apoi, împreună cu fiul său Senosiris, şi el mare magician, efectuează o „coborâre în iad", cea dintâi.

Acest text dovedeşte cât de mult a durat amintirea lui în memoria egiptenilor, care au făcut din el un personaj priceput, inteligent, savant şi prin urmare deţinător al tainelor magiei.

La moartea lui Khaemuaset, fratele său, Merenptah, a fost considerat, atât la Per-Ramses, cât şi la Memfis, moştenitorul tronului. El era cel de al doilea fiu al lui Isis-nefret, al treisprezecelea prinţ menţionat pe listele din temple şi al treilea succesor desemnat de faraon (după Amonlierkepeşef şi Khaemuaset).

El îşi ajuta deja tatăl la îndeplinirea anumitor îndatoriri administrative în capitală. Titlurile pe care le-a deţinut dovedesc alegerea făcută de Ramses: era „repat, conducător al Ţării Duble, scrib regal, păstrător al sigilului, mare căpetenie a oştirii, fiu regal, Merenptah" e8. Ca şi fratele său, se mai ocupa şi de mormintele taurilor Apis.

În momentul când Ramses i-a conferit epitetul de „fiu cel mare al regelui", Merenptah a crezut de cuviinţă, pentru a anunţa această hotărâre.

1 în să poruncească gravarea unei serii de scarabei 68

cu următoarea inscripţie;

„Repal, cel ce şade. pe locul lui Geb, moştenitorul lui, sămânţă divină ieşită din taurul puternic, pământul Egiptului şi ţările străine fiind adunate în pumnul lui, cel ce veghează să fie aduse ofrande lui Maa, t60, tuturor zeilor, unicul, cel fără de pereche, ce i-a adus în puterea lui pe prinţii tuturor seminţiilor străine, cel dintâi din Ţara Dublă… care conduce cele Două Ţărmuri, scrib regal, mare căpetenie a oştirii, fiul regal, Merenptab, fie ca el să trăiască veşnic!” 70.

Pe o stelă descoperită la Serapeum, datând de la sfârşitul domniei lui Ramses al II-lea şi ridicată în numele prinţului, acesta este numităin nou „scrib regal, repat, mare1 căpetenie a oştirii, fiul cel mare al regelui, care aparţine trupului său, Merenptah” 7 b

Astfel, el a moştenit titlurile care aparţinuseră succesiv lui Amonherkepeşef şi Khaemuaset, acestora adăugându-li-se chiar titlurile suveranilor. Influenţa lui Merenptah asupra vârstnicului său tată a fost neîndoielnic mare. În timpul ultimilor doisprezece ani ai domniei, el a devenit în fapt adevăratul administrator al imperiului. Avea aproape şaizeci de ani.

Dacă Nefertari a fost cea mai iubită dintre soţii, se pare însă că voinţa suveranului era să-i asocieze la putere pe fiii lui Isis-nefret.

Dintre cei patru fii ai lui Nefertari, s-a mai distins încă unul, în afară de Amonherkepeşef: este vorba de Meri-Afum („cel iubit de Afum”) care a avut o carieră comparabilă cu aceea a lui Khaemuaset. Dar legăturile dintre el şi tatăl său par să fi fost mai degrabă afective decât politice. În inscripţia sculptată pe stâlpul dorsal al unei statui (conservată în muzeul din Berlin), prinţul este numit: „cei doi ochi ai regelui, cel care se află în fruntea Egiptului de Sus şi de Jos şi la vorbele căruia lumea se bucură, marele preot al lui Re, cel cu mâinile curate, Meri-Atum” 72. Meri-Atum a fost marele preot al lui Re la

Heliopolis. Astfel, fiii suversanului sunt titulari a doua dintre cele trei centre religioase mai importante ale Egiptului, Memfis şi Heliopolis.

În ceea ce-i priveşte pe ceilalţi, ei au primit cu toţii diferite însărcinări la curte.

Cât despre fiicele lui Ramses, există şi în cazul lor liste asemănătoare acelora stabilite pentru prinţi, dar ele sunt mai scurte. Dintre cele cincizeci şi trei de fiice identificate de istoricii moderni clin studierea ansamblului monumentelor, numai douăzeci şi şase sunt numite pe lista de la Abydos (templul funerar al lui Seti I), şaisprezece la Luxor, unsprezece la Wadi es Sebua, nouă la Abu Simbel şi Derr, trei la Rameseum, iar un ostracon păstrat la Luvru citează cincisprezece. Cu excepţia acelora luate în căsătorie de propriul lor tată, despre ele se cunoaşte foarte puţin.

Familia lui Ramses a fost mare, generoasă şi bogată. În ceea ce o priveşte, strădania egiptologilor nu a luat încă sfârşit. Descoperirea de documente noi va îngădui poate curând să cunoaştem toate aceste personaje care constituie descendenţa foarte numeroasă a marelui rege, precum şi vieţile şi funcţiile lor.

Dregătorii regelui

Pentru înalţii demnitari ai imperiului, viaţa la Per-Ramses pare plăcută şi uşoară.

Diferite texte şi imagini o descriu cu în ci atare. Astfel, pe un ostracon, este reprezentat un bărbat stând într-un car şi inspectându-şi domeniile, precedat de vestitorii săi negri. Iată ce spune textul:

„Linişteşte inima lui Amon cu inima ta. Îţi va hărăzi o bătrâneţe fericită; vei avea o viaţă plină de plăceri până ce vei at inge. starea de imahu 73 cu buzele rumene, mădularele puternice şi privirea încă ageră, înveşmântat cu în subţire, te vei sui în car, purtând în mână un toiag de aur, ţinându-ţi toiagul cel nou şi hamurile din piele de Siria; înaintea ta vor goni vestitorii negri, ca să-ţi împlinească dorinţele. Vei coborî pe râu în corabia ta din lemn de cedru, înzestrată cu de toate, de la prova până la

pupa. Vei ajunge la palatul ce ţi l-ai ridicat pentru folosul tău. Te vei îndestula cu vin şi cu bere, cu pâine şi cărnuri, vor fi înjunghiaţi boi şi deschise urcioare cu vin; cântece plăcute vor sui «în faţa ta. Marele meşter al miresmelor te va unge cu uleiuri dulci, mai-marele peste viile tale îţi va aduce ciorchini, intendentul ogoarelor tale îţi va aduce păsări, iar maimarele pescarilor tăi peşte. Corăbiile tale se vor întoarce din Siria încărcate cu tot soiul de bunătăţi. Staulul tău va fi plin de viţei. Gospodăria ta va înflori. Tu vei dăinui, în timp ce duşmanul tău va pieri. Gel ce-ţi va căuta pricină va fi neputincios; vei fi călăuzit dinaintea Eneadei şi vei fi găsit neprihănit" 74.

E suficient, de asemenea, pentru a înţelege… sau a invidia această existenţă de bogăţie şi lux (datorată prosperităţii imperiului), să privim scenele pictate pe pereţii mormintelor particulare situate pe malul stâng al Tebei. În felul acesta, devenim martorii îndatoririlor şi distracţiilor celor care alcătuiau anturajul regelui.

Marii dregători erau numeroşi şi aveau diverse funcţii. Administratori, comandanţi ai armatelor, „africani", cu toţii contribuiau, în Casa regelui, la conducerea vastului imperiu.

Vizirii la putere

Personajul central al administraţiei rămâne vizirul, sau mai degrabă vizirii, căci Tutmosis al III-lea a considerat necesar să dubleze această funcţie, numind un vizir pentru Egiptul de Sus şi altul cu împuterniciri pentru Egiptul de Jos. Funcţia era importantă. Tutmosis al III-lea, în discursul adresat vizirului Rehmire în ziua numirii acestuia, insistă asupra măreţiei şi diversităţii funcţiei de îndeplinit şi cu precădere asupra guvernării potrivit normelor justiţiei:

„Vezi, vizirul e arama care apără aurul casei stăpânului său75; el nu-şi pleacă privirile dinaintea înalţilor funcţionari şi a judecătorilor şi nu-şi ia drept client pe oarecine… Gât despre tine, tu vei veghea ca toate să fie împlinite după lege şi de asemeni fără părtinire, împărţind dreptate fiecăruia. Un judecător trebuie [să trăiască] cu

chipul descoperit, căci apa şi vântul împrăştie ştirea a tot ce a făptuit şi toată suflarea îi cunoaşte faptele” 76.

Acestor îndatoriri morale li se alătură numeroase alte îndeletniciri materiale.

Vizirul primeşte un raport despre toate plângerile ajunse la rege, cu condiţia să fi fost prezentate în scris. El trimite solii regelui la nomarhi şi primari, pentru inspecţii considerate utile.

El numeşte toţi comisarii din Egiptul de Sus şi de Jos; aceştia îi redactează la fiecare patru luni un raport despre tot ce se întâmplă şi îi transmit toate documentele sosite de la tribunalele circumscripţiei lor.

Tot el convoacă armata, ca să-l escorteze pe rege, atunci când acesta urcă sau coboară cursul Nilului. El dă instrucţiuni trupelor şi îi primeşte în audienţă pe toţi comandanţii, de la primul şi până la ultimul.

El dă poruncă să fie tunşi copacii, la cererea Casei regale şi tot el ordonă nomarliilor să se înceapă aratul sau secerişul.

El conduce şi supraveghează toate nomele: creează funcţii, stabileşte averile templelor şi încheie toate contractele.

El a, dună impozitele datorate regelui; deschide uşa Casei aurului, împreună cu păstrătorul sigiliului; asistă la sosirea tributurilor de pe tot cuprinsul ţării; face recensământul tuturor turmelor de vite; inspectează rezervoarele de apă potabilă şi proviziile de alimente solide, o dată la zece zile.

Lui i se prezintă rapoarte asupra răsăritului lui Sotis, revărsărilor Nilului şi căderii ploilor.

El trimite toţi solii palatului regal, administrează cele Două Ţări când regele este într-o expediţie militară, întocmind atunci un raport Maiestăţii Sale despre situaţia din ţară. El aplică sigiliul pe toate decretele regale 77.

Vizirul controlează prin urmare toate mecanismele administrative ale statului şi se află într-o legătură strânsă cu suveranul.

Unul dintre personajele cele mai de vază ale

imperiului, sub Seti I, a fost vizirul Paser, care va mai rămâne în funcţie, la începutul domniei lui Ramses al II-lea, încă vreo douăzeci de ani.

El era fiul marelui preot al lui Amon, Nebneteru. Mama lui, despre care nu cunoaştem mai nimic, era probabil de origine memfită. Prin familia lui, Paser avea deci legături cu două dintre marile oraşe ale Egiptului, iar pe de altă parte, cu înaltul cler teban. Era, de la început, un personaj interesant. Potrivit inscripţiilor găsite, se pare că era foarte apropiat de Seti I, pe care îl cunoştea de multă vreme; el îi adresează un imn suveranului, la încoronarea căruia asista deja, iar acesta chiar din prima zi de domnie îi acordă cel mai înalt rang.

„Salut ţie, rege al Egiptului, soare al celor Nouă Arce. Tu eşti zeul care se hrăneşte cu adevăr şi cu dreptate, care ştie ce tăinuiesc inimile şi care cântăreşte trupurile, cunoscând ce ascund ele, înţelept precum Stăpânul celor opt 7S, ştiutor ca Ptah, întemeietorul meşteşugurilor. Inima Maiestăţii Sale a cunoscut fericirea – după ce bucuria s-a împreunat cu el, în timp ce veselia domnea la palat; el simţea aceeaşi plăcere ca şi zeul Re în inima celor două zări ale sale. Mama sa, Maat, îi ocrotea mădularele când s-a ivit cu Marea Magiciană [uraeus-ul regal]; aceasta era la locul ei între cele două sprâncene, iar şarpele Mehen 79 pe creştet; el a primit, odată cu sceptrul şi flagellum-ul, rangul tatălui său Geb. [Zeii] strigau în ceruri, curtea era în sărbătoare; dregătorii din Heliopolis îşi arătau fără încetare bucuria; Karnak se veselea, Amon-Re mai cu seamă, când îşi văzu fiul suit pe tronul său; el i se aşează dinainte, cu inima plină de fericire, săvârşind minuni pentru Maiestatea Sa: făcu să înverzească [pentru el] Egiptul de Sus şi de Jos, Apusul şi Răsăritul fiind unite.

Maiestatea Sa porunci atunci ca «slujitorul de fată» [Paser] să devină Prietenul dinţii al palatului regal şi să fie numit, intendent al domeniului, mare preot al Marii Magiciene şi să se reînnoiască pentru el funcţiile de Primar al Oraşului [Teba] şi de vizir” 8°.

Potrivit acestui text, nu pare deci imposibil ca Paser să fi fost deja vizir în timpul scurtei domnii a lui Ramses I.

În mormântul său, situat pe malul stâng al Tebei, el a poruncit (ca şi îndepărtatul său predecesor, Rehmire) să fie reprezentate ceremoniile care au marcat numirea sa oficială în funcţia de vizir; în cursul unei scene, i se oferă o statuie a lui. Se fi 1, iar unul dintre demnitarii Curţii îi spune:

„Maiestatea Sa se bucură de fiecare vorbă ce-o rosteşti. Tu eşti ochii regelui Egiptului de Sus şi urechile suveranului Egiptului de Jos, un om care aduce binefaceri stăpânului său. Tu «deschizi inima» tuturor treburilor [cunoşti în amănunţime lot ce se întâmplă], iar învăţătura ta se răspândeşte în atelierele meşteşugarilor 81".

El reprezintă o legătură vie între popor şi faraon:

„I se spune ce e în toate inimile, nimic nu-i rămâne ascuns lui, cel care umple urechile lui Ilorus [regele] cu întregul adevăr; vorbele lui aduc numai bucurie" 82.

Deşi locuia la Per-Ramses, Paser venea adeseori la Teba ca să supravegheze lucrările de construcţie a mormântului regal... şi a propriului său mormânt. Se pare că a împărţit cu adevărat dreptatea şi a guvernat plin de înţelepciune, căci era foarte popular în rândurile lucrătorilor şantierului teban de la Deir el Medineh.

Slujitor credincios, om de încredere al regelui, el a fost un curtean desăvârşit. Se pare că, în ciuda legăturilor avute cu clerul teban, a urmat noul curent religios care intenţiona să redea o măreţie oficială cultului heliopolitan şi memfit. Două dintre monumentele descoperite, care fao referire la el, sunt interesante în această privinţă.

Unul este o statuie care îl reprezintă pe Paser în chip de orant, oferind o stelă (temă tradiţională încă de la începutul dinastiei a XVIII-a) pe care este sculptat un imn. Această ofrandă nu-i e adusă lui Amon, aşa cum se întâmpla adeseori, ci lui Re-Horakhty, zeul din Heliopolis:

„Adorându-l pe Re-IIorakhty când suie în orizontul de răsărit al cerului, prin Osiris, primarul oraşului, vizirul Paser, cu vorba cumpănită, zice: «Salut ţie zeul al

orizontului, în zorii tăi strălucitori, tu care renaşti dimineaţa mereu tânăr, berbec viu, început a tot ce există, primordial, părinte al zeilor; tu ai luminat pământul cu razele divinelor tale mădulare, o, măreaţă putere care sălăşluieşti în ceruri. Fie să faci astfel ca eu să mă duc şi să mă întorc în această necropolă în fiece zi; îngăduie-mi să te contemplu când te sui şi să-ţi aduc mulţumiri când cobori în orizontul [tău]; fie să mă pot îndrepta [din nou] spre casa celor vii, iar inima să-mi rămână în piept şi să nu mă părăsească în tot timpul veşnic» „8; î.

Astfel, zeul din lleliopolis e rugat să împlinească dorinţele funerare esenţiale: libertatea de mişcare în lumea de dincolo, posibilitatea de a reveni pe pământ, tovărăşia astrului luminii şi al vieţii.

Celălalt monument este o statuie din granit cenuşiu, aflată în prezent la muzeul din Cairo, care îl reprezintă tot pe vizirul Paser. Pe o latură a soclului este sculptată obişnuita rugăciune, adică formula potrivit căreia regele e chemat să aducă o ofrandă zeilor, pentru ca aceştia, la rândul lor, să-i acorde bunăvoinţă personajului reprezentat. De data aceasta, ceea ce merită să fie remarcat, apelul e adresat mai întâi celor trei zei ai trinităţii rameside: „Amon-Re, stăpânul tronurilor Dublei Ţări, Re-Horakhty-Atum, stăpânul celor Două Pământuri, heliopolitanul, Ptah, cel-care-stă-la-miazăzi-de-zidul său, stăpânul vieţii din Ţara Dublă” 84. Sunt numite apoi, alte divinităţi ale panteonului: Thot, Neith *, Marea Magiciană, Osiris, Sokaris**…

Se înţelege că Ramses a dorit să-şi păstreze în preajmă, după urcarea pe tron, un bun cunoscător al manevrelor politice şi al afacerilor, care-i fusese şi tovarăş fidel tatălui său şi un curtean angajat în mişcarea spirituală care a marcat imperiul.

— Zeâţă arhaică egipteană, de origine saită, venerată mai întâi ca divinitate cinegetică, iar apoi ca zeiţă a războiului şi totodată ca ocrotitoare a somnului (prima din cele patru zeiţe care vegheau sarcofagele). E reprezentată ţinând în mână mai multe săgeţi, dintre care două

încrucişate, un scut şi mai târziu un arc. Temple la Memfis şi Sais (n.tr.).

** Vechi zeu al întunericului şi al morţilor la Memfis; în Regatul Vechi constituia o triadă, împreună cu Ptah şi Osiris (n.tr.).

În RTipalnrilo întreprinse la Momfifl şi Toba au fost găsite numeroase statui ale acestui personaj de seamă.

Funcţia de vizir era atât de importantă încât nu e imposibil ca Ramses al II-lea, din momentul în care a fost privat, de serviciile lui Paser, să i o fi încredinţat apoi unuia dintre fiii săi, Khay („cel care se iveşte radios"). Se ştie că un prinţ cu acest nume a fost însărcinat cu organizarea celui de al şaselea jubileu al suveranului şi există toate motivele să credem că acest jubileu a fost sărbătorit în primul rând la EI Kantara, unde au fost găsite forme de pământ ars care îi menţionau. Tot în acest oraş s-a mai descoperit un lintou de calcar pe care e reprezentat vizirul Khay adorând cartuşele lui Ramses al II-lea. De aici s-a dedus că prinţul regal Khay şi vizirul ca acelaşi nume erau una şi aceeaşi persoană85.

Se mai ştie, de asemenea, graţie unei inscripţii găsite la Jebel Silsileh, că vizirul Khay mai participase şi la sărbătorirea celui de al cincilea jubileu, în acelaşi timp cu prinţul Kliaemuaset, ale cărui funcţii şi le-a asumat mai apoi în conducerea festivităţilor regale. Prin urmare, este foarte posibil ca acest vizir să fi fost prinţ de sânge regal, fiind în felul acesta asociat şi pus pe acelaşi plan cu fiul favorit Kliaemuaset.

Printre ceilalţi viziri aflaţi în slujba lui Ramses al II-lea şi a imperiului, figura lui Rehotep („Fie care să fie mulţumit!") este destul de remarcabilă prin importanţa titlurilor deţinute (era un înalt şi nobil personaj), precum şi prin descrierea pe care o dă despre activităţile lui, după textul sculptat pe o stelă păstrată la Muzeul din Cairo:

El este „nobilul care are în stăpânire Ţara Dublă, părintele divin, cel iubit, păstrătorul tainelor din templul lui Neith, cel care-i umple inima lui Horus în cele două orizonturi, gura regelui în întreaga ţară, judecător la

Nekhen, mare preot al zeiţei Maat, purtător de evantai la dreapta regelui, primarul oraşului, vizirul, Rehotep" 86.

El mai este şi „mare preot al lui Re şi Atunci, mare preot şi preot sem al lui Ptah, conducător al serbărilor celui-care-stă-lamiazăzi-de-zidul său [Ptab], mare intendent al domeniului Stăpânului Dublei Ţări în palatul... mare meşter al lucrărilor, mai-mare peste meşteşugari, paznicul înscrisurilor zeului desăvârşit din Sala Adevărului, gura regelui Egiptului de Sus, vestitorul regelui Egiptului de Jos, cei care îşi bucură stăpânul în augustul palat, cel care îi dăruieşte stăpânului său Adevărul şi Dreptatea, prinţ peste mulţimea oamenilor şi slujitorilor din întreaga ţară, primarul oraşului, vizirul, Rehotep" 87.

Este o listă foarte impresionantă, în care stau alături titlurile, calităţile personale şi opera. Important e însă faptul că acest vizir, care prin însuşi titlul său era mare preot al lui Maat, şi-a mai asumat încă două funcţii de mare preot – al lui Re-Atum la Ileliopolis şi Ptahla Memfis –, fapt destul de rar. Se pare că acest important personaj a cumulat, doar el, funcţiile avute de doi fii ai regelui, Meri-Atum şi Khaemuaset, cărora probabil le-a urmat.

El îşi descrie cu mândrie propria persoană şi opera:

„Sunt credincios şi drept la suflet, urăsc minciuna şi zilnic judec fără părtinire. Sunt un om înţelept, fără pereche, şi ştiu să pătrund întreaga lucrare a lui Thot".

Toate acestea subliniază poate importanţa excesivă (?) la care ajunseseră câţiva mari demnitari, deţinători ale celor mai înalte funcţii laice şi religioase, în cea de a doua jumătate a domniei lui Ramses al II-lea.

Dar Rehotep pare să fi rămas supus suveivnului. Într-adevăr, pe una din stelele aparţininu

„Comorii de la Horbeit" S9, poate fi văzut ade rândul pe suveran. El „aduce laude Jta-ului stăpânului apariţiilor glorioase, Ramses-cel-iubităe-Amon, marele zeu care ascultă rugile oamenilor, pentru ca acesta să-i dea viaţă, sănătate, putere, laude, înţelepciune şi iubire /răului nobilului prinţ... Rehotep" 90.

Să fi fost oare un curtezan de seamă ori unul din

apropiaţii regelui care, bucurându-se de încrederea lui, s-a remarcat, sau poate un ambiţios? Descoperirea de noi monumente ne va putea eventual îngădui, cândva, să cunoaştem destinul lui Rehotep.

Primarii

Printre administratorii regali se numără şi primarii marilor oraşe, în primul rând Teba şi Memfis.

Vizirul Paser a fost primarul Tebei, unde tatăl său era mare preot al lui Amon. Oraşul din sud se afla prin urmare în mâinile unor prieteni de încredere ai regelui.

Dintre administratorii oraşului Memfis, două personaje ne reţin atenţia, datorită monumentelor ce le aparţineau şi care au fost descoperite, deoarece, fapt obişnuit în egiptologie, dregătorii curţii, ca şi administratorii provinciali ne sunt cunoscuţi în cea mai mare parte graţie mormintelor lor tebane, statuilor lor şi stelelor dedicate zeilor sau suveranilor; în felul acesta, ştim mai multe despre viaţa lor de pe lumea cealaltă (sau cel puţin aceea pentru care se pregăteau şi pe care o nădăjduiau) decât despre actele administrative săvârşite „pe timpul când trăiau pe pământ”; cu toate acestea, scenele pictate pe pereţii „casei lor de veci” pot să ne ofere anumite precizări cu privire la activităţile lor oficiale.

De la Hui, primarul Memfisului (sau mai degrabă Amenhotep, zis Hui), ne-a rămas un splendid sarcofag de granit roşu (lung de 2, 70 m)

şi sarcofagul antropoid interior de granit roz (2, 25 m lungime şi 1, 07 m Înălţime) 91. Pe partea interioară a capacului, foarte greu, ai primului sarcofag este gravată, potrivit uzanţei, o imagine de mari dimensiuni a zeiţei cereşti, Nut, care apără astfel, suspendată deasupra lui, trupul mumificat al defunctului, tot aşa cum aceeaşi Nut, maica soarelui, cu trupul presărat cu stele, ocroteşte pământul, boltită asupră-i:

„Cuvinte rostite de Nut: Mă aştern peste trupul fiului meu, scribul regal cel adevărat, primar al Memfisului, Hui… în numele meu, Nut. Nu mă voi depărta de acest fiu al meu, şi nici de Geb, cel iubit de zei, Patriarhul Eneadei”

92.

În felul acesta e stabilit un paralelism măguli” tor între Hui şi zeul pământului, care dă totodată încredere în viaţa viitoare, paralelism bine determinat prin imagine şi text. În muzeul din Leyda sunt păstraţi patru stâlpi pătraţi, care făceau odinioară parte dintr-un ansamblu monumental unic şi care provin din mormântul primarului Ptahmose („Ptah l-a adus pe lume”, nume predestinat pentru cel ce veghează asupra destinelor Memfisului); pe cele patru feţe ale stâlpilor sunt sculptate imnuri dedicate zeilor 93. Ptahmose, înveşmântat într-o robă lungă de in alb plisat, e reprezentat pe fiecare stâlp: pe una dintre feţe, adorându-i pe Re, pe Osiris (de două ori) şi pe Re-Horakhty; pe fiecare dintre feţele laterale sunt reprezentate stâlpul djed, simbol osirian al stabilităţii şi duratei, şi o invocare către Osiris; în sfârşit, pe cea de patru faţă a fiecărui stâlp e sculptat un imn dedicat marilor zei ai creaţiei sau ai renaşterii:

— „Laudă ţie, o, cel care a început să existe în chip de Re, iar acum străluceşte radios în chip de Horakhty, imagine sacră cu forme multiple, stăpân al cerului şi domn al timpului fără sfârşit. Fie ca el să-i îngăduie să poată merge şi veni în necropolă şi să poată privi discul vieţii atunci când scânteiază, /ca-ului lui… Ptahmose”.

— „Laudă ţie, o, cel care a început să existe în chip de Ptah-Osiris, domn al timpului fără sfârşit, rege al Mendesului şi stăpân peste Abydos, suveran al Eneadei. Fie ca el să-i îngăduie să poată merge şi veni în Ho-Set a fi 94, să se odihnească în necropolă şi să-şi poată săvârşi transformările, Aa-uhu lui… Ptahmose”.

— „Laudă ţie, plin de dulceaţa iubirii, Osiris, stăpân al… şi al Pustiei, berbec divin care sălăşluieşte în ceruri, însetat de dreptate. Fie ca el să facă astfel încât inima mea să înflorească pe vecie, pentru ka-ul lui… Ptahmose”.

— „Laudă ţie Ta-Tenen-Ptah, stăpân al bucuriei, a cărui inimă dăinuie şi care se mulţumeşte cu adevărul şi dreptatea. Fie ca el să-i îngăduie să poată merge şi veni în necropolă şi să poată privi discul soarelui atunci când se

arată strălucitor pe cer, ka-ului lui… Ptahmose, înzestrat cu un mormânt măreţ” 95.

Într-o compoziţie echilibrată, corespunzătoare gustului egiptenilor pentru armonie şi îmbinarea fericită a motivelor grafice sau a frazelor, aceste patru texte conţinând omagii aduse zeilor şi solicitări de favoruri postume dezvăluie sincretismul religios voit oficial de Ramses. Sunt numiţi trei zei, iar Amon nu e invocat; e adevărat că ne aflăm la Memfis. Dar se constată, de asemenea, că formele şi epitetele divine se împletesc şi trec de la Re şi Ptah, marii zei regionali, la Osiris, zeu independent al învierii. Bun curtean, Ptahmose urmează mişcarea religioasă a epocii.

…şi alţi mari demnitari.

Uneori mormintele acestora, ori câte o statuie sau o stelă cu inscripţii, ne permit să cunoaştem întrucâtva, sau mai bine zis să abordăm numeroşii înalţi funcţionari de la curtea ramesidă de care depindea, într-o anumită măsură, administrarea imperiului: intendenţi ai Stăpânului Dublei Ţări, şefi ai tezaurului, responsabilii grânarului Dublu şi nenumăraţii scribi regali, personaje importante, rotiţe esenţiale ale greoaiei maşinării administrative, care aparţineau adeseori nobilimii. Acesta e cazul, de pildă, sub Soli I, al lui luni, fiul medicului-şef Amenhotep, care a fost „nobil, prinţ, Prieten unic, scrib regal, gura regelui, [dregător] de seamă în înalta lui îndeletnicire, strecurând în urechile lui. Horus [regele] adevărul şi dreptatea, preot-lector mai mare peste ceilalţi, intendent al domeniilor regale…” 90, funcţii laice şi religioase care puteau fi încredinţate laolaltă unui singur personaj.

Militarii

Militarii au jucat fireşte un rol însemnat la curtea lui Ramses: generalii de armată, comandanţii carelor, şefii grajdurilor, mesagerii regali, stegarii… Vizirul era însărcinat cu conducerea administrativă a tuturor acestora, el supraveghea recrutarea, ţinuta armatei şi de el depindeau ostaşii aflaţi în garnizoană la fortăreţe; în caz de război, regele era însă acela care stabilea planul de

campanie şi îşi conducea oştenii în luptă.

Sunt remarcabile câteva figuri, cel puţin pentru noi, graţie unor descoperiri arheologice neaşteptate, ciudate. Aşa s-a întâmplat, cu Şuti (formă a numelui Seti, destul de comun în vremea aceea), care a fost, sub Ramses al II-lea, „Dregător al regelui, iubit de el, mare comandant al oştirii şi al carelor Maiestăţii Sale", dar, în acelaşi timp, „mai-mare peste vistieria Stăpânului Dublei Ţări şi şeful lucrărilor locului de veşnicie" 97 [mormântul regal]. Acest comandant de armată se ocupă deci totodată de finanţele statului şi de construcţia hipogeului suveranului. Şuti era poate unul dintre oamenii pe care Ramses îi remarcase în luptă şi îi acoperise apoi cu onoruri.

În legătură cu el se poate vorbi într-adevăr de hazardul săpăturilor. Într-o zi de octombrie a anului 1899, un locuitor al satului EI Khawaled, situat lângă Abu Tig, în provincia Assiut, se îndeletnicea plin de pioşenie cu săpatul unui mormânt pentru un membru al familiei, în apropierea micii localităţi, când, desigur fără a-l căuta, scoase la lumina zilei un hipogeu care i se păru antic. Ţăranii egipteni sunt obişnuiţi ca, lucrându-şi ogorul cu săpăligi, hârleţe sau pluguri, să descopere dintr-odată bogăţii îngropate acolo de milenii. Egiptul şi Roma au semănat monumente pretutindeni. Săteanul, om cinstit, l-a anunţat pe magistratul local de descoperirea lui, iar acesta, la rândul său, a alertat Serviciul de antichităţi. S-a descoperit atunci, la nord şi la sud de sat, o necropolă care data din vremea dinastiei a XIX-a, ascunsă sub un cimitir modern 98. Mormântul lui Şuti era săpat într-un teren argilos şi umed, fapt pentru care partea sa superioară a trebuit să fie sprijinită pe stâlpi de calcar, din cauza fragilităţii solului; el era constituit dintr-un puţ astupat de o lespede, care conducea la o sală hipostilă comportând şase stâlpi de calcar gravaţi cu rugăciuni, apoi la o a doua încăpere care comunica printr-o galerie cu cavoul.

Şuti ne mai rezerva şi alte surprize. În iulie 1918, aproape de Deir el Gheluit, la extremitatea meridională a necropolei tebane (acolo unde a fost construit un mic

templu în epoca romană), un ţăran a găsit, în mijlocul ogorului său, o statuie din granit negru presărat cu pete roşii, reprezentând un bărbat aşezat, înfăşurat într-o mantie largă, cu braţele încrucişate pe genunchi, atitudine statuară tradiţională, provenită din cea a scribului. Capul lipsea dar o inscripţie fusese sculptată pe partea din faţă a mantiei şi pe spătar:

„Cel care aduce laudă zeului desăvârşit, generalul comandant al oştirii Stăpânului Dublei Ţări, mai-marele casei de argint şi al casei de aur, Şuti. El zice: «Mă îndrept spre tine, Stăpân al ţării sacre, o, Osiris, tu care domini Apusul, pătrund în preajma ta cu inima plină de adevăr şi de dreptate.

„100

Şuti intră în sala cea mare, unde va fi judecat de Osiris şi cei patruzeci şi doi de asesori divini ai săi, iar inima îi va fi cântărită în balanţa cinstei.

Prin urmare, speranţele postume ale acestui înalt personaj de la curtea lui Ramses al II-lea zăceau în mijlocul unui ogor tebart, în acest pământ sacru unde se odihnea de peste trei milenii. Arheologia este o aventură uneori imprevizibilă, iar egiptologia e constituită din surprize şi miracole mereu reînnoite.

Şuti, care cumula deci funcţii militare şi administrative, era fără îndoială un om din sud, venit poate la curte după ce săvârşise o faptă strălucită pe câmpul de bătălie, alături de Ramses. Într-adevăr, o statuie de alabastru (păstrată la Muzeul din Cairo) îl reprezintă în genunchi, prezentând, potrivit unui gest ritual, trei divinităţi pe un soclu. Aceste trei divinităţi erau Hnum, Satis şi Anukis şi ne-am putea gândi că devoţinnea lui Şuti faţă de triada din oraşul Elefanţii) a constituie o indicaţie cu privire la origine.

Ar fi plăcut, desigur, să putem descrie şi analiza vieţile ofiţerilor şi ale soldaţilor. Documentele însă lipsesc. Cunoaştem nume, titluri, dorinţe funerare din morminte; uneori le cunoaştem imaginea sau vreo scenă memorabilă

din timpul vieţii, imortalizată pe un perete al capelei funerare, ori ci te va aluzii răzleţe. Ne mai putem închipui numărul şi importanţa lor în oraşul l'ei-Ramses. Aici, în cele patru puncte cardinale, erau instalate garnizoanele oştirii-izbânzilor.

Dar numai faptele de glorie ale faraonului meritau să fie consemnate pentru eternitate.

Cu toate acestea, este cunoscută povestea lui Mena, conducătorul carului lui Ramses al 11-leo, din ziua bătăliei de la Kadeş, în anul 5 al domniei, în ciuda marii spaime prin care trecea, Mena a fost singurul din toată armata care nu şi-a părăsit stăpânul. În poemul lui Pentaur, aceste cuvinte îi sunt atribuite lui Ramses:

„Când Mena, conducătorul carului meu, a văzut cum mă încercuia mulţimea de care, a simţit cum slăbeşte şi i se înmoaie inima, iar o cumplită spaimă i s-a strecurat în trup. Atunci i-a spus Maiestăţii Mele: «O, stăpâne perfect, prinţ al vitejiei, mare apărător al Egiptului în ziua luptei, iată, suntem singuri în mijlocul duşmanilor; priveşte, pedestraşii şi carele ne-au părăsit. Vai! De ce stai aici, ca să ne ia răsuflarea din gură? îngăduie să scăpăm, salvează-ne, o, Usermaatre-Setepeare!» Atunci Maiestatea Mea i-a spus: «întăreşte-te! întăreşte-ţi inima, viteazul meu oştean 1 Voi ataca duşmanul, precum şoimul ce se năpusteşte asupra prăzii. Voi ucide, zdrobi, nimici. Ce înseamnă în faţa ta aceşti asiatici? Cum pot ei să i se împotrivească lui Amon, aceşti nevolnici ce nu-l cunosc pe zeul cel atotputernic? Chipul meu nu va păli de spaimă, nici chiar de mă împresoară milioane dintre ei» „101.

Iată un mijloc desigur magic de a exalta cu ajutorul cuvintelor bravura faraonului, dar şi de a aduce un omagiu unicului tovarăş rămas credincios acestuia în luptă, a cărui amintire va rămâne odată cu a lui eternă.

Din administraţia militară mai făcea parte şi un mare număr de scribi; fie că erau scribi ai armatei, ai corpului de care, ai grajdurilor, ei înregistrau neobosiţi, cu multă grijă, resursele

de cai, oameni şi provizii. De ei depindea, în parte,

eficienţa armatei egiptene.

De curând, în unghiul de sud-vest al zidului de incintă care delimita temenos-xü marelui templu al lui Pt. ah din Memfis, a fost găsit un altar pentru libaţiuni în încăperea hipostilă a unui sanctuar construit aici de Ramses al II-lea şi dedicat tot lui Ptah. Este vorba de un monument votiv, consacrat zeului din Memfis de către Amenemliat, scribul şantierelor navale din oraş102. Statuia scribului ocupa una din laturile mici ale altarului, dar este foarte mutilată; torsul a rămas lipit de altar, fiind riscantă cioplirea blocului de piatră în acel loc. Fapt remarcabil – care subliniază atmosfera războinică a epocii – este că ansamblul monumentului se prezintă sub forma, mai mult sau mai puţin stilizată, a unui zid de fortăreaţă cu trei intrânduri şi patru ieşinduri, două turnuri de colţ şi două turnuri centrale; zidul are în partea superioară creneluri, sculptate în altorelief pe marginile monumentului dreptunghiular. Este vorba de un document unic, care reproduce, foarte probabil, marele zid de incintă al lui Ptah, a cărui construcţie a fost începută de Ramses al II-lea şi continuată probabil de fiul său Merenptah. În jurül a trei dintre laturile monumentului este sculptat un imn în formă de litanie, gen literar foarte răspândit la vremea aceea:

„Laudă ţie, Ptah, cel care ridici cerul şi creezi hrana oamenilor şi a zeilor.

Laudă ţie, Ptah, atunci când străluceşti în barca ta milioane de ani.

Laudă ţie, Ptah, stăpân al timpului veşnic, care faci ca toţi oamenii să trăiască din frumuseţea ta.

Laudă ţie, Ptah, cel cu inima blândă, fiinţă sacră ce dezvăluie adevărul şi dreptatea.

Laudă ţie, zeu cu chip frumos, zeu preaiubit.

Laudă ţie, stăpân al adevărului şi dreptăţii, care îi asculţi pe cei ce te mulţumesc.

Laudă ţie în Memfis, cea mai măreaţă dintre toate cetăţile.

Laudă ţie, lângă zidul cel mare, acolo unde ruga e

ascultată” 103.

Sunt slăvite astfel trei aspecte ale zeului: zeul universal (care, după anumite epitete, pare să se confunde cu Re) – zeul din Memfis –, zeul mai popular, care ascultă rugile „lângă zidul cel mare” căci poporul putea ajunge cu uşurinţă în acest loc, unde Ptah, plin de înţelegere, asculta, potrivit credinţei locale, cererile credincioşilor.

Acest studiu al marilor demnitari de la curtea din Per-Ramses lasă să se întrevadă, cu tot caracterul său fragmentar, existenţa unor familii foarte puternice, copleşite de faraon cu onoruri şi funcţii de seamă.

Revelator în această privinţă este textul unei stele (aflată la muzeul din Napoli), dedicată de Ameneminet („Amon se află în vale”), fiul lui Unennefer, mare preot al zeului din Teba şi tovarăş din copilărie al lui Ramses al II-lea. Ameneminet „recenzează” un număr de douăzeci şi patru de rubedenii ale sale care ocupă fiecare câte un post înalt în administraţie, armată sau Cler; astfel, el vrea să demonstreze importanţa acestora104. Alte asemenea familii, aşa cum vom vedea, au beneficiat de o putere politică neîndoielnică, ce va putea constitui până la urmă o primejdie pentru regele ajuns vârstnic.

Africanii

La curtea lui Ramses erau şi africani. Nubia şi Sudanul, aflate sub control egiptean, erau administrate şi conduse de metropolă. Funcţionarii coloniali erau numeroşi.

Amenemopet („Amon-e-în-barem”), fiul vizirului Paser, a fost, sub Seti I şi la începutul domniei lui Ramses al II-lea, „guvernatorul ţinuturilor din Sud, fiu regal al Ţării Kuş”. Acest titlu de „fiu regal” nu implică neapărat o legătură de rudenie cu suveranul; el este purtat în mod tradiţional de către viceregi, încă de când primul dintre ei a fost cu adevărat un prinţ de sânge regal. Familia lui Paser ocupa prin urmare toate posturile de mare răspundere din imperiu. Faraonul ştia să-şi răsplătească prietenii şi slujitorii credincioşi.

luni a fost „fiul regal al ţării Kuş” sub Ramses al II-

lea, dar figurează deja într-o inscripţie din timpul lui Seti I. Şi el a fost unul dintre slujitorii de seamă ai familiei regale.

Fără îndoială că el a început construcţia, templelor de la Abu Simbol, în calitate de „mare meşter în templul lui Amon”. Lui i se datorează o stelă rupestră situată în apropierea micului templu al lui Nefertari: în cintru, luni poate fi văzut oferindu-i lui Ramses, aşezat pe tron, un evantai din pene. Textul, scurt ca dimensiuni, este un imn adresat regelui:

„Fie ca părintele tău, Amon-Re, să te ocrotească şi să-ţi dăruie viaţă, statornicie şi putere. Fie ca el să-ţi menească un timp de domnie nesfârşit şi un timp nesfârşit ca domnitor al celor Nouă Arce” 10 – 6.

Potrivit unui procedeu stilistic foarte frecvent, personalitatea regelui e dedublată, după cum tot dublu este timpul nelimitat care i se acordă; or, aceste două aspecte ale suveranului lasă să se întrevadă limpede distincţia făcută de egipteni între nesut – „cel care aparţine trestiei”, plantă simbolică în Egiptul de Sus, de unde veniseră în mai multe rânduri regii unificatori (prin urmare regele Egiptului) – şi împărat, adică „regentul celor Nouă Arce”, sau, cum i se mai spune, cu un accent mai religios, „soarele celor Nouă Arce”. Aceste două titluri, întâlnite deja într-un text al lui Paser 306, afirmă voinţa lui Ramses al II-lea de a reuni în persoana lui cele două guvernări – a Egiptului şi a ţărilor aflate sub hegemonie egipteană, care vor constitui un teritoriu unic.

Între anii 25 şi 34 ai domniei lui Ra. m. ses al II-lea, un alt Paser (pe care îl vom numi Paser al II-lea) a îndeplinit funcţia de regent al ţărilor clin sud. Acesta nu avea, se pare, niciun fel de legătură de rudenie cu vizirul (numele de Paser este destul de comun, înseamnă „demnitar”). Dar el era vărul acelui Ameneminet, căruia prietenia lui Ramses, încă din copilărie, îi adusese mari onoruri lui şi familiei sale. Un unchi al lui Paser al II-lea, anume Panesetaui, a fost comandant al armatei, funcţie primită apoi de fiul său Nakhtmin.

În anul 31, la Abu Simbel s-a produs un cutremur,

care a distrus fundaţiile templului, coloane şi statui. Acesta a fost interpretat drept un gest de mânie al zeilor. Ramses a fost anunţat, dar lucrările au putut fi reluate şi duse la bun sfârşit, fără vreun alt incident. Abu Simbel, salvat mai întâi de mişcările scoarţei terestre, a fost de curând salvat de ape. Amon, Re-llorakhty şi Ptah, trinitatea sacră ramesidă, reprezentată, împreună cu Ramses, în inima sanctuarului templului, îi apără „casa”.

Descoperirea stelelor lui Paser a II-lea la Abu Simbel reprezintă încă o frumoasă, fericită şi surprinzătoare aventură a arheologiei. În cursul uneia dintre misiunile sale în Nubia, efectuată în februarie 1932, directorul săpăturilor de la Abu Simbel, Baraize, a întâlnit acolo o turistă din New York, Anne Archbold, care i-a solicitat câteva – explicaţii. El i-a expus acesteia ipoteze că un al treilea sanctuar ar mai putea, eventual, exista între cele două temple, şi s-ar afla acoperit de nisipuri (visurile egiptologilor nu cunosc limite şi pentru ei orice grămadă de nisip ascunde o comoară îngropată). Urmându-şi călătoria spre sud, Anne Archbold îi trimite lui Baraize o telegramă din Wadi Halfa, la 11 februarie, prin care pune la dispoziţia Serviciului de Antichităţi suma de 2000 de dolari, pentru degajarea zonei dintre

— Autoarea se referă la construcţia barajului de la Assuan, în 1964, care a făcut necesară mutarea complexului de la Abu Simbel, cu concursul. UNESGO (n. trj.

cele două temple de la Abu Simbel. Ministrul egiptean al Instrucţiunii Publice şi Serviciul de Antichităţi îşi dau acordul, iar lui Anne Archbold i se transmit călduroase mulţumiri. Yisul lui Baraize nu s-a realizat însă. Cu toate acestea, în cursul lucrărilor au fost descoperite trei mari stele ale lui Paser al II-lea, dintre care două mobile, iar cea de a treia săpată în stincă107.

În centrul stelei rupestre, Paser este reprezentat adorindu-l pe Ramses al II-lea aşezat pe tron; pe soclul acesteia sunt sculptate siluetele a doi duşmani înfrânţi, imagine care, evocând pe de o parte victoria asupra ţărilor

africane, iar pe de alta divinitatea faraonului, era foarte potrivită ca să semene groaza în inimile nubienilor care urcau sau coborau cursul Nilului, având aşadar drept urmare supunerea lor. Aşa cum am spune astăzi, era un monument „de disuasiune” şi totodată un omagiu adus de Paser stăpânului său.

Cele două stele mobile, transportate şi păstrate la muzeul din Cairo, în cintrul cărora Paser e reprezentat aclorându-l pe zeul Amon, au un text sculptat care stabileşte o donaţie de terenuri. Ea e fixată, pe o durată nelimitată, de către Paser, ca, re acţiona la porunca şi în numele lui Ramses al II-lea. Veniturile terenurilor vor servi în cultul „augustului sprijin al zeului Amon din Faras”. Acest „sprijin” se referă la unul dintre cei patru stâlpi care susţin cerul şi la una dintre formele sub care zeul Amon era adorat în acest loc din Nubia. Administrarea terenurilor (o suprafaţă de aproximativ două hectare) şi veniturile rezultate sunt încredinţate, ereditar, familiei unui funcţionar local, scribul Kliai. Aceste danii de terenuri făcute templelor, pentru a asigura, din venituri, întreţinerea sanctuarelor şi îndeplinirea riturilor, sunt obişnuite şi frecvente.

În anul 34 lui Paseral II-lea îi urmează un personaj care, fiind foarte în vârstă, se va retrage curând, dar căruia Ramses a ţinut să-i arate astfel recunoştinţa purtată, deoarece acest Hui, în calitate de comandant al carelor, condusese escorta prinţesei hitite Maatlior-Neferure până la PerRamses, în vederea, căsătoriei cu regele.

Dintre toţi viceregii ramesizi, se pare că cel mai puternic a fost Setau, care a ocupat această funcţie între anii 38 şi 63 ai domniei lui Ramses al II-lea.

Să fi fost oare unul dintre fiii suveranului? în orice caz, el nu figurează în listele oficiale ale prinţilor regali. Desigur, poartă titlul de „fiu regal”, dar acesta era uneori decernat, aşa cum am văzut, unor personaje cărora regele voia astfel să le acorde o distincţie. Originea lui rămâne nesigură.

Bărbat tânăr şi energic, el a avut o activitate considerabilă. Ne-a parvenit o scurtă relatare a vieţii lui, sculptată pe o stelă, din păcate în multe locuri mutilată:

„Îl slăvesc pe zeul desăvârşit, Ilorus cel iubit de Adevăr şi Dreptate. Sunt un bărbat pe care Maiestatea Sa ba învăţat înăuntrul palatului... Am crescut în Casa regelui încă de mic copil... Am fost hrănit cum se cuvine, cu mâncare de la mesele regale şi am ieşit scrib din Casa învăţăturii. Am. primit titlul de Prieten Unic al Maiestăţii Sale şi, pe când eram încă foarte tânăr, am fost numit scrib principal al vizirului. Eu statorniceam impozitele pentru ţara întreagă pe un mare sul de papirus şi eram la înălţimea acestei îndatoriri... Stăpânul meu a putut vedea că munceam cu folos atunci când am sporit ofrandele divine aduse tuturor zeilor, ale căror tezaure erau doldora de felurite lucruri, în timp ce hambarele lor erau înalte până-n cer, iar cirezile nenumărate. El a mai putut să-mi vadă destoinicia şi când aduceam recoltele în grânarele [regale]... cu milioanele şi mă îngrijeam să fie îndesate cu grâu... Nu am îngăduit ca ţara să fie vătămată în vreun fel şi m-am străduit ca tinerii să slăvească pe Maiestatea Sa. Acesta m-a numit atunci mare intendent al domeniului lui Amon-Re, regele zeilor; eram mai-marele tezaurului divin şi vegheam asupra sărbătoririi lui Amon, ţinând în mâini două altare de aur lucitoare, spre a le înfăţişa chipului său, ca să aduc slavă Maiestăţii Sale şi să înalţ laude Stăpânului Ţării Duble... Din nou stăpânul meu a văzut că numele meu era mare şi aducea mult bine. Atunci el mă numi «Fiu regal în această ţară Kuş»... Am strâns impozitele din Kuş după ce le-am îndoit şi am făcut ca tributurile din această ţară să fie la fel de îmbelşugate ca nisipurile de pe ţărm – ceea ce nu izbândise nicicând vreun Fiu regal al ţării Kuş încă din vremea zeului, în ciuda prăzilor dobândite de braţul puternic al faraonului, stăpânul meu perfect. Atunci nevolnica ţară a Iremului [se supuse], ca şi căpetenia din Ikuyata, împreună cu femeia, pruncii, neamul şi oamenii lui; eu i-am legat arcul, mergând mai departe în fruntea oştirii sale. Tributuri

nenumărate au fost atunci strânse şi au luat calea Egiptului.

Apoi am ridicat templul lui Ramses-celiubit-de-Amon pe locul lui Amon, scobind muntele şi împlinind o lucrare menită să dăinuie un timp veşnic; am umplut templul cu slujitori mulţi ia număr, dintre prinşii Maiestăţii Sale, în timp ce hambarele erau îndesate cu roade până la cer: orz, hrişcă, grâu, toate în mormane. El este înălţat în vecinătatea templului lui Amon al lui Ramses-cel-iubit-de-Amon, stăpânul meu... Am clădit apoi toate templele din ţara Kuş care căzuseră în ruină şi au fost ridicate din nou în măreţul nume al Maiestăţii Sale... Stăpânul meu m-a lăudat pentru ce am făptuit întru bucuria sa.

El m-a numit apoi dregător de seamă la tribunal, ca să judec pricinile din Ţara Dublă; am fost astfel, cel dintâi dintre Prieteni, în fruntea curtenilor... Ei se plecau cu toţii în faţa mea... căci eu rostesc întotdeauna adevărul şi nu făptuiesc nimic mincinos. Ştiu cu adevărat că Maiestatea Sa iubeşte Adevărul şi Dreptatea... şi sunt slujitorul zeiţei" 10 il.

Prin urmare, încă din fragedă copilărie Setau a fost educat la palatul regal, probabil în calitate de fiu al lui Ramses, ori, poate din prietenie pentru familie, copilul a fost tratat astfel109; fără îndoială, acest mod de educaţie mai constituia şi un mijloc regal de formare a viitorilor mari administratori. El a beneficiat de pregătirea enciclopedică a scribilor. Cariera sa a devenit, aşa cum se obişnuieşte a fi denumită, „strălucită": mai întâi perceptor zelos al impozitelor ţării, în slujba templelor şi a regelui, el s-a ocupat apoi îndeosebi de domeniile lui Amon-Re. Constatindu-i valoarea, Ramses al II-lea îl numeşte „Fiu regal al ţării Kuş"; se pare că atunci personajul nostru i-a cam obidit pe sudanezii supuşi, fapt care ar explica revolta evocată (cuvântul „revoltă" nu poate fi scris sau pronunţat deschis, ceea ce i-ar conferi o realitate primejdioasă, ei este doar sugerat), din ţinutul meridional al Iremului (ca şi sub Seti I) şi dintr-o regiune fără îndoială vecină. Activitatea de constructor a viceregelui a fost cea mai

importantă, înainte ca el să devină unul dintre augusţlii judecători ai tribunalului statului.

El este cel care a contribuit, în mare parte, la înălţarea templelor nubiene de la Abu Simbel, Gerf Ilussein şi Wadi es Sebua (aici exista deja un templu ridicat de Amenofis al III-lea, căzut în ruină); mâna de lucru, în afara celei indigene, a fost în parte furnizată de o incursiune efectuată într-o oază libiana (Kurkur, Dungul sau Selima).

În februarie-martie 1909, cu ocazia degajării aleii sfincşilor şi n construcţiilor de cărămidă ce preced templul lui Ramses al. II-lea la Wadi es Sebua, au fost descoperite, sub nisipul unde zăceau îngropate de mai multe milenii, unsprezece stele, probabil contemporane construcţiei templului;

şapte dintre ele se mai aflau încă la locul lor, adosate una lângă alta de zidul din cărămidă care alcătuia incinta de nord a aleii sfincşilor, în interiorul incintei, cu faţa orientată spre sud u°. Ele au fost transportate de la locul descoperirii şi se află în prezent la muzeul din Cairo.

Cea mai mare dintre ele, datând din anul 34 al domniei, avea textul Vieţii lui Setau. Toate aceste stele, cu forme şi dispuneri diverse, sunt închinate divinităţilor locale şi lui Ramses al II-lea. Setau a consacrat chiar el trei dintre aceste stele; celelalte au fost dedicate, în favoarea aceluiaşi viceroge, de către câţiva adjuncţi ai săi, mai ales militari (în primul rând stegari). Toate aceste monumente stau mărturie a cultului lui „Ramses-în-casa-hu-Ainon”, adică a regelui însuşi, aşa cum era adorat în templul din Wadi es Sebua U1.

Acest loc va mai rezerva încă o serie de surprize, în 1959, cu prilejul unei călătorii în această localitate, Labib Habachi, care vizita ruinele templului lui Amenofis al III-lea, i-a pus o serie de întrebări paznicului indigen, ca să afle dacă „în monument nu mai rămăsese nimic important”. Acesta îi răspunse că ar trebui să mai fie încă o statuie, ascunsă în nisip 112. Atunci a fost degajat soclul şi partea inferioară a unui grup statuar de gresie (la origine în mărime naturală), care îi reprezenta pe Setau şi

pe soţia sa Mut-nefret („Frumoasa Mut”), „Cea din fruntea haremului lui Amon”. Câte monumente mai aşteaptă încă să fie descoperite 1

Inscripţiile lui Setau ne îngăduie să mai aflăm şi alte câteva evenimente din viaţa lui, care a fost deosebit de activă. Astfel, este foarte posibil să se fi dus în Egipt cu prilejul sărbătoririi celui de al cincilea jubileu regal (în anul 42 al domniei). Într-adevăr, în cinstea acestui eveniment, el a poruncit, ca şi prinţul Khaemuaset, să fie sculptată la EI Kab (în Egiptul de Sus) o stelă rupestră destul de remarcabilă. Aceasta a fost găsită alături de un hemispeos din epoca ptolemaică, sculptată pe o stâncă uşor proeminentă.

În faţa ei se afla o terasă din epoca eleffistică, construită fără îndoială în legătură cu stela precedentă, fără să ne putem da seama cu ce intenţie precisă 113, stela comportând reprezentările şi textele uzuale.

Numeroşi erau funcţionarii care îl secondau pe vicerege în administrarea provinciilor din sud. Cei mai apropiaţi erau „locţiitorul (idenu) ţinutului Wawat” şi „locţiitorul ţinutului Kuş”. Primarii marilor oraşe, ca Mi-am (sau Aniba) erau egipteni şi asigurau în acelaşi timp şi cultul zeilor locali. Funcţiile puteau fi uneori cumulate; astfel, Hornakht („Horus-e-puternic”), locţiitor al ţinutului Wawat, a fost şi primar al Miam-ului, de fapt fiul primarului precedent (ereditatea funcţiilor tindea să se răspândească tot mai mult în aceste provincii depărtate alo imperiului) şi totodată mare preot al cultului local al lui Ilorus. Mai exista, în vederea coordonării cultelor, un „mai-mare peste preoţii tuturor zeilor din ţinuturile sudice”.

Contribuind şi ei la prosperitatea ţării şi la cea a Egiptului, „şeful grânarului lui Ilorus din Mi-am”, „şeful grânarului lui Ilorus din Buhen”... şi alţii fac recensământul recoltelor şi al şeptelului. În acelaşi timp, „şeful arcaşilor, şeful pustiurilor cu aurul lui Amon din Nubia” veghează la extracţia preţiosului metal.

Africanii erau mulţi la număr; ei apărau hotarele meridionale ale imperiului şi asigurau exploatarea acestor

ţinuturi.

Festivităţi regale – Jubilee

La anumite intervale, regele îşi reînnoia autoritatea regală şi totodată forţele vitale în cursul unor ceremonii rituale; anumite părţi ale acestora se desfăşurau în public, iar altele aveau un caracter mai intim. Egiptenii nume. au serbări Sed aceste jubilee în manieră antică114.

Sărbătorirea unui jubileu, mare festivitate care avea loc în întreaga ţară, necesita o pregătire îndelungată şi un maestru de ceremonii.

Se aduna o numeroasă asistenţă, selecţionată dinainte. Mai întâi veneau zeii şi zeiţele, ale căror statui soseau cu corăbiile pe Nil până la locxd prevăzut pentru desfăşurarea festivităţii. Urmau prinţii şi înalţii demnitari ai curţii, reprezentanţi ai diverselor ţări ale imperiului şi ambasadorii ţărilor străine. După ce se fixau locul şi ziua, se proclama oficial celebrarea ceremoniei Ssd.

Ceremonia începea printr-o procesiune în curtea publică a templului, unde fusese instalat, pe un piedestal, un pavilion (un fel de chioşc graţios), în care era aşezat un tron. Regele, împreună cu prinţii, cei doi viziri şi înaltele personaje ale statului, părăseau palatul îndreptându-se spre templu. Suveranul, purtând pe cap coroana dublă (pşentul) se aşeza pe tron; uneori, pavilionul avea două compartimente în care regele apărea succesiv, purtând într-unul dintre ele coroana albă a Egiptului de Sus şi în celălalt coroana roşie a Egiptului de Jos. El îşi întorcea atunci chipul către fiecare punct cardinal, luând astfel în stăpânire pământul. În acest moment, patru grupuri, din care făceau parte câte doi zei (statui P roluri jucate de preoţi i1), îşi ridicau braţele deasupra lui: erau Ta-tenen şi Seth, care reprezentau sudul, Atunci şi Horus (?) nordul, Khepri şi Geb vestul, Isis şi Neftis estul. Preoţii suiau treptele piedestalului şi îi prezentau regelui diverse obiecte sacre, de pildă o flamură care avea în vârf capul berbecului lui Amon sau o reprezentare a lui Atunci, ori o statuetă de sfinx, în acest timp, alt preot reci ta următoarea formulă: „Horus se iveşte pe tronul său din

miazăzi şi atunci cerul se împreunează cu pământul”, formulă repetată de patru ori, spre cele patru zări, evocând poate timpurile când cerul şi pământul nu erau despărţite, iar zeii erau cei dintâi regi ai lumii. În felul acesta i se asigura suveranului, prin magia gesturilor şi cuvintelor, o autoritate

— Zeul pământului, unificat de multe ori cu Ptafi (n. tr.l.

regală şi un destin divin, precum şi stăpânirea universului.

Apoi procesiunea părăsea curtea templului şi se îndrepta spre locul ales în palat pentru celebrarea celorlalte rituri. Din momentul acela, regina se putea alătura cortegiului, dar nu pătrundea în edificiu. La intrarea în palat, regele purta coroana albă, sceptrul şi flagellum-ul, însemnele regalităţii. El aducea o ofrandă bogată zeilor, gazdele sale. Apoi se aşeza pe un tron portativ, dus de şase preoţi şi pătrundea în palat.

După aceasta, el apărea cu veşmântul jubiliar, lipit pe trup, lung până la genunchi, despicat la gât în formă de Y şi din care ieşeau doar mâinile. În acest veşmânt care seamănă cu o teacă, regele părea astfel a se înrudi cu zeii creatori Ptali, Osiris sau Min, reprezentaţi şi ei în aceeaşi manieră şi care sunt deţinătorii unor forţe etern reînnoite, ca, de pildă, ale vegetaţiei 11B. Acest fapt pare să confirme unul dintre episoadele următoare ale ceremoniei, aşa cum este înfăţişat tot în scenele sculptate pe pereţii templului funerar al lui Seti I la Abydos. Ritul trebuia să se desfăşoare fie în mormânt, fie într-o capelă mică ce îi imita forma. Regele este reprezentat alungit pe un pat, cu trupul pictat în verde; pe baldachin, deasupra patului, scrie „Deşteaptă-te”; lângă patul regal sunt dispuse însemnele puterii, veşminte şi arme, pe care regele le va îmbrăca după revenirea sa la viaţă. Acesta e punctul culminant al riturilor: regele va renaşte, ca Osiris, pentru o nouă domnie. Zeii sunt prezenţi, aşteptând revenirea la o nouă viaţă: la stânga Amset, Hapi (doi dintre fiii lui Horus, genii ale vaselor canopice *, cu cap de om şi cap de babuin) şi

Anubis; în partea din faţă e reprezentat Osiris, iar în dreapta alte douăzeci de divinităţi printre care Duaumutet şi Kebehsenut (ceilalţi doi fii ai lui Horus, ale căror capete de câine şi de şoim împodobesc şi ele capacele vaselor canopice), Şu, Thot şi Isis.

— Vase funerare de alabastru, care serveau pentru păstrarea viscerelor extrase înainte de mumificare (n.tr.).

Este executată deschiderea rituală a gurii cu un mic fierăstrău de aramă, e oferit „Ochiul lui Horus” (ofrandă pe care fiul pios o adusese tatălui său Osiris, readus la viaţă) şi acestui „nou-născut” deosebit i se aduce un urcior cu lapte, cel al zeiţei Isis lactans.

Toţi zeii se grăbesc atunci să-l vadă pe rege, cu forţele reîmprospătate, reîntinerit, înviorat, ducându-se la palat, unde îl aşteaptă tronul pe care îl părăsise în chip de suveran „nevolnic”.

Astfel, faraonul celebra în timpul vieţii, însuşindu-şi-l, misterul lui Osiris – mare joc dramatic al vieţii, al morţii şi al renaşterii, asimilabil destinului vegetaţiei. Asemănarea, cu efect magic, a atitudinilor şi formulelor trebuia să contribuie la păstrarea tinereţii eterne a suveranului. Sărbătoarea Sed era o reîmprospătare a forţelor vitale, compusă din trei momente dominante: în templu, unde faraonul era asimilat zeilor, cei dintâi regi ai pământului; în mormânt, pentru revenirea la o viaţă nouă; în palat, suveran epuizat, apoi cu forţele reîmprospătate, începând o nouă domnie.

Alte două rituri, semnificative, încheie festivitatea: înălţarea stâlpului Djed, imagine a unui copac fără crengi, simbolul zeilor agrari (deci funerari), ca, de pildă, Sokaris şi Osiris. În zori, suveranul înalţă, cu ajutorul unor frângliii, stâlpul culcat pe sol, evocând astfel dubla renaştere a forţelor vitale: apariţia astrului în zori şi trezirea vegetaţiei. Regele renaşte, precum soarele şi arborii… Acest rit e o confirmare a celui precedent, prin care faraonul era readus la o nouă viaţă.

În cursul acestei ceremonii, regina şi familia regală îl puteau însoţi pe suveran.

În sfârşit, venea la rând ritul cursei. Erau patru curse succesive, care îi permiteau noului rege (înveşmântat doar cu o fâşie de pânză în jurul coapselor, de care atârna o coadă de animal precedat de stindardul lui Up Uaut *, zeul şa

— Zeul necropolei de la Abydos, cu trăsături războinice, asimilat lui Horus şi Anubis (n.tr.).

cal „care deschide drumurile”), să reia stăpânirea domeniului său de pe pământ, în cele patru puncte cardinale. Aceste două rituri erau, cu siguranţă, îndeplinite în preajma palatului.

Apoi aveau loc în sfârşit ceremoniile, reînnoite, ale încoronării regelui. După aceasta, în oraş începeau petrecerile şi serbările populare.

Aceste rituri de „încărcare” a forţelor regelui nu sunt specifice numai Egiptului antic; ele apar şi în alte civilizaţii, urmând procedee diferite. Regenerarea prin foc, de pildă, era practicată în marile oraşe feniciene, mai cu seamă la Tyr; se ardea efigia regelui, iar acesta renăştea din cenuşa sa, trăind o viaţă nouă118.

Între anii ’30 şi 67 ai domniei sale, Ramses al II-lea a sărbătorit treisprezece jubilee cam o dată la 3 ani, cel dintâi având loc în anul 30.

Primele patru (anii ’30, 34, 37 şi 40) au fost anunţate şi pregătite de prinţul Khaemuaset, după cum stau mărturie inscripţiile şi scenele sculptate în marele speos din Jebel Silsileh, în Egiptul de Sus:

„Anul 30, prima serbare Sed a stăpânului Dublei Ţări, Usermaatre-Setepeare, dăruit cu viaţă pentru un timp nesfârşit. Maiestatea Sa porunceşte să fie vestită serbarea Sed în ţara întreagă [de către] fiul regelui, preotul Sem, Khaemuaset” 117.

Textul este sculptat într-o nişă amenajată pe faţada speos-ului, în faţa unei reprezentări a prinţului.

Şi la Bigeh, la nivelul primei cataracte a Nilului, se poate citi această inscripţie rupestră:

„Anul 30, prima serbare Sed. Anul 34, reînnoirea serbării Sed. Anul 37, a treia serbare Sed a regelui Dublei

Ţări Usermaatre-Setepeare, stăpânul apariţiilor glorioase, Ramses-cel-iubit-de-Amon, dăruit cu viaţă pentru un timp nesfârşit. Maiestatea Sa i-a poruncit [în traducere literală: „i-a aşezat în faţă”]

preotului Sein, fiul regelui, Rhaemuaset, să vestească jubileele în ţara întreagă” 118.

Este foarte posibil ca măcar cel dintâi din seria acestor jubilee să se fi petrecut la Memfis, vechea capitală, unde avuseseră probabil loc primele festivităţi regale de acest fel. Ramses îi spune zeului Ptah, cu prilejul unui discurs care ne-a parvenit graţie papirusului Harris:

„Am făptuit pentru tine, din primul jubileu al domniei mele, o mare şi fără de pereche sărbătoare a lui Ta-tenen… Ţi-am înălţat din nou templul şi capelele palatului Jubileului, căzute de mult în paragină” *19.

În diferite moduri, Ramses doreşte să rămână legat de trecutul îndepărtat şi glorios al Egiptului

Cel de al doilea jubileu a fost sărbătorit în familie. O stelă care provine tot din speos-ul lui Horemheb, din Jebel Silsileh, constituie o bună mărturie despre importanţa fiecăruia dintre membrii familiei regale, la data aceea primul personaj feminin fiind Isis-nefret, deoarece frumoasa Nefertari păşise în „casa ei veşnică”.

În scena centrală, sculptată în basorelief, poate fi văzut faraonul, în faţa zeilor Ptah şi Nefertum, întovărăşit de „fiul regelui cel iubit de el, preotul sem, Kha. emuaset”, de „marea soţie regală Isis-nefret”, de „cea dintâi prinţesă, cea mare, fiica regelui, marea soţie regală Rent-Anat” (numele celor două regine, mamă şi fiică, sunt scrise într-un cartuş). În partea inferioară sunt reprezentaţi doi prinţi, Ramses şi Merenptah 12°. Descendenţa lui Isis-nefret se află la loc de cinste.

Faptul că aceste serbări regale, însoţite de gesturi de generozitate ale suveranului, au fost foarte populare, este neîndoielnic. Pe un ostracon se poate citi:

„Înalt e Nilul pentru cea dintâi serbare Sed a lui Usermaatre-Setepeare, fiul lui Re, Ramjăes-cel-iubit-de-Amon, dăruit cu viaţa; el aduce Un cot [de apă], niciun

stăvilar nu îi poate sta împotrivă, ajunge până la coline, cu peştii şi cu păsările lui nenumărate… şi cu toate bunătăţile ce pot fi mâncate. Inimile zburdă, zeii se veselesc şi spiritul Egiptului e paşnic în vremea lui. El păstrează [P] în fiecare zi peşti şi păsări, nu se duce lipsă de nimic, iar ţara şi-a reintrat în matcă. Eneada divină a adunat Egiptid de Sus ca să-ţi sporească bucatele, multe ca nisipul; cămările tale sunt pline până sus cu felurite lucruri bune: ulei de măsline, tămâie, vin, fără măsură; hambarele tale ajung până la cer, vârfuite şi ele cu bucate nenumărate precum grăunţele de nisip.

După ce părintele tău Amon ţi-a zămislit în inima lui perfecţiunea, inimile tuturor zeilor şi zeiţelor tresaltă de bucurie şi dau glas toată ziua simţămintelor: «Tu eşti regele, care făptuieşte totul cu inimile sale, care îşi ştie puterea, un viteaz…» „m.

La sărbătorirea celui de al patrulea jubileu (în anul 40) se pare că au apărut divergenţe de păreri între Khaemuaset şi vizirul Khay, care îi urmase credinciosului Paser.

Pe stela regală a speos-ului lui Horemheb din Jebel Silsileh stau scrise următoarele: „Maiestatea Sa i-a poruncit preotului sem, fiul regelui, Khaemuaset, să vestească a patra serbare Sed în ţara întreagă, în Egiptul de Sus şi cel de Jos”, iar pe o stelă depusă în acelaşi speos de către vizirul Khay: „Maiestatea Sa i-a poruncit nobilului, prinţului, părintelui divin, celui iubit, gurii de la Nekhen *, celui dintâi slujitor al zeiţei Maat, judecătorului, primar al oraşului, vizirului Khay, să vestească a patra serbare Sed în toată ţara, în Egiptul de Sus şi de Jos”. Să fie oare un conflict de influenţe? Sau poate numai o reparti

— Nekhen – oraş pe malul stâng al Nilului situat între Elefantina şi Teba (n.tr.).

care de sarcini între două personaje eminente alo statului, unul jucând un rol important la Memfis, iar celălalt fiind primarul Tebei, în timp ce formula utilizatã de obicei ar rãmâne neschimbatã? În orice caz, faptul se repetă la anunţarea celui de al cincilea jubileu. Al şaselea

va fi proclam \t numai de Khay.

Nu se ştie care a fost de fiecare dată oraşul desemnat pentru desfăşurarea acestor festivităţi. Se pare că Ramses, după sărbătorirea celui de al nouălea jubileu (în anul 54 al domniei) ar fi încredinţat unor tebani grija de a anunţa şi de a pregăti ceremoniile, care au avut loc poate la Hermonthis (?), vechea capitală a nomei iebane, în anul 54 a fost rândul lui Yupa, „scrib regal, mare intendent al Rameseum-ului şi al templului lui Amon”; în 57 şi 60 vizirul Neferrenpet, primarul Tebei. Să fie oare indiciul unor noi ambiţii ale clerului lui Amon, despre care se ştie de altfel, aşa cum vom vedea, că a început să-şi recâştige parţial puterea?

Ramses a fost, mai mult ca oricare alt faraon, „Domnul jubileelor”, precum „tatăl” său Ptah.

Templele, clerul şi sărbătorile sacre

„Pacea ramesidă”, care a durat peste cincizeci de ani, a îngăduit suveranilor să construiască temple, să le înzestreze din belşug, în timp ce sărbătoririle zeilor erau organizate cu mult fast, în mijlocul veseliei unui popor pe care nu-l în >. i îndoliau războaiele.

Templele – Structură şi filosofic

Karnak şi marele său templu dedicat lui Amon-Re ne dezvăluie ce însemna la vremea aceea un templu divin. Lăsând la o parte variantele secundare, putem identifica elementele permanente care constituie structura fundamentală a „palatului zeului”.

Să ne oprim mai întâi asupra concepţiei arhitectonice după care fusese construit: străbătând un drum mai mult sau mai puţin lung, de la vest la est, se trece de la profan la sacru, de la lumină la umbră.

De la malul fluviului, o alee largă *, mărginită de sfincşi, duce până la pilon, care constituie intrarea în edificiul sacru. Zeii se încarnau luând forma sfinxului şi deveneau paznicii propriei lor case. Dinaintea, templelor consacrate zeului Amon, ei aveau capete de berbec, animalul sacru al divinităţii tebane; la Karnak, aceştia erau în număr de patruzeci, aşezaţi pe două rânduri, faţă în

faţă; la Wadi es Sebua, de pildă, sfincşii cu trup de leu aveau însă capetele de şoim (fapt foarte rar), deoarece lăcaşul divin îi era consacrat lui Re-Horakhty, heliopolitanul.

Pilonul era alcătuit din două masive mari de piatră, foarte late, cu fruct pronunţat, pare mărgineau poarta de intrare (13 m lungime, 15 m grosime în cazul primului pilon de la Karnak). Pilonul era gol pe dinăuntru; uneori, el avea o scară care suia până în vârf şi câteva încăperi care serveau drept locuinţe preoţilor sau cămări de alimente. Faţada pilonului era decorată cu stâlpi de lemn, fixaţi în grosimea construcţiei, în vârful cărora fluturau steaguri care vesteau de departe existenţa templului. În faţa pilonilor se ridicau două obeliscuri (adeseori monolite), uneori statui colosale ale regelui (la Luxor, de pildă, erau şase asemenea statui, care îl reprezentau pe Ramses al II-lea, însoţit de Nefertari). Pe piloni, ca şi pe zidurile exterioare ale templului, diferite basoreliefuri relatau faptele de vitejie ale suveranului.

Trecând de piloni, se pătrundea într-o curte cu porticuri, partea publică a templului, unde mulţimea aştepta de obicei trecerea procesiunilor; în această curte se găseau de obicei statui ale regelui şi altare.

— Numită de greci dromos-ul templului, iar de egipteni drumul zeului (n. – tr.).

În sala hipostilă, care urma, se îndeplineau ceremoniile rituale, desfăşurate numai în prezenţa preoţilor şi a câtorva privilegiaţi. Uriaşa navă sprijinită pa coloane, sala de la Karnak (opera, în esenţă, a lui Seti şi Ramses ¿ti II-lea) măsura 102 m lungime pe 53 lăţime, cu 134 coloane colosale, de 23 m înălţime. Aici erau sculptate şi pictate scene religioase, care ilustrau temele tradiţionale ale ofrandei, tămâierii, purificării şi adorării zeului.

În sfârşit, în partea din spate (la est) a hipostilului se aflau apartamentele particulare ale zeului, unde erau admişi doar preoţii „cu inimile pure” sau suveranul; e vorba tot de un naos (o capelă mică, pătrată, cu acoperişul

piramidal, amintind, prin forma ei, de sanctuarele primitive), unde statuia zeului era păstrată într-un tabernacol din piatră dură. Uneori şi barca folosită la procesiuni era ţinută tot aici, sau într-o sală anexă. Capelele secundare mai puteau adăposti şi alte divinităţi; astfel, în sanctuarul lui Ptah din Memfis a fost primită şi Astarte, ca „fiică" a zeului, în confruntate cu marea mişcare de unire spirituală voită de ramesizi. O serie de capele laterale, care făceau oficiul de sacristii, conţineau obiectele necesare cultului.

În preajma templului se găsea un „lac sacru", evocare a apelor iniţiale care acopereau universul încă necreat şi de unde a ţâşnit în prima zi, prin propria lui voinţă, creatorul divin. Lacul sacru era o rezervă potenţială de forţe, de unde, în zorii fiecărei zile, izvora din nou creaţia, într-un ciclu etern de viaţă mereu reînnoită. Ceremonii rituale aveau loc la date fixe, iar preoţii luau de aici apa sacră, pentru abluţiunile lor purificatoare.

Nişte construcţii anexe completau templul propriu-zis: locuinţele preoţilor, hambare şi cămări, „case de viaţă" pentru scribi, meşteşugari şi artişti decoratori. O vastă incintă de cărămidă înconjura domeniul sacru. La Karnak erau folosite porţi din gresie, străpunse axial.

Din vremea tutmosizilor, templele funerare ale suveranilor prezentau aceeaşi ordonanţă de ansamblu ca templele divine. Situate aproape de Nil, pe malul stâng teban, la limita dintre ogoare şi deşert, ele stăteau de strajă în faţa mormintelor săpate în faleza occidentală.

Templul egiptean corespundea unei filosofii deosebite. El nu era un loc de rugăciune şi de reculegere unde oricine putea urmări desfăşurarea cultului, aşa cum se întâmplă astăzi în biserici, moschei sau sinagogi.

Templul este un loc închis, unde un personal privilegiat, selecţionat cu multă rigoare, trebuie să vegheze asupra divinităţii şi, în felul acesta, să contribuie la menţinerea coeziunii lumii, într-adevăr, opera ordonată a creatorului este, încă din ziua dintâi, ameninţată neîncetat de forţele haosului, respinse, dar veşnic

primejdioase; zeii erau singurii capabili să păstreze ordinea. Dar aceşti zei, care se manifestau sub diverse forme perceptibile, umane, animale sau vegetale, îşi aveau „castelele” pe pământ; imanenţi în statuile lor, ei trebuiau să fie apăraţi de orice manifestare ostilă sau pângărire, ce le-ar fi micşorat eficienţa. Iată de ce locul divinităţii e rezervat în partea cea mai secretă a templului, protejată de săli succesive, al căror acces este interzis oamenilor, şi cufundată într-o tainică beznă. Cultul zeilor presupune adorarea lor, dar şi o pază neobosită.

Diversele elemente ale construcţiei însăşi sunt simbolice. Pilonul evocă un munte în zare, eu două coline pQ –”], dintre care răsărea soarele în zori, moment al creaţiei veşnic reînnoite; intrarea în templu e asimilată începutului zilei care, în fiecare dimineaţă, cheamă la o viaţă nouă: este începutul drumului urmat de astrul vieţii.

Egiptenii „urcau” în templu; într-adevăr, solul lăcaşului sacru se ridică destul de constant de la intrare până la Sfânta Sfintelor*, în timp

— Adyton la templele greceşti, tabernacolul sau capela în care era ţinută statuia zeului (n.tr.).

ce înălţimea tavanului descreşte: astfel, universul era dominat înaintea creaţiei de colina iniţială ivită din ape, pe care urma să lucreze creatorul; naosul, cu imaginea divină, spre care converg solul şi plafonul templului, este o evocare a acestei coline, după cum apele lacului sacru fac aluzie la lumea încă necreată, clar care conţine deja o forţă de lumină şi de viaţă.

Sala hipostilă evocă universul egiptean: plafonul vopsit în albastru e cerul, smălţuit cu stele galbene (stelele aveau această culoare deoarece în credinţa egipteană ele erau făcute din aramă); uneori este decorat cu hărţi ale cerului sau zodiace. De la nivelul solului ţâşnesc tot felul de plante de mlaştină, care decorează soclul zidurilor, în timp ce pădurea de coloane vegetale, ale căror capiteluri evocă forma lotuşilor, a papiruşilor sau a palmierilor, reprezintă rodnicia pământului.

Microcosmos încărcat cu puteri magice, templul avea

menirea să asigure ocrotirea zeilor şi, prin urmare, să menţină coeziunea universului.

Regele era cel clintii garant al acestei ocrotiri şi coeziuni, el care construia pentru zei castele 223, le îndestula cu bogăţii şi le asigura buna funcţionare. Zei şi regi, legaţi prin servicii reciproce, contribuie la menţinerea echilibrului lumii şi păcii printre oameni.

Două mari inscripţii, datând din timpul domniei. lui Seti I, sunt o mărturie grăitoare a acestei ideologii. Una dintre ele, mutilată pe alocuri, este sculptată pe peretele sudic al porticului din Speos Artemidos („peştera lui Artemis", nume dat de greci acestei „case divine din vale"), în Egiptul Mijlociu, puţin mai la sud de Beni Hasan şi consacrat zeiţei Pakhet (pisică sau leoaică, cele două animale confundându-se adeseori), într-o reprezentare de mari proporţii poate fi văzut Seti I, în partea stângă, stând în genunchi între Amon-Re, care îi întinde mâna, şi Pakhet, care îl priveşte, alături de Thot. În dreapta, Pakhet îi înmânează regelui însemnele regalităţii, în timp ce Thot pronunţă discursul de rigoare. Textul spune:

„Zeul desăvârşit, fiu al lui Bastet *, alăptat de Sekhmet, stăpâna cerului 224, oul lui Re, adus pe lume de Pakhet, crescut de Marea Magiciană, sămânţă divină ieşită din Atunci, hrănită de Uadjit... Rege ager, care împlineşte fapte bune, fiul cel vârstnic al Eneadei celei mari, care zideşte templele şi înalţă, făcându-le mai falnice ca înainte, sanctuarele căzute în paragină şi acoperite de pământ... care îngăduie imaginilor sacre să se odihnească în capelele lor şi care aduce altarelor ofrande zilnice. Au fost înălţate monumente, mai mândre ca cele de până atunci; nenumărate sunt mesele de ofrande lucrate din aur şi argint... cădelniţele lor din aur şi argint; hambarele lor nu pot să mai cuprindă grâul, cămările sunt doldora de multe bogăţii, în temple, pe ogoare şi în grădini mişună... slujitorii... Astfel, casele sacre sunt cum nu se poate mai bine înzestrate, ba chiar mai mult, iar pe viitor nu se va mai putea spune: «Ah, de-aşavea!», aceasta mulţumită vieţii, prosperităţii şi puterii regelui Egiptuhii de Sus şi de

Jos, Menmaatre, fiul lui Re, Seti-cel-iubit-de-Ptah…”

Pakhet, stăpâna de la Dju-des, îi spune lui Thot, domnul cuvintelor divine:

„Vino, priveşte acest monument mândru şi minunat, ridicat pentru mine de fiul

— Pisică sfântă, zeiţă a lumii şi a fecundităţii. La început pare să fi fost o zeiţă leoaică. Ea le asimilează pe zeiţa leoaică Tefnut, care avea un templu la Leontopolis, şi pe zeiţa Sekhmet, divinitate a crimei şi războiului, cu cap de leoaică. E reprezentată fie într-o formă hieratică, de femeie cu cap de leoaică, fie popular, de femeie cu cap de pisică. Autorii greci foloseau numele Bubastis pentru a desemna zeiţa şi oraşul unde avea un mare sanctuar capitala nomei a 19-a din Egiptul de Jos, astăzi Tel.

T3 asta (n.tr.).

ţ.

UI

meu mult-iubit, stăpânul Dublei Ţări, Menmaatre, precum ai poruncit întâia dată, după ce ai rostit cu gura ta: «Fiul meu se va sui pe tron şi va rămâne pe scaunul regal un timp nesfârşit, fiul lui Re, Seti-cel-iubităe-Ptah. El va înălţa monumente zeilor, după cum îi porunceşte regele timpului etern. El îi va ridica un monument lui Pakhet şi va dăltui [chipurile] zeilor, stăpâni ai…

El a făptuit precum i-ai poruncit, o, Stăpâne al timpului veşnic. De aceea, dăruieşte-i viaţă, statornicie şi putere şi să se scalde numai în bucurii.

Dăruieşte-i o veşnicie precum [aceea] a Maiestăţii Tale şi Infinitul în care sălăşluieşti.

Dăruieşte-i victorie după victorie, precum Min*… şi numeroase fie tributurile pe care [ţările imperiului] i le aduc, adunate într-o singură inimă.

Dăruieşte-i turme multe şi sănătoase şi păşuni nenumărate ca lăcustele.

Dăruieşte-i mari Niluri fericite, înzestrate cu de toate.

Dăruieşte-i ţări binecuvântate de pace… şi sălăşluiască-i inima oriunde doreşte a fi!

Fă astfel ca toţi zeii să-l înconjoare cu ocrotirea lor magică, odată cu viaţa, statornicia şi puterea, precum îşi înalţă spre tine ruga fiica sa cea mare. Şi să nu fie uitate cele ce zic».

Vorbe rostite de Thot, stăpânul cuvintelor divine: «Cât de plăcute sunt vorbele tale, o, Pakhet, doamna din Dju-des. 11 voi

— Unul dintre zeii cei mai importanţi din Egipt, reprezentat în epoca arhaică sub forma unui fetiş constitui dintr-o săgeată, cu două cârlige de o parte şi de alta; mai târziu apar reprezentările sale antropomorfe, cu braţul ridicat în sus şi capul acoperit de o bonetă cu două pene lungi. Ca determinativ, la numele zeului este adăugat un şoim. Min este părintele vegetaţiei, al rodirii, iar mai apo a devenit zeul creator care a zidit pământul şi cerul (n.tr.)

J»

statornici pe fiul meu, Stăpânul Dublei Ţări, Menmaatre, fiul lui Re, care îi mulţumeşte pe zei, stăpânul apariţiilor glorioase, Seticel-iubit-de-Ptah, să fie rege veşnic; aceasta pentru monumentul ridicat maicii sale Pakhet, marea doamnă din Dju-des, pentru timpul veşnic şi timpul nesfârşit» „12B.

Expresia acestui fericit schimb de servicii între zei şi regi se regăseşte în alt text care datează şi el din vremea lui Seti I, descoperit mai recent la Nauri, în buclan (la 35 km nord de a treia cataractă). El e sculptat pe o mare stelă rupestră (de 2, 80 m pe 1, 56 m înălţime), cu cincizeci şi nouă de rânduri de text. În stânga stelei, o inscripţie de şaizeci şi nouă de rânduri este săpată chiar în stâncă. Aici se găseşte domeniul sacru al lui Osiris, la Abydos, aflat sub protecţia suveranului. Iată ce spune textul, care este un discurs adresat regelui:

„Tu ai îngăduit ca Abydos să fie ocrotit din nou şi slujitorii lui să înflorească, mulţumită poruncilor tale. Tu i-ai ridicat palatul divin, ca să semene cu orizontul cerului, strălucirea lui luminând toate chipurile; căci chipurile’s tăplnilor Pământului cel Mare 126 au fost acoperite cu aur; cât despre imaginile divine ce se odihnesc pe tronurile lor,

formele lor sunt adevărate şi drepte ca pe timpul lui Re, iar bărcile lor au fost smălţuite cu nestemate. Tu le-o dăruieşti pe Maat127 în fiecare zi, căci din ea îşi iau ele viaţa, tu le dăruieşti libaţiuni, plante şi flori şi pâinile de ofrandă; tu le aduci «apa ce curge către miazănoapte», acolo unde El [Osiris] pofteşte, spre a-i hrăni pe stăpânii Pământului Sfânt.

Palatul divin a fost împodobit cu aur mult, aurul adevărat al pustiei. Atunci când îl privesc, inimile tresaltă şi oamenii scot strigăte de laudă. Bogăţia lui îi e slava, precum orizontul lui Re în zori. Estrada templului e ca o întindere de argint şi sclipeşte când o priveşti. Porţile cele mari ale palatului divin sunt de cedru din codri, canaturile lor acoperite cu aur curat, iar ulucii (?) din spate sunt de aramă; te întăreşti numai privindu-le. Pilonii cei mari sunt din calcar de Tura, iar porţile de granit; frumuseţea lor se asemuieşte cu Stâlpul cerului şi ei se înfrăţesc cu Re, în orizontul lui.

Lacul ce se aşterne dinaintea templului e asemenea Celei-Prea – Verzi, despre care sunt ştiute toate câte înconjoară; când îl priveşti, scânteiază precum un lapislazuli. În mijloc are papiruşi şi trestii; în fiecare zi e năpădit de lotuşi înfloriţi… e înconjurat de arbori înalţi până la cer, voinici precum cedrii din munţi. Marea barcă Neşmet128 ajunge acum la lac pentru ca părintele acestui monument să plutească pe ea [de văzut toate acestea]. El e bucuros, iar întregul echipaj se veseleşte…

Cămările sunt doldora de bucate, ofrandele divine se înmulţesc cu milioanele. Slujitorii de aici sunt fiii căpeteniilor prinse de rege în ţara Retenu; el face astfel ca fiecare să cunoască bine datinile purificării. El i-a dăruit şi păsăretul din mlaştini, unde numărul păsărilor e ca cel al grăunţelor de nisip de pe mal…; pentru el se frig păsări în templul său. Staulele sunt pline cu boi graşi, cu vaci şi cu viţei, cu capre şi oryx; viţeluşii sunt cu sutele de mii şi nici nu li se mai poate socoti numărul. Re îi înmulţeşte turmele cu toate vitele care cutreieră pământul, iar taurii ce călăresc vacile încă le sporesc numărul. Mlădiţele

proaspete se îndesesc prin păşuni, trestiile cresc în anotimpul cel bun cu milioanele... Păstorii veghează asupra turmelor lor, pe care le vor avea în grijă din tată în fiu, pentru un timp veşnic şi nesfârşit. Lor li se dau pajişti, la marginea locurilor [?] unde vieţuieşte păsăretul din mlaştini, frunzişuri şi flori; pământul le e încredinţat în folosinţă şi nimeni nu pătrunde acolo, taurii şi boii se preumblă prin mlaştini şi pe maluri... în timp ce vacile fată, iar viţeii îşi urmează mamele, de care nu sunt despărţiţi.

S-au mai făcut şi flote de corăbii, ca să aducă la templu şi mai multe plante [plante sacre? arbori de tămâie?]; numărul lor era aşa mare încât o năpădeau pe Cea-Prea-Yerde, în timp ce la gurile fluviului nu mai era nicio barcă; corăbiile, fiecare cu echipajul ei, măsurau câte o sută de coţi, aduceau şi plante din Ţara zeului [ţara Punct]; ele ancorau în port, ca să hrănească până la hotarele ei Ţara cea Mare.

A mai dus la bun sfârşit, tot pentru el, un recensământ, cu milioanele, al câmpiilor, al insulelor, al podişurilor, al tuturor ogoarelor cu recolte rodnice pe care gândeşte să i le ofere A'a-ului său" 129.

Acest text, ce aminteşte uneori de o eglogă (egiptenii, popor de ţărani, au privit întotdeauna cu atenţie şi au îndrăgit viaţa pastorală), oferă o imagine destul de precisă asupra bogăţiei construcţiilor monumentale şi donaţiilor făcute templelor, ţinând seama, bineînţeles, de glorificarea obişnuită, în documentele scrise, a faptelor suveranului.

Mai este apoi textul unui decret al lui Seti I, care acordă privilegii domeniului lui Osiris de la Abydos. Din acest text aflăm, în primul rând, că personalul templului e scutit de recrutare şi de corvezile agricole obişnuite; în al doilea rând, este acordată libertatea de navigaţie pe Nil şi se interzice să fie luate, de pe domeniul templului, în alte scopuri, persoane, animale sau chiar pământ. Acest text va fi reprodus, cu aproape un veac mai târziu, în favoarea zeului Hnum din Elefantina, de către Ramses al III-lea.

Pentru ce a fost sculptat acest decret tocmai în

ţinuturile îndepărtate ale Sudanului? El reprezenta încă un mijloc – scris, deci creator al unei realităţi concrete – de a demonstra puterea regelui Egiptului în rândurile acestor populaţii gata mereu să se revolte şi de a sublinia, într-o manieră destul de precisă, marea prosperitate pe care o aducea acesta.

În schimb, zeii din Abydos şi Osiris, recunoscători, îi vor dărui suveranului „durata vieţii lui Re şi un regat statornic şi veşnic pe pământ, pe tronul lui Horus, pentru un timp nesfârşit" la°.

La rândul lui, Ramses al II-lea, pe timp de pace, îşi va înzestra templele cu imense bogăţii materiale.

Preoţii şi riturile

Templul era prin urmare acest loc privilegiat în care zeul menţinea echilibrul lumii, cu ajutorul regilor. Însă acesta, prezent prin statuia sa din naos, era o fiinţă vulnerabilă şi trebuia ocrotit, ajutat să trăiască (fiind spălat, înveşmântat, hrănit), ferit de orice impuritate, pentru a-şi păstra astfel putea ea sacră.

În teorie, doar regele era împuternicit să celebreze cultul divin; pe basoreliefuri, suveranul este întotdeauna cel care oficiază. Dar cum nu putea fi prezent în toate templele din ţară, el îi desemna pe preoţi să îndeplinească riturile în numele lui. Administrarea bunurilor pământeşti şi săvârşirea riturilor necesitau în fiecare templu prezenţa unui personal numeros, atât laic, cât şi religios.

Personalul templului

Din raţiuni de comoditate, îl vom denumi „mare preot" pe pontiful suprem al fiecărui cult, dar egiptenii îl numeau cel mai adesea „primul slujitor al zeului"; în mod mai diferenţiat, „Gel Mare dintre contemplatorii lui Re" îl desemna pe marele preot din I-Ieliopolis, „mai-marele meşteşugarilor" pe marele preot al lui Ptah, sau „cel Mare dintre cei Cinci ai casei lui Thot";

pe marele preot din Hermopolâs (aluzie la primul sistem teologic elaborat în acest oraş, potrivit căruia lumea era opera unui număr de cinci făpturi divine). Marele preot, şef religios şi reprezentant al regelui, era

totodată şi un administrator, asumându-şi funcţii laice importante, anume gestiunea bunurilor care aparţineau templului. Sub Piamses al II-lea, clerul lui Amon din Teba va dispune până şi de un corp de armată care asigura paza.

Desemnat în principiu de către zei (prin mijlocirea unui oracol), marele preot era numit în realitate de către rege, care îl alegea adeseori dintre marile personalităţi ale epocii cărora le aprecia serviciile loiale şi pe care voia astfel să le onoreze; el putea fi un înalt demnitar sau un comandant de armată, aşa cum am avut exemple. Nu exista propriu-zis o filieră sacerdotală; sub Ramses al II-lea, numai doi mari preoţi ai lui Amon vor ajunge la pontificatul suprem după ce au urcat una câte una toate treptele ierarhiei clericale.

Aceasta era importantă. Preoţilor care ajunseseră la rangul cel mai înalt li se îngăduia „să contemple toate transformările zeului", adică să se apropie de Sfânta Sfintelor şi să vadă statuia divină; ei erau, în funcţie de locul respectiv, „părinţi divini" sau, mai adesea, „slujitori ai zeului"; grecii îi numeau „profeţi", căci îi considerau mai ales interpreţii oracolului sacru, ceea ce însemna o reducere considerabilă a rolului lor. Adeseori, ei erau împărţiţi în patru clase succesive. „Al doilea slujitor al zeului" îl putea înlocui uneori pe marele preot în îndatorirle sale diverse.

Templul era un loc pur (unde, prin urmare, publicul nu era admis), iar slujitorii divinităţii aveau drept obligaţie esenţială păstrarea purităţii fizice. Ei aveau îndatorirea de a se îmbăia „de două ori ziua, de două ori noaptea", să fie raşi în cap, bărbieriţi, epilaţi şi circumcişi; erau obligaţi să se abţină de la orice relaţie sexuală în perioada serviciului la templu şi să nu încalce interdicţiile religioase speciale ale zeului oraşului (care vizau alimentaţia sau anumite activităţi); trebuiau să fie înveşmântaţi doar cu inul cel mai fin, îmbrăcămintea de lână sau piele fiind complet interzisă, deoarece provenea de la animale vii.

Aceste obligaţii, foarte stricte, erau impuse şi

preoţilor de alt rang. Preoţii-lectori (în egipteană: „cei care poartă sulurile”, pe care sunt înscrise formulele rituale) erau savanţii, care cunoşteau prin urmare formulele cerute de rituri şi succesiunea acestora. Ei organizau ceremoniile, vegheau la îndeplinirea strictă a ritualului şi recitau imnurile liturgice. Preotul-lector şef era marele mag, prezent în numeroase poveşti minunate ale literaturii egiptene.

Din rândurile personalului savant al templului făceau parte şi preoţii-astronomi, care determinau momentul cel mai favorabil ceremoniilor, şi preoţii care alcătuiau horoscoape şi ştiau să distingă caracterul fast sau nefast al zilelor anului. Fiind mari cunoscători ai semnelor adresate de divinităţi oamenilor, ei îşi ofereau serviciile şi ca exorcişti sau medici.

„Preoţii puri” (prima categorie, se pare, a ierarhiei) sau „preoţii cu mâinile pure” erau însărcinaţi îndeosebi cu toaleta zeului; în timpul procesiunilor, ei precedau sau purtau barca sacră; având şi o serie de îndeletniciri materiale în sanctuar, erau un fel de „capelani” indispensabili ai templului.

În Egipt, cultul divin nu era însă asigurat de acelaşi personal tot timpul anului. În fiecare an, o phyle (erau patru, cu o structură identică) se însărcina cu gestiunea bunurilor şi desfăşurarea rituală a ceremoniilor cultului. Preoţii fiecărei phyle nu erau de serviciu, teoretic, decât trei luni pe an. În timpul lor liber, ei aveau posibilitatea, dacă doreau acest lucru, să se întoarcă în satul lor şi să ducă viaţa unui egiptean de rând. Între viaţa preoţilor şi cea a laicilor nu era niciun fel de separare strictă; în perioadele lor de

Serviciu, preoţii efau însă supuşi unor obligaţii foarte severe, a căror respectare se impunea pentru ca desfăşurarea ceremonialului liturgic să poată avea loc în conformitate cu riturile sacre. Aceşti oameni aveau nevoie de un înalt ideal moral, ca să nu cedeze în faţa tentaţiilor vieţii laice, pe care o regăseau periodic, şi să rămână slujitorii „cu mâini pure” ce nu trebuiau să încalce niciun

tabu material sau spiritual. Dacă religia este legătura care îi uneşte pe zei şi pe oameni, îngăduindu-le acestora să înţeleagă puterile supranaturale, eventual să acţioneze chiar asupra lor, preoţii, prin disciplina lor personală, contribuiau la asigurarea continuităţii acesteia.

Un numeros personal laic îi ajuta pe preoţi. Astfel, erau aşa-numiţii „slujitori cu ora", care îşi ofereau neîndoielnic benevol serviciile şi aveau în templu îndatoriri de natură materială; probabil, la origine, aşa cum le arată şi numele, serviciul lor nu depăşea durata unei ore.

Mai erau apoi cântăreţii şi muzicanţii-harpişti, cântăreţii din flaut sau trompetă pentru înveselireau zeului. Ei constituiau un personal auxiliar indispensabil, dar fără o funcţie religioasă propriu-zisă.

Aşa cum regele era superiorul firesc al clerului masculin, tot astfel regina conducea, în teorie, personalul feminin al templelor. Ea era atunci „soţia zeului", în fruntea haremului sacru, iar puţin mai târziu va deveni „divina adoratoare". Haremul divin nu era constituit, se pare, din curtezane care duceau o existenţă izolată, ci acest apelativ teoretic le cuprindea pe marile doamne de la curte, care aveau o funcţie pur onorifică, în rândul femeilor legate cu adevărat de templu existau fireşte şi preotese, pentru anumite rituri de cult ale zeiţelor, îndeosebi cel al zeiţei Hathor, deşi aceasta nu constituia o regulă. Şi femei laice îşi dădeau concursul benevol: intreprete la diferite instrumente, cântăreţe şi dansatoare, care înveseleau cu mişcările şi cântecul lor ceremoniile sacre.

În sfârşit, administratorii, adjuncţi ai marelui preot, vegheau asupra bunului mers al palatului zeului, asupra gestiunii terenurilor şi turmelor şi controlau strângerea impozitelor. Scribii, auxiliari indispensabili, ţineau socotelile şi redactau textele sacre.

Desfăşurarea ceremonialului sacru în toate templele Egiptului, în zori, la amiază şi în amurg, cele trei mari momente ale existenţei oamenilor, se desfăşurau ceremonii

al căror ritual zilnic era stabilit cu grijă. Menit să întreţină viaţa zeului în casa lui, acest ritual reproducea actele omeneşti, sublimate adeseori prin interpretări mitice, preluate frecvent din teologia solară şi teologia osiriană, ambele simbolizând viaţa care renaşte imuabil.

Basoreliefurile sculptate în cele şapte sanctuare ale templului construit de Seti I la Abydos descriu mai ales scenele liturgice ale acestui ritual, repetate neobosit în fiecare zi. Versiunea scrisă a aceluiaşi ritual a fost regăsită pe un papirus aflat în prezent la muzeul din Berlin şi care provine din sanctuarul lui Amon-Re de la Karriak.

La răsăritul soarelui, când viaţa renaşte, preoţii ieşeau din locuinţele lor situate în preajma templului, înveşmântaţi în alb. Ei se îndreptau, în şiruri lungi, ca o procesiune, către Lacul sacru, pentru prima baie purificatoare în apa originară. Apoi, în zorii încă aprinşi, ei se îndreptau spre templu, unde îşi sfârşeau abluţiunile în „Casa dimineţii".

O hrană îmbelşugată era aşezată apoi pe o masă, în încăperea dinaintea sanctuarului.

Regele (pe basoreliefuri este reprezentată întotdeauna imaginea sa, dar în realitate marele preot era cel care oficia) se purifică şi el; doi preoţi, care joacă rolul lui Horus şi Thot, toarnă asupra lui conţinutul a două căni înalte, care semnifică un lung şuvoi de viaţă şi belşug. Cu o cădelniţă în mână, el urcă apoi încet spre sanctuar; la Abydos.

acesta e compus din două părţi, a căror separare fictivă e reprezentată de imaginea unui pilastru: într-o parte, locul unde e păstrată barca sacră, iar în partea cealaltă naosul monolit cu statuia zeului, ce se odihneşte în penumbră.

Cu ajutorul unei pietre de cremene, regele aprinde lămpile cu ulei; apoi, înaintând cu o lampă în mână, proiectează lumina acesteia pe uşă şi pe pereţii exteriori ai naosului. Astfel, zorii luminoşi se ivesc şi pentru zeul întemniţat în casa lui de granit şi îl îndeamnă să se

deştepte. Lumina, dătătoare de viaţă, izgonea, de asemenea, spiritele răufăcătoare.

Fumul grăunţelor de tămâie care ard suie în văzduh, purificator şi înmiresmat, şi se începe recitarea psalmodiată a formulelor consacrate.

Şi aici se regăseşte concepţia dualistă fundamentală a vechiului Egipt; naosul este deschis de două ori: aceasta înseamnă că, teoretic, el se deschide o dată pentru regele Egiptului de Sus şi a doua oară pentru regele Egiptului de Jos. Regele rupe sigiliul de argilă care pecetluieşte lăcaşul sfânt şi desface zăvorul (acesta e uneori asimilat cu degetul lui Seth, răuvoitorul, căci constituia un obstacol pentru ieşirea din naos a zeului, trezit din somnul său nocturn). Faraonul deschide uşile naosului („cele două porţi ale cerului se deschid, cele două porţi ale pământului se desfac") şi zeul apare în lumină („i se descoperă chipul"); regele se prosternează şi se înalţă imnurile, litanii nesfârşite de fierbinte recunoştinţă:

„Salut ţie, Amon Re, stăpân al Tebei, în adolescenţa ta, podoabă a zeilor, la vederea căruia toţi oamenii se bucură, stăpân al prestigiului, care linişteşti spaimele, domn al tuturor divinităţilor, zeu mare, trăind din dragoste, cu vorbele căruia se hrănesc toţi zeii ceilalţi, rege al cerului, creator al stelelor, care făptuieşti astfel ca divinităţile să se preschimbe în aur curat, tu [care zămisleşti cerul, deschizi orizontul şi faci să vină spre viaţă zeii atunci când vorbeşti. O, Amon Re, stăpân al tronurilor Dublei Ţări, locuind la Karnak, o, Amon-Re, taur al maicii sale, aşezat pe tronul său cel mare, stăpân al razelor de lumină, care dă viaţă mulţimilor, zeul cu cele două pene semeţe, regele zeilor, marele şoim care face să tresalte pieptul [inimile], toţi oamenii te adoră, ca să poată trăi" m.

Şi din nou se ridică fumul de tămâie.

Regele pătrunde în naos şi sărută statuia divină, într-o îmbrăţişare cu virtuţi magice, apoi îi aduce ofrande.

Acest ritual este repetat prin urmare de două ori, dar ofranda diferă de fiecare dată. În primul caz este vorba de ochiul lui Horus, simbol al pietăţii filiale a zeului-fiu faţă de

Osiris şi al întoarcerii la o situaţie justă (după ce Seth semănase dezordine şi adusese înapoi haosul), ceea ce înseamnă, fără îndoială, echilibrul normal al lumii asupra căruia veghează zeii şi regii. Cel de a doua ofrandă, complementară, este a lua Maat: faraonul înalţă spre chipul divin o mică statuetă a zeiţei, chezaşă Adevărului şi a Dreptăţii şi, prin urmare, a coeziunii universului. Prin însăşi esenţa ei, Maat nu poate decât să se confunde total cu divinitatea:

„Fiica ta, Maat, tu întinereşti doar la vederea ei, ea te înviorează mulţumită miresmei din rouă ei. Maat ţi se încolăceşte ca o amuletă în jurul gâtului, ea ţi se cuibăreşte la piept; zeii îţi dăruiesc bunul tău, Maat, căci îi ştiu înţelepciunea. Uite, zeii şi zeiţele care sălăşluiesc în tine132 ţi-o aduc pe Maat, căci ei ştiu că tu trăieşti din ea. Ochiul tău drept este Maat, ochiul tău stâng este Maat, carnea şi mădularele tale sunt Maat, suflarea trupului tău şi a inimii tale îi aparţin lui Maat; tu străbaţi Ţara Dublă plin cu Maat; pe creştet eşti uns cu Maat şi mergi purtând-o pe Maat în cele două mâini; veşmintele tale sunt Maat. Tot ce mănânci este Maat, tot ce bei este Maat, răsuflarea nărilor tale e Maat…” 33.

Coexistenţa absolută nu se poate exprima mai strict şi mai precis. Astfel, din clipa în care se trezeşte, zeul e asigurat de justa şi fericita armonie a lumii înconjurătoare.

Atunci, satisfăcut, el se ospătează în fumul cădelniţelor, aducând /ca-ului său rezervele magice de energie conţinute de alimente.

După aceasta, sosea clipa toaletei zeului. Regele (sau, în realitate, „preotul pur”), purificat din nou prin apă şi tămâie, ia statuia, o scoate din naos şi o aşază pe nisip, adică pe solul Egiptului. Apoi, el aduce patru sipete care conţin pânzeturi şi unguente şi, tămâindu-le, le consacră divinităţii; trupul acesteia este spălat de două ori cu apă, iar o dată este tămâiat, după ce oficiantul s-a învârtit de patru ori în jurul ei. Zeul este înveşmântat în pânză albă, verde şi roşie, desigur culori simbolice. Albul este culoarea luminii solare, verdele cea a vegetaţiei şi a lui Osiris, roşul

aceea a sângelui. Divinitatea se află astfel în contact cu toate elementele universului, generatoare de viaţă. Ea mai este unsă cu uleiuri fine, alifii şi parfumuri şi împodobită cu bijuterii. Apoi, statuia este aşezată din nou în naos, iar pe jos se presară nisip. Se îndeplineşte o ultimă purificare, cu natron, apă şi tămâie. În sfârşit, naosul este închis; zăvorul e tras, este lipită o nouă pecete şi, în timp ce se retrage, oficiantul şterge cu o mătură urma paşilor săi, pentru ca nimic să nu mai tulbure pacea locului sfânt, unde zeul veghează asupra lumii.

Ofrandele cu care se hrănise divinitatea pot fi atunci depuse fie în faţă, statuilor zeilor secundari, fie în faţa statuilor regilor şi oamenilor care dobândiseră favoarea de a fi aşezate în templu. După aceea, ele erau luate spre a fi împărţite membrilor clerului şi personalului laic al locului sacru.

La amiază, riturile constau numai în stropirea cu apă şi tănţliere, dar nu se mai aducea şi hrană.

Rilul de seară era repetarea unor părţi din ceremonialul de dimineaţă, dar naosul rămânea închis. Se pare chiar că scenele liturgice s-ar fi desfăşurat într-o capelă secundară, din vecinătatea naosului. Apoi zeul, ca şi oamenii, adormea. Locul sacru era purificat pentru ultima oară prin fumigaţii de tămâie, iar preoţii se îndreptau pe întuneric, într-o lungă procesiune, spre locuinţele lor situate în apropierea templului. Astfel, zeul şi oamenii aşteptau dormind înapoierea soarelui pentru ca viaţa lor să renască.

În templele funerare regale, ritualul era celebrat într-o manieră analoagă; ceremonialul era îndeplinit, în teorie, de către fiul cel mai mare al regelui, care îi împuternicea însă pe preoţi, după cum tot astfel faraonul, fiul zeului, celebra cultul tatălui său prin intermediul unui personal specializat.

Marii pontifi şi alţi preoţi

Pontifii lui Amon au fost, în epoca ramesidă, personaje importante şi puternice.

Spre sfârşitul domniei lui Seti I, Nebneteru, marele

preot de la Karnak, a jucat un rol important. El era tatăl vizirului Paser şi aparţinea unei familii de privilegiaţi ai regelui.

La moartea lui Seti I, fiul său, după ce a suspendat pentru moment orice activitate politică, a însoţit cu pioşenie trupul mumificat al tatălui său până la reşedinţa sa eternă din Valea Regilor. Odată ceremoniile terminate şi după celebrarea sărbătorii Opet la Luxor 134, unul dintre primele acte ale lui Ramses al II-lea, rămas în Egiptul de Sus, a fost numirea unui alt mare preot al lui Arnon, căci Nebneteru tocmai murise. Se pare că în legătură cu aceasta a avut loc un consiliu, la care a asistat frumoasa Nefertari. Preferatul regelui a fost Nebunenef; deja mare preoţ

?.3Ş

al lui Onuris şi al zeiţei llator la Denderah şi a cărui autoritate sacerdotală cuprindea o parte din Egiptul de Mijloc şi noma tinită. Această alegere a fost ratificată de Amon.

Nebunenef a pus să se sculpteze pe pereţii mormântului său teban un text care îi descria numirea oficială, în prezenţa faraonului, a reginei şi a demnitarilor curţii:

„Anul 1, luna a treia a anotimpului revărsărilor, ziua întâi, Maiestatea Sa naviga spre nord, venind din Oraşul din Miazăzi, unde împlinise laudele rituale pentru tatăl său Amon-Re, stăpân peşte tronurile Dublei Ţări, mare taur, domn al Eneadei, pentru Mut cea mare, doamna din Işeru, pentru Honsu-Neferhotep şi pentru Eneada care sălăşlueşte la Teba, cu prilejul frumoasei sărbători Opet. La sosire, s-au primit urări de viaţă, belşug şi sănătate pentru regele Egiptului de Sus şi de Jos, Usermaatre-Setepeare, fie ca el să trăiască veşnic! Prin urmare, s-a petrecut coborârea ta, ţărm în noma tinită. S-a dat poruncă să vină marele preot al lui Amon, Nebunenef, în preajma Maiestăţii Sale. El era pe vremea aceea mare preot al lui Onuris 135, mare preot al lui îlator, stăpâna din Denderah şi mai-mare peste slujitorii tuturor zeilor, la

miazăzi până la locul numit «Chipul-meu-e-asupra-lui-Amon», iar la miazănoapte până la Tinis.

Maiestatea Sa îi spuse: «De acum înainte vei fi marele preot al lui Amon; comorile şi hambarele lui vor sta sub pecetea ta. Tu vei fi preotul dintâi al templului său; tot ceea ce soseşte acolo seva găsi sub puterea ta. Cât despre îngrijirea templului lui Hathor, stăpâna din Denderah, ea va fi încredinţată pe viitor [fiului tău136], ca şi celelalte

— Zeu protector al oraşului Tinis, stăpân al războiului şi al vânătorii. Numele lui e legat şi de cel al zeiţei Sekhmet (n.tr.).

dregătorii ale părinţilor săi şi scaunul pe care şedeai. Jur, şi e adevărat aşa cum mă iubeşte Re şi mă laudă părintele meu Amon, că pentru el am rostit numele tuturor curtenilor, gura superioară a oştirii; pentru ca el să le audă, s-au repetat şi numele preoţilor-slujitori ai zeilor şi ale dregătorilor din templul său cărora le e îngăduit să-i contemple chipul. Niciunul dintre aceştia nu l-au mulţumit, până când nu am rostit numele tău.

Prin urmare, săvârşeşte pentru el lucruri cu folos, căci el pe tine te doreşte; eu ştiam că tu eşti un om destoinic şi plin de vrednicie. Astfel putea-vei spori încă laudele aduse Aa-ului său şi reîmprospăta cele menite propriului meu ka. Atunci, el te va păstra în fruntea templului său şi îţi va dărui o [fericită] bătrâneţe; el îţi va îngădui să debarci pe malul Oraşului Său şi îţi va încredinţa parâma de la prova şi parâma de la pupa [palatului său divin], deoarece numai pe tine te doreşte şi nu a mai numit pe nimeni altcineva. Îţi va dărui Apusul, căci tatăl meu Amon este un zeu mare, fără de pereche, care cercetează trupurile şi deschide inimile, un înţelept care cunoaşte tot ce sălăşluieşte în fiecare cuget. Niciun alt zeu nu este atât de puternic încât să împlinească tot ce a făptuit el; sfatul lui trebuie ascultat, iar vorba lui crezută, căci el e stăpânul Eneadei – el cel care te-a ales… şi te-a chemat la el din pricina destoiniciei tale».

Atunci, curtenii şi cei Treizeci137 se adunară ca să slăvească desăvârşirea Maiestăţii Sale, ca să se plece de

multe şi multe ori dinaintea acestui zeu perfect şi ca să-l aclame 138, mulţumind [uraeusul ce îi stă pe frunte], cinstindu-i chipul, lăudându-i puterea până la ceruri, iar aceştia spuseră: «O, regent al lui Amon, tu care vei dăinui un timp nesfârşit, timpul creat de zeu de la începutul generaţiilor, fie ca tu să-ţi sărbătoreşti jubileele cu miile, fie ca anii tăi să se adune mulţi la număr precum grăunţele nisipului. Fie ca tu să renaşti zilnic, în zori, de fie ca tu să întinereşti pentru noi precum discul soarelui şi luna… Tu domneşti ca rege al Dublei Ţări, cele Nouă Arce aflându-se sub stăpânirea ta. Hotarele tale se întind până la marginile cerului, tot ce se aşterne sub el se află în stăpânirea ta, iar ce încercuieşte discul soarelui sub privirile tale şi ce scaldă Cea-Prea-Verde ţi se supune, în timp ce tu şezi pe pământ, pe tronul lui Horus plin de strălucire, ca rege al celor vii. Tu îi chemi la oaste pe tinerii din Ţara mult-iubită şi îţi nimiceşti duşmanii, tu, cel care ai statornicia şi domnia pe pământ, precum tatăl tău Amon-Re; tu conduci ţara ca şi el, tu eşti pe pământ asemeni discului soarelui pe cer, viaţa ta dăinuie la fel ca şi a lui, căci ţi-a dăruit timpul veşnic şi timpul nesfârşit, viaţa şi puterea, o, rege desăvârşit, iubit de Amon…» «Atunci Maiestatea Sa [îi încredinţă lui Nebunenef] cele două inele ale sale de aur şi toiagul său de aur curat şi el fu numit mare preot al lui Amon, mai-mare peste cele două case – a aurului şi a argintului –, intendent al Hambarului Dublu, diriguitor al tuturor lucrărilor şi tuturor meseriilor din Teba. Se dădură porunci astfel ca un sol regal să dea de ştire în întreg Egiptul [că lui Nebunenef i-a fost încredinţată] casa lui Amon, cu toate bunurile şi oamenii ei» „139.

După discursurtk şi ceremoniile cuvenite, se pare că Ramses, ca să-l onoreze pe acest personaj (?), sau ca să-i sporească dependenţa faţă de el, i-ar mai fi acordat şi alte importante funcţii laice în stat.

Se mai poate constata şi tendinţa de instaurare a caracterului ereditar al funcţiilor sacerdotale: funcţia de mare preot al lui Hathor, pe care Nebunenef o primise de la tatăl său, îi revine în continuare propriului său fiu.

Nebunenef a deţinut această funcţie timp ele doisprezece ani. La moartea lui, regele l-a desemnat drept succesor pe Unennefer, tatăl prietenului său din copilărie Ameneminet, pe care l-am mai întâlnit şi care, fiind numit în anul 12 al domniei, îşi va păstra această funcţie până în anul 27.

La acea dată, credinciosului Paser, vizir încă de pe vremea lui Seti I (ba chiar poate Ramses I?) i s-a oferit, în chip de onorabil sfârşit de carieră, funcţia de mare preot al lui Amon, deţinută cu multă vreme în urmă de către tatăl său. Deşi foarte în vârstă, el a fost pontif la Teba până în anul 38, asistat de al doilea şi al treilea slujitor ai zeului: Roma şi fiul său Bakenhonsu.

Acesta din urmă va fi, cu începere din anul 39, pontiful cel mai remarcabil din vremea domniei lui Ramses al II-lea. Aşa cum reiese din textele inscripţiilor care ne-au parvenit, el ne apare plin de orgoliu şi totodată o fire caritabilă, inteligent, credincios suveranului şi de o emoţionantă fervoare faţă de Amon, pe care îl slujea încă din copilărie. El avea pe atunci vreo şaizeci de ani şi şi-a exercitat funcţia timp de douăzeci şi şapte de ani. Când a murit, avea probabil cam o sută de ani. El îşi descrie singur lunga sa carieră într-un text sculptat pe stâlpul dorsal al unei statui, conservată în prezent la muzeul din München:

„Nobilul, prinţul, marele preot al lui Amon, Bakenhonsu, zice:

«Am fost un om drept şi cinstit, de folos stăpânului său, care a păstrat cele menite de zeul lui şi a păşit pe calea statornicită de acesta, care a împlinit cu bine ceremoniile dinlăuntrul templului său. Am fost maimarele templului lui Amon, m-am bucurat de încrederea deplină a stăpânului său.

O, voi; toţi oaiâienii în stare să cugete şi voi cei care veţi sălăşlui pe pământ şi veţi veni peste milioane şi milioane de ani, după bătrâneţea şi slăbiciunea mea, şi veţi şti, cu inimile voastre deschise, să recunoaşteţi ceea ce preţuieşte cu adevărat, vouă tuturor vă voi dezvălui

făptura mea, pe când eram pe pământ, şi toate funcţiile ce le-am îndeplinit de la venirea mea pe lume.

Am petrecut patru ani de pruncie.

Apoi am petrecut cei doisprezece ani, cât eram copilandru, ca mai-mare peste grajdurile de dresură ale regelui Menmaatre 14°.

După aceea am fost preot pur vreme de patru ani.

Apoi preot divin al zeului Amon vreme de doisprezece ani.

După aceea am fost al treilea slujitor al lui Amon vreme de – cincisprezece ani.

Apoi al doilea slujitor al lui Amon vreme de doisprezece ani.

Atunci el [regele Ramses] m-a lăudat, căci mi-a recunoscut destoinicia şi m-a numit mare preot al lui Amon timp de douăzeci şi şapte de ani.

Am fost un părinte bun pentru oamenii mei, am ajutat la buna creştere a tineretului, întinzând o mână celui aflat în nevoie, săturându-l pe nevoiaş şi săvârşind cele cuvenite în templul lui Amon.

Am fost mai mare peste tot ce s-a ridicat în faţa Tebei, pentru fiul ieşit din trupul lui, regele Egiptului de Sus şi de Jos, Usermaatre-Setepeare, fiul lui Re, Ramsescel-iubit-de-Amon, dăruit cu viaţă. Am înălţat monumentele părintelui său Amon, care l-a aşezat pe tron; am fost ajutorul regelui, marele preot al lui Amon, Bakenhonsu, care mai spune şi aceste cuvinte:

Am săvârşit cele cuvenite în templul lui Amon, pe când eram mai-mare peste tot ce se ridica pentru stăpânul meu. Am înălţat pentru el un templu, numit Ramses* cel-iubit-de-Amon-care-ascultă-rugile 141 la poarta de sus a templului lui Amon 142. Am ridicat, în incinta lui, obeliscuri de granit, a căror frumuseţe se învecina cu cerul; înaintea: lor era o clădire de piatră, în faţa Tebei; au fost irigate grădini şi sădiţi arbori. Am mai făcut şi două mari porţi de aur, a căror frumuseţe se asemuia cu cerul. Am cioplit stâlpi înalţi şi i-am aşezat în curtea sacră din faţa templului. Am construit şi două bărci mari ca să

străbată fluviul, pentru Amon, Mut şi Honsu» „143.

Partea cea mai emoţionantă, cea mai umană, a acestei inscripţii se poate citi pe soclu:

„Am fost un om tăcut, drept, de folos zeului său, un om care se pleacă acum peste tot ce a săvârşit… ţinând cu amândouă mâinile parâma care suceşte cârma, în viaţă.

Sunt astăzi mai fericit ca ieri. În fiece zi zorile îmi sporesc bucuria, aceasta de când eram prunc şi până acum, când bătrâneţea m-a ajuns aici, înăuntrul templului lui Amon, pe care îl urmăresc pretutindeni unde ochii mei îi mai pot încă privi chipul sacru. Fie ca el să mă răsplătească şi să facă astfel ca să rămân fericit, pe picioare, şi după vârsta de o sută zece ani”.

Bakenhonsu a fost cu siguranţă un om de o mare înţelepciune şi profundă credinţă. El a fost martorul tuturor marilor evenimente ale imperiului. Născut, probabil, în vremea lui Horemheb, el şi-a început cariera sub Seti I. A fost şi el unul dintre slujitorii de seamă ai familiei rameside.

El a mai desfăşurat şi o bogată activitate de constructor şi arhitect; lui i se datorează cea mai mare parte a templului ridicat de Ramses al II-lea la Luxor. Şi la Paris, în piaţa Concorde, dăinuie amintirea lui Bakenhonsu, prin marele obelisc monolit de granit roz înălţat chiar la porunca, să în faţa palatului zeului. El se odihneşte de trei mii de ani în mormântul său teban de la Drah Abul Neggah, dar, aşa cum a dorit, amintirea şi „faima” lui sunt încă vii. Dintre toţi marii preoţi, el ne este cel mai bine cunoscut.

În ceea ce priveşte instalarea în funcţie a marilor preoţi, trebuie remarcat în primul rând că ei sunt aleşi în fapt de către rege. De asemenea, se mai poate nota că, în Egiptul de Sus, funcţiile încredinţate marilor demnitari locali par să fi fost adeseori transmise din tată în fiu, ceea ce se constată mai rar în Egiptul de Jos, \mde vizirii, principii şi războinicii regelui par să fie cel mai adesea numiţi pontifi la Memfis sau Heliopolis, oraşe situate mai aproape de capitală şi de puterea centrală.

Astfel, în Egiptul de Sus, funcţia de mare preot al lui Hathor, la Denderah, a trecut din mâinile lui Bakenhonsu (altul!) în cele ale fiului său. De asemenea, la Abydos, un alt Unennefer, mare preot al lui Osiris, aflat deja în funcţie sub Seti I, îşi continuă pontificatul sub Ramses al II-lea şi, cu încuviinţarea acestuia, i-l transmite fiului său flori.

În felul acesta, se constituie adevărate familii de mari preoţi. Minmose, mare preot al lui Onuris la Tinis, este o rudă a aceluiaşi Unennefer.

În Egiptul de Jos, la Memfis, Hui, iar apoi Pahemneter, îşi asumă funcţia de mare preot al lui Ptah, funcţie care va fi trecută fiului cel mare al lui Pahemneter, Didia, şi va reveni apoi prinţului Khaemuaset. La moartea acestuia, ea va fi încredinţată fiului mezin al lui Pahemneter, vizirul Rehotep (care, în acelaşi timp cu viziratul, va deţine funcţia heliopolitană de mare preot al lui Re). În ultimii ani ai domniei lui Ramses al II-lea, nepotul suveranului, flori, fiul lui Khaemuaset, va fi mare preot la Memfis.

La Heliopolis, la începutul domniei lui Ramses al II-lea, acesta îl numeşte mare preot pe şeful conducătorilor de care, Bäk, vând astfel, prin această onoare, să-l răsplătească pentru serviciile loiale aduse. Apoi a venit rândul lui Axnenemopet (din familia lui Ameneminet), un şef al corpului auxiliar de nubieni din armată. După aceea., i-a venit rândul lui Meri-Atum, al şaselea fiu al suveranului şi al reginei Nefertari, care a fost mare preot între anii 26 şi 46 ai domniei. Acestuia i-a succedat vizirul Rehotep.

Astfel, cu excepţia câtorva prinţi regali şi a câtorva militari pe care regele dorea să-i răsplătească, se constată că o serie de mari familii acaparează treptat toate funcţiile religioase importante. Acest proces va constitui unul din elementele care vor accentua slăbirea domniei, spre sfârşitul ei, cu atât mai mult cu cât funcţiile feminine importante din templu vor fi atribuite de marii preoţi femeilor din familiile lor.

Gâte un mormânt, mai mult sau mai puţin bine conservat, câte o stelă sau o statuie ne mai dezvăluie încă

marele număr al preoţilor şi oamenilor din temple pe care, treptat şi incomplet, izbutim să-i cunoaştem.

Dispunem de aceleaşi surse de informare, din păcate limitate, şi în ceea ce îi priveşte pe preoţii templelor funerare regale, trimişi de rege ca să asigure zilnic cultul părinţilor şi strămoşilor săi şi să se ocupe de propriul său domeniu funerar.

Şi în aceste cazuri ne-au parvenit numeroase nume de personaje, funcţiile asumate de aceştia, precum şi speranţele de viaţă veşnică pe care le formulau, dar foarte puţine date în legătură cu viaţa sau cariera lor.

Cu toate acestea, uneori se pot distinge date despre caracterul individului respectiv, originea sau familia lui.

Se întâmplă chiar ca însăşi decoraţia mormântului să dezvăluie câte ceva despre personalitatea posesorului său. Astfel, putem bănui firea oarecum bucolică a acelui Honsu, mare preot al templului funerar al lui Tutmosis al III-lea (sub Ramses al II-lea), care a pus să se picteze pe un plafon al mormântului său, la Sheikh abd el Curnah, roiuri de fluturi trandafirii, de lăcuste albastre, şi stoluri de păsări zburătăcind în jurul cuiburilor.

Tot astfel, ni se dezvăluie fidelitatea arătată suveranilor de către acel Ameneminet, preotul divin al templului funerar al lui Amenofis al III-lea, care, ca o continuare a funcţiei lui în eternitate şi spre a-şi distra regii defuncţi, a dispus să fie pictată pe pereţii mormântului său (de la Gurnet Murai) plimbarea statuilor lui Amenofis al III-lea şi a reginei Tii pe lacul sacru – reprezentare extrem de rară – în urma unei lungi procesiuni şi după ce preoţii depuseseră cu pioşenie statuile în barcă.

Uneori, funcţiile deţinute pe lângă templele funerare sunt cumulate cu cele din templul divin: astfel, Panehesi, „slujitorul” lui Amenofis I (sub Ramses al II-lea) este totodată şeful cântăreţilor de la masa lui Amon, ospăţul zeului putând avea loc însoţit de muzică. Atras fără îndoială de spectacolul plin de viaţă şi de prospeţime al grădinilor, ca mulţi dintre egipteni, el a cerut să fie pictată

pe plafon, în partea de nord a mormântului său, o bogată viţă de vie care îşi desfăşoară, pe un fond galben şi o împletitură de nuiele roşietice, tulpinile colorate în verde închis, de care atârnă, foarte stilizate, frunze verzui şi ciorchini grei de struguri, de un albastru închis, într-o armonie de tonuri blândă şi luminoasă. În centrul plafonului se desfăşoară mari flori strălucitoare, roşii, cu patru petale, pe un fond galben palid.

Este ciudată amplasarea actuală a acestui mormânt, în necropola de la Drah Abul Neggah: plafonul se găseşte aproape la nivelul drumului actual şi este încastrat în mijlocul caselor cufundate, ca şi el, în acelaşi teren, dar situate ceva mai sus. Panehesi împărtăşeşte foarte îndeaproape viaţa oamenilor de astăzi.

Nedjem era „mare intendent al Rameseumului" (templul funerar al lui Ramses al II-lea) din timpul vieţii suveranului şi era mai cu seamă şeful hambarelor templului. O statuie îl reprezintă şezând pe o pernă, cu trupul înfăşurat într-un

2 + 4

veşmânt larg şi cu mâinile pe genunchi, în dreapta ţinând un spic de grâu copt144; între labele picioarelor se „afla o statuie a lui Ptab-Tenen. Astfel este adus un dublu omagiu: zeului din Memfis (Nedjem numărându-se probabil printre cei care practicau cultul acestuia), apoi zeului griului şi fertilităţii pământurilor Rameseum-ului, arătând cu mândrie unul din produsele acestuia, care ilustra totodată una din funcţiile sale. Era probabil un om al pământului, iubitor de pace, ceea ce sugerează probabil şi numele, Nedjem, „cel blând"; în rugăciunea, sculptată pe stâlpul dorsal al statuii, se declară:

„Binevoiască regele a-i aduce o ofrandă lui Ptah, pentru ca acesta să-i dăruiască o viaţă pe pământ însoţită de favoruri regale, un şirag de ani [atât de numeroşi] încât să nu poată fi socotiţi, [o viaţă] lipsită de vitregii, din care să lipsească spaima, /ca-ului lui… Nedjem" 145.

Uneori, textele înscrise pe monumentele acestor preoţi vădesc o anume originalitate.

Userhat, mare preot al templului funerar al lui Tutmosis I (în timpul domniei lui Seti I), le cere zeilor şi zeiţelor următoarele, într-o rugăciune sculptată pe pereţii mormântului său:

„Fie ca ei să dăruiască prospeţimea stelelor şi mireasma adierilor, fără ca ba-ui146 să fie respins vreodată; fie ca numele său să fie strigat şi să se afle în toate sărbătorile din fiecare zi... pentru /ca-ul lui... Userhat" 147.

Comparându-se cu Thot şi declarând că este dublura lui în ceea ce priveşte toate faptele bune ale acestui zeu faţă de Osiris, Nelchtamon, marele preot al altarului din Rameseum (sub Ramses al II-lea) încearcă să forţeze astfel mâna spre a obţine favorurile veşnice ale zeului învierii:

„Mi îndrept spre tine, o, stăpâne al Ţării Sacre, regent ai timpului nesfârşit, întâiul născut al lui Geb, primul ieşit din pintecul lui Nut; ating ţărâna cu fruntea dinaintea stăpânului necropolei, care a ridicat cerul cu braţele. Sunt cel asemenea lui Thot şi mă bucur de tot ce a făptuit; el ţi-a adus adierile uşoare pentru nări, viaţa şi puterea pentru chipol tău cel frumos... o, regent al Occidentului; el îngăduie ca razele să-ţi strălucească pe piept, el luminează calea întunecată şi pentru tine izgoneşte relele ce se ţin de trupul tău" us.

Datele despre originea sau familia acestor oameni ne lipsesc.

Astfel, Tiia, director al tezaurului din Rameseum şi scrib regal, luase în căsătorie o soră a lui Ramses al II-lea (fiica lui Seti I şi a reginei Tui), care purta de altfel acelaşi nume ca şi soţul ei. Fără îndoială, Ramses a dorit să-l onoreze încredinţându-i administrarea financiară a templului său funerar. Tiia a lăsat mai multe monumente, printre care un pyramidion sculptat cu imnuri adresate zeilor 14 a şi o ciudată stelă „cu patru feţe" (de fapt un bloc cu secţiune pătrată şi cele patru colţuri din partea superioară rotunjite ca o stelă) 150 care avea şi ea, pe fiecare dintre feţe, imnuri către Re, Atunci, Osiris şi Sokaris. Iată un fragment din imnul către Re:

„Salut ţie, Re-Khepri-Atum-Horus, care străbaţi cerul, şoim divin al zeilor, chip frumos cu cele două pene semeţe! Fie ca el să-i îngăduie a contempla discul soarelui, să vadă luna şi să-l slăvească pe marele zeu pe tronul său, lui... Tiia" 151.

Sincretismul religios, caracteristic îndeosebi epocii rameside, apare aici evident: divinitatea invocată îi grupează pe Re (discul solar), Khepri şi Atunci (formele extreme ale ciclului acestui astru, dimineaţa şi seara), Horus, imaginea străveche a şoimului ceresc, la care se adaugă şi aceea, mai recentă, a lui Amon, pe al cărui creştet e aşezată în mod tradiţional o coroană cu două pene înalte. Prin unirea strânsă a numelor şi formelor se obţine astfel o divinitate solară totală. Acest text arată şi cultul al cărui obiect era regele: faraonul formează o trinitate sacră împreună cu soarele şi luna, în prezentarea devenirilor eterne dorite de cumnatul său.

Uneori şi străinii puteau ajunge să deţină funcţii importante, din motive care ne-au rămas necunoscute. Astfel, Ramses-em-per-Re („Ramses-e-în-templul-lui-Re"), paznicul-şef al Rameseum-ului sub Ramses al II-lea şi Merenptah, a fost, la origine, un oarecare Benazen („fiul lui Izen"), nume semit care indică originea cananeeană a acestui demnitar 1B2. Pe de altă parte, se ştie că el provenea, ca şi tatăl său Yupa, din localitatea Ziri Bashan, toponim cananeean cunoscut de către egipteni (menţionat în tabletele de la Amarna) şi situat în nordul Transiordaniei de astăzi. Cu ocazia campaniilor victorioase purtate de Ramses al II-lea în acele regiuni, el a fost probabil luat şi poate chiar crescut în Egipt, în haremul lui Miur, de pildă, ca şi alţi prizonieri străini. El devenise egiptean, îşi luase un nume nou şi pare să fi devenit adeptul cultului soarelui, unul dintre numele lui fiind de fapt „Cel care iubeşte oraşul Heliopolis". Este un destin ce ar merita să fie cunoscut mai bine şi care corespunde concepţiei lui Ramses al II-lea despre Egipt – un ansamblu cosmopolit unificat.

Acest personal ni se prezintă, incontestabil, multiplu

şi variat. Descoperirea unor documente noi, care constituie o speranţă neîncetată, ne va ajuta poate să îl cunoaştem mai bine.

Sărbătorile sacre

În epoca ramesidă, sărbătorile erau celebrate cu mult fast. În Egipt erau sărbători de toate felurile: sărbători naţionale Sau locale, sărbători ale anotimpurilor sau religioase şi „sărbători" funerare, când familia se ducea până la mormântul rudei defuncte, spre a-i oferi mâncăruri alese.

Panegiriile organizate în cinstea marilor divinităţi puteau opri activitatea ţării timp de mai multe săptămâni, antrenând deplasări în masă ale pelerinilor şi curioşilor. Un calendar precis al sărbătorilor a fost sculptat în templul lui Ramses al II-lea de la Abydos.

Textele şi reprezentările din epoca ramesidă insistă, se pare, asupra importanţei pe care o aveau trei sărbători: cea a haremului lui Amon, din Teba (sau sărbătoarea Opet, după numele dat haremului), ale cărei secvenţe principale au fost sculptate pe coloanele marii săli hipostile de la Karnak, apoi sărbătoarea Min, ale cărei procesiuni şi rituri sunt reprezentate în Rameseum, şi, în sfârşit, „Sărbătoarea Văii", înfăţişată pe pereţii templului funerar al lui Seti I, de la Sheikh and el Gurnah, pe pereţii despărţitori din Rameseum şi pe coloanele din marea sală hipostilă de la Karnak.

Se ştie că, pentru celebrarea primei sărbători Opet din timpul domniei sale, Ramses al II-lea a rămas la Teba după înmormântarea tatălui său. Întrucât Nebteneru murise, iar Nebunenef 1111 fusese încă numit în funcţie, regele însuşi a condus desfăşurarea ceremoniilor în locul marelui preot. Asumându-şi astfel una dintre prerogativele regale fundamentale, el se afirma ca noul stăpân al ţării şi, în acelaşi timp, prelua cultele tebane.

Sărbătoarea începea în ziua a nouăsprezecea din luna a doua a anotimpului revărsărilor, prin urmare în prima jumătate a lunii octombrie, înainte ca Nilul să se retragă în albie, lăsând pământul fertilizat. Ea dura timp

de douăzeci şi patru de zile, uneori douăzeci şi şapte. Tema ei era constituită de vizita făcută de Amon din Karnak haremului său din Luxor, deci o dublă sărbătoare a fecundităţii – cea a pământului şi cea a zeilor –, o sărbătoare a renaşterii, a continuităţii forţelor vitale şi energiei creatoare.

La Karnak, în zori, se deschidea naosul în care se afla statuia lui Amon; regele însuşi aşază în faţa acestuia ofrandele – hrană şi flori – care se îngrămădesc dinaintea imaginii sacre. În capela ei specială, barca zeului, Userhat („cea cu prova puternică”), lucrată din lemn de cedru, „ferecată cu aurul cel mai curat al pustiei, scânteind de nestemate de tot soiul” 153, stă gata de plecare. Afară, alte trei bărci, aparţinând lui Mut (zeiţa mamă), Honsu (zeul fiu) şi regelui, care îl însoţesc pe zeu în călătorie, sunt aşezate pe un soclu.

Procesiunea începe, pornind pe drumul care duce la ţărmul Nilului. În frunte înaintează un soldat, care a dat semnalul plecării dintr-o trâmbiţă, şi un toboşar, care scandează înaintarea cortegiului. Fapt excepţional, Ramses însuşi precede cortegiul, „deschizând căile lui Amon”. El poartă, peste veşmintele sale regale, costumul sacerdotal din piele de panteră; el e numit, printr-o unică asociere de termeni, „marele preot al lui Amon, regele Egiptului de Sus şi de Jos, dăruit cu viaţă”. Cele patru bărci, purtate pe umerii „preoţilor puri”, sosesc la ţărmul fluviului; aici, ele sunt aşezate pe nişte corăbii mari, pregătite pentru navigaţie. După aceea, întreaga flotilă, având în frunte barca strălucitoare a lui Amon, începe să plutească pe fluviu, către Luxor. Pe malurile fluviului ea e însoţită de un lung cortegiu, format bineînţeles din toţi preoţii, a căror sărbătoare este, dar şi din soldaţi, muzicanţi, cântăreţe şi dansatoare. Mercenari negri şi libieni, care doresc să-şi arate entuziasmul, execută dansuri din ţara lor, în timp ce dansatoarele marchează cu graţie ritmul muzicii. O mulţime numeroasă compusă din oameni de rând şi pelerini, înşiruiţi nu departe de mal, scot’s frigăte de bucurie. Toată această agitaţie sărbătorească, amestecată

cu sunetele stridente ale trâmbiţelor, cu bubuitul tobelor, cu zgomotul mai ascuţit al sistrelor *, scuturate energic, cu dulceaţa armonioasă a

— Instrument muzical antic (n.tr.).

lăutelor, suie către Amon cel puternic, ca omagiu adus măreţiei sale.

Luxorul trăieşte ceasuri de aşteptare febrilă. De fiecare parte a drumului care conduce de la Nil până la templu erau construite mici ediculo de lemn, asemănătoare unor capele şi împodobite cu o copertină sprijinită pe două coloane în formă de papirus; în fiecare dintre ele se acumulau bucate de tot felul – o altă dovadă a fecundităţii, tema sărbătorii. Erau sacrificaţi în acest timp un număr de boi graşi, tranşaţi apoi pe loc, iar o armată de slujitori transportau în grabă bucăţile de carne spre templu. Toate acestea se petreceau într-o deplină gălăgie, în arşiţă, praf şi muşte.

Amon soseşte; bărcile sacre sunt de îndată duse spre templu şi depuse în sanctuarele lor. Timp de unsprezece zile, în penumbra şi tăcerea lăcaşului sfânt, se va desfăşura ceremonia împreunării zeului şi misterul vieţii care se reproduce, asigurând astfel, în taină, regenerarea forţelor vitale, chiar în perioada în care Nilul fertilizează pământul Egiptului.

Afară se desfăşoară serbarea oamenilor, cu surle şi ospeţe.

Înapoirea la Karnak se va desfăşura potrivit aceloraşi rituri, în mijlocul unei veselii asemănătoare.

O scenă a acestei întoarceri merită să reţină atenţia. În preajma pilonului de la Karnak, precedând cortegiul, este reprezentat un şir de boi graşi, cu coarnele împodobite cu flori, pregătiţi pentru sacrificiu. La Luxor, această temă este dezvoltată în unghiul de sud-vest al primei curţi: „În urma celor şaptesprezece fii ai lui Ramses al II-lea înaintează un pâlc de preoţi şi de boi; în general, fiecare element al acestei suite constă dintr-un personaj ce trage la capătul unei frânghii câte un bou, alături de care se găseşte un al doilea preot. Primul personaj din fiecare

grup poartă perucă şi înaintează într-o atitudine de adoraţie, cu bustul uşor plecat înainte, ţinând în lungul trupului un buchet mare şi elaborat. Gel de-al doilea personaj, cu creştetul ras, prezintă în multe caşuri nişte plini triunghiulare. Bine îngrăşaţi, mergând greoi pe copitele lor deformate, boii au fost bogat împodobiţi pentru sărbătoare. În jurul grumazului au flori sau ghirlande împletite, iar de urechile unora dintre ei atârnă plăcuţe saunele. Primii patru tauri au între coarne motivul obişnuit al mănunchiului de pene, foarte complicat, înlocuit uneori cu tulpini de lotus. Al cincilea taur poartă un cap postiş de negru; cel de al şaselea pare să fie un fel de zebu, cu cocoaşă…; deasupra capului lui se vede figura unui asiatic, care poate fi recunoscut după profil şi după barba lungă, ascuţită; el are braţele împreunate şi întinse într-o atitudine de adoraţie" 154.

Diferenţa dintre african şi asiatic este la prima vedere remarcabilă; în primul caz, omul face corp comun cu animalul, ale cărui coarne sunt asimilate cu braţele negrului. În cazul asiaticului, acesta prezintă numai elemente omeneşti şi e doar aşezat pe fruntea animalului, de unde pare a se ivi. Acest detaliu în tratarea celor două figuri dezvăluie deosebirea profundă făcută de egiptenii antici între popoarele din sud şi cele din nord.

Tema, fără îndoială politică, venea desigur să afirme, în mijlocul festivităţilor religioase din Oraşul din Sud dedicate perenităţii vieţii, perenitatea imperiului. Aceasta explică prezenţa, în fruntea cortegiului, a fiilor lui Ramses al II-lea, care subliniază continuitatea potenţială a dinastiei. Existenţa capetelor de negri şi de asiatici, între coarnele animalelor, cu braţele ridicate în semn de rugă, într-un gest tradiţional, şi care urmează a fi sacrificaţi odată cu animalul, poate să pară insolită. Dacă ne gândim însă că sacrificarea unui animal e adeseori asimilată cu cea a unui duşman, simbolistica este aici dublă şi, prin urmare, eficienţa imaginii este mai mare. Acest rit afirmă deci dominaţia Egiptului asupra ţinuturilor depărtate şi totodată caracterul perpetuu al monarhiei. Or, acesta

apare mai cu seamă în epoca ramesidă, cu deosebire sub Ramses al II-lea. El a fost reprezentat în templele de la Karnak, Luxor, Abydos, precum şi în templele nubiene, la Bet el Wali şi

Kawa, situate în mijlocul populaţiilor africane invitate astfel la supunere. El adaugă deci, în acest moment, un aspect politic sărbătorii Opet, care celebrează în acelaşi timp fecunditatea pământului fertilizat pentru recoltele viitoare, fecunditatea divină, caracterul peren al vieţii, şi, în final, al imperiului. Această alăturare este perfect conformă cu gândirea lui Ramses al II-lea.

Această scenă finală, a întoarcerii, poate constitui de altfel un fel de răspuns armonios la o altă scenă, preliminară, care intervine în momentul în care divinităţile sunt scoase din naos, în timp ce Marea Eneadă îi adoră pe Amon, pe Mut şi Honsu. Cuvintele sunt cele ce urmează:

ATUNCI: „Fie ca tu să te iveşti în întreaga ta splendoare, o, Amon-Re! Fie că tu să dăruieşti viaţă şi putere Stăpânului Dublei Ţări, Usermaatre Setepeare”.

ŞU: „Fie ca tu să te înfăţişezi în toată frumuseţea ta, o, stăpân al zeilor! Fie ca tu să dăruieşti sănătate stăpânului apariţiilor glorioase, Ramses-cel-iubit-de-Amon”.

TEFNUT: „Fie ca tu să te iveşti în întreaga ta splendoare, o, Amon-Re! Fie ca tu să-i dăruieşti vitejia Stăpânului Dublei Ţări, Usermaatre Setepeare”.

GEB: „Fie ca tu să te înfăţişezi în toată frumuseţea ta, o, stăpân al zeilor! Fie ca tu să-i dăruieşti izbânda stăpânului apariţiilor glorioase, Ramses-cel-iubit-de-Amon”.

[NUT: Nut dăruieşte viaţa şi puterea.]

OSIRIS: „Fie ca tu să te înfăţişezi în toată frumuseţea ta, o, stăpân al zeilor! Fie ca tu să-i dăruieşti suveranitatea stăpânului apariţiilor glorioase, Ramses-cel-iubit-de-Amon”.

ISIS: „Fie ca tu să te iveşti în întreaga ta splendoare, o, Amon-Re! Fie ca tu să-i dăruieşti durata de viaţă a lui Re Stăpânului Dublei Ţări, Usermaatre-Setepeare”.

SETH: „Fie ca tu să te înfăţişezi în toată frumuseţea ta, o, regent al Eneadei! Fie ca tu să-i dăruieşti anii lui Atunci stăpânului apariţiilor glorioase, Ramses-cel-iubit-de-Amon!”

NEFTIS: „Fie ca tu să te iveşti în întreaga ta splendoare, o, Amon-Re! Fie ca tu să-i dăruieşti tronul tău Stăpânului Dublei Ţări, Usermaatre-Setepeare”.

Hathor îi va mai dărui timpul infinit, iar alte divinităţi, folosind aceleaşi stanţe armonios echilibrate, îl vor înzestra din belşug pe Ramses cu haruri materiale şi spirituale 155.

Astfel, este posibil ca Ramses al II-lea să fi prelungit sărbătoarea Opet, încadrând-o oarecum cu scene politice, destinate să asigure, prin bunăvoinţa lui Amon-Re, înfăptuirea şi durata acelui imperiu la care năzuia.

Monumentele lui Ramses al II-lea conţin şi imagini aparţinând altor categorii de divinităţi.

În curtea a doua a Rameseum-ului sunt reprezentate diverse episoade ale sărbătorii zeului Min, zeu itifalic, creator, înfăşurat într-un veşmânt strâmt, ca o teacă; acesta era probabil originar de pe ţărmul Mării Roşii, fiind o divinitate antică a caravanierilor; sanctuarul său cel mai important se afla la Koptos, la nord de Teba, dar avea o capelă chiar la Teba. Se pare că personalitatea lui ar fi influenţat forma sub care era adorat Amon la Teba, reprezentat tot itifalic, cu acelaşi veşmânt strâmt ca o teacă, având braţul ridicat şi ţinând în mână biciul la fel ca Min.

Această „Ieşire a lui Min” atrăgea şi ea, mulţi pelerini şi o populaţie numeroasă. Ea avea loc în prima lună a anotimpului secetei, adică spre sfârşitul lunii martie, în vremea secerişului. Sărbătoarea Opet şi sărbătoarea zeului Min marcau deci cele două mari momente ale vieţii de pe ogoare, prin care se celebrau zeii şi regele.

La Teba, în ziua stabilită, se forma un prim cortegiu la ieşirea din palatul regal. Regele, care purta un veşmânt de ceremonie, se aşeza pe un tron, adăpostit sub un baldachin şi purtat de doisprezece oameni pe un podium;

alţi slujitori, cu apărători împotriva soarelui şi a insectelor, asigurau confortul regal158.

În fruntea cortegiului păşeau muzicanţi şi preoţi, urmaţi de fiii regelui şi de înalţii demnitari. Un preot-lector, maestru de ceremonii, citea un papirus larg desfăşurat, în timp ce, precedând litiera regală, un alt preot, cu creştetul ras, gol până la brâu, îl tămâia pe suveran. În spatele faraonului păşeau alţi demnitari şi oşteni.

Odată ajuns dinaintea capelei lui Min, regele cobora şi rămânea în picioare, cu faţa spre statuia zeului; tămâierile, libaţiunile şi ofrandele care urmau erau menite să-i asigure acestuia omagiile esenţiale. Astfel începeau ceremoniile religioase, în capela lui Min, în preajma lui, erau prezente două dintre atributele sale cele mai importante: o colibă conică, a cărei imagine reproducea probabil sanctuarul primitiv al zeului din deşertul Arabiei, şi două plante, poate un fel de lăptuci, despre care anticii credeau că ar avea virtuţi afrodiziace.

Câţiva „preoţi puri” aşezau atunci statuia divină pe un fel de scut şi astfel începea a doua procesiune, care se îndrepta spre un altar, unde va fi depusă imaginea sacră.

În fruntea procesiunii merg preoţii, pe două rânduri, fiecare dintre ei purtând pe umărul drept o statuetă de rege pe care o sprijină cu mâna stângă. Este vorba de regii strămoşi ai lui Ramses. În Rameseum, aceste statuete sunt ordonate în funcţie de succesiunea domniilor, începând cu Ramses al II-lea şi mergând până la Narmer. Desigur, nu toţi regii sunt reprezentaţi. De fapt, sunt numai paisprezece (cinci pe un rând, nouă pe celălalt): Narmer, Montuhatep, Ahmosis, Amenofis I, Tutmosis I de o parte, iar de cealaltă, Tutmosis al II-lea, Tutmosis al III-lea, Amenofis al II-lea, Tutmosis al IV-lea, Amenofis al III-lea, Horemheb, Ramses I, Seti I, Ramses al II-lea, ceea ce înseamnă numai doi regi dintre cei mai vechi (cei doi suverani care au inaugurat, după perioade de fărâmiţare şi disensiuni, o nouă unitate monarhică şi au restaurat sistemul faraonic), şi toţi suveranii dinastiei a XVIII-a (cu

excepţia uzurpatoarei Hatşepsut şi a lui Amenofis al IV-lea şi Tutankamon, faraoni prea slabi) şi primii faraoni din dinastia ramesidă. Această selecţie pare să constituie rezultatul unei reflecţii asupra istoriei Egiptului. Astfel, Ramses apărea drept adevăratul moştenitor al strămoşilor săi, continuitatea monarhiei, ca şi a vieţii, fiind asigurată „din tată în fiu", urmând o filieră neîntreruptă care vrea să sublinieze reînnoirea, permanentă şi necesară, a forţelor generatoare. Regina era şi ea prezentă în cortegiu – regina fecundă, în care se încarnează regele şi care asigură, la rândul ei, continuitatea dinastiei.

După aceea, ca element central al procesiunii, venea statuia lui Min pe scutul ei, urmată de însuşi Ramses şi de un taur alb consacrat zeului. Prezenţa taurului simbolizează vigoarea sexuală evidentă a lui Min, în timp ce culoarea lui aminteşte de ciclul solar. Cultul taurului alb este bine cunoscut în lumea mediteraneană, mai ales în Creta.

Apoi, zeului i se spune: „Fie ca tu să te iveşti radios pentru geniile Orientului!" Min este atunci asimilat soarelui, amândoi incluşi în acelaşi ciclu de forţă generatoare şi de viaţă reînnoită.

Un preot-lector îi tămâiază deopotrivă, în timp ce cântă un imn, pe zeu, pe rege şi animalul sacru, toţi trei deţinători ai puterii dătătoare de viaţă.

Urmează optsprezece purtători de ofrande şi de însemne divine.

În acest moment intervine un episod cu totul deosebit în ritualul sărbătorii, anume „cântecul negrului din Punct", ale cărui cuvinte ritmate sunt următoarele:

„Dragostea ce-ţi port, o, Min, înseamnă monumentul ce ţi-l dăruiesc. Salut ţie, Min, domnul din Senut, stăpânul din Ipu, cu trupul de lapislazuli 156, 157. Cât de putea

254

255

nică ţi-e făptura, taur venit din pustie, cu inima voioasă când ai fost ales rege al zeilor".

Să fi fost oare acest „negru din Punct" un preot, sau

un cântăreţ negru? Min, poate la origine zeul drumeţilor, a fost întotdeauna asociat de egipteni cu ţinuturile situate în estul şi sud-estul Egiptului, dintre care cel mai cunoscut era ţara Punct (actuala Somalie, cuprinzând poate chiar o parte a Sudanului); populaţiile din Punct nu sunt de rasă hamită, dar, într-o legendă, se spune că Min i-a creat pe negri, care joacă un rol neîndoielnic în cultul lui.

Cortegiul ajungea apoi la altar, care era înălţat pe patru trepte şi unde era depusă statuia zeului.

În prezenţa regelui, se dădea drumul atunci unui stol de păsări în cele patru puncte cardinale:

„O, Amset, du-te spre miazăzi şi spune-le zeilor din miazăzi.

O, Hapi, du-te spre miazănoapte şi spune-le zeilor din miazănoapte, O, Duamutef, du-te spre răsărit şi spune-le zeilor din răsărit.

O, Ivebehsenuf, du-te spre apus şi spune-le zeilor din apus, că Horus, fiul lui Isis şi al lui Osiris, a luat marea coroană albă şi coroana roşie, că regele Egiptului de Sus şi de Jos, Usermaatre-Setepeare a luat marea coroană albă şi coroana roşie”.

Cei patru fii ai lui Horus, luând forma unor soli înaripaţi, se duc să vestească universului domnia lui Ramses al II-lea care s-a urcat pe tronul lui Horus.

Astfel, această sărbătoare a recoltei şi a forţei procreatoare a lui Min este şi un prilej de slavă adusă faraonului, care îşi extinde stăpânirea pe pământ.

Urmează penultimul act: suveranul îi oferă zeului un snop de hrişcă, primul produs al recoltei. Ordinea oficianţilor nu este întâmplătoare: din nou, în frunte înaintează statuile regilor-strămoşi, urmate de taurul alb, apoi de regina Nefertari (cu braţele încrucişate pe piept) şi de rege, ei fiind cu toţii elemente care evocă, în moduri diferite, ideea de fecunditate şi continuitatea liniei dinastice. Un preot îi întinde lui Ramses un snop de spice, pe care acesta le potriveşte şi le egalizează cu ajutorul unei seceri; V:

„Un preot din cortegiu aduce o seceră de aramă

suflată cu aur, împreuiia cu un snop de hrişcă şi le înmânează regelui; apoi, o preoteasă recită de şapte ori formulele, rotindu-se în jurul suveranului. Acesta taie snopul cu secera ce o ţinea în mână; el îi este pe urmă înfăţişat şi în sfârşit aşezat dinaintea zeului Min, iar unul dintre spice i se întinde regelui".

Sărbătoarea lui Min, ca şi sărbătoarea Opet, constituie un mare prilej de laudă adusă faraonului; slăvind caracterul dătător de viaţă al zeului – în care forţele creatoare sunt mereu vii, ca şi cele ale pământului care dăruieşte recoltele –, ea afirmă totodată perenitatea monarhiei printr-o asimilare ce se voieşte eficientă.

Scena finală nu e reprezentată în Rameseum, dar ea există (ca şi întreaga sărbătoare) la Medinet I-Iabu, în templul funerar al lui Ramses al II-lea.

Odată festivităţile terminate, Min e readus în capela lui, iar forţele generatoare de viaţă fiind şi ele împrospătate, faraonul îndeplineşte pentru ultima dată riturile tămâierii şi libaţiunii.

Aceste două panegirii constituie puternice apeluri către forţele vitale, care asociază strâns monarhia cu viitorul divin şi etern al pământului.

O altă sărbătoare tebană reînnoieşte acest apel, de data aceasta în favoarea defuncţilor: este vorba de sărbătoarea Văii. Ea are loc de crai nou, în luna aprilie, şi durează unsprezece zile.

Ieşind din palat, regele se îndreaptă spre Karnak, la templul lui Amon şi îl invită pe zeu să vină pe malul stâng al fluviului, ca să viziteze monumentele funerare ale strămoşilor, spre a-i revigora-La bordul bărcii sale din lemn de cedru şi aur, precedat de barca regală şi urmat de celelalte ambarcaţiuni, ale lui Mut şi Honsu, Arnon trece fluviul spre apus; el ajunge la malul unde sunt necropolele, îşi continuă navigaţia pe canale până la marginea deşertului şi se opreşte la Rameseum.

Zeul îi spune lui Ramses:

„O, fiul meu mult-iubit, inima îmi tresaltă fericită din pricina dragostei ce-mi porţi; mă împreun cu frumuseţea

ta, în viaţă şi în putere, chipul meu minunându-se de frumosul tău chip, iar cei doi uraei ai mei ţi se unesc pe frunte. Voi vesti, pentru tine, izbânzile tale asupra tuturor seminţiilor străine; uite, eu aşez sudul şi nordul, apusul şi răsăritul sub puterea ta.

Fac astfel ca să se îndrepte spre tine căpeteniile ţărilor celor mai îndepărtate, care, încă din vremea zeilor, îi nesocoteau pe stăpânii Egiptului; ei vin cu spinările încovoiate de tributuri de tot felul, din ţările lor, din pricina spaimei ce le-o sădeşti în suflet.

Fac astfel ca strigătele tale de război să străbată toate ţările străine şi să se teamă de tine ca de zeul din Ombos [Seth].

Fac astfel ca faima ta să fie mare şi tot mari să-ţi fie izbânzile, întrecându-le pe cele ale tuturor regilor Egiptului de Sus şi pe cele ale tuturor regilor Egiptului de Jos, stăpâni ai puterii.

Fac astfel ca numele tău să înflorească precum cel al Tărâmurilor Superioare; cât vei dăinui tu dăinui-va şi cerul, un timp fără de sfârşit – căci tu eşti fiul meu cel mult iubit, care stai pe tronul meu, tu, bucuria inimii mele" 158.

Este un adevărat poem pentru Ramses al II-lea. Citindu-l, auzi parcă ecoul lungului discurs al lui Amon către Tutmosis al III-lea, acest imn imperial reluat de toţi cuceritorii; dar, dacă sursa de inspiraţie e sigură, conţinutul este de data aceasta mai concentrat, mai viguros, mai original, accentuând întinderea imperiului şi eterna divinitate a lui Ramses.

Prin urmare, odată ajuns la Rameseum, Amon va primi vizita zeilor necropolei (în fapt, a statuilor acestora), ca şi cea a lui Amenofis I, patronul malului celor răposaţi (cel dintâi suveran înmormântat pe malul apusean al Tebei); imaginea regelui defunct este purtată de preoţi pe o litieră, înconjurată de slujitori care agită evantaie şi apărătoare de soare. Reuniunea zeilor va aduce, după cum se presupune, un suflu nou de viaţă celor înmormântaţi în preajmă.

Trecând la rândul lor fluviul, marile familii din Teba

vin seara în procesiune, purtând torţe aprinse, până la mormintele străbunilor lor. Erau aduse şi merinde din belşug, spre a sărbători „în familie” vizita lui Amon în „frumosul Apus”.

Din Luxor, situat pe malul celălalt, se putea urmări cu privirea acest şir nesfârşit luminat de torţe, care sclipeau în bezna deşertului, aducându-le celor morţi focul regenerator.

Egiptenii, cu firea lor paşnică şi veselă, iubeau mult sărbătorile, aceste sărbători care, în diverse feluri, primeneau viaţa ţării şi a oamenilor. Ele nu erau simple distracţii sterile şi trecătoare, având drept scop doar înveselirea inimilor, ci însemnau totodată adevărate jocuri spirituale, elevate, ale căror acte aveau adeseori o valoare mitică, vaste profesiuni ele credinţă faţă de puterile care stăpânesc lumea: zeii şi regii. Aceştia, asimilaţi forţelor naturii, trebuiau la rândul lor să se reînnoiască neîncetat.

Cele trei mari sărbători rameside se celebrau la Teba, care se afirmă astfel ca o capitală religioasă a Egiptului.

Un sat de lângă nil

Asupra vieţii poporului Egiptului nu avem decât puţine informaţii şi rare mărturii arheologice: casele de chirpici nu au rezistat trecerii timpului.

Dar vestigiile unui sat de meşteşugari persistă încă pe malul stâng al Tehei, la Deir el Medineh, în apropierea colinei Gurnet Murai, la sud de necropolă.

Satul fusese întemeiat de Tutmosis I pentru meşteşugarii şi muncitorii care lucrau la mormintele şi templele funerare regale; el avea, în vremea aceea, vreo patruzeci de case înconjurate de un zid care servea şi drept fortificaţie. Locuitorii lui erau în primul rând egipteni, dar şi câţiva imigranţi hiksoşi şi nubieni, muncitori liberi. Cimitirul vecin dezvăluie marea sărăcie a acestor oameni.

Sub tutmosizi, mijloacele de existenţă se îmbunătăţesc. Administraţia organizează un sistem de aprovizionare cu apă; în apropiere de poarta de nord este

instalat un post de apă, aflat sub supravegherea unui paznic, iar de-a lungul uliţelor înguste sunt aşezate amfore. Sub Amenofis al III-lea, satul numără aproximativ cincizeci de case în incintă, dar începe să se extindă şi în afara ei.

Ramesizii vor reconstrui şi reorganiza Deir el Medineh, părăsit sub Amenofis al IV-lea odată cu exodul curţii la Tel el Amarna. Noi străzi sunt străpunse printre vechile case şi sunt construite noi cartiere. Sub Seti I, un număr de şaptezeci de case în incintă şi cincizeci în afara ei atestă dezvoltarea satului, meşteşugarii locuind în casele ocrotite de zidul de incintă, iar muncitorii în afara lui. Sub Ramses al II-lea, satul se află în plină înflorire, ba se pare chiar că o anume preocupare urbanistică a stat la baza organizării lui de către ramesizi: pot fi distinse cinci străzi rectilinii, în lungul cărora se înşiruie casele. Acestea erau clădite din cărămizi uscate, cu pereţii tencuiţi şi văruiţi; având dimensiuni destul de reduse, ele sunt construite mai mult în adâncime decât pe lăţime. Încăperea cea mai mare este cea de la intrare, care conţinea un soi de tribună, cam de 2 X 1, 20 m, ridicată la 90 cm deasupra solului, la care se ajungea urcând vreo trei-patru trepte şi era luminată prin ferestre cu despărţituri. Cealaltă încăpere (uneori erau două), mai mică, era destinată dormitului şi constituia restul casei, ce dădea într-o bucătărie în aer liber, cu cuptor şi un fel de albie pentru frământat pâinea. Cele câteva trepte rămase ne permit să credem că aceste case aveau pivniţe, uneori chiar şi terase. Uşile sunt toate vopsite în roşu (culoarea care izgoneşte spiritele răufăcătoare), pereţii sunt albi, uneori decoraţi cu picturi, din păcate foarte deteriorate, cu subiecte religioase (Ilorus şi Isis în mlaştinile Deltei) sau profane (dansatoare goale, femei făcându-şi toaleta). Pardoseala încăperilor era din pământ bătătorit, dar cu stuc şi vopsit în alb şi roşu în locuinţele mai înstărite.

În apropierea satului erau înălţate capele votive zeilor şi regilor: Amenofis I, Tutmosis al III-lea, Seti I, Ramses al II-lea.

Ceva mai departe se întindea cimitirul, unde erau amenajate cavouri pentru mai mulţi membri ai unei familii; uneori, mormintele erau nişte mici monumente alcătuite dintr-o capelă având în vârf un pyramidion sculptat, spre care duceau nişte trepte pictate în alb sau galben (culori benefice ale tărâmurilor cereşti). Adeseori faţadele erau decorate cu stele viu colorate.

În sat viaţa era relativ uşoară, iar alimentaţia acceptabilă. Baza o constituia pâinea, umplută uneori cu boabe sau cu carne. Se consuma carne de vită, de viţel, dar şi de gazelă, antilopă şi hienă, care erau ţinute la îngrăşat după ce fuseseră prinse. Păsările sălbatice şi domestice se mâncau fripte pe jeratic sau fierte. Peştii, de specii foarte diverse, erau şi ei consumaţi fripţi sau fierţi. Legumele erau variate şi numeroase: ceapă, usturoi, fasole, praz, linte, frunze de lotus, iar ca fructe se găseau curmale, smochine, rodii, caise, jujube *, roşcove, chimion. Unele dintre aceste fructe erau uscate şi păstrate pentru iarnă. Se bea bere, vin şi lapte.

Muncitorii se aflau sub autoritatea a doi şefi, asistaţi de un consiliu al meşteşugarilor şi muncitorilor care dispunea de o mică administraţie, cu scribi şi supraveghetori. Este probabil ca cei doi şefi să fi fost reprezentanţii vizirului, iar membrii consiliului să fi fost aleşi (P).

Existau şi asociaţii particulare, un fel de corporaţii de muncă. Elita era constituită din şefii lucrărilor, maiştri, sculptori, pictori, desenatori, scribi; veneau apoi cei care efectuau lucrările comandate – zidarii şi terasierii –, urmaţi ele cei care contribuiau la desfăşurarea vieţii satului – sacagiii, bouarii, pescarii, păsărarii, spălătorii. Aceste diverse bresle erau afiliate confreriilor religioase, care aveau capelele lor, unde se întâlneau în zilele de sărbătoare pentru oficierea ritualurilor şi pentru procesiuni. Toate îl aveau drept patron pe sfântul rege Amenofis I, iar protector pe regele care domnea atunci. Acestea erau primele corporaţii de stat, în manieră egipteană.

Un contract îi lega, într-adevăr, de stat, pentru o perioadă dată, pe aceşti muncitori liberi. Aceleaşi drepturi par să fi fost garantate tuturor, chiar şi muncitorilor străini, cărora le sunt date nume egiptene; aceştia se asimilau însă mai mult sau mai puţin cu localnicii. Salariul şi cantitatea muncii sunt fixate prin contract. Astfel, un cărămidar, de pildă, trebuie să facă un anumit număr de cărămizi pe zi. Luna, care avea treizeci de zile, era împărţită în „săptămâni" de zece zile; muncitorii trebuiau să muncească opt zile, după care aveau dreptul la două zile de odihnă. Cu ocazia marilor sărbători erau acordate zile libere suplimentare, ca, de pildă, patru zile în timpul marilor procesiuni regale 159. Toate aceste date

— Fructele unui arbore subtropical, care are un suc foarte dulce (n.tr.).

ne slut furnizate de textele de pe ostraca, găsite în număr mare în preajma satului.

Un maistru veghea la respectarea strictă a zilelor şi orelor de lucru, iar un scrib nota pauzele şi absenţele. A fost găsită, datând din anul 40 al domniei lui Ramses al II-lea, o foaie de papirus pe care un scrib însemnase absenţele mai multor muncitori invocate de aceştia:

„Pendua – prima lună din anotimpul revărsărilor, ziua a 14-a: a ieşit să bea cu Honsu.

Horemuia – luna a treia a revărsărilor, ziua a 21-a şi a 22-a: era cu meşterul – luna a doua din anotimpul de iarnă, ziua a 8-a: făcea bere – luna a treia a anotimpului de vară, ziua a 17-a, a 18-a şi a 21-a – bolnav.

Iluinefer – luna a doua a anotimpului de iarnă, ziua a 7-a şi a 8-a: bolnav – luna a treia a verii, ziua a 3-a şi a 5-a – tulburări de vedere; ziua a 7-a şi a 8-a: bolnav.

Amenemuia – prima lună a anotimpului de iarnă, ziua a 15-a: ajuta la mumificarea lui Hormes – luna a doua a iernii, ziua a 7-a: absent; ziua a 8-a: făcea bere; ziua a 16-a: a lucrat la reparatul uşii.

Seba – luna a patra a revărsărilor, ziua a 17-a: l-a înţepat un scorpion – prima lună a iernii, ziua a 25-a: bolnav.

Honsu – luna a patra a revărsărilor, ziua a 7-a şi luna a treia a iernii, ziua a 25-a şi a 28-a; bolnav – luna a patra a iernii, ziua a 8-a: şi-a slujit zeul – prima lună a revărsărilor, ziua a 14-a: şi-a serbat ziua; ziua a 15-a: şi-a serbat ziua.

Anui – prima lună a iernii, ziua a 24-a: s-a dus să caute piatră pentru Kenherkepeşef – luna a doua a iernii, ziua a 7-a: acelaşi lucru; ziua a 17-a: absent" 160.

Concediile de boală erau rare, clar micile evenimente ale existenţei cotidiene, publice sau uneori foarte personale, duceau din când în când la absenţe, înregistrate cu grijă.

În cazul în care condiţiile de muncă erau considerate nesatisfăcătoare sau insuficiente, muncitorii puteau declara grevă, adică „seculcau", potrivit terminologiei egiptene. – Din vremea lui Horemlïêb, munca meşteşugarilor era protejată de rege. Aceş tră pot să aibă o locuinţă proprie şi, în acest caz „trebuie să plătească doar impozitul, sub forma de corvezi. Furtul uneltelor unui lucrător este considerat o faptă gravă, care trebuie pedepsită de zei. Într-adevăr, lucrătorul care taie sau sculptează piatra, pictează sau desenează, creează forme; în gândirea egipteană, acestea sunt receptacule potenţiale de viaţă, care se pot însufleţi. Prin urmare, lucrătorul sau meşteşugarul este un creator, deci un personaj important care merită stima din jur. Lucrătorii de la Deir el Medineb jucau un rol deosebit de necesar şi util, deoarece ei munceau ca să construiască, în cazul acesta, templul funerar, mormântul şi statuile regale, strădania lor fiind dedicată vieţii eterne a faraonului. De altfel, acesta le e recunoscător, ca şi tuturor celor care lucrau la monumentele sale, aşa cum dovedeşte un text datat din anul 8 al domniei lui Ramses al II-lea, sculptat pe o stelă descoperită la Mansbiyet es Sadr, deja menţionată 161.

„O, meşteri aleşi şi destoinici, vă ştiu mâna, care pentru mine ciopleşte monumentele mele cele multe. O, voi care lucraţi cu dragoste nestematele de tot soiul, care pătrundeţi în stânca de granit şi staţi alături de cuarţit, [bărbaţi] viteji şi puternici atunci când înălţaţi

monumentele, mulţumită vouă voi putea împodobi toate templele ce le-am ridicat, atât timp cât vor dăinui. O voi, buni luptători ce nu cunoaşteţi oboseala, care vegheaţi asupra lucrărilor până ce iau sfârşit şi care le duceţi la capăt cu dârzenie şi pricepere, o, voi, cărora vi se spune: «Faceţi» potrivit planurilor, voi care mergeţi în căutarea pietrelor la Colina Sacră, am auzit cele ce vă spuneaţi unii altora; binefacerile mele se vor revărsa asupra voastră şi faptele mele vor fi precum îmi sunt vorbele.

Eu sunt Ramses-cel-iubit-de-Amon, cel care îngăduie tinerelor generaţii să crească, dăruindu-le viaţă. Bunătăţile vă vor copleşi şi nimeni nu va mai dori să sporească bucatele în jurul vostru. Voi veni în întâmpinarea nevoilor voastre în toate felurile; astfel voi veţi trudi pentru mine cu inima plină de iubire. Eu sunt protectorul puternic şi apărătorul meşteşugului vostru. În mâna voastră, mâncarea va cântări mai greu decât ce aţi muncit şi astfel veţi putea trăi şi creşte. Vă cunosc truda, grea şi cu folos şi [ştiu] că munca înseamnă bucurie atunci când pântecul e îndestulat.

Pentru voi, hambarele sunt pline cu grâu, ca în nicio zi să nu fiţi lipsiţi de hrana care dă putere; fiecare dintre voi vă avea bucate pentru o lună. Am umplut şi cămările cu felurite bunuri, pâini, cărnuri, dulciuri ca să vă ferească [de foame], sandale, veşminte, multe alifii, ca să vă puteţi unge creştetul la fiecare zece zile, să vă îmbrăcaţi [cu veşminte noi] în tot anul, ca să vă ţineţi bine pe picioare în fiecare dimineaţă. Niciunul dintre voi nu se va culca sleit de foame.

Am mai trimis şi mulţi slujitori care să vă îndestuleze: pescarii vă vor aduce peşti; grădinarii vor cultiva legume; olarii îşi vor învârti roata ca să vă facă amfore şi astfel să aveţi apă proaspătă în arşiţa verii.

Tot pentru voi, fără încetare [corăbiile] Egiptului de Sus plutesc spre Deltă şi [cele ale] Deltei spre Egiptul de Sus, cu [încărcături] de orz, hrişcă, griu, Sare şi bob, în mormane fără de număr.

Am făptuit toate acestea ca să se spună că trăiţi în

belşug, în timp ce voi, din toată inima, trudiţi pentru mine” 162.

Aceste dovezi ale generozităţii regale, care se adresau aici meşterilor din Ileliopolis, erau distribuite în chip asemănător şi la Deir el Medineh, marele şantier al suveranilor ramesizi.

Corporaţia muncitorilor din sat avea propriile sale tribunale. Litigiile erau supuse unui fel de sfat al reprezentanţilor acestora alcătuit din meşteşugari şi prezidat de un meşter, care dădea sentinţele în numele regelui 163, însă competenţa lui se limita la problemele curente.

Pedeapsa cea mai obişnuită era bătaia cu vergi. Faptele grave, în primul rând cele penale, erau de resortul tribunalului prezidat de vizir.

Pentru egipteni, cărora le plăcea să se judece, ocaziile de proces erau numeroase. Multe papirusuri au transmis până la noi aceste litigii şi certuri locale. Se cunoaşte şi chiar un proces intentat pentru o transmitere de funcţie, care a durat, în aceeaşi familie, din timpul domniei lui Ahmosis până în vremea lui Ramses al II-lea, adică aproape trei veacuri.

Însăşi viaţa satului şi a locuitorilor săi este povestită în morminte şi pe ostraca.

În mormântul lui Ipui, sculptor sub Ramses al II-lea, putem încă vedea cum se desfăşurau muncile câmpului, culesul viilor, pescuitul pe fluviu, piaţa şi neguţătorii ei agitaţi, întoarcerea de la o vânătoare în deşert şi chiar scene referitoare la spălatul rufelor şi vopsitul ţesăturilor.

Uneori meşteşugarii puteau face carieră. E cunoscut un pictor care a devenit scrib şi a sfârşit ca mânuitor de evantai la dreapta regelui164, ceea ce însemna o promovare strălucită, deoarece această funcţie putea fi deţinută de un prinţ de sânge regal.

Revelatoare este şi viaţa lui Ramose. El a fost numit scrib la Deir el Medineb, în anul 5

al domniei lui Ramses al II-lea, cu câteva luni înaintea bătăliei de la Kadeş. Fiul unui mesager regal, el a

slujit mai întâi la tezaurul templului funerar al lui Tutmosis al IV-lea. Inteligent şi abil, s-a făcut remarcat de vizirul Paser, care l-a trimis la Deir el Medineh, unde s-a îmbogăţit foarte repede, dacă judecăm după numărul destul de impresionant al monumentelor lăsate: numeroase stele şi trei morminte. El avea şi talente literare. A alcătuit, printre altele, un manual de interpretat visele şi o carte de vrăji şi magie.

Cine vrea să scrie cronica unui sat egiptean trebuie să meargă la Deir el Medineh. Alături de evenimentele oficiale, aici pot fi găsite modestele întâmplări ale vieţii poporului, atât de mişcătoare după trecerea mileniilor 16S.

C. FORŢELE INTERNE ŞI CELE DINTÂI AMENINŢĂRI

La sfârşitul domniei lui Ramses al II-lea, anumite elemente ale societăţii egiptene, clerul, militarii, muncitorii străini erau susceptibili să ameninţe sau mai curând să slăbească, în diferite moduri, autoritatea regală. Vârsta înaintată a suveranului (aproape 90 de ani) îl făcea şi mai vulnerabil.

La Teba, marele preot al lui Amon, Rom-Roy, îi urmase lui Bakenhonsu. Acesta îşi va exercita, pontificatul suprem până aproape de sfârşitul dinastiei a XIX-a. Întreaga sa familie participa la funcţia de mare preot: fiul său mai vârstnic, Bakenhonsu, era „al doilea slujitor” al lui Amon; cel de al doilea fiu era preot sem la Rameseum, primul nepot „al patrulea slujitor al zeului”, al doilea nepot „preot cu mâinile pure” în templul lui Amon. Aceeaşi familie deţinea prin urmare în întregime funcţii oficiale importante. Ramses nu pare să se fi opus acestui nepotism primejdios al lui Rom-Roy.

Mai mult decât atât, acesta a reuşit să obţină de la vârsnicul rege titlul de „şef al slujitorilor tuturor zeilor”, ceea ce îi conferea clerului lui Amon o supremaţie îngrijorătoare.

În felul acesta, atât prin constituirea unor familii sacerdotale puternice, cât şi prin superioritatea dobândită, cel puţin, teoretic, asupra celorlalte cultfe, poziţia clerului

lui Amon sporea considerabil în stat.

În acelaşi timp, pământurile şi proprietăţile templelor deveneau adevărate domenii senioriale, rivalizând cu puterea laică a faraonului; îmbogăţiţi prin generozitatea regelui şi prada adusă din campaniile victorioase, ei tindeau tot mai mult să formuleze entităţi administrative şi economice care se desprindeau de sub tutela suveranului. O nouă etapă a fost depăşită atunci când Ramses a acordat acestor domenii religioase privilegiul imunităţii (scutirea de impozite).

Clerul lui Amon dispune şi de propriile sale servicii de ordine. El avea jurisdicţii speciale, tribunale sacerdotale care dădeau sentinţe după oracole.

O a doua putere, tebană în esenţă, se constituie deci pe lângă autoritatea regală şi riscă să devină ameninţătoare pentru ea. Această primejdie se va materializa la sfârşitul dinastiei a XX-a, când Herihor, marele preot al lui Amon, va întemeia în Egiptul de Sus o monarhie teocratică (dinastia a XXI-a). Acest pericol apăruse deja la sfârşitul domniei lui Ramses al II-lea.

O altă castă, alcătuită din militari, începea şi ea să constituie o ameninţare pentru puterea centrală. Pentru a răsplăti bravura căpitanilor săi, Ramses le dăruise pământuri inalienabile, ai căror posesori şi-au însuşit destul de repede un comportament de privilegiaţi. Răsplătiţi cu aur şi onoruri, ei dispuneau şi de un important personal domestic, alcătuit din prizonierii aduşi din campaniile militare, ce le fuseseră dăruiţi de rege. Ei beneficiau prin urmare de mari bogăţii.

Astfel a început, se pare, într-o manieră restrânsă, dar susceptibilă de a lua proporţii regretabile, o dezmembrare a domeniului regal în fa268

voarea clerului şi a militarilor, în timp ce marile familii acumulau, aşa cum am văzut, funcţii importante în stat, care tindeau să devină ereditare, fapt care diminua întrucâtva şi el puterea absolută a faraonului.

O altă dificultate provenea din marele număr de muncitori străini implantaţi în Egipt. În acest domeniu,

reacţia lui Ramses a fost mai fermă.

Aceşti muncitori aveau o origine dublă: pe de o parte erau oamenii liberi veniţi în căutare de lucru în Egipt, unde viaţa era uşoară; ei erau consideraţi drept o mână de lucru utilă, în acele vremuri când prosperitatea imperiului îi îngăduia faraonului să întreprindă construcţii de mare anvergură, din inima Sudanului şi până în Mediterana. Muncitorii străini aduceau un ajutor apreciabil mâinii de lucru locale.

Cu toate acestea, un riguros control la frontiere le ţinea evidenţa; pentru fiecare dintre aceşti imigranţi, ofiţerii notau ziua trecerii frontierei, locul de proveniență, starea civilă şi numele tatălui. Statutul lor era acelaşi ca cel al lucrătorilor egipteni.

Acestor muncitori liberi li se adăugau prizonierii de război, care aveau un statut de sclavi.

De cele mai multe ori, străinii rămâneau grupaţi pe naţionalităţi. Astfel, în jurul Karnak-ului trăiau colonii siriene încă din vremea lui Tutmosis al III-lea; printre ei s-au stabilit neguţători de aceeaşi origine. În apropierea templului lui Amenofis al III-lea, la Luxor, fusese instalat un cartier sirian, sub autoritatea fiului unui prinţ adus din Siria. La carierele din Tura, pe malul drept al Nilului, în dreptul oraşului Memfis, mai lucrau încă hiksoşi. Pentru construcţia marelui templu al lui Ptah de la Memfis au fost folosiţi fenicieni; ei lucrau şi pe şantierele de construcţii navale ale marelui oraş. În partea estică a Deltei, în regiunea oraşului Tanis, evreii fabricau cărămizi, necesare în construcţii, în primul rând pentru Per-Ramses. Unii dintre aceştia, veniţi cu inva

datorii hiksoşi, se stabiliseră acolo de mai multe secole, mai precisdo 430 arii, după-cartea-Exodului.100

Se întâmpla ca unele triburi străine să ţie izgonite din Egipt, în urma unor acte de nesupunere sau a unor cereri nejustificate. În acest cadru trebuie plasat, poate, exodul evreilor. Acest fapt nu e menţionat în niciun text egiptean, căci, în istoria imperiului egiptean, el constituia

un eveniment minor, la fel ca multe altele. De altfel, specialiştii ezită în ceea ce priveşte situarea sa în timpul domniei lui Ramses al II-lea său a lui Merenptah, fiul şi succesorul lui; după toate probabilităţile, el ar trebui totuşi plasat sub Ramses al II-lea107.

Aceşti evrei instalaţi în Egipt îşi păstraseră nestingheriţi obiceiurile, cultul şi conducătorii, ca şi ceilalţi muncitori imigranţi; sub Ramses al II-lea, ei erau conduşi de către Aaron. A urmat Moise – numele egiptean este Mose, care înseamnă „s-a născut" sau „un nou-născutl", ce aminteşte poate strigătul scos de fiica regelui, când a descoperit pruncul plutind pe Nil într-un coş, părăsit de mama lui, după care trimite ca să-l alăpteze, dându-şi seama că este un copil evreu 168. Apoi, adoptat de fiica faraonului, el a fost crescut în palatul regal. Acest fapt nu e câtuşi de puţin ieşit din comun. Într-adevăr, se obişnuia ca unii copii de străini, deosebit de înzestraţi şi ale căror aptitudini fuseseră recunoscute, să fie educaţi în şcolile egiptene; ei intrau mai târziu în administraţie, unde erau folosiţi pentru întreţinerea raporturilor cu ţara lor de origine, Acesta a fost, probabil, cazul lui Moise, protejat în tinereţe de faraonul Horemheb, preocupat, cum vor fi toţi ramesizii, de problema asiaticilor în Egipt.

„Moise a fost iniţiat în toată înţelepciunea egiptenilor; el era puternic în vorbe şi în fapte. Gând avu patruzeci de ani ¡împliniţi, în suflet i se înfiripă gândul de a-şi vedea fraţii, fiii Israelului169. El zări un egiptean lovind un evreu, frate de-al său; cătând el încoace şi încolo, văzând că nu era nimeni, îl ucise pe egiptean şi îl ascunse în nisip. A doua zi ieşi, şi iată că doi evrei se certau; atunci îi spuse celui vinovat: «Pentru ce îţi loveşti aproapele?». Dar acesta i-a răspuns: «Cine te-a pus domn şi judecător peste noi? Vrei oare să mă ucizi, aşa cum l-ai ucis pe egiptean?». Iar Moise se temu" 17°.

Bătaia cu vergi era, aşa cum am văzut, pedeapsa hotărâtă de obicei de către tribunalele muncitorilor, în caz de delict. Dar egiptenii erau intransigenţi atunci când era vorba de o crimă; prin urmare, Moise, urmărit acum din

porunca faraonului, la curtea căruia fusese crescut şi educat, a fost nevoit să fugă. Atunci, el pleacă în ţara Madian, se căsătoreşte şi iată că într-o bună zi, în timp ce dusese la păscut turmele socrului său, la Horeb, „îngerul Domnului i se arătă”, cerându-i să aducă înapoi poporul evreu în Ţara sfântă.

Moise se întoarce în Egipt – nu se ştie exact după câtă vreme –, suficientă în orice caz pentru ca crima comisă să fie uitată, căci, în tovărăşia lui Aaron, el se înfăţişează dinaintea faraonului (Ramses al II-lea?), fapt care dezvăluie libertatea de care se bucurau atunci străinii:

„Moise şi Aaron veniră şi îi spuseră faraonului: «Aşa a grăit Iehova, Dumnezeul Israelului: lasă poporul meu să meargă, ca să mă sărbătorească în pustiu». Dar faraonul zise: «Cine e Iehova, de a cărui voce să ascult şi să-i las pe fiii Israelului să plece?». Iar ei spuseră: «Dumnezeul evreilor ne-a chemat; lasă-ne să mergem cale de trei zile în pustiu, ca să aducem jertfe lui Iehova, Dumnezeul nostru…». Regele Egiptului le zise iarăşi: «Moise şi Aaron, pentru ce luaţi poporul de la lucrul său? Duceţi-vă fiecare la munca voastră… Poporul este acum foarte numeros, iar voi îl împiedicaţi să muncească!» m.

Am văzut mai sus cu câtă asprime, dar iară intransigenţă totodată, erau acordate zilele libere meşteşugarilor şi muncitorilor egipteni.

Atunci faraonul, spre a-i pedepsi, declară că evreii vor trebui nu numai să facă în continuare cărămizi (ocupaţia lor obişnuită de mai multe secole), dar că vor merge pe viitor să-şi care singuri paiele trebuincioase îndeletnicirii lor. E totuşi ciudat ca marele rege să se fi ocupat în persoană de aceste probleme de cărămizi şi paie… (?!).

Urmează o nouă vizită la regele Egiptului: „Trimişii fiilor lui Israel veniră să-l „roage pe faraon, zicându-i: «Pentru ce făptuieşti acestea cu slujitorii tai? Slujitorilor tăi nu li se mai dau paie şi ni se spune: Faceţi cărămizi 1 Şi iată, slujitorii tăi sunt bătuţi, deşi poporul tău poartă vina».

Dar el răspunse: «Sunteţi leneşi, leneşi! De aceea ziceţi: să mergem şi să aducem jertfe lui Iehova. Acum întoarceţi-vă la lucru; paie nu vi se vor da şi tot atâtea cărămizi veţi face» „172.

Poate evreii au fugit? Este foarte posibil şi ca Ramses să-i fi izgonit în cele din urmă pe aceşti lucrători deveniţi nesupuşi, mai ales după escalada minunilor şi a plăgilor. Această a doua ipoteză e cu atât mai plauzibilă cu cât condiţiile de viaţă erau bune în Egiptul cel bogat, iar hrana era abundentă, aşa cum stau mărturie regretele amarnice ale evreilor rătăciţi în deşertul Sin.

„Toată adunarea copiilor lui Israel murmura în deşert: «Vai! De ce n-am murit oare de mâna lui Iehova în ţara Egiptului, când şedeam lângă oalele cu carne şi mâncam pâine pe săturate. Căci ne-aţi adus în pustiul acesta ca să murim de foame toată mulţimea noastră» 173. Iar mana căzută din

— Vechiul Testament, Exodul, VII-XI (n.tr.).

cer nu va putea să-i facă a uita bucatele îmbelşugate la care încă mai visau. Fiii Israelului începură iarăşi a se plânge şi a zice: «Cine ne va da nouă carne să mâncăm? Ne aducem aminte de peştii ce-i mâncam în Egipt pe degeaba, de castraveţi, de pepeni, ele praz, de ceapă şi de usturoi. Şi acum sufletul ni s-a uscat, căci nu mai e nimica. Ochii noştri nu văd decât mana» „174.

Cât despre trecerea Mării Roşii, aceasta aminteşte puternic de un număr de magie egiptean; preotul-lector Djadjaemanh ştia să despice în două apele unui lac, să arunce o jumătate peste cealaltă, ca să poată căuta în voie un giuvaier căzut pe fundul heleşteului. Acest număr de magie e descris într-o veche poveste egipteană datând cu aproximaţie din anul 2200 înaintea erei noastre Or, Moise fusese iniţiat „în toată înţelepciunea egipteană”; el cunoştea fără îndoială această povestire şi este foarte probabil ca textul din Cartea Exodului, la fel ca numeroase texte antice, să amestece faptele reale cu interpretările mitice.

Dacă acest eveniment (oricare ar fi fost istoria lui

exactă) este desigur foarte important pentru poporul Israelului, el n-a reprezentat în Egipt decât un incident local printre multe altele. El nu a atins puterea imperială, dar a privat şantierele de o mână de lucru utilă.

Aşa a trăit Egiptul, paşnic şi prosper, timp de cincizeci de ani.

Seti şi Ramses cel Mare au creat, după alţi cuceritori, un vast imperiu vegheat de alianţa dintre zeii egipteni, asiatici şi africani. Dacă anumite elemente interne erau atunci susceptibile de a deveni primejdioase, situaţia externă era mai ales cea care ameninţa pacea când Merenptah i-a urmat la tron tatălui său.

NOTE

PARTEA ÎNTÂI

CAPITOLUL I

1. Denumire dată mormintelor particulare, cu suprastructura de formă trapezoidală, asemănătoare unei „banchete" (în arabă mastaba).

2. Împărţirea istoriei Egiptului în 30 dinastii (între anii 3200 – 333 înaintea erei noastre) a fost transmisă de istoricul Manethon, care a trăit în epoca greacă. Opera sa (o mare istorie a Egiptului, Aegyptiaca, elaborată la cererea lui Ptolemeu I, folosind drept izvoare bibliotecile templelor şi arhivelor regale) nu ne-a parvenit din păcate; avem din ea numai rezumate sau fragmente, transcrise de istoriografii evrei (de pildă Iosif, care a trăit în primul veac al erei noastre) şi creştini (Iuliu africanul, prin 220; Eusebiu, prin 320).

Pentru anumite perioade, documente egiptene reiau diviziunile lui Manethon, ceea ce pare să le confirme veracitatea.

Istoricii moderni au adăugat acestei scheme – de origine egipteană, deci – o repartizare pe epoci, pentru a delimita istoria colectivă a societăţii faraonice: termenii de imperiu vechi, mijlociu şi nou se aplică perioadelor stabile ale civilizaţiei egiptene (fără ca termenul „imperiu" să aibă o semnificaţie politică precisă), despărţite de perioade denumite „intermediare", traversate de tulburări şi de

punerea sub semnul întrebării a instituţiei faraonice.

3. Bloc de diorit, sculptat pe ambele feţe, din care au fost regăsite şase fragmente. Cel mai important se găseşte la Palermo, în Sicilia. Pentru fiecare domnie până la sfârşitul dinastici a V-a), evenimentele importante sunt menţionate an de an: războaie, sărbători religioase, construcţii de temple, recensăminte, ca şi cotele revărsărilor Nilului.

4. Horus fiind la origine substantivul comun care denumea şoimul, în Egipt există numeroşi şi diverşi sei Horus, căci pasărea care era văzută atât de des planând pe cerul Egiptului s-a impus conştiinţei religioase de-a lungul întregii văi a Nilului. Mai mulţi dintre aceştia sunt legaţi de concepţiile cosmice enunţate la p.14 – 15. Horus de la Hierakonpolis patronează monarhia. În sfârşit, Horus, fiul lui Osiris şi al lui Isis, este zeul-prunc, urmaş al tatălui său, simbolul pietăţii filiale şi al continuităţii monarhice.

5. Energia motrice a fiinţei, cea care dă elanul vital. Fiecare om, fiecare zeu posedau câte un ha individual, părticică a marii forţe divine din univers.

6. Zeii reprezentaţi cu trupul strâns înfăşurat într-o teacă sunt de obicei zeii creatori şi dătători de viaţă: Ptah, Min itifalic, Osiris. Această teacă este poate „copia” scoarfei copacului care închide forţele vegetale gata întotdeauna să renască, prin urmare simbolul „impulsului” vital şi al veşniciei acestuia.

Primele statui ale lui Priap au fost cioplite în scoarţă de copac.

7. Cifra 3 desemnează în Egipt pluralitatea nelimitată. Astfel Re e considerat neîndoielnic drept părintele dinaştilor egipteni.

8. Verbul este creator în gândirea semită şi africană; rostirea unui cuvânt creează realitatea exprimată de acesta, proces ideal prin care o poruncă devine îndată eficientă.

9. A se vedea nota 2.

10. Textele Piramidelor, par. 1 108.

11. Numele său evocă gloria zeului: „Casa lui Re” e

denumirea templului solar situat lângă piramida lui Sahure, „Locul inimii lui Re”, cea a templului din preajma monumentului lui Neferirkare.

12. Pasaj din Lamentaţiile lui Ipu-ur. Cf. C.L., Textes, p. 212 – 213.

13. Poem extras din Cântecele deznădăjduitului. Cf. C.L., Textes, p. 225 – 226.

14. Desemnarea duşmanilor prin termenul de „bucate” a fost considerată uneori ca provenind dintr-un canibalism primitiv (?). Cf. E. Schwyzer, Griechische Grammatik, I, 1939, p. 329; a se face o apropiere între hoştia şi hoştis. J. Knobloch, Von Menschenfressen und Fleischfressenden Gărgen, în GLOTTA, LX Band, 1 – 2 Heft, 1982, p. 2 – 6.

15. Alt mod de desemnare a duşmanilor, asociaţi forţelor răufăcătoare ale universului.

16. Profeţia lui Neferty. Cf. C.L., Textes, p. 72.

17. A se vedea vol. II, Faraoni imperiali, Bunul păstor.

18. Suverani din dinastia a X-a.

19. Învăţătura regelui către fiul său. Cf. C.L., Textes p. 56.

20. Comparaţie foarte frecventă în imnurile rameside.

21. Zeiţa-leoaică, mare războinică.

22. Text scris pe un papirus găsit la Kahun, care cuprindea şase imnuri regale. Cf. C.L., Textes, p. 78 – 79 şi p. 301, nota 222.

23. A se vedea mai sus, p. 24, în legătură cu această imagine.

24. A se vedea mai sus, p. 16 – 17.

25. Unii istorici moderni asimilează regatul Naharina cu regatul Mitani. Dar textele egiptene prezintă cele două nume (Min, Nhm) în contexte diferite; mai mult, în textele rameside, aşa cum Vom vedea, Naharina e menţionat în continuare, în timp ce Mitani deja dispăruse. Confuzia modernă provine probabil din faptul că cele două state mărgineau Eufratul, pe cele două maluri opuse (Mitani pe malul stâng, Naharina pe malul drept).

26. Imaginea este cea a secerii care aruncă grâul tăiat.

27. Desemnarea popoarelor asiatice.

28. Nubia şi Sudanul, cuprinse astfel în pământul Egiptului.

29. Eufratul care, fapt remarcabil pentru egipteni, curge de la nord spre sud, în timp ce Nilul, fluviul prin excelentă, curge de la sud spre nord.

30. C.L., Textes, p. 93 – 94.

31. Extras din Anale; relatarea primei campanii, cucerirea fortăreţei Megiddo (cetate situată la ieşirea din trecătoarea Cârmei, la nord-estul Samariei), unde se adunaseră oştirile coalizate. Cf. C.L., Textes, p. 93 – 100.

32. Text sculptat pe o mare stelă de granit (1, 80 înălţime) descoperită într-o sală situată la nord-vest de Sfânta-Sfintelor din marele templu al lui Amon-Re de la Karnak; în prezent la Muzeul din Cairo. Cf. C.L., Textes, p. 101 – 104.

33. Numele de rege al Egiptului de Sus şi de Jos al lui Tutmosis al III-lea (al patrulea nume, sau prenume).

34. Fluviu] Eufrat.

35. Duşmanii sunt asimilaţi fiarelor sălbatice.

36. Uraeus-vd. Şarpele-uraeus, fiica lui Re [uraeus-ul este de natură feminină) contribuie la strălucirea zeului.

37. Insule din Marea Egee (?). Aceşti termeni sunt desigur pur formali, dar cuvintele care exprimă o victorie măreaţă asigură realizarea acesteia. După toate probabilităţile, se face aluzie la hegemonia egipteană asupra lumii egee, care datează deja de o bucată de vreme.

38. Termenul „a zdrobi”, folosit la începutul fiecărei strofe a poemului este şi el adeseori, pur formal (a se vedea nota precedentă şi vol. II, Regele-erou, înfrângerea duşmanilor) Cetăţile feniciene îl adorau pe Şamaş, maro zeu solar din-Orientul, Apropiat şi Asia anterioară; unele dintre ele, ca, de pildă, Byblos, îi venerau pe Amon-Re. Apărând asemenea soarelui divin, Ţutmosis al III-lea îşi legi

«timează! incontestabili: puterea asupra acestor regiuni.

39. Faţă de aceşti asiatici, mereu gata să se revolt? faraonul îşi afirmă puterea apărând pregătit pentru luptă.

40. Ţara zeului este Ţara Punt, ţinut divin, unde se cultivau arborii de tămâie, necesari ritualului de cult. Textul descrie traiectoria stelei căzătoare, a cărei scânteiere, când ajunge pe pământ, – se contopeşte cu roua. Steaua căzătoare joacă un rol în toate istorisirile din Punct (a se vedea Povestea naufragiatului); să fi existat oare în Punct un cult stelar?

41. În Creta era venerat taurul alb, deci solar.

42. Aluzie posibilă la traversarea Eufratului de către Ţutmosis al III-lea, cu prilejul Celei de a opta campanii asiatice şi al incursiunii în Mitani.

43. Insulele din Mijloc sunt poate Cicladele. Regele îi este asimilat lui Horus, răzbunătorul, prin excelenţă, al tatălui său Osiris, taurul doborât fiind aici Seth.

44. Utjentiu sunt, poate, danaii, în ţara cărora se găsea valea Nemeea, unde se spune că Hercule a ucis faimosul leu. În acest caz, legenda dobândeşte o vechime considerabilă.

45. Marele Cerc este ceea ce rămâne din Oceanul primordial, împins la marginea lumii create. Astfel, întregul univers îi aparţine faraonului care, şoim plutind în văzduh, cuprinde cu privirea imensitatea domeniului său.

46. El ia în mod firesc forma şacalului, animal temut de Fugarii-nisipurilor din ţinuturile limitrofe.

47. Unirea lui Horus cu Seth (cei doi fraţi din legendă) în persoana faraonului constituie garanţia păcii în Egipt şi a echilibrului; prin urmare, nubienii nu vor mai avea prilejul de a se revolta.

48. Numele de rege al Egiptului de Sus şi de Jos al lui Amenofis al III-lea (al patrulea nume sau prenume).

49. C.L., Textes, p. 66 – 67.

50. Urk, V, 1328 (1.13) – 1330 (1.5.).

51. Egiptul de Sus şi de Jos.

52. Stelele erau din aramă, ceea ce explică

strălucirea lor mai slabă decât cea a soarelui de aur.

53. A se vedea mai sus, p. 44.

54. A se vedea mai jos, p. 127.

55. A se vedea mai sus, p. 62.

56. Abia în secolul al X-lea înaintea erei noastre este atestată prezenţa caravanelor în Asia de sud-vest.

CAPITOLUL".

1. Legrain, în A.S.A.E., 1914, t. 14, p. 29 – 38.

2. Gaballa-Kitchen, în C.E., 1968, nr. 86, p. 259 – 263.

3. Cruz-Uribe, în J.N.E.S., 1978, nr. 37, p. 237 – 244.

4. Stela anului 400. Cf. Montet, în Kemi, 1931 – 1933, vol. IV, p. 191 – 215.

5. Adică mereu reînnoită, ca şi vegetaţia care renaşte şi înverzeşte primăvara.

6. KRI I, 1.

7. KRI I, 2.

8. A se vedea vol. II, Regele-erou, Regele erou şi universul.

9. KRI I, 111 (1.4 – 8).

10. A. Zivie, în B.I.F.A.O., 1972, t. 72, p. 99 – 114.

11. A. Piankoff, în B.I.F.A.O., 1957, t. 56, p. 189 – 200.

12. C.L., Textes, p. 231.

13. Povestea naufragiatului.

14. A se vedea Sethe, în Z.A.S., 1931, vol. 66, p. 17; Cerny, în J.E.A., 1961, vol. 47, p. 150 – 152.

15. Anul egiptean era împărţit în trei anotimpuri având câte patru luni fiecare: anotimpul akhet (al revărsărilor), între 19 iulie şi 19 noiembrie; anotimpul peret (al încolţirii), între 19 noiembrie şi 19 martie; anotimpul semu (anotimpul secetei sau anotimpul de vară), între 19 martie şi 19 iulie. Text citat: KRI I, 80 (1.10). (Stelă de la Jebel Silsileh). Anotimpul revărsărilor era prea important ca oamenii să fie luaţi de la muncile câmpului şi trimişi la război.

16. KRI I, 6 – 7 (Inscripţie de la Karnak).

17. KRI I, 8 (1.8 – 12) (Karnak).

18. KRI I 12.

19. KRI I, 14, (1.5 – 6) (Karnak).

20. KRI I, 9, (1.6 – 8) (Karnak).
21. Creatorul universului.
22. KRI I, 10 (1.5 – 8) (Karnak).
23. Expresie pur formală, insistând asupra întinderii cuceririi.
24. „A fi pe apa cuiva" înseamnă, în vocabularul luntraşilor, a însoţi, a urma; în sens politic: a-i fi cuiva fidel.
25. A se vedea p. 275, nota 5.
26. KRI I, 10 – 11 (Karnak).
27. Mi se pare că aceste texte nu sunt numai simple legende de basoreliefuri, ci că ele constituie foarte probabil elementul oral, rostit cu prilejul sărbătoririi victoriei.
28. Aluzia la scena, devenită clasică în repetoriul iconografic încă din vremea lui Narmer: regele ţine de păr un „mănunchi" de prizonieri îngenuncheati şi se pregăteşte să-i consacre lui Amon, înălţând deasupra lor măciuca regală cu cap de fildeş.
29. KRI I, 11 (1.6 – 7) (Karnak).
30. KRI I, 41 (1.2.).
31. Adică: îi împiedică pe oameni să procreeze, pune capăt vieţii.
32. KRI I, 18 (1.12 – 14).
33. Pezard, Kadesh, Paris, 1931, p. 19 şi urm.
34. KRI I, 19 (1.16).
35. KRI 1, 24 (1.2 – 5).
36. Vercoutter, în R.E., 1971, vol. 24, p. 201 şi, urm.
37. Către începutul lunii aprilie.
38. Aluzie posibilă la campania purtată împotriva cotropitorilor libieni.
39. KRI I, 102 – 103.
40. KRI I, 75 – 76.
41. A se vedea p. 89.
42. KRI, I, 98 – 99. A se vedea şi Caminos, The shrines and rock-inser ipţionsof Ibrim, London, 1986, p. 83 – 90.
43. Labib Habachi, în B.I.F.A.O., 1973. t. 73, p.113 – 125.

44. A se vedea mai jos, p. 162.
45. A se vedea mai sus, p. 52 – 56 şi p, 59
46. Zeul nu îşi „întoarce" faţa spre sud, deoarece această regiune e considerată de către egipteni drept prelungirea firească, deci politică, a ţării lor. Acesta este un mijloc verbal spre a asigura mai bine dominaţia egipteană asupra teritoriilor africane.
47. Este redutabil momentul dispariţiei soarelui, dătător de lumină şi viaţă.
48. KRI I, 26 – 27.
49. A se vedea mai sus, p. 57.
50. Aceste reutilizări ale părţilor unor monumente de către succesorii suveranilor care le-au construit sunt frecvente în Egipt, mai cu seamă în perioadele de penurie, când se construia cu mijloace mai reduse.
51. Labib Habachi, în R.E., 1969, vol. 21, p. 27 – 47.
52. KRI II, 664 (1.7 – 8).
53. KRI II, 665 (1.9 – 10).
54. KRI II, 666 (1.4 – 5).
55. KRI II, 666 (1.11 – 12).
56. KRI II, 666 (1.16).
57. Porter-Moss, t. VI, p. 25.
58. KRI II, 327 (rdtimul rând) – 328 (1.1 – 7).
59. KRI II, 641 (1.15 – 16).
60. Nume dat de egipteni Oceanului primordial, care acoperea haosul lumii necreate.
61. Lumea inferioară era constituită pentru egipteni tot de un cer, analog aceluia care se vede deasupra pământului, dar inversat.
62. KRI II, 637 (1.9 – 14).
63. Porter-Moss, t. II, p. 21.
64. KRI II, 356 (1.3 – 6).
65. A se vedea mai sus, p. 100.
66. „A face să înverzească iarăşi", adică a reînnoi mereu, ca şi vegetaţia.
67. Egiptul, devenit roditor graţie mâlului negru, şi deşerturile scânteind în soare.
68. Text sculptat în templul nubian de la Bet el Wali,

prima sală, peretele nordic – KRI II, 197 (141 – 13).

69. Gardiner, în RAD, vol. XII, p. 30 – 32.

70. Contra Apionem, I, 97 – Waddell, Manetho, London-Cambridge, 1948, p. 102 – 103.

71. KRI II, 19 (1.13 – 16).

72. Prima capitală a nomei tebane, reşedinţa zeului solar şi războinic Montu, patronul dinastiei a XI-a egiptene.

73. Astrul şi regele, care se confundă.

74. Suteh şi Astarte sunt zei asiatici, zeu războinic şi zeiţă-mamă, de asemeni războinică. Uadjit, patroana oraşului Buto, în Deltă, este zeiţa tutelară a regatului preistoric al Egiptului de Jos, protectoare a monarhiei.

75. Text din papirusul Anastasi II. Gardiner, Late Egyptian Miscellanies, p. 12 – 13.

76. Imaginea păcii şi a prosperităţii.

Existenţa unui templu al lui Hathor este atestată între Tanisşi Bubastis. Text din papirusul Anastasi III. Gardiner, Late Egyptian Miscellanies, p. 21 – 23. A se vedea şi Gardiner, în J.E.A., 1918, vol. V, p. 179 – 200.

77. Cf. Kitchen, Pharaoh triumphant, p. 122.

78. KRI II, 269 – 270.

79. KRI II, 344 – 345.

80. Zeu asiatic, adorat îndeosebi prin părţile Libanului.

81. C.L., Textes, p. 108 – 109.

82. Abydos (templul lui Ramses al II-lea) – Karnak (zidul exterior al marii săli hipostile şi zidul exterior vestic al curţii, între al nouălea şi al zecelea pilon). Luxor (faţa exterioară a primului pilon, zidul exterior vestic al primei curţi, zidul exterior sudic al aceleiaşi curţi a templului ridicat de Ramses al II-lea). Rameseum (faţa interioară a primului pilon, zidul interior nordic al celei de a doua curţi). Abu-Simbel (peretele dinspre nord al primei săli).

83. Papirusurile Sallier îl şi Chester Beatty IV. Templele de la Abydos, Karnak, Luxor, Rameseum (al doilea pilon).

84. Zeul asiatic al furtunii.

85. Rameseum-ul, templul funerar al lui Ramses al II-lea. pe malul stâng teban.

86. Despre uraeus, fiica lui Re, a se vedea mai sus, p. 276. nota 36.

87. Zeiţă-leoaică, războinică, din Egipt.

88. C.L., Textes, p. 108 – 119.

89. L.A. Kitchen, în J.E.A., 1964, vol. 50, p. 47 – 70.

90. KRI II, 151 (1.8 – 12). Această stelă este păstrată în prezent la Muzeul Universităţii Pennsylvania.

91. KRI II, 164 (1.6 – 9).

92. A se vedea mai sus, p. 101.

83. Asevedeavol. II, Regele-erou, Regele erou ţi universul.

94. G.L., Textes, p. 84 – 89.

95. Oraşul de unde era originară familia regală hitită.

96. E. Edel, în Z.A., 1949, vol. 49, p. 195 – 212.

97. A. Goetze, în J.C.S., 1947, vol. 1, p. 244.

98. Meissner, în Z.D.M.G., 1918, vol. 72, p. 61.

99. E. Edel, în J.K.F., 1953, vol. 2, p. 264 – 265.

100. KRI II, 247 – 255 şi 257. Pentru ultimele rânduri din text, a fost utilizată versiunea abreviată, mult mai bine conservată.

101. KRI II, 274 – 275.

102. După Kitchen, Pharaoh triumphant, p. 90.

103. KRI II, 283 (1.3 – 13).

104. A se vedea mai jos, p. 147.

CAPITOLUL III

1. KRI I, 99 (1.11).

2. KRI II, 404 (1.2 – 5). (Stela Pithom).

3. KRI II, 206 (1.14 – 16).

4. Joc de cuvinte legat de numele zeului imn, omofon cu o rădăcină care înseamnă „a fi ascuns”.

5. Zandee, De hymnen, p. VI (1.21 şi urm.)

6. Epitet uzual al lui Ptah.

7. KRI II, 265 – 266 (text de la Abu-Simbel)

8. KRI II, 271 – 272 (id.).

9. A se vedea mai sus, p. 42.

10. KRI II, 445 (1.11 – 14).

11. KRI II, 431 (1.4).

11 Bis. J. Leclant, în Syria, 1960, t. 37, p. 10 – 11.

12 şi 12 bis. KRI I, 72 – 73. Despre Astarte în general, a se vedea J. Leclant, în Lexikon, I, p. 499 – 510.

13. G. Posener, în J.N.E.S., 1945, vol. IV, nr. 4, p. 240242.

14. A se vedea în special stela anului 400. Montet, în Kemi, supra nota 4, p. 194 – 210.

15. Leibovitch, în A.S.A.E., 1944, vol. 44, p. 163 – 172.

16. Ibid.

17. A se vedea mai sus, p. 30.

18. KRI II, 353 (1.10).

19. J.J. Clerc, în Kemi, 1950, vol. 11, p. 24 – 26. Majoritatea acestor stele se află la Pelizaeus Museum din oraşul Hildesheim. A se vedea şi Labib Habachi, Features of the deification of Ramesses II. VIII 458 p, fig., 8 pl.

19 bis. A se vedea mai jos, p. 208.

20. Actualul Kâm-el-Ahmar.

21. Materialul din care au fost fabricaţi coloşii aşa-zişi „ai lui Memnon”.

22. KRI II, 361 (1.2 – 8). A se vedea şi Hamada, în A.S.A.E., 1938, vol. 38, p. 217 – 230.

23. KRI I, 74 (1.11). (Assuan, stelă din anul 9).

24. KRI II, 434 (1.8). (Dedicaţia unei coloane găsite la Tanis).

25. KRI II, 583 (1.6 – 7). (Karnak, dedicaţie pe zidul de incintă).

26. A se vedea mai sus, p. 147.

27. Zeu al pământului.

28. Hprsekhayt, foarte puţin cunoscută, este o divinitate a fertilităţii.

29. KRI II, 266 [1.12J-269 (1.9). (Text de la Abu Simbel).

30. KRI II, 617 – 621.

31. G. Jondet, Les ports submergés de Vanciennelie de Pharos, în Mémoires de l’Institut d’Égypte, 1916 vol. IX, p. 1-107.

32. A. Piankoff, în A.S.A.E., 1949, vol. 49, p. 51.
33. Iliada IX, 381; Odiseea XIV, 257.
34. Iliada I, 423; XXIII, 206; Odiseea I, 23; IV, 84.
35. Odiseea IV, 125; 229 – 231.
36. Odiseea III, 300 – 305.
37. Odiseea IV, 125.
38. Odiseea XIV, 285.
39. KRI I, 56 (1.15) – 66 (1.12) – Text B – Inscripţie din templu.
40. KRI I, 65 (1.7 – 9) (Text A).
41. KRI I, 68 (1.1 – 4) (Text B).
42. KRI I, 70 (1.3 – 4) (Text C).
43. KRI II, 353 – 357.
44. Iliada IX, 382 – 384.
45. Teba exista deja în haosul fără formă dinainte de creaţie.
46. Zandee, De hymnèn, pl. I (1.13 – 16) şi pl. II (1.1011).
47. C.L., Textes, p. 254.
48. A se vedea mai sus, p. 106.
49. KRI II, 850 (1.8 – 12).
50. KRI II, 852 (1.16).
51. Goedicke, Nofretari, fig. 57 (şi pl. pliată).
52. KRI II, 851 (1.11 – 12).
53. KRI II, 854 (1.5 – 7); Drioton, în A.S.A.E… 1942, vol. 41, p. 29. Inscripţie sculptată pe o statuie reprezentând-o pe Isis-nefret, cu doi dintre fiii ei (Muzeul Luvru).
54. A se vedea mai jos, p. 215.
55. A se vedea mai sus, p. 109.
56. Preot de rang înalt, jucând un rol important în ritual (deschiderea gurii, funeralii), încă de la origine.
57. KRI II, 198 (1.14).
58. Loc unde erau înmormântaţi taurii Apis, aproape de Memfis, numit Serapeum de către greci, în cinstea noului zeu Serapis.
59. Gomaa, Chaemwese, p. 18.
60. Ibid. Prin aceste ultime două epitete, regele este

strâns legat de tronul Egiptului.

61. Litt.: „stâlpul-maicii-sale” (aluzie la Horus).

62. KRI ÎI 878 (1.3 – 16) şi 879 (1.1).

63. Mariette, Serapeum, III, p. 15 – 16.

64. Porter-Moss, III, p. 240 (Addendum la p. 66).

65. KRI II, 875 (1.16) şi 876 (1.1).

66. KRI II, 874 (1.2 – 13).

67. Christophe, în A.S.A.E., 1951, vol. 51, p. 337 (inscripţie de la Tanis).

68. A se vedea mai sus, p. 58.

69. Ofranda lui Maat, prin care era ridicată către chipul unei divinităţi o statuetă a zeiţei Adevărului şi Dreptăţii, era unul din actele importante ale ritualului.

70. Christophe, op. cit., p. 346. Această inscripţie a fost reprodusă pe stâlpul dorsal al unei statui care-l reprezenta pe Sesostris I aşezat, găsită la Tanis.

71. Mălinine-Vercoutter, Catalogue des stèles du Serapeum, p. 14.

72. KRI II, 906 (1.15 – 16).

73. Titlu decernat personajelor nobile şi venerabile.

74. Ostracon Gardiner 28 = Gardiner, Late Egyptian Miscellanies, p. 37 – 38; Capart în C.E., 1942, vol. XVI, nr. 32, p. 192 – 193.

75. Aurul, materia din care sunt făcuţi zeii, în primul rând soarele, îl reprezintă pe faraon, fiul lui Re. Arama, materia din care sunt făcute stelele, cu o strălucire mai puţin intensă, îl reprezintă pe vizir, care, încă din timpul vieţii, pare să participe la statutul divin al stăpânului său.

76. C.L., Textes, p. 182 – 183.

77. După textul învăţăturilor pentru Rehmire.

78. Thot, aflat în fruntea Ogdoadei divine care, după teologia hermopolitană, ar fi creat lumea.

79. Mare şarpe mitic care înconjoară, adeseori, lumea creată. Prezenţa lui îi acordă lui Seti stăpânirea universului.

80. KRI I, 293 (1.15 – 16).

81. KRI I, 297 (1.34).

82. KRI I, 299 (1.3 – 11).

83. S. Sauneron, în B.I.F.A.O., 1956, t. 55, p. 150.
84. KRI III, 15 (1.15).
85. Hamza, în A.S.A.E., 1930, vol. 30, p. 35; Habachi, în A.S.A.E., 1954, vol. 52, p. 489 şi urm.
86. KRI III, 53 (1.14 – 15).
87. KRI III, 54 (1.12 – 15) şi 55 (1.1). A se vedea şi Mohamed Moursi, Hohenpriester des Sonnengottes, p. 68 – 72.
88. KRI III, 54 (1.1 – 6).
89. A se vedea mai sus, p. 153.
90. KRI III, 53 (1.4 – 6).
91. A. Badawi, în A.S.A.E., 1944, vol. 44, p. 181 – 206; Hamada, în A.S.A.E., 1935, vol. 35, p. 122 – 131.
92. KRI III, 164 (1.15 – 16).
93. Boeser, Beschreibung Leiden, vol. IV. pl. 26 – 29 şi p. 7 – 8.
04. Numele necropolei memfite. – 95. KRI III, 174 (1.1 – 2 şi 15 16); 175 (1.13 – 15); 176 (1.11 – 13).
96. KRI I, 352 (1.10 – 12). (Titlurile principale au fost traduse).
97. KRI III, 140 şi urm.
98. Mohamed Effendi Chaban, în A.S.A.E., 1961, voi; 2, p. 137 – 140.
99. Daressy, în A.S.A.E., 1918, vol. 18, p. 282 – 283.
100. KRI III, 143 (1.7 – 8).
101. C.L., Textes, p. 115.
102. H. Wall-Gordon, în M.D.A.I.K., 1958, vol. 16, p. 168 – 175.
103. KRI III, 498 (1.10 – 15).
104. Reisner, în J.E.A., 1920, vol. 6, p. 46 – 47 (şi, pentru informaţii cu caracter mai general, p. 37 – 55); KRI III, 272 – 274.
105. KRI III, 68 (1.14 – 15).
106. A se vedea mai sus, p. 189.
107. Gauthier, în A.S.A.E., 1936, vol. 36, p. 49 – 71.
108. KRI III, 92 – 94.
109. Avem şi alte exemple referitoare la cinstea făcută astfel copiilor provenind din familii prietene ale

suveranului; acesta a fost, de pildă, cazul lui Ikhernofret, cancelar şi organizator al misterelor de la Abydou, sub Sesostris al III-lea (a se vedea C.L., Textes, p. 173 – 175).

110. Barsanti-Gauthier, în A.S.A.E., 1911, vol. 11, p 77 – 81.

111. Yoyotte, în B.S.F.E., 1951, vol. 6, p. 13 – 14.

112. L. Ilabachi, Sixteen studies, p. 122 – 125.

113. Derchain, EI Kab, p. 65 – 70.

114. Nu posedăm o descriere amănunţită a sărbătorii Sed; aceasta era constituită, foarte probabil, din asamblarea de rituri diverse care au aparţinut, la origine, unor cicluri liturgice diferite. Descrierea dată aici ia în considerare elementele esenţiale ale ceremoniei, luate din diverse surse, fiecare dintre acestea descriind adeseori doar câteva aspecte ale sărbătorii. Este vorba de scenele sculptate din interiorul templului funerar al lui Niusere (dinastia a V-a), de la Abusir, cele din templul funerar al lui Seti I de la Abydos şi cele din Palatul sărbătorilor regelui Osorkon al II-lea (dinastia a XXII-a), de la Bubastis. A se vedea Eric Uphill, în J.N.E.S.

115. A se vedea mai sus, p. 275, n. 5.

116. Edsmann, Ignis diuinus, Lund, 1949.

117. KRI II, 377 (1.14 – 15).

118. KRI II, 386 (1.1 – 3).

119. Pap. Harris, 49, 10 – 12.

120. KRI II, 384 (1.15) şi 385 (1.1 – 11).

121. KRI II, 378 (1.3 – 14).

122. Stela regală: KRI II, 390 (1.12 – 13); Stela lui Khay; KRI II, 391 (1.14 – 16).

123. Un capitol le-a fost consacrat ramesizilor, regiconstructori.

124. Bastet e o zeiţă-pisică, formă a lui Sekhmet, zeiţă leoaică (considerată a fi perechea lui Ptah, la Memfis).

125. KRI I, 42 – 43.

126. Numele nomei oraşului Abydos.

127. Ofranda unei statuete a lui Maat era, aşa cum am spus, unul din momentele importante ale ritualului

zilnic. A se vedea mai sus, p. 184 şi nota 69, şi mai jos, p. 233.

128. Numele bărcii sacre a lui Osiris.

129. KRI I, 47 (1.2 şi urm.) – 50 (1.1 – 2). A se vedea şi F.L1. Griffith, în J.E.A., 1927, vol. 13, p. 192 – 207.

130. KRI I, 58 (1.14 – 15).

131. Moret, Rituel, p. 69.

132. Ipostazele lui Amon-Re?

133. Moret, Rituel, p. 141 – 142.

134. A se vedea mai jos, p. 247 – 253.

135. Zeu, însuşi patronul oraşului Tinis.

136. Toate restituirile propuse în acest text, care a suferit o serie de mutilări (indicate între paranteze drepte), sunt preluate din Lefebvre, Grands prêtres, p. 119 – 122.

137. Cel mai înalt consiliu administrativ al imperiului, din care făceau parte, în primul rând, şefii diferitelor case.

138. Trei acte de omagiu, care sunt acelea aduse de obicei unui zeu.

139. KRI III, 2S3 – 285.

140. Seti I.

141. Este vorba de templul de la Luxor.

142. Cel construit de Amenofis al III-lea, tot la Luxor.

143. C.L., Textes, p. 185 – 186.

144. Dunham, în J.E.A., 1935, vol. 21, p. 150 – 151.

145. KRI III, 200 (1.16) – 201 (1.1).

146. Element înaripat al fiinţei (reprezentat sub forma unei păsări cu chip de om, şi cu mâini în loc de gheare) care făcea legătura între necropolă şi lumea celor vii.

147. KRI III, 333 (1.16) – 334 (1.1).

148. KRI III, 359 (1.15 – 16) – 360 (1.1 – 4).

149. L. Habachi, în R.E., 1969, vol. 21, p 42 şi urm.

150. A.H. Zayed, în R.E., 1964, vol. 16, p. 193 – 208.

151. KRI III, 366 (1.8 – 11).

152. J. Berlandini-Grenier, în B.I.F.A.O., 1984, t. 74, p. 1 – 19.

153. KRI I, 21) 7 (1.3).

154. J. Leclant, în M.D.A.Î.K., 1956, vol. 14, p. 131 – 145.
155. KRI II, 569 – 570.
156. A se vedea Gauthier, Fêtes du dieu Min.
157. În traducere literală: „care aparţin pietrei lapislazuli”.
158. KRI II, 574 (1.1 – 11).
159. Daressy, în A.S.A.E., 1927, vol. 27, p. 178 – 179.
160. După Kitchen, Pharaoh triumphant, p. 196 – 197.
161. A se vedea mai sus, p. 155.
162. KRI II, 361 (1.11 – 15) – 362 (1.1 – 9).
163. Cerny, în A.S.A.E., 1927, vol. 27, p. 183 şi urm.
164. Bruyère, Rapport de fouilles 1934 – 1935, p. 15 – 16.
165. Curând va putea fi consultată lucrarea, încă inedită, a lui D. Valbelle despre muncitorii de la Deir-el-Medineh. A se vedea şi Cerny: A community of workmen at Thehes in the Ramesside period, Le Caire, Institut français d’archéologie orientale, 1973, VI + 383 p.
166. Exodul XII, 40.
167. Cazelles (Abatele H.), Les Hébreux on Égypte, Paris, Maison de la Bonne Presse, 1963.
168. Exodul”, 7 – 10.
169. Faptele apostolilor, VII, 22 – 23.
170. Exodul”, 11 – 14.
171. Exodul V. 1 – 5.
172. Exodul V, 15 – 18.
173. Exodul XVI, 2 – 3.
174. Numeri XI, 4 – 6.

CUPRINS

Cuvânt înainte al autoarei 5
Introducere 6
Partea întâi Istoria unui imperiu
Capitolul I. DESTINUL DEPERIAL
A. LA IZVOARELE IMPERIULUI
Regatul liniştit 20
La începuturile regatului 20

Regele-zeu 22
Ileliopolis şi cultul lui Re 24
Noile elemente ale puterii 27
Expediţii şi comerţ 29
Piramide şi obeliscuri 34
Apărarea regatului 36
Revoluţia... 36
Pentru întărirea puterii regale... 38
Războaie peste hotare şi primele aşezări coloniale... 40
Teba şi Amon – Osiris la Abydos 42
Prima etapă a cuceririlor depărtate: imperiul tutinosizilor 44
Invaziile şi frământările din Orientul Apropiat... 44
Eliberarea de către regii tebani 45
Lumea nouă sau necesitatea imperiului 46
Cuceritorii 47
Cea dintâi ideologie imperială. 52
Diplomaţie, tratate şi intrigi internaţionale... 56
Domnia lui Iloremheb sau preludiul epocii rameside 63
B. EGHILIBRULL FRAGIL AL LUMII ÎN
SECOLUL AL XIV-LEA I.E.N.
Puternica monarhie Mtită 64
Ascensiunea puterii asiriene şi instaurarea hegemoniei asupra BaMlonului 66
Popoarele alieene şi destinul Troici 67
Drumurile Semilunii Rodnice şi marile pieţe mondiale: din Mesopotamia până în Fonicia... 71
Capitolul". BIZBOAIE ŞI EPOPEI
A. RAMESIZII LA PUTERE – RAM SE S I
Originea 74
Familia lui Ramses 75
Ramses I şi zeii 76
„Orientarea spre nord „78
Tată şi fiu sau coregenţa 78
B. OŞTIREA-IZBÂNZILOR
Carieră militară şi legiuni străine: 81

Infanteria şi carele 82
„Coră Mile-regelui”... 84
„Personajul” ostaşului 86
Pedestraşul...86
Marinarul 87
C. SETI I RESTAUREAZĂ IMPERIUL
Luptele şi victoriile din Asia... 89
Noi primejdii dinspre Apus 95
O revoltă în NuMa:. 96
Imperiul regăsit... 98
Prinţul moştenitor Ramses 103
Fiu divin 103
Coregent... 105
D. RAMSES AL II-LEA CEL MARE
Îndatoriri de pietate, filială 111
Pentru o capitală a imperiului... 112
Vremea eroilor. Epopeea Kadeşmlui. 115
Biielul. ieşipteano-Mtât 125
Tratat le pace şi alianţe matrimoniale 129
Antanta cordială: 129
Căsătoria din primăvară 13.4
O nouă căsătorie hitită 141
Capitolul III. IMPERIUL RAMESIZILOR ŞI „PAX AEGYPTIACA”.
A. GÂNDIREA IMPERIULUI
La capătul pământului. 144
Pentru o spiritualitate universală 145
B. FAX AEGYPTIACA
Bogăţie şi belşug... 156
Tributuri de supunere sau de prietenie 158
Neguţători şi călători 1Ş9
Minele de aur
Marile oraşe şi curtea ramesizilor...166
Cele trei „regine” 166
Palate, vile şi grădini 168
Familia regală
Soţiile i-i
Haremul şi concubinele

O descendenţă numeroasă 1”.
Dregătorii regelui
Vizirii la putere
Primarii l-Hţ
...şi alţi mari demnitari
Militarii l-l
Africanii
Festivităţi regale – Jubilee 210
Templele» clerul şi sărbătorile sacre 217
Templele – Structură şi filosofie 217
Preoţii şi riturile 227
Personalul templului 227
Marii pontifi şi alţi preoţi 235
Desfăşurarea ceremonialului sacru 231
Sărbătorile sacre 247
Un sat de lângă Nil 260
C. FORŢELE INTERNE ŞI CELE DINTÂI AMENINŢĂRI
Note 274
Redactor: GHEORGHE BALA Tehnoredactor: DOINA ELENA PODARU
Bun de tipar: iulie 1987 Apărut 1987. Coli de tipar 12, 17.
Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918” Str. Grigore Alexandrescu nr. 89 – 97 Bucureşti. Republica Socialistă România.
Biblioteca de artă civilizaţia egiptului antic
De la distanţă, arta egipteană pare neschimbată şi mereu asemănătoare cu ea însăşi. De aproape, ea oferă, ca la toate celelalte popoare, spectacolul unor evoluţii uriaşe, al progresului pe drumul libertăţii expresiei, al căutărilor pe drumul hieratismului impus. Egiptul este atât de îndepărtat de noi încât ne apare în întregime în acelaşi plan. Uităm că există cincisprezece sau douăzeci de secole între Scribul aşezat şi marea epocă clasică, douăzeci şi cinci sau treizeci de secole, cincizeci poate – de două ori timpul care ne separă de Peride şi de Fidias – între Piramide şi şcoala saită, ultima manifestare vie a idealului

egiptean.

ELIE FAURE
Vol. şi II. Lei 27